

Kun József

Szép volt

(Egy pedagógus visszaemlékezései)

A rajzokat készítette: Kun László

Lektorálta: dr. Deák Gábor

Miskolc, 1990

TARTALOM

Bevezetés

Első fejezet

A gyökerek

Második fejezet

A kezdet: Belényes

Harmadik fejezet

Nagyenyed

Negyedik fejezet

Kolozsvár

Ötödik fejezet

Szeged

Hatodik fejezet

Ismét Kolozsvár

Hetedik fejezet

Nagyvárad

Nyolcadik fejezet

Groza Péter védőszárnyai alatt

Kilencedik fejezet

Diákközelségben, egy kiránduláson

Tizedik fejezet

A kibontakozás útján

Tizenegyedik fejezet

Az utcán is lehet tanítani

Tizenkettedik fejezet

A pedagógus a közösség embere, az iskolán kívül is tevékenykedjék! De meddig?

Tizenharmadik fejezet

Ahogy a megyei szakfelügyelő látja

Tizennegyedik fejezet

Férfi tanár egy leányiskolában

Tizenötödik fejezet

Egy szörnyű betegség hálójában

Tizenhatodik fejezet

Groza Péter után - Groza Péter nélkül

Tizenhetedik fejezet

Ismét Magyarországon

Tizennyolcadik fejezet

Ami tetszett Magyarországon, és ami nem tetszett

Tizenkilencedik fejezet

Gondolatok a magyar irodalom tanításáról Magyarországon

Huszadik fejezet

Gondolatok a magyar nyelv tanításáról

Huszonegyedik fejezet

Gondolatok a helyesírás tanításáról

Huszonkettedik fejezet

Az érdemjegyekről

Huszonharmadik fejezet

Búcsú a katedrától

*CSEFÓ SÁNDOR
- egykori nagyenyedi - és
DOMOKOS PÁL PÉTER
- egykori kolozsvári -
igazgatóimnak tanítványi
hálával és szeretettel.*

Bevezetés

Amikor megszületett bennem a gondolat, hogy megírjam a visszaemlékezéseimet - egy pillanat műve volt, mert csak úgy egyszeriből szállta meg a lelkemet -, máris elhessegettem magamtól a merész elhatározást. Ugyan mit akarsz? Ezt a műfajt nem a pedagógusoknak találták ki, hanem a nagy hadvezéreknek, az államfőknek, a kiváló orvosprofesszoroknak, és így tovább. De nem tudtam megnyugodni. Miért ne írhatna a pedagógus is visszaemlékezést?

A nagy hadvezérek, a tábornokok megvívhatnak hatalmas ütközeteket, káprázatos győzelműkről, akár az egész világ beszél. De nyomukban mi marad? Iszonyatos szenvedés és keserű halál. Aki tapsra emeli sáros, fagyos kezét a győzelem mámorában, annak is hiányzik a térde, a füle - mint száz meg százezernek -, s ha jobban kinyitja fáradt szemét, rá kell döbennie, hogy csak egy ember térde, füle és egészsége maradt sértetlenül - a tábornoké.

Renyhe párnákon ül némely államférfi. Mögötte rengeteg intézkedés. Körülötte hemzseg az elégedettek fényes és jóllakott serege. De ki látja a nagy hátteret, az éhező milliőkat? A csontjuk zörög, félelmetes sipolyt diktál a tüdejük; már arra sincs erejük, hogy keményre szorítsák göthös öklüket. S az államférfi önéletírásában az fog állni majd, hogy önzetlenül szolgálta nemzetét. Az utókor nem is kételkedik benne.

Remeg a sebészprofesszor keze a nagy műtét után. Olyan tettet vitt véghez, amire csak istenek képesek. Alig tudod megállni, hogy meg ne csókold a most már erőtlen kezét, hiszen megmentette az életedet. Tapad rá mégis valami, ami elhalványítja rendkívüli érdemét: a hálapénz nyálkás, sikamlós hűvöse, nemkívánatos téve a finomnak hitt kezét. A hálapénzt látod csak benne, amely akkor is ott lapulna, ha történetesen nem sikerül a műtét, s csak emlék már siralmas életed.

A hazája függetlenségét, területi épségét védő tábornok valóban nagy ember, különösen, ha testi épségét, életét is kockáztatja a szent ügyért. De mit mondjunk a mások leigázására törő tábornokról?

Ismerünk rendkívül hasznos államférfiakat, akiknek minden megjelenését őszinte taps jutalmazza. Többnyire szerény és lemondó emberek, egyéni érdeküket alávetik a közösség érdekeinek. De mit mondjunk azokról, akik megtapsoltatják magukat, s mások megaláztatásával építik ki korlátlan hatalmukat, sokszor szédületes vagyonghoz is jutva? (Gandhinál nagyobb államférfit aligha találunk a világtörténelemben, de ő nem is törekedett az államfői tisztség megszerzésére, és Londonban is mezítláb járt.)

Az életeket megmentő orvosprofesszorok értéke ki sem fejezhető pénzben, s ezért a jutalmazásukat érzékeltető adomány csak csúnya krajcároskodás, tulajdonképpen sértés. (Fizesse meg végre az állam legértékesebb honpolgárainkat, az orvosokat!)

Milyen következtetést vonhatunk le tehát?

A közösség szolgálata mindannyiunk erkölcsi kötelessége, s mivelhogy tagjai vagyunk a „nagy” emberi közösségnek is, minden igyekezetünkkel az emberiség ügyét kell szolgálunk - ami különben egyéni érdekünk is. Aki ennek a követelménynek nagyjából megfelel, nyugodtan megírhatja a visszaemlékezéseit, hogy tapasztalatait átadja, eredményeivel másokat is munkára serkentsen. Mindenki tanulhat mindenkitől.

Vadászok is megírták már a visszaemlékezéseiket. Miért ne írhatnák meg a pedagógusok? Nélkülük nincsenek tábornokok, államfők és orvosprofesszorok; meg feltalálók, bacilus-vadászok, felhőkarcoló-építők.

Írásom első része inkább emlékezés, pedagógiai pályám vonalvezetéses bemutatása, a második pedig didaktikai elképzeléseimet tükrözi, de nem úgy, hogy megszűnnék emlékezés lenni. Összegzi régebbi és újabb tapasztalataimat, azzal a nem titkolt reménnyel, hogy pályakezdő kollégáim kisebb-nagyobb mértékben hasznukat vehetik.

Pedagógusi portrém summája ez lehetne: ez voltam - ezzé lettem. Íme a nagy végletek! A pályakezdet és a véget jelentő pont. Csak írásom befejezésekor döbentem rá, hogy mennyi fájdalom összegződhet egy ilyen parányi pontban is. A „nincs tovább”, a „bevégeztetett” kínzó és sorsszerű fájdalma. Még nem adom meg magamat a sorsnak. Nyugdíjas éveimben is addig tanítok, ameddig lehet, ameddig bírom. Egyesek talán kinevetnek: ezért a pénzért? Igen, ezért.

Én sohasem állítottam, hogy a tanári diplománál kezdődik az ember, de úgy érzem most már: addig leszek ember, ameddig tanító tanár is lehetek.

Ilyen megfontolások alapján írtam meg a visszaemlékezéseimet.

Nemrég megjelent könyvem - a „Belényes, te drága” című - átvett néhány részletet, történetet ebből az írásomból. Nem a spekuláció készítette erre, hanem a műfaji azonosság. Mindkettő visszaemlékezés. Amaz csak a gyermekkoromra, ez a tanári pályámra tekint vissza. Az én gyermekkorom olyan nagy mértékben járult hozzá tanári lelküлетem kialakításához, hogy ez a két korszak nem választható el egymástól. Furcsának tűnik: én a katedrám mellett nemcsak tanár voltam, hanem egy mindenkori gyermek is, lelkületben.

Ez nem ártott, hanem használt nekem.

Első fejezet

A gyökerek

(A szülői ház ajándékai)

Hogy könnyebben eligazodjanak kedves olvasóim visszaemlékezéseim anyagában, s hogy jobban felfoghassák érzemvilágom kisugárzásait, már írásom elején szükségesnek tartom közölni azt, hogy magyar és történelem szakos tanári minőségben éltem le felnőttkori éveimet. Még ez sem elegendő írásom megértéséhez. Tudni kell azt is, hogy elsősorban magyar szakos tanár voltam. Egy pillanatig se gondoljanak arra, hogy ez a szokatlan merevség, egyoldalúság a történelem lebecsülését, háttérbe szorítását jelentené. A történelem nagyon szép tantárgy. Hogyne volna az, amikor végigvezeti az emberiséget a bölcsőjétől a koporsójáig. De én történelmet csak az első és az utolsó tanári éveimben tanítottam, mert iskoláim a magyartanítást igényelték tőlem, és én is úgy intéztem dolgaimat, hogy e mellett a tantárgy mellett maradjak meg, ha lehetséges. Sikerült az elképzelésem.

Azért vallottam magamat mindig elsősorban magyartanárnak, mert lírai beállítottságú ember vagyok - távol minden beteges érzélgősségtől -, s az irodalom nekem több beleélési lehetőséget adott a világ dolgaiba. A proletariátust - például - meg lehet szeretetni úgy, hogy történelmi eseményekkel és adatokkal igazolom ennek az osztálynak a nehéz helyzetét a múltban, de úgy is, hogy elszavalom és feldolgozom József Attilának az Anyám, vagy a Mama című költeményét. Az én egyéniségemnek az irodalmi megközelítés jobban megfelelt, mert szavalni is tudok, és lelki struktúrámnak megfelelően gazdagabb élményanyagot vihettem bele az óráimba.

A fentiekből adódóan visszaemlékezéseim a magyarórákhoz kapcsolódnak, s a szülői házban is azt keresem, hogy járult hozzá irodalmi lelküлетem kialakításához.

Nagy házzal nem dicsekedhettem. Kicsi volt az és nagyon szegényes, a zsellérházakhoz tudnám hasonlítani. De mindig nagyon tiszta volt. Helyiségei: egy kicsi konyha, egy közepes nagyságú szoba és egy műhely. A konyha és a szoba előtt gang vezetett a műhelyajtóhoz. Ezt a gangot mi esős időben nagyon jól ki tudtuk használni, ide húzódtunk boltosdit játszani, labdázni, innen néztük nagy élvezettel az utcai sárban elhaladókat, áldván a gangot, hogy oltalmazó szárnyai alá fogadott bennünket.

Sem éléskamránk, sem fürdőszobánk, sem pincénk nem volt. Két udvar pótolta azonban ezt a szűkkeblőséget.

Hadd írjak most már részletesebben kicsi házunk helyiségeiről!

A konyhánk tapasztott földes volt. Édesanyám összeszedett az utcánkban két-három lapátnyi lótrágyát, és belegyúrta az előre megnedvesített és kidolgozott agyagba, majd szétkenete ezt a masszát a földön, aztán lehintette homokkal, szépen elegyengetve. Azt hiszem, az Árpád-korban is így csinálták a szegényparasztok feleségei. Mivelhogy éléskamrája nem volt édesanyámnak, a falba mélyített polcokon tartotta az evőeszközeinket és a legszükségesebb élelmiszereket: a kenyeret, a szalonnát, a tepertőt, a gyümölcsöt, a befőttek egy részét, amelyeket a fal szintjével megegyező ajtó védett a portól. Vaságy állott a konyha hátsó falának kisablaka alatt, abban aludt a két kisebbik húgom, Eta és Zsazsa. A konyhai falak egyhangúságát egy petróleumlámpa oldotta fel; egész éjszaka égett lesrófoltan, amíg kicsik voltunk, hogy ne botorkáljunk, és ne féljünk, ha éjszakai problémák adódnak.

Festett deszkaajtón mentünk át a konyhából a szobába, melynek két ablaka a gangra és az első udvarra nézett, egy kisebb pedig a hátsóra. Padlós volt a szobánk, s a mennyezetén hatalmas, feketére festett mestergerenda csillogott - ma sem tudom, mitől kapta a fényességét, ha nem attól, hogy édesanyánk állandóan törölgette, a portól óva bennünket. Ez a mestergerenda nem simult hozzá a mennyezethez, csak a fölője helyezett keresztgerendák, így jól kihasználható hézagok voltak fölötte, ide rakta édesanyánk évenként a nővérétől, a keresztanyámtól kapott hatalmas birsalmákat, amelyek nagyon sokáig ott ragyogtak, szédítően jó illattal árasztva el ezt a helyiséget. Az ajtó falánál és a szemben lévő falnál egy-egy faágy helyezkedett el, régi, bársonyos takaróval, a minden parasztháznál megtalálható ágyneműkelléssel, amely eltakarta a dunyhát, a lepedőt és az alatta lévő szalmazsákot. Gyermekekoromban paplanunk nem volt. Az egyik ágyban édesanyám aludt a nagyobbik húgommal, Máriával, a másikban édesapám, velem. Tizenhatéves koromig így aludtunk, nem változott itt semmi, akkor pedig új házat építettünk, háromszobásat, fürdőszobával, éléskamrával és pincével, részben használt, ócska anyagból összeállítva. Ezt azonban sohasem fejeztük be, mert a második bécsi döntés után Nagyváradra költöztünk, Belényes a románoké maradt.

A műhelybe az udvarról mentünk be. Az ajtótól jobbra dobkályha fogadott. Azon túl édesapám gépe és lócája, balra egy stabil faágy, amelyben a két inasunk aludt lábtól, a magyar Kornya Ferenc és a román Barna Maxim. Ez úgy volt megszerkesztve, hogy a fölötte lévő asztallapon szabni és vasalni lehessen. Édesapám piaci szabó volt, vásárokra termelt. Ha rendkívüli szorgalma ellenére becsapták, tönkretették a váradi nagykereskedők - felfüggesztve a hiteláruk kiadását, vagy behajtva idő előtt a tartozásunkat -, önállóságát feladta, maga is beállt segédnek más mester keze alá. Többször is tönkrement, de mindig talpra tudott állni, mert rendkívül szorgalmas ember volt, és kitűnően gazdálkodott. Éltrevalóbb emberrel sohasem találkoztam. Csütörtöki napokon a belényesi piacon árult sátorban, szerdán Csékére járt, pénteken Vaskóhrra, nagyvásárok alkalmával Csermőre, Béltre, Halmágyra is. Keserves, gyilkos élet volt ez. Télen megfagyva érkezett haza, nyáron megsülve és holtporosan. Rendkívüli erővel és szívóssággal viselte el megpróbáltatásait, s mindenki csodálta, dicsérte őt. Édesanyám a négy gyermek nevelése, a lakás karbantartása, a főzési munka elvégzése mellett besegített apánknak a műhelymunkába: gombot varrt, vasalt, a lajbikat tömte vattával, hulladékanyagokkal, segített a készáruk be- és kicsomagolásánál, ha vásárra mentek, vagy onnan megérkeztek édesapámék.

Ilyen volt a mi kis házunk, otthonunk, egy realista festőnek így kellene ábrázolnia.

Ha szürrealista festő volnék, mondjuk Chagall, és nem egy falut kellene megfestenem, hanem az otthonunkat, így adnék szabad utat a gondolatok tudattalan áradásának, az értelem ellenőrzésétől mentes képkapcsolásnak:

A vásznam közepére az édesapámat tenném a varrógépével, mert ő volt a családunk eltartója, kenyérkeresője. Elsősorban ő. Jobb keze felé helyezném Mária húgomat, aki a kedvence volt, ugyanolyan ügyes és életrevaló, mint ő, már nagyóvodás korában el tudta intézni ügyes-bajos dolgainkat, még az időnként megtakarított kis pénzünket is ő vitte el a bankba. Balra helyezném el Eta húgomat, feltétlenül ablaktörlés, vagy mosogatás közben, mert ő segített a legtöbbet édesanyámnak a házi teendők ellátásában. A kép aljára helyezném a kisebbik húgomat, Zsazsát. Ne haragudjék meg érte, őt mindig kicsinek tudom elképzelni otthon, és szürrealista festői mivoltomban nem változtathatom meg a rohanva érkező képek sorrendjét, helyfoglalását. Zsazsa a babáival játszik, most épp öltözteti a szőke, kócos nagybabáját. Magamat feltétlen a kép jobb oldalának a szélére helyezném, mint Chagall is a maga elmetszett profilját, innen szemlélném kis családunkat. Sokszor álltam így, félrevonultan, a lányok játékaik többnyire nem érdekeltek. Chagall képének alján egy kéz látható valamiféle csoda-

virággal, amely felfelé tör, mint egy kis gótikus székesegyház utánzata. Én meghagynám feltétlenül ezt a kezet, édesanyám fáradhatatlan kezeként, de a kép tetején helyezném el áldást osztogató funkcióban.

Ha impresszionista festő volnék, sok-sok élénk színt kennék fel a vásznamra. Kéket azért, hogy a mérhetetlen ég nyújtózzék el házunk fölött, mindig csak derűt sugározva. Narancsszínt azért, hogy irigykedjek az égre a nap, s hogy harcba bocsátkozzék vele, így formálva jogot a bearanyozásunkra. Hatalmas zöld foltként hajolna ránk a kerítésünk tövéből kinőtt óriási eperfa, amely a valóságban is átkarolta a házunk felét, reményt ébresztve bennünk, ha kétség és kilátástalanság lépte át küszöbünket.

Harsonák harsogását komponálnám bele művembe, ha zeneszerző volnék, határtalan kacagásainkat érzékeltetve, amelyekbe réztányérok csattanása is belekeverednék, ócska vályogfalainkat feszítgetve.

Ha harangozó volnék, beleharangoznám kicsi házunkba a vasárnapok meghitt áhítatát, ami eszünkbe juttat egy imádkozó édesanyát, aki segít összekulcsolni a mi kezeinket is, hogy ne idétlenkedjünk.

Ha költő volnék, csak himnuszt tudnék írni sorsunk dicsőítésére, hogy olyan gyermekkort adott nekünk összezsúfoltágunkban, szegénységünkben is, amilyennel csak kevés gyermek dicsekedhet.

Hogy irodalomtanár és nyelvtanár lehessen valaki, ahhoz emberi lélek kell. Nem is akármilyen.

A lélek elsősorban születési adottság, amit mindenekelőtt a családban lehet továbbnöveszteni. Szegényparaszti származású édesanyám dúskált a lelki szépségekben, s ki tudja, hanyadik ősünktől kapta ezt a gazdagságot. Talán az Árpád-korból hozta magával a szépség ösztönét, de úgy, hogy közben minden ősünk hozzáadott valamit a felgyülemeléséhez. Csak így juthatott belőle mindannyiunknak, anyám négy gyermekének. És akkor hol van az apám öröksége, amit szintén a néptől kapott? Kikívánkozik belőlem két gyermekkori történet kiértékelése:

A 30-as évek első felében, talán 1934-ben, a belényesi román nyelvű Samuil Vulcan Gimnázium tanulói és tanárai megtekintették a Pál utcai fiúk című magyar filmet. Ott szorongott köztük egy sovány, szőke kisdíák is: én. Magamba szívtam a film minden mozzanatát, Nemecek játszótársa lettem magam is. Hazaérkezésem után keserves zokogásban törtem ki. Édesanyám megszeppent, el sem tudta képzelni, mi bajom lehet, hiszen nem is szólt hozzám senki. Kivallatott. Elmondtam neki, hogy a film hatott rám, azért sírok. Rávettem, hogy meséljem el neki a film cselekményét. Én mondtam, csak mondtam a cselekményt, s egyszer észrevettem, hogy édesanyám együtt sír velem. Nem olyan szívzaggatóan, mint én, hanem diszkrétan, finoman, és úgy hallgatta a filmet történetet, hogy közben meg-megsimogatott. Csak négy elemije volt az édesanyámnak, ákombákom betűkkel írt. Soha pedagógiát nem olvasott. Honnan vette azt a pedagógiai érzéket, hogy engem meghallgasson? Türelmesen cselekedte, abbahagyva munkáját is. A cselekmény elmondása után kijelentette, hogy a film nagyon szép volt, s hogy együtt érez Nemecek szüleivel, barátaival. Én teljesen megnyugodtam, anélkül, hogy a filmről megfeledkeztem volna. Ha nem hallgat meg, ki tudja, meddig sírtam volna még. A valóságban az történt, hogy édesanyám osztozott a fájdalomban, átvette nyugtalanító terhem felét, s a megmaradt részt már elviseltem.

Az évek teltek, már negyedikes diák voltam, beléptem a veszélyes kamaszkorba. Nevetgélve érkeztem haza egy ragyogó tavaszi délutánon. Édesanyám megkérdezte, hogy min nevetek. Megvertük a rabbi fiát - mondtam. (Vagy a rabbié volt, vagy a sakteré, már nem emlékszem, talán a rabbié.) Mít mondtál? - támadt rám az anyám. Egyszeriben kihoztam a sodrából, nem

lelte helyét a kis konyhában. Én folytattam. Fent jártam a városban, s találkoztam a főtéren öthat román évfolyamtársammal. Nagyon hangoskodók voltak. Megkérdeztem, hogy hová sietnek annyira, de nem kaptam tőlük határozott választ. Menjek csak velük, majd meglátom később, de biztos lehetek benne, hogy jól fogunk szórakozni. A zsidó utcába értünk, és épp ott találtuk a rabbi fiát, élelmiszereket vitt haza. A társaim üldözőbe vették, és jól elagyabugyálták, meghúzogatták a pajeszét is. A megrémült gyerek valahogy kiszabadult, és fejét vesztve menekült hazafelé. Közben kijött a rabbi, és rémült kisfiát magához szorította, simogatta. Nem szólt az semmit, csak fájdalmasan végignézett rajtunk. Mi még mindig kacagtunk, és visszafordulásunk után is egész úton azt hajtogattuk nevetve, hogy ezt a fiút aztán jól elintéztük. Ilyen hangulatban állítottam haza.

Édesanyám rémülten hallgatta a színesen előadott történetet, de végighallgatta. Már nem az az ember volt, akivel a belépésemkor találkoztam. Akkor még vidámnak látszott, s talán boldognak is, hogy hazajöttem. Most eltorzult az arca és sírt. Jobban, mint amikor Nemecek történetéről beszéltem. Akkor az örömtől is sírt, nemcsak a megfagyottságtól. Örült, hogy szép lelkű gyermeke van. De most nem volt minek örülnie. Szenvedett miattam. Ahogy szemével méregetett engem, olyan volt a tekintete, mint a rabbié: fájdalmas és lenéző. A csalódás ráncái formálták át jóságos tekintetét szenvedővé. Hogy tudtak vádolni ezek a szemek! Majdnem a föld alá süllyedtem szégyenemben. Ráeszméltem, hogy szörnyű dolgot cselekedtem.

Édesanyám, mintha mentséget keresne számomra, megkérdezte:

- Te is ütötted azt a fiút?

- Én nem, csak nevettem, ugrándoztam. Nevetséges volt az a gyerek, annyira megijedt.

Az utolsó mondatot kár volt kimondanom, mert tudtam már, hogy szemenszedett hazugság. Éppen hogy nem volt nevetséges a rabbi fia.

Édesanyám nem hagyta ki a kínálkozó nevelési lehetőséget, sírva oktatott:

- Tudod, hol van most apád? Kainnál, a fűszeresnél. Hogy pénzt kérjen tőle kölcsön. Nem is akármennyit. Annak ellenére, hogy adósai vagyunk. Még nem fizettük ki a havi tartozásunkat. Lőkös Bandinál, a magyar kereskedőnél nem mert próbálkozni, pedig tőle is szoktunk vásárolni. Meg az gyengébben áll. Ha nem fizetjük ki a textilkereskedőnek a tartozásunkat, lefoglalja a kis raktárunkat, s mehetünk koldulni.

Még hozzátette fájdalmasan:

- Csavargó lett a fiam. Ezt tanultad a hittanórán?

Szerettem volna szembe köpni magam.

Hozzáléptem, és alázatosan megkértem, hogy bocsásson meg nekem, nem fogok többé így viselkedni. És együtt szenvedtem vele, átvettem fájdalmának egy részét.

Ilyen és hasonló történetek alakították ki bennem azt a lelkiületet, ami képessé tett az irodalmi szépségek befogadására.

Ezek voltak tanári pályám gyökerei.

Második fejezet

A kezdet: Belényes

(Találkozásom a természettel, a román irodalommal és a történelemmel. Az első komoly élettapasztalataim)

A szülőföld ugyanolyan meghatározója az ember testi-lelki fejlődésének, mint a család, s nemcsak azt a házat jelenti, amelyben megszülettünk, hanem az egész települést a maga széles határával, de még a szomszéd településeket is hatályuk összességével. Az én esetemben legalábbis így volt.

Mindenkinek szép a szülőföldje, elsősorban azért, mert élete legszebb korszakának, gyermekkorának emlékei ide kötik. Akit a sors arra kényszerít, hogy már első gyermekéveiben elszakadjon a szülőföldjétől, s nem kötik legrégebbiről fennmaradt emlékei a születési helyhez, az az újabb települést fogja vallani szülőföldjének. Igazolja ezt Petőfi esete.

Én abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy 18 éves koromig egyfolytában a szülővároskában, a minden irányban hegyekkel határolt Belényesen laktam, aztán pedig 50 éves koromig az alig 60 kilométerre fekvő Nagyváradon, de kapcsolatom Belényessel sohasem szakadt meg. Még most sem, amióta Magyarországon élek. (A sors vetett ide.)

Az én szülőföldem annyira szép, hogy negyedikes gimnazista koromban a földrajzkönyvünk külön fejezetet szentelt vidéke bemutatásának, hangsúlyozva, hogy az ország legszebb tájai közé tartozik. Erre én nagyon büszke voltam.

Belényes szélénél folyik a Fekete-Körös, amelyben annyi hal volt gyermekkoromban, hogyha a cigányok felverték a vizét, úgyszólván mindenki halat evett nálunk, olykor még a nagyváradiak is, mert a nagyobb harcsákat és csukákat az ottani vendéglőkbe szállították. A Nyimojesdi patak pedig hosszanti irányban szeli át szülővárosomat, fokozva annak hegyi jellegét. Közvetlen határában dombok emelkednek, két-három kilométerre már hegyek, 15-20 kilométerre pedig a Bihari-havasok. Szerénytelenség volna, ha eltúloznánk a dolgot: nincs ezeken a havasokon hó nyáron is, de március végén még van, olykor április végén is; olyan októberre pedig nem emlékszem, hogy ne hullott volna le hegyeinkben a hó. Megtörtént, hogy még mezítláb futkároztunk a belényesi utcákon, amikor a csúcsokon már díszelgett a hó, s mindenki tudta, hogy a 25 kilométerre lévő Biharfüreden a legmelegebb pulóvereket kell felvenni nyáron is, ha beborul az ég, vagy az est beálltával lebukik a nap. A magasabb hegycsúcsok körülbelül 1700 métereseek, a legmagasabb 1849 méter, ez a Nagybihar. Itt mindenki havasnak nevezte magas hegyeinket. A tárkányiak meg a remeteiek gyermekkoromban a „havasokra” hajtották jószágaikat tavasszal, nem amolyan hegyi legelőkre (amíg meg nem fosztották őket havasi legeltetési joguktól.)

Az én szülőházam közvetlen a Nyimojesdi patak mellett volt, a megáradt víz olykor a kerítésünket nyaldosta, de elmosni nem tudott bennünket (másokat igen), mert megakadályozta az előttünk lévő cementhíd. Az esti lefekvés előtt a „patakunkban” mosakodtunk meg, reggel pedig hamarabb találkoztunk a kertek alatti füzesekkel, mint a vajás kenyérrel, mert amíg megkente őket édesanyánk, mi már kiszöktünk a számbavételre: meggyőződhattünk róla, hogy ugyanúgy csobog a víz, mint amikor este elváltunk tőle; a bokrok is megvannak mind, s barátaink, a stiglincek meg a csízek is felébredtek már, ki a kalitkában, ki szabadon.

Nem kételkedem benne, hogy vannak csodagyerekek. A tízéves - vagy még fiatalabb - Mozart udvari koncertjeiben szentül hiszek. Eszem ágába se jut, hogy Németh László drámájának

hitelességében kételkedjem: a 13 éves Bolyai János, apját helyettesítve, ámulatba ejtette matematikai tudásával a nála jóval idősebb diákokat. De akkor meg higgyék el nekem, hogy én is amolyan csodagyerek voltam. Mindenki megcsodálta, hogy már kisóvódás koromban mennyire szerettem a természetet. Órákon át néztem a bokrainkat, a halakat, a madarakat, ha kint tartózkodtam a patak partján, a fűzfák, égerfák alatt. Nem tudták megakadályozni az óvónőim, hogy ki ne osonjak az óvoda udvaráról, ha csak egy pillanatra nyitva felejtették a kaput. Csak másodpercekre volt szükségem, hogy a patakhoz jussak, a halakhoz, madarakhoz, szitakötőkhöz. Alig tudtam kivárni a tél végét, a korai tavaszt, hogy iskolás barátaim elvigyenek a szőlőhegyre hóvirágot, kikericset, bakszakállt szedni. (Mi papszakállnak mondtuk.) Élő tanúval, Tóth Margitkával igazolom (ma négygyermekes családanya, számos unokával), hogy óvodás koromban saját szedésű hóvirágot vittem neki szeretetem kinyilvánítására, s a még mindig élő Pék Géza sem tagadhatja le, hogy mennyire elagyabugyáltam, mert kérésem ellenére ő is virágot vitt Margitkának. A hóvirágot két-három kilométer távolságban szedtük. Iskoláskoromban nem volt olyan hideg és havas idő, ami megakadályozhatott volna, hogy ki ne sétáljak naponként a tárkányi útra, a Fekete-Körös mentén. Nagyobb diákkoromban a havas volt mindenem. Rimáncodtam a nagybátyáimnak, hogy ki ne felejtssenek egyetlen kirándulásukból se.

Természetimádatom minden bizonnyal ösztönszerűen egyengette utamat az irodalmi pálya felé. A természet pedig egyet jelentett a szülőföldemmel.

De hol és hogyan találkoztam az irodalommal?

Nekem nem adatott meg, hogy magyar emlíből szívjam első irodalmi élményeimet. Nekem nem Benedek Elek meséi és mondái nyitották ki a szememet, hegyezték a fületem, mint sok más erdélyi, párciumi és magyarországi gyereknek. Én csak hosszú kerülőutakon jutottam el a természetes életforráshoz, anyanyelvem meséinek, mondáinak birtoklásához. Mert az a dolgok természetes rendje, hogy minden magyar gyermek a saját griffmadarait lovagolja meg előbb, ne a másokét; az égig érő fa ágain nyújtózkodják vasorrú bábák szavának pergőtüzében, és onnan szétnézve pillantsa meg mások mesés tájait. De hozzám nem jutottak el a húszas évek derekán a magyar mesék, s nekem már az elemi iskola negyedik osztályát román nyelven kellett elvégeznem, hogy felkészüljek a román gimnáziumi felvételire.

Én a román irodalommal találkoztam előbb, és hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem volt szép ez a találkozás. Áldott legyen az a Nicolae Fântânariu tanár, aki kinyitotta számomra az irodalom kapuit! Paptanár volt, sovány, törékeny, élénk szemű. Édes suttogással ejtette a szót, a román nyelv szép szavait, ha a szövege úgy kívánta. És tudott hangosan is beszélni szükség szerint. De a hangja ilyenkor kissé rikácsoló volt. Inkább halkán beszélt, tudatos alázattal, subáját leterítve az „Irodalom” előtt. Olyan szépen olvasta a nagy mesemondó, Ion Creangă - a román Benedek Elek - meséit és gyermekkori visszaemlékezéseit, hogy a legyek is abbahagyták zümmögésüket, csak rá figyeltek. Ilyen átéléssel, gyöngéd szeretettel tolmácsolta Petre Ispirescu meséit is. Nekem ezek voltak az első gyermekkori olvasmányaim. A lelkemhez szóltak, magukkal ragadtak.

Fântânariu tanár úr nagyon szerette a tanítványait, a magyar gyerekeket is, ha szorgalmasan tanultak. Másként nem is lehetett volna jó tanár. Megadta a maximális jegyet, a tízest nekünk is, és nem fukarkodott a dicsérettel, ha megérdemeltük. Egyszer kezébe vette a házi olvasmányi füzetemet, és végigment vele az osztályban, hogy mindenki lássa. Szó szerint ezt mondta: „Nézzétek, gyerekek, így kell dolgozni a román irodalomból! Ilyen tartalmasan és gondosan. Bravó, Kun, csak így tanulj továbbra is!” És beírta ellenőrzőmbé a tízest.

Három évig tanított Nicolae Fântânariu tanár úr, és mindig szép osztályzatom volt román nyelvből és irodalomból. Nem tudom, miért hagyott ott bennünket, valószínű, hogy az iskola vezetősége határozott úgy. Kaptunk egy új tanárt, 15-20 évvel fiatalabbat, egy Pop Vasile nevűt. Úgy tudtuk, hogy a hadseregből lépett ki - feltételezhetően nem volt megfelelő -, s már az első órákon elárulta, hogy a román nyelvhez és az irodalomhoz semmit sem ért. Nem hiszem, hogy lett volna tanári diplomája. Ha igen, bújjon el az az egyetem, amelyik kiadta neki. Nem is igen magyarázta a leckéket, hanem a könyvből olvasta ki. Egy jó képességű nagyobb diák hozzá képest doktor volt a román nyelvből és irodalomból. És olyan sovinszta volt, hogy csak úgy füstölt belé. Gondolatban két csoportba osztotta az osztály tanulóit: románokra és magyarokra. A románoknak könnyen adott tízes osztályzatot, de bennünket kivesézett kénye-kedve szerint. Egyszer kiszólitott felelni, és három-négy kérdésre hibátlanul válaszoltam neki. Már helyre is küldhetett volna egy szép osztályzattal, de újabb kérdéseket adott. Addig, amíg megfogott valamivel. Hét-nyolc kérdést tudtam, a következőt már nem, képtelen voltam gondolkozni határtalan rosszindulata láttán. Forrt bennem a vér, és összekeverte gondolataimat. Megjelent emlékezetemben Fântânariu tanár úr, és már csak az ő jóságos arcát láttam, az új tanáromból egy mákszemnyit sem. Elégségest kaptam, és a szívem összeszorult: én ennek a tanárnak többé nem tanulok, legfeljebb dadogni fogok. Csak az elégségest húzzam ki valahogy. Megölte a szófogadó, jó diákat bennem.

Egyszer elrendelte, hogy tanuljunk meg könyv nélkül egy román irredenta verset, amely a magyarokat veszett kutyának nevezi, s a számonkérő órán elszavaltatta a magyar tanulókkal. Átélessel kellett szavalni:

„Ungurean, câine turbat,
Multe-n lume ți-am răbdat...”

Fântânariu tanár úr ezt nem tette volna meg.

Így aztán hamar rájöttem, hogy kétféle tanár van a világon: jó és rossz. Helyesbíték, van legrosszabb is: a Pop Vasile-féle.

Vasilét a román tanulók sem tisztelték, Bikának nevezték, látva tudatlanságát és durvaságait.

De mutassam be már a többi tanáromat is!

Tămaș Traian tanár úr természetrajzot tanított nekünk. Többnyire közepes és jó rendűek voltak tantárgyából a jegyeim. Egyszer tízest adott a növényteni dolgozatomra - a fenyő-félékből írtunk -, és ugyanúgy megmutatta a dolgozatomat az osztálynak, mint Fântânariu tanár úr. Hozzáfűzte, hogy feleleteim szokásos átlagánál többre is képes vagyok - tehát biztatott. Nagyobbik fia, Alexandru az osztálytársam volt, mindannyian kedveltük.

Tiszteltem Popovici tanár urat, mert megtörtént, hogy magyarul is megmagyarázta az egyik osztálytársamnak a földrajzot, ami bizony nagy szó volt akkor.

Rațiu tanár urat alapos tudásáért, szerénységéért becsültük valamennyien. De remek kis tanár volt! Olyan szemléletesen tanította a fizikát meg a matematikát! Kár, hogy fiatalon elhunyt.

Naghiu (Nagy) Teodor tanár úr volt az osztályfőnököm. Paptanár volt ő is. (A legtöbben azok voltak, görög katolikus papok, lévén az iskola is görög katolikus.) Nem tartottuk lánghészeknek, de szerettük, annak ellenére, hogy verekedős volt. Betegre kacagtuk magunkat az óráin. Még akkor is neveltünk, ha ütött, mert mindig ezt kiabálta közben: „Calce-te roata, fātu-mio!” (kálcsse-tye ratá, fatumnyo! - Taposson el a kerék, fiam! Hát nem akarsz te tanulni? Mondanom sem kell, hogy „Tatu-mnyó”-nak csúfoltuk. Ilyen tanárra is szüksége van minden iskolának, nehogy egyhangú legyen az élete. Történelmet tanított. Szépen hegedült. Nagy érdeme, hogy iskolai zenekart szervezett, zenei intelligenciánkat fejlesztve. Másodhegedős

voltam ebben a zenekarban, s az első szám, amit előadtunk, a Figaro házassága nyitánya volt. Naghiu tanár később románosította a nevét, Odeşteanu lett.

A harmadik, negyedik osztályban Ştefan Musta volt a számtantanárunk. Ki ne tisztelte volna benne a számtanzsenit! Szigorú arckifejezése nemcsak tekintélyt, de bizonyos félelmet is parancsolt, ami általában jellemezte a számtantanárokat annak idején. A legnehezebb tantárgy gyepelőjét szorongatták olyan időkben, amikor a tanári konferencia nem sok kegyelmet gyakorolt: a hanyag és lusta tanulókat megbuktatta. De sokat szorongtam, féltem a Musta tanár úr óráin! Lírai egyéniségem visszafogott, bizony „nem feküdtem rá” a matematikára, ahogy ezt diáknyelven mondanák. Megelégedtem én a közepes feleletekkel, meg az elégségesekkel is. Ez volt az egyetlen gyengébb tantárgyam. És milyen véletlenek vannak az életben! Huszonkét év múlva, amikor összevonták a magyar középiskolákat a románokkal Nagyváradon, s a mi egykori piarista gimnáziumunk is befogadott egy román gimnáziumot (a 60-as, 70-es években már minden középiskolánkat megszüntették), egy tantestületben dolgoztam Musta tanár úrral. Nagyon jó viszonyba kerültünk. Ugyanúgy tiszteltem a tudása miatt, mint évtizedekkel annak előtte, és ő is számontartotta, hogy valaki vagyok. Voltam már megyei szakfelügyelő, vezettem a nagyváradai magyar szakos tanárok körét, nyelvi, irodalmi, történelmi és pedagógiai cikkeim jelentek meg a helybeli és a bukaresti lapokban, én is tettem már valamit a serpenyőbe. De még mindig nagy megtiszteltetésnek tartottam, ha Musta tanár úr úgy sétált végig velem Nagyvárad főutcáján, hogy karon fogott. Ő jó román volt, én meg jó magyar, a szó nemesebb értelmében, és ez természetes is, - de nem zárta ki a lehetőségét annak, hogy jó barátok legyünk. Már nem él. Halálának hírére mélyen meghatódtam.

Szeretettel emlékezem meg iskolánk legidősebb tantestületi tagjáról, Bartók Béla barátjáról, Buşîţia tanár úrról. Sokat leveleztek, együtt gyűjtötték Belényes környékén a román népdalokat. Pertu viszonyban voltak. Rajzra és kalligrafikus írásra tanított bennünket. A tanórákat kivéve szívesen beszélt magyarul, úgy tudtuk, hogy Budapesten végzett. Mindenütt voltak magyar ismerősei, s kedvelt nótája a „Káka tövén költ a ruca” volt. Szépen hegedült. Élet-tapasztalataival oktatott, szívesen mesélt vadászkalandjairól. Csak az egyenes úton járó diákot szerette, a hazudozóknak, hanyagoknak nem kegyelmezett. Minden évben kivitt bennünket egy órájáról a temetőn túli dombokra, hogy élvezze felszabadult játékunkat.

Egyszer úgy elverte nádpálcájával két részegen megjelent osztálytársamat negyedik korunkban, hogy én sem felejtem el soha, annál kevésbé ők. Jól tette. Mit érdemel az a 15 éves tanuló, aki részegen jelenik meg az iskolában?

Akkoriban szívesen alkalmazták az alsóbb osztályokban a testi fenyítést is, a tenyerest, meg a fenekest. Más világ volt. Bevallom őszintén, a harmincas években az ilyen fenyítés stílusos volt. Ne ítéljenek el: sokszor helyes is. Egy konkrét példával igazolom. Naghiu Victor tornatanárunk - később Munteanu lett - a gimnázium első osztályában egy egész testnevelési órát arra szánt, hogy a rendre és a tisztaságra oktasson bennünket, meg arra, hogy ügyeljünk legdrágább kincsünkre, egészségünkre. Közölte velünk, hogy becsengetés után őt csendben, fegyelmezetten és tornafelszerelésben kell fogadni. Pontosan megjelent az órákon, példát mutatva tanítványainak. Azt is megkövetelte, hogy a körmünk, a fülünk, a lábunk és a cipőnk tiszta legyen. Tudomásunkra hozta, hogy a tanárainknak köszönnünk kell, mert ők is köszönnek mindig feljebbvalóinknak, s azok is a még nagyobbaknak, tehát mi sem lehetünk kivételek. A férfiak is előre köszönnek a nőknek, a fiatalok az időseknek. Ez így van rendjén, mert az emberek nagy többsége így gondolkozik. Aki nem tartja be az utasításait, kiszolgáltatja magát a nádpálcájának. (A szekrény tetején tartotta szemléltető eszközként.) Az elhangzottak után visszakérdezett: Helyesnek tartjátok a mondottakat? Mi rávágtuk: Igen.

Betartjátok ezeket az utasításokat? Igen. Nagyon elégedettnek látszott, és így fejezte be a kis beszélgetést: Köszönöm a bizalmatokat.

Csak egy-két tanítványunk ismerte meg a fenekesét, ami meglehetősen alapos volt, elegendő az egész iskolai évre. Ha megvert valakit, nem látszott az arcán sem bosszú, sem gúny. Erre ő nagyon ügyelt. Egy percig sem éreztette, hogy haragszik most. Nem is haragudott. De éreztette egész tanári méltóságával, hogy igazságot szolgáltatott, s a megfenyített gyereket ugyanúgy szereti, mint a többit. Bízott a módszerében és a tanítványaiban.

Én azt mondom, hogy akkor, a harmincas években megérte az az egy-két fenekes. Ma megalázónak tartanánk, de ismerjük el, mi nagyon laza gyeplőre engedték tanítványainkat mind a fegyelem, mind a tanulás tekintetében. Nagyobb megalázás az, ha a tudatlan tanulókat átengedjük, mert hazudunk nekik. Mi: a pedagógusok. És be is csapjuk őket, megmásítván a mindennapi élet gyakorlatát: ha nem dolgoznak majd rendesen az életben, egyetlen vállalat sem fogja ezt pénzzel jutalmazni.

Több mint negyven évi pályafutásom alatt nem emlékszem, hogy felpofoztam volna egyetlen tanítványomat, de adódtak olyan esetek, hogy ez a módszer indokolt és helyénvaló lett volna. (Egy kiváló nagyváradi tanártársam - Szinte Ferenc - sánta volt. Az életét is odaadta volna az iskoláért. Egyszer sétálva magyarázta az anyagot - nem ülhet mindig a katedránál, és nem állhat mindig mozdulatlanul a tábla előtt -, amikor észrevette, hogy az osztály nevetgél és egy irányba néz, a tanár háta mögé. Ösztöne megsúgta neki, hogy mi történik ott. Cirkuszi ügyességgel hátrafordult, és teljes lendületével olyan pofont kent le a sántaságát utánzó nebulónak, hogy az az első padra esett. Az osztályban halotti csend lett, a felpofozott tanulónak semmi baja sem történt. Tanügyi hatóságaink tiltották a testi fenyítést akkor is, de a városi tanfelügyelőségen megdicsérték a különben is nagyra becsült tanárt, mondván: az adott helyzetben és az adott tanár esetében ez volt az egyetlen megoldás. És nem is rabolt el sok időt az órából. Sokáig beszéltek róla tanügyi berkekben.)

Hogyan összegezzem tehát belényesi benyomásaimat? Milyen következtetéseket vonhatok le?

A belényesi görög katolikus fiúgimnázium a román szellemi élet egyik legjelentősebb gócpontja volt országos viszonylatban is, ezt Ceaușescu államfő nem egyszer hangsúlyozta. Ne felejtjük el: nemcsak Nagyromániában volt az, hanem már az Osztrák-Magyar Monarchia idején is, sőt 1828 óta. (Anélkül, hogy sovinizmussal vádolhatna valaki is, nem mulaszthatom el az összehasonlítást: egy olyan nagy magyar városnak, mint a kétszáz ezres Nagyvárad - 60 kilométerre Belényestől -, miért számolták fel minden magyar középiskoláját? Meg a nagyenyedit, meg a többit. 1918. december elsején a gyulafehérvári román népgyűlésen, amelyen elhatározták Erdély Romániához való csatolását, teljes jogegyenlőséget ígértek a nemzetiségeknek, ennek hiányára alapozták elszakadásukat. Groza Péter idején húsznál több magyar nyelvű - vagy tagozatú - középiskolája volt Nagyváradnak és körülbelül ilyen arányban az ország többi magyarlakta városának is.)

Román diákságom első éveiben őszinte szeretet fűzött valamennyi osztálytársamhoz. Szerettek, mert én is szerettem őket, mint pajtásaimat. Szerettek azért is, mert én voltam az osztály legjobb futója és labdarúgója. De szerették a többi magyar osztálytársamat is. Ám a harmincas évek második felében megfertőzte ennek az iskolának a szellemét is a sovinizmus, olyan volt a politikai helyzet. Akadt egy-két osztálytársam, aki szememre vetette tudatos magyarságomat, és nyíltan az arcomba vágta, hogy takarodjam Budapestre - a zsidók meg Palesztinába. Én, mint amolyan érzékeny gyerek, emiatt sokat sírtam, szenvedtem. Hangsúlyozni kívánom, hogy 1938 júniusáig, ameddig diákja voltam az iskolának, nem ez volt a gyakoribb eset, vagyis ki lehetett jönni a román gyerekekkel. (Nem érzem magam illetékes-

nek, hogy a 38 utáni időkről nyilatkozzam iskolámat illetően, mert akkor már enyedi diák voltam.) Én a jó román tanáraimat akkor is szerettem, most is szeretem, a sírjukat is felkeresem. Ők is szerettek engem. Ha összetalálkozom egykori becsületes osztálytársaimmal, megöleljük egymást most is, a 80-as években.

Én abban az iskolában azt tanultam, hogy legyek szorgalmas, rendszerető, istenfélő ember. Többet kacagtam ott, mint amennyit sírtam. Ezért a Samuil Vulcan Gimnáziumot ma is egyik kedves iskolámnak vallom. Sok tekintetben hozzájárult tanári egyéniségem kialakításához.

De megtanultam azt is, hogy bizonyos tekintetben milyenek ne legyünk. Nekem sok más nemzetiségű tanítványom volt később: zsidók, szlovákok, románok is. Úgy szerettem őket, mint magyar gyermekeimet. Ezzel viszonyoztam bizalmukat. A mai románság pedig akkor érdemli ki igazi szeretetünket, ha visszaadja teljes egyenlőségünket, elvett iskoláinkat. Valamennyit. Ha megbecsüli anyanyelvünket, és régi, megérdemelt jogaiba helyezi vissza. Ha románnak születik valaki, legyen román, a magyar pedig maradjon meg magyarnak. Nyelvünk, sajtóságos szokásaink, népi és nemzeti kultúránk mindmegannyi szint jelentenek soknemzetű és -nemzetiségű glóbusunkon. Aki vét a humánusság akármelyik pontja ellen, az bünt követ el. Az elhallgatás is bűn, a türés is az. A hibák ellen mindenképpen küzdeni kell, de humánus eszközökkel, a lelkiismeret józan szavával.

A románokkal történő együttélésem már belényesi diák koromban felébresztette bennem a történelem iránti érdeklődést is. Belényes múltja érdekelt mindenekelőtt. Neve a középkori latin oklevelekben Benenus, Belenus, Belinis, Belynes változatokban fordul elő. Kálmán Béla „A nevek világa” című könyvében két alkalommal is megemlíti, hogy Belényes a bölényről kapta nevét, a „bölény” tájnyelvi alakjából. Ez teljes mértékben így van. Románia legvadabb hegyei ma is a Bihari-hegyek. Régi turisztikai lapokban olvastam, hogy Nagymagyarország legjáratlanabb hegyei is ezek voltak, sehol sem érezhette magát otthonosabban a bölény. A Bihari-hegységben ma is mintegy negyven medvét tartanak számon, amelyek időnként nagy pusztításokat végeznek. Védett állatok.

Mivelhogy honfoglaló őseink főképp halászattal és vadászattal foglalkoztak, a vadakban és halakban gazdag Belényesi-völgy sem kerülhette el sokáig figyelmüket. Az itteni szervezetlen szláv és bolgár törzsek hamar meghódoltak a magyarságnak, és rövid idő alatt magyarokká lettek. Figyelemre méltó, hogy a földrajzi nevek zöme ma is szláv eredetű ezen a vidéken.

Hiteles írárok bizonyítják, hogy Belényes a XII. század végén már jelentékeny hely, gazdag vas-, érc- és ezüstbányákkal. (Lásd Vaskóh község nevét a hegység szívében!) Bányászata az utolsó Árpád-házi királyok idején érte el virágzásának tetőfokát. A XIII. században is egyházas hely volt, ősi templomának romjai a város fölötti magaslaton lévő temetőben látszanak, s a gyámkövek egyike a csúcsíves ízlés korára vall.

A XVI. században Belényes még egészen magyar volt, és 170 házból állott. A XIX. század elején 2028 lakosából 1279 magyar, 918 román, 51 zsidó. A mai Belényesen öt templom van. A római katolikus 1725 körül, a református 1782-ben, a görög katolikus 1810 körül, a görögkeleti 1815 körül épült. A mai Belényesen már nagyon kevés magyar él.

A várostól alig 2-3 kilométerre található Köröstárkány község. Úgy tudja mindenki, hogy lakosai székely eredetűek, ősi vonásaikból a mai időkig is sokat megőriztek.

Ugyancsak két kilométerre kezdődik a mintegy négy kilométer hosszú Várasfenes község, amely már az 1332-i pápai tizedjegyzékben is szerepel. Ősi egyháza a mai temetőben állott, és egy 1721-i hivatalos jelentés még említi is. Határában vannak Bélavár egykori erősségének a romjai, amelyet állítólag IV. Béla még mint herceg és a tiszántúli részek ura építtetett. A ma is élő mondák azonban II. (Vak) Béla nevéhez fűződnek.

Szükségesnek érzem, hogy fejezetem lezárása előtt említést tegyek ottani tanáraink életkörülményeiről is. Többségük a Pável utcában, az úgynevezett „tanári” utcában lakott. Csak ők laktak itt. A görög katolikus püspökség ötszobás magánlakást biztosított nekik, szép udvarral, nagy kerttel. Az utca mindkét végét sorompó zárta le, itt idegenek kocsival nem közlekedtek. A tanári munkát úgy értelmezték akkor, ahogy valóban kellett. Legyen a tanár nyugodt és pihent. Legyen ideje a tudományos tevékenységhez, fejtse ki gondolatait rendszeresen a napilapokban, folyóiratokban, írjon könyveket.

A belényesi tanároknak nagy tekintélyük volt. Ha Bușiția Ioan tanárom elsétált a városnegyedünkben, ezt suttogták minden utcában az emberek: „Itt járt Bușiția tanár úr.”

Szinte hihetetlennek tűnik, amit elmondok: a tanárok akkor heti 15 órában tanítottak, húsz évi szolgálat után pedig csak 12 órában. Tegyük hozzá a tényt megérdemlő meghajlással: ez szép dolog volt.

Amit itt elmondtam Belényesről, maradéktalanul hozzájárult ahhoz, hogy olyan legyek, amilyenné lettem. Kapcsolatom a románsággal s az ebből adódó sajtósági helyzetem elősegítette, hogy türelmes, emberszerető, igazságos és szókimondó legyek. Alapvetően szükséges emberi és tanári tulajdonságok ezek.

Harmadik fejezet Nagyenyed

(Találkozásom a magyar irodalommal és az igényes magyar nyelvvel,
s egy iskolával, amelynek hagyományos lelke van)

Jártál már Nagyenyeden, kedves Olvasó? Legyünk őszinték egymáshoz, beszéljünk kertelés nélkül: nem jártál. Nem azon az egyen van a hangsúly, aki ezer közül itt járt - talán tízezret is írhattam volna -, hanem azon a 999-en, aki soha be nem tette a lábát ide. Meg tudnád határozni fejből, hol is fekszik ez az Árpád-kori település a térképen? Ez már súlyosabb kérdés, mert elfoglaltságod és egyéb okok miatt elkerülhette lábad ezt a vidéket, de az már nagy baj, ha a szemed és a szíved is elkerülte, mert akkor olyan szánalomra méltó vagy, mint a mai Enyed, csak hogy ő hibáján kívül lett azzá, te pedig nemtörődömséged folytán. Mikor utoljára ott jártam 1981-ben, azt kérdezték tőlem sírva, aggodalmaskodva: gondolnak-e velünk? És én azt feleltem súlyos szívfájdalom közepette, hogy: ó igen, gondolnak ők. Vajha megéreznéd, hogy mit jelent itt a minden bizonyosságot kizáró, de annyi reménytelenséget takaró egyetlen rövidke szó, az „ó”, s hogy sohasem fejezett még ki annyi nemet az „igen”, mint akkor az én ajkamon, mikor a dicstelen pirulás és a gyáva szemrebbenés lett kísérője.

Nem faggatlak tovább, és te se gyötörj többé járatlanságoddal, hát megmondom én: Nagyenyed Erdélyben van, az Erdélyi Érc-hegységtől keletre, Kolozsvártól és Tordától délre, Marosvásárhelytől délnyugatra, a szeszélyes Maros folyó mentén, amely bővelkedik fákban és halakban, de alattomos örvényekben is. Ha a térképen járva lefelé nézel egy kicsit, Gyulafehérvár romjai közül haragvóan tekint rád Ajtony szelleme, hogy nyugalmára törsz te is, ősi pogányságának helyességét megkérdőjelezve; keletről pedig - igaz, hogy jócskán odébb - Petőfi fájó tekintete szegeződik rád vádaskodón: hát ezek azok az unokák, akik nem borulnak le sírjainkra, s akik nem mondanak áldó imádságot neveinkre. Erdélyben című versét nektek is írta, a 999-nek, nemcsak nekünk:

*„Mely ördög súgta, hogy kettészakadjunk,
Hogy szétrepesszük a szent levelet,
Mit diadalmas őseink írának,
Szívök vérebe mártván kardjokat?...
Tartottunk volna össze: a világ most
Tudná hírünket, nem volnánk kizárva
A templomból, hol a nagy nemzeteknek
A tisztelet tömjénét égetik.”*

Felejtsük tehát bomlasztó haragunkat, s nagy nemzeti költőnk tanítását követve fogjunk kezét, hogy méltók lehessünk történelemépítő őseink ébresztésére! Olvassuk csak együtt Jakó Zsigmond és Juhász István „Nagyenyedi diákok” című könyvét, mert sok szép dolgot tanulhatunk belőle!

Lám itt taposta a sarat *Kőrösi Csoma Sándor*, aki már göttingai egyetemista korában 13 élő és holt nyelven beszélt, és elvonszolta magát a Távolság-Kelet világába, hogy véget vessen egy hosszadalmas vitának, amely képtelen volt eldönteni: vajon finn-lapp, vagy hun-török eredetűek vagyunk-e. Tizenhat hónapon át kolostori életet élt fűtetlen szobában, faggyús, sós és tejes teán tengődve, önzetlenül szolgálva a tudományokat és nemzetét.

Itt tanult filozófiát és teológiát *Bod Péter*, aki az Erdélyi Magyar Akadémia szükségességét hirdetve megelőzte nemcsak Széchenyit, hanem Bessenyeit is, kongeniálisan rámutatva, hogy a születendő tudós társaságnak fő célja nem lehet más, mint a magyar nyelv „ékesgetése”, s aki azért írta meg a *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia* című művét, hogy megmentse a feledéstől a velünk együtt élő románokat.

Nagyenyeden végezte tanulmányait Erdély Kazinczyja, *Aranka György*, akinek az elképzelése szintén Bessenyei céljával vágott össze, midőn ezt hangoztatta: igaz nemzeti kultúra csak anyanyelvünkön fejlődhet ki. Megalakította az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságot, hogy elképzelésének a valóságban is megfelelhessen - s hogy mennyire fontos volt ennek a Társaságnak a tevékenysége, mi sem bizonyítja jobban, mint az alig öt évre rá bekövetkező osztrák intézkedés: a Társaság feloszlata. Aranka minden számottevő erdélyi és magyarországi tudóssal levelezett, hogy munkára serkentse őket, s nem véletlen, hogy a hagyományos magyar sors jutott osztályrészül neki is: élete utolsó 15 évében visszavonultan, elfelejtve élt.

Pápai Páriz Ferenc professzor uram következzen? Ámulattal hallgatták tanítványai szép latin beszédét, s ugyan ki lehetett volna méltóbb rá, hogy az oly szükséges latin-magyar szótárát elkészítse! A legjobb latin, angol, német és francia forrásokat használta fel, új korszakot nyitva a hazai szótáriródalom történetében. Nemcsak tanár volt a nagyenyedi Kollégiumban, hanem Apafi Mihály fejedelem háziorvosa is. *Pax corporis* című műve az első rendszeres magyar orvosi könyv. Amikor 1704 tavaszán a labanc hadak feldúlták Nagyenyedet, s a Kollégium épülete is tönkrement, az ő nagy tekintélye és ismeretsége vette rá az angol protestánsokat, hogy hatalmas pénzüsszeget gyűjtsenek a Kollégium újjáépítésére. Az ő rábeszélésére utazott Hollandiába egykori iskolatársa, *Misztótfalusi Kis Miklós*, hogy eltanulja a nyomdász mesterséget, s betűről úgy nyilatkoztak a szakemberek, hogy sohasem láttak szebbeket. Most már nem nevezhették ki a külföldiek a békamászásforma magyar betűket. Misztótfalusi nemcsak Európa minden részéből kapta a megrendeléseket, hanem Ázsiából is.

Azt meg kevesen tudják Pápai Párizról, hogy Rhédey Claudine révén, aki az angol királynő nagyanyjának a nagyanyja, a mai angol uralkodók is Pápai leszármazottjai.

Enyeden tanult az a *Benkő József* botanikus, aki először ismertette nyelvünkön Linné rendszerét; az a *Szatsvay Sándor*, akit a magyar nyelvű hírlapírás egyik úttörőjének szokás tekinteni; és az a *Barabás Miklós* festő, aki több ezer portrét készített.

Micsoda szellem uralkodott itt! A nagy kollégiumokat alma matereknek nevezték, ami azt jelenti, hogy „tápláló anya”, de Pápai Páriz Ferenc így fordította magyarra szótárában az „alma” melléknevet: „minden jóval teljes. Éltető”. Csak az anyákra osztható ki ilyen megkülönböztetett jelző.

Már gyulafehérvári léte idején ezt tartotta szükségesnek tisztázni a Kollégium akkori diáktörvénye: „Ez az intézmény becsületos ifjak hajléka, s nem gonoszoknak, romlottaknak menedéke: gyalázatosan kizárjuk őket.” A gyalázatos kizárás pedig harangzúgással történt az egész ifjúság előtt.

Micsoda szíve lehetett annak a következetességéről és szigoráról híres iskolaalapító *Bethlen Gábornak*, aki a Kollégium számára kiadott utasításába nem restellette becsempészni ezt a mondatot is: „Atyai szelídséggel mérsékeljétek a szigort!” Meg azt is előirányozta, hogy az ő iskolájában semmi se zavarja meg a tanítást, az oktatásnak minden kelléke biztosítva legyen. Egy Heidelbergben tanuló diákját így intette a jóra: „Illő, hogy hazátnak, nemzetetőknek haszonnal lehessetek javára.” Fejedelmi méltóságának dicsfénye, hogy az erdélyi nyomdákat cirillbetűkkel is ellátta, sőt román nyelvű Újtestamentumok nyomtatását rendelte el, elősegítve

a román nyelvhasználat elterjedését a görögkeleti egyházban. Ezzel lehetővé tette román iskolák megnyitását is.

Az 1622-ben Gyulafehérvárt alapított és 1662-ben Nagyenyedre áthelyezett Kollégium fontosságát talán az 1662 májusában tartott erdélyi országgyűlés szögezte le a legmarkánsabban, midőn írásba foglalta, hogy az enyedi Kollégium felállítása „perpetuum statutum”, vagyis örök időkre szóló intézkedés.

Az Enyedre helyezett Kollégium első rektorprofesszora *Vásárhelyi Péter* volt, aki megkövetelte többek között, hogy a diákok köszönjenek feljebbvalóiknak és az öregebbeknek, mindenkor fogadják mások köszönését, ruházkozásban középszert kövessenek, és senki se viseljen közülük szemébe lógó, vagy füle köré csavart hajtincseket. Olyan követelmények ezek, amelyeket bármely mai iskola is kifüggeszthetne kapujára.

Bethlen Gábor Kollégiumának jelentőségét fokozta az is, hogy a szegények iskolája volt, alapítványok és jótétemények segítettek elő a jobbágygyermek tanulását. Hatásköre ezért messzi vidékekre is kiterjedt, például a Felvidékre, vagy Tolnára, Baranyára. A nagyon hiányos matrikulák 12 Veszprém megyei tógás diák nevét őrizték meg.

Ennek az iskolának a szellemét áthatották *Apáczai Csere János* tanításai is. „A bölcsesség tanulásáról” című művében olyan tanulókat akart, akik le tudják győzni a tudás kilenc akadályát: a bűnt, a szennyességet, a féltékenységet, az önhittséget, a különködést, a haszontalan időtöltést, a kapkodást, a rendetlenséget és a tanítók iránti hűtlenséget. De a Kollégium sem maradt hűtlen egykori tanítványaihoz, számon tartotta életsorsukat halálukig. Bejegyezte nősülésük körülményeit, minősítette tudásukat, helytállásukat.

Belső életét tekintve a Kollégium igazi respublika volt, amelyben a diákönkormányzat jelentős szerepet kapott. A fegyelmi ügyek főnökét, a contrascribát, és a pénzbevételek adminisztrátorát, a seniort a diákok választották, megkövetelve tőlük, hogy vezetői esküt tegyenek, kötelezván magukat a kollégiumi törvények betartására. A diákság professzoraitól is elvárta a tudományokban való jártasságot és a tanítani tudást, nem nézte jó szemmel óramulasztásukat. Nem is történhetett ez másként olyan iskolában, ahol szigorúan büntették a diákok minden pontatlanságát és mulasztását. A subscribált diákok ellenőrzésének hathatós eszköze volt a tóga viselése, amely kezdetben violaszínű, később violaszínű vagy fekete volt.

Önállóságra és önismeretre neveltek ebben a kollégiumban. A már említett jobbágy származású Misztótfalusi Kis Miklós így jellemezte magát Mentség című emlékiratában: „Allítom azt, hogy kitarató vagyok, de tagadom, hogy vakmerő is.”

A Bethlen Kollégium diákjai mindenkor példás hazafiságukkal öregbítették iskolájuk jó hírnevét. 1704-ben 28-an vesztették életüket a labancokkal folytatott harcukban, emléküket Jókai örökítette meg a Nagyenyedi két fűzfá című elbeszélésben. I. Ferenc idején 56 diákot kellett kizárni a Kollégiumból osztrákellenes magatartás miatt. A 48-49-es szabadságharc idején voltak köztük olyanok, akik Bem tábornok vagy Gábor Áron oldalán harcolva 10-12 ütközetben is kitüntették magukat, s a tragikus bukás után súlyos börtön lett osztályrészük.

Ki hinné mai diákjaink közül, hogy a Kollégium tanulói reggel háromkor meg négykor keltek, s az esti kapuzárásig minden idejük programálva volt.

A nagy szigorúság ellenére - vagy éppen azért? - a XVIII. század közepén akkora volt ennek az iskolának a keresettsége, hogy nem tudott teljesíteni minden igényt, kénytelen volt megszabni tanítványai létszámának felső határát. 5-600 tanulója lehetett ekkor a Kollégiumnak.

* * *

Úgy léptem át a Bethlen Kollégium küszöbét 1938 nyarán, mint egy megszállott. Már kívülről is nagy hatással volt rám hosszú L-alakú épülete, de ahogy a kapu aljában haladtunk édesapámmal, látási képzeitemhez mindjárt hozzákapcsolódott lépteink halk dobbanásának finom színesztéziája, amit még teljesebbé tett a hűvösség kellemes lecsapódása ruhánkra, bőrünkre, s hogy beleszagoltam egy csodálatos múltba, amely mindegyre azt súgta nekem: szent ez a hely, ahová belépsz, és magyar.

Már bent jártunk a kavicsos udvaron. Édesapám atyai ösztönének titkos parancsára megfogta a kezem, valószínűleg azért, hogy bátorítást öntsön belém első hivatalos elszakadásom alkalmával, mert én bizony nem jártam még úgyszólván sehol: kivéve édesanyám szülőfaluját, Gyantát, amely mindössze 25 kilométerre volt tőlünk, Belényestől, s ahol minden nyáron megfordultam, és a 62 kilométerre lévő Nagyváradot, ahol csupán kétszer jártam. Ám meg vagyok győződve róla, nem lehetett ennyire egyszerű apám első enyedi megnyilatkozása, hiszen a szülői szem mindig többet lát a gyermekénél, és gyorsabban von le ítéleteket, következtetéseket: apám nem csak azért fogta meg a kezemet, hogy bátorítson engem, hanem azért is, mert az ő lelkét is megragadta ősi Kollégiumunk önmaga-prezentálása. Csak így tudom megmagyarázni tekintetének elhomályosulását, hangjának fátyolos ellágyulását, amikor ezt mondta:

- Nagyon szép hely ez, fiam. Adja az Isten, hogy jól érezd magad ebben az iskolában!

Többet talán nem is tudott volna mondani a meghatódottságtól.

Számba vettük az innen látható épületeket, és találgattuk, melyik mi lehet. Egy ugribugri kisfiú észrevette ügyetlen tapogatózásunkat, és odalépett elénk. Anélkül, hogy kérdeztük volna, így ügyeskedett:

- Ez a hosszú épület a nagykollégium, a szemben lévő a kiskollégium, a tulsó végén van az iskolai kórház, jobbra tőlünk a teológia épülete, mögötte a konviktus.

- Micsoda, fiam? - hördült fel apám.

- A konviktus. Tetszik tudni: ott étkeznek.

- Köszönöm, fiam, köszönöm - hálálkodott apám, fogával, szájával morzsolgatva a soha nem hallott szót: konviktus, konviktus. (A szó tulajdonképpeni jelentése: együttélés, diákotthon.)

Egy 55-60 év körüli igen alacsony bácsika lépett elénk. Talán nem is lépett: azt a látszatot keltette inkább, hogy a hirtelen támadt közepes erejű szél hozta felénk, hosszú bajuszába akaszkodva. A tekintete gyermekiesen kedves, a hangja öregesen fátyolos volt.

- Melyik iskolába jön ez a gyerek: a képzőbe, vagy a gimnáziumba? - kérdezte tőlünk.

- A tanítóképzőbe! - vágtuk rá mindketten, mintha ez természetes volna.

- Akkor erre tessenek menni, balra!

A kisfiú továbbra is körülöttünk legyeskedett, a nagykollégium épületébe kalauzolt bennünket. Rámutatott a visszatotyogó kis öregre:

- Pali bácsinak hívják. Magyar Pali bácsi, ő az iskola portása. Ő szokott csengetni.

- Hát te ki vagy, kisfiam? Mit keresel te itt?

- Csefő Öcsi vagyok, az igazgató úr fia.

- Az Isten áldjon meg! - hálálkodott édesapám megint.

Nem volnék őszinte ember, ha elhallgatnám az igazságot: én nem önként jöttem a nagyenyedi iskolába, hanem a kiszámíthatatlan sors irányításával. Cunci miatt. Ő volt az első szerelmem. Romantikus regénybe illik, ami köztünk történt. Cunci szép lány volt, a barnák igazán mutatós példányából. Szép és csinos. Ebből adódóan a fiúk nem hagyták békében; kerülgették, ostromolták, próbálkoztak velem, s bizony nem zárkózott el az udvarlásoktól, szerette, ha legyeskedtek körülötte. Ez nem is volna baj, melyik leány nem szereti! Hanem az édesapja elcsípte csókolózni: egyszer a kert végében Pujuval, máskor a kert közepén Lacival. Így született meg a szigorú szülői határozat: megtiltották Cuncinak, hogy szóba álljon a fiúkkal. Ajánlom a megkapaszkodást: csak tőlem nem tiltották Cuncit, mert megbízható fiatalembernek látszottam. Én óriási helyzetelőnyben voltam a többi fiúhoz viszonyítva: tudtam hegedülni. Cunci szülei szigorúan ragaszkodtak hozzá, hogy leányuk ne hagyja abba a hegedülést, amit az utóbbi időben unni kezdett. A dolog így kezdődött: mikor Cunci bemutatott a szüleinek -, látásból már ismertek - közölte túlozva velük, hogy kimagaslóan rendes fiú vagyok - az „abszolút úriember” mégis sok lett volna -, s hogy szépen hegedülök. Indítványozta édesanyjának, hogy hegedülhessünk együtt, nagyon szép kottáim vannak, például Mazas és Pleyel duettek. Így kerültem a házba. Előbb hetenként kétszer, majd háromszor hegedültünk. Szülei elleneztek, hogy négyszer is találkozzunk, mivelhogy időigényes a hegedülés, másra is hagyni kell időt. Cuncinak jó hallása volt, de ha c helyett mégis ciszt fogott, semmi sem zárta ki a lehetőségét annak, hogy most épp a nyakánál piszkálódok, esetleg a karját puszilgatom. Isten szeme mindent lát! - tudjuk. De hogy a szülők szeme is? Erre nem gondoltunk. Cuncit a szülei váratlanul a nagyváradon Immaculata zárdába írták be - vagy óvónőképzőbe, vagy tanítónőképzőbe, erre már nem emlékszem. Ez adta nekem is az indítékot, hogy tanítóképzős legyek. Közöltem édesapámmal, hogy feltétlen Nagyváradon szeretném folytatni tanulmányaimat. Négy év múlva tanító leszek, tehát pénzkereső ember (és Cuncit is azonnal elvehetem, de ezt csak gondoltam, édesapám mit sem sejtett róla.) Ő megveregette a vállamat, és a következőket mondta:

- Örülök, fiam, hogy ilyen komolyan fogod fel az életet. Nincs is értelme, hogy egyetemre gondolj. Nem boldogulnál te ott, hiszen magyar fiú vagy, meg ki győzné négy gyermek mellett a taníttatásodat!

- Erre gondoltam, édesapám.

Akkor ugrottam ki először a bőrömből örömben, hogy nemsokára visszaugorjam. Kivettük a belényesi gimnáziumból az összes iratomat, elterjesztettük az egész családban, hogy tanítóképzős leszek, megírtuk Gyantára is a keresztanyámnak, a nagyszüleimnek. Jöttek a gratulációk mindenfelől: látszik az arcomról is, hogy milyen komoly fiú vagyok, kitűnő tanító lesz belőlem. Édesapám megfogta a kezemet, és elvitt Varga Laci bácsihoz, egykori tanítómhoz, akitől hegedülni tanultam. (De szépen hegedült!) Dicsérte az eszemet ő is. Sőt olyat mondott, ami végleg megpecsételte a sorsomat: hogy ő néhány év múlva nyugdíjba megy, elfoglalhatom az ő állását, beleértve a kántorságot is.

Laci bácsi akkorát ütött örömeiben az asztalra, hogy az majdnem szétrepedt tőle, meg a szívem is. Közölte, hogy Nagyváradon nincs fiútanítóképző, csak Nagyenyeden. Ott végzett ő is, majd meglátom, micsoda hely. Mikor látta, hogy verejtékezem, a legközelebbi székre ültetett.

Édesapám nagyon becsületes ember volt, de szigorú is. Neki nem lehetett azt mondani, hogy tanító is, nem is, de hogy próbálkoztam retirálni. Másrészt egész rokonságunk is rám támadt volna megbotránkozva: ugye mondtuk, hogy nem normális az a gyerek!

Így lettem nagyenyedi diák. Cuncinak írtam egy bődületes levelet, aztán újabb és újabb jeremiádokat, de nem kaptam választ egyikre sem. Az apácák elkobozták a leveleimet, és valószínű, hogy még mindig rajtam nevetnek.

Fokozatosan megadtam magamat a sorsomnak, amely ezúttal okosabb és bölcsőbb volt nálam, Cuncit egy nagyenyedi kislány feledtette velem, ilyenek a diákszerelmek. Hirtelen kapják el az embert és szörnyűségesen, hogy aztán le is lohadjanak hirtelen.

Édesapám előjegyeztetett a felvételi vizsgára, egy éjszaka bent aludt velem a Kollégiumban, aztán elköszönt tőlem. Nagy csodálkozásomra visszajött egy jó félóra múlva.

- Fiam, maradok még veled két napot. Olyan szerencsétlennek látszol. Meg nekem is nehezemre esik az elválás.

Ilyen édesapám volt nekem.

Hogy mi ragadott meg a Kollégiumban? Úgyszólván minden. Az igazgatóm, *Csefő Sándor* elbűvölő ember volt. Szép, markáns férfiarcahoz úgy illett az öblös magyar beszéd, mint a finom női kézhez az ibolya, a kúthoz a korsó, a nyárhoz a szalmakalap. Azóta sem hallottam szebb magyar beszédet soha. Egyszer szónokolt az anyák napján a templomban, és úgy ejtette ki az „édesanyám” szót, hogy sírni lehetett tőle, tántorgott az ő hangszalagja is. A fizikai előadóteremben egy pillanat alatt teleírta a táblát szebbnél szebb képletekkel, miközben csipőre tette a bal kezét. Pocakja volt a legszebb díszlet az óráihoz. Ilyenkor mindenki érezte, hogy itt aztán a Bethlen Kollégium igazgatója beszél. Ha kellett, viccelt, ha kellett, kiabált ránk. Mindig tudta, mit kell cselekednie. De nem tudott akkorát kiabálni, hogy el ne nyomta volna hangját az aggodalmaskodó szeretet, az atyai szív zenéje.

A kollégiumi szigorról elsősorban *Juhász Albert* tiszteletes úr, a hittanárunk gondoskodott. Az ő utasítását és parancsát a legkisebb mértékben sem lehetett keresztezni - de hát miért kellett volna? Nem akart ő rosszat senkinek. Gyengébb feleleteinktől, fegyelmezetlenségünk-től szinte elfeketült; ám hogy ragyogott a szeme okos helytállásunktól! Én ma is azt mondom: ha hiányzik a következetes - egyben szeretetteljes - szigor akármely intézményből, hiányzik onnan minden. A lélek mélységéig kacagni csak szigorú és fegyelmezett iskolában lehet. Itt sülnek el a legigazibb diákcsínyek is.

Vita Zsigmond tanár úr volt az osztályfőnököm. Magyar és francia nyelvet tanított. Tőle tanultam meg felejthetetlenül, hogy a speisz éléskamra, a cug huzat, és nem unszimpatikus valaki, hanem ellenszenves. Megkövetelte, hogy legyen mindenkinek helyesírási füzet, amelybe óránként bevezettük helyesírási és nyelvhelyességi hibáinkat. Felbecsülhetetlen értékű szolgálatot tett ez a füzet, különösen nekem, aki román iskolából jöttem, és elég keverten beszéltem a magyart. Egy dolgot nem tudtam sokáig megbocsátani neki: hogy miért adott jelest a padtársam, Székely Laji dolgozatára, és miért adott nekem csak középezt, mikor én mindent leírtam, Laji meg alig írt valamit a könyvből, elkalandozott. Igen ám, de a dolgozat címe ez volt: Balassi Bálint elbúcsúzik a hazájától - s Laji beleélte magát Balassi nyomorúságos helyzetébe, önálló kis novellát írt, én pedig elsősorban arra támaszkodtam, amit betanultam.

Becsey Pál tanár úr történelemóráitól általában féltünk, mert nem volt tankönyvünk, igényességének némelykor képtelenek voltunk megfelelni. De megfeleltünk volna, ha néhányan összeülünk, és úgy próbáljuk kiegészíteni - közös erővel - órai vázlatunkat, csak hogy ehhez lusták voltunk. Egyszer elhatároztam, hogy nagyon összeszedem magamat az órájára, erőmtől telhetően felkészülök. Nem hagyta, hogy betanult anyagot mondjak el neki, többször is megszakított, megokolásokat, összefüggéseket kutatva. Egyetlen kérdését sem hibáztam el, tízes osztályzatot, vagyis kitűnőt adott. Az osztály összenézett. Becsey Pálnál kitűnő? Nos,

hadd mondjam el: attól az órától kezdve nekem Nagyenyeden a legkisebb jegyem történelemből a 9-es, tehát a jeles volt, de kitűnő osztályzattal zárták az évharmadaimat. És megtanultam: az ösztönző jegynek felbecsülhetetlen értéke lehet. Megtanulták ezt osztálytársaim is, példából okulva: szépen felzárkóztak.

Nem voltunk tehetséges matematikusok, kevés osztály mondhatja magát annak. Akadtak néhányan köztünk - akik jól megfeleltek a követelményeknek, osztályunk zöme azonban közepes, vagy elégséges szintű volt. Őszintén bevallom: *Demény Zoltán* tanár úr matematikai szintje és komolysága jobb összetételű osztályt érdemelt volna - akikkel brillírozni lehet, de hát ha nem adatott meg ilyen. Termetre Demény tanár úr volt a legkisebb embere az egész tantestületnek, de őt azért teremtette Isten kicsinek, hogy óriás legyen. Emberi és tanári mivoltában egyaránt legyen az. Ő a becsengetés pillanatában már hóna alatt szorongatta a katalógust, s még várt egy-két percet, hogy mindenki bevonulhasson, elfoglalja helyét az osztályban. De két percnél nem várt többet, úgy rémlik, soha. Elindult a hosszú folyosón szabályos léptekkel, méltóságosan. Nem sokat nézelődött sem jobbra, sem balra, célegyenest haladt. Ne mondja senki, hogy az ember láthatatlan, mert kiváltképpen a lelke nem az: tükrözi a szeme és a lépése; mondatainak borsza és sava; minden mozdulata; ahogy megemeli a kalapját vagy egyáltalán meg sem emeli mások előtt. Demény tanár úr megemelte a kalapját minden diákja előtt. Tisztességesen, sőt alázatosan. Hát nem nagy tanár az ilyen? Ha egyetlen ember érdemli meg a világon a „méltóságos” titulust: Demény tanár úr az.

Rapp Károly tanár úr testnevelést tanított. Idős volt már, nyugdíj előtt álló, éppen ezért nem láttam felszökni a nyújtóra - magam is elég szánalmasan szöktem fel, félénk tornász voltam, ugyanakkor kiválóan ügyes a játékokban, főleg a labdarúgásban -, de olyan tornaünnepélyt produkált tanítványaival minden év végén, hogy a nagyenyediek ötven év múltán is beszélnek róla. Kiváló tornászokat nevelt, ha fejlődőképes gyermekekhez jutott.

A természettanunk *Zalányi István* tanár úr volt. Alacsony, köpcös ember, dorgáló hangú és természetű. Kisdíákos ésszel szükségképpeninek ítélt meg nagy és kopasz fejét, mert hát hogy is férhetne el benne annyi kémia, botanika meg zoológia. Előadásai kitűnőek és meggyőzőek voltak, óráit kellőképpen előkészítette. Legtekintélyesebb tanáraink közé tartozott. Egy hibájára emlékszem csupán: túlzottan beskatulyázta tanítványait. Ha elégségesen kezdte valaki nála az évet, szinte el sem juthatott egy-egy jeles osztályzatig. Nem tévedett ő jegyeink megítélésében, de belenyugodott tudásunk szokásos, megrögzött szintjébe, ösztönzés nélkül hagyva kívánatos szárnyalásunkat, vagy legalábbis olykori fölroppenésünket.

A tanítóképzőkben rendkívül fontos az ének- és zenetanítás. Hozzá tartozott Kollégiumunk hangulatához, hogy minden délután kihallatszott osztálytermeinkből a harmónium hangja. A gyakorlók szebbnél szebb egyházi és világi melódiákat játszottak - ki-ki a tudása szerint -, és annyiszor hallottuk ezeket a darabokat vagy zenemotívumokat, hogy feledhetetlenül bevésődtek elménkbe, fejlesztve esztétikai érzékünket, gazdagítva érzelmvilágunkat. *Delli Szabó Géza* tanár úr az iskolai ének- és zenekar segítségével a legnagyobb zeneszerzőket hozta a közelségünkbe, akkor ismertük meg például Palestrina, Lassus, Viadana, Monteverdi, Jannequin, Vivaldi, Händel, Bach, Gluck, Haydn nevét. A harmónium mellett kötelező tantárgy volt a hegedű. De nemcsak a hangszeres zene járult hozzá intelligenciánk neveléséhez, hanem a zenetörténet tanítása is. Én az enyedi zeneoktatásnak tanári koromban igen nagy hasznát vettem, s meggyőződéssel állítom, hogy zenei jártasság hiányában az irodalomtanár bizonyos órákon csak botladozik, és tantárgyi koncentrációs lehetőségei is igen leszűkülnek.

Minden tanáromról nem írhatok, kívánatos sem volna, de bemutatom még iskolánk rektor-professzorát, *Elekes Viktor* tanár urat. Jóságos és atyai ember volt, hatvan év körüli. Vállalt terhelte az egész Kollégium. Azt ettük, amit ő teremtett elő szorgos utánajárással, ő szabta ki

életvitelünk takaróit is, meghatározva nyújtózkodásunk mindenkori mértékét. Ő teremtette elő a fűtéshez szükséges fát, meghatározva a naponként adagolható mennyiséget. Gondoskodott heti fürdetésünkről, iskolakórházunk és fogászati rendelőnk fenntartásáról. Neki a földrajz-órákon is az iskola lovaira, teheneire meg szőlőjére kellett gondolnia - Csombordon mezőgazdasági középiskolánk is volt -, nem csoda, hogy elég gyakran késve jött az órákra. Tapasztalt és bölcs embernek tartottuk, iskolánk Deák Ferencének. Általában úgy vélekedtek róla, mint akit nem lehet kiközösíteni sodrából semmivel. És mégis láttuk kétszer is nagyon dühösen, szinte magánkívüli állapotban. Mindkét esetben igaza volt. Egyszer azzal dühösítette fel egyik diáktársunk, hogy kritizálta az ebédünket. 1938-40-ben a háborúra készülődés miatt már nem volt olyan könnyű az ebédek előállítását, de tanúsítom, hogy jól étkeztünk, repetát is kaptunk igen gyakran. Iskolánk teljes ellátásunkról gondoskodott. Ha bekalkulálom még az iskolánktól kapott juttatásainkat, a legnagyobb rosszindulat mellett sem találok jogos alapokat méltatlankodásokra. De mivelhogy fejlődő korban voltunk - erről az iskola nem tehet -, ahogy mondani szokás, megettük volna a vasat is, akármilyen mennyiségben, márpedig korlátlan igények kielégítésére egyetlen iskola sem mondható képesnek. A kollégiumi kosztot ezért bizonyos mértékben pótolni kellett. Ha másképpen nem lehetett, hát priváttanításokból szerzett kis összegekkel. Jellemző volt az ilyesfajta munkavállalás mindenkori diákjainkra.

A másik sajnálatos eset velem kapcsolatos. Engedtesse meg: úgy fogom elmesélni, hogy tanári pályámról tekintek vissza rá, hiszen nem regényt írok, hanem pedagógiai kérdéseket fejtegetek, ahol nem fontos a kronológia.

Tizenharmadik tanári évemben jártam már. Rögtönzést írtam a nagyváradí gimnázium tizedik osztályában, s az egyik fiútanítványom puskázott. Hosszasan elnéztem a ténykedését, majd felelősségre vontam, miért lopott. Ügyes mozdulattal eldugta a füzetét, és felháborodva tiltakozott. Ő nem puskázott, hogy is gondolok ilyet.

- Fiam - mondtam neki -, milyen kár, hogy hazudsz. Ha bevallod a puskázást és bocsánatot kérsz, be sem írom az elégtelent. De így igen. Te nem is sejtetted, milyen szép dolog a beismerés. Elmesélek neked egy történetet:

1939-et írtak Nagyenyeden. A Bethlen Kollégium ötödikes növendéke voltam, 16-17 évesen, egy-két évvel fiatalabb nálad. Ragyogó vasárnapi délután volt, igazi tavaszi nap, alig bírtunk a jókedvünkkel. Elevebbek voltunk a csikóknál, tele vággyal, feszültséggel, szerelemmel. Madarat lehetett volna fogatni velünk ezen a szép napon. Valami hülyeséget kellene csinálni, kacagtatót! Felszaladtam az első emeleti hálósobánkba, és szétszedtem a Szikszai Laci vaságyát. Felét a falnál hagytam, a másik felét a szoba közepére húztam. Hogy fog ez dühöngeni este, ha vége lesz a szilenciumnak! És mit fogunk mi nevetni rajta!

Váratlan dolog történt. Felügyelő érkezett Bukarestből, és már vasárnap délután az iskolánkban vendégeskedett. Ezt mi nem tudtuk. Elekes Viktor rektorprofesszor úr kalauzolta. Megmutatták neki az épületeket, a nagy borospincét az óriási hordókkal - ezt sokáig mutogatták -, a könyvtárat, a gyönyörű szertárakat, s a hálósobák következtek, amelyek nem voltak ugyan gyönyörűek, de ott mindig rendnek, tisztaságnak kellett lennie. Ilyen hiszemben nyitottak be a mi hálósobánkba is. Ezt már nem részletezem, ugrom egyet... A felügyelő kiment a városba, a professzorunk bejött a dolgozószobánkba. Jóságos arca minden emberségből kivetkezett. Olyan piros lett, mint a paprika, és torka szakadtából ordította:

- Ki volt az a disznó ember, aki a vaságyat széthúzta? Jelentkezzék, hadd csapjam ki innen, ha van még benne egy maroknyi becsület!

Felálltam és előléptem:

- Én voltam, rektorprofesszor úr.

Majdnem fölfalt a tekintetével:

- Reggel jelentkezel, hogy átvedd az irataidat!

Hátrafordult és elhagyta a szobánkat.

A fiúk szájalommal néztek rám. Mindannyian éreztük, hogy itt nem lesz kegyelem. Az egész iskolát szégyenbe hoztam. A szüleim jutottak eszembe, akik nagy áldozatok árán küldtek ebbe a kollégiumba.

A reggeli szilencium elején a professzor úr megjelent. Meg sem várta tehát, hogy nyolc órakor az irodájában jelentkezsem. Megállt az asztalkám előtt, s én felálltam.

- Tudod, hogy milyen súlyos hibát követtél el?

- Tudom, professzor úr, és nagyon szégyellem.

- Tudod, hogy kicsaplak most?

- Tudom, professzor úr.

- Ugye reszketsz?

- Igen, professzor úr.

Az arcvonásai meglágyultak. Most már olyan jóságosan mosolygott, ahogy csak ő tudott igazából:

- Ide figyelj, fiam! A bűnöd igen nagy, de az érdemed még nagyobb. Mert amikor azt mondtam, hogy kicsaplak, én hittem is benne. És neked volt merszed vállalni a büntetésedet. Tanulj szorgalmasan tovább! És sohase csinálj ilyesmit! Én már büszke is vagyok rád.

A tizedik osztályom halálos csendben hallgatta végig a beszédemet.

- És képzeljétek, mi történt később, hét-nyolc év múlva - folytattam én. Utolsóéves tanárjelölt voltam a kolozsvári egyetemen, s mivelhogy Szegedről kerültem oda, a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskoláról, a határváltozás folytán: gimnáziumi érettségit kellett tennem - csak tanítóképzői végzettségem volt -, s köteleztek mintegy 10-15 tárgyból különbözeti vizsgára is. Eleget tettem a kívánalmaknak. De újabb és újabb vizsgákat írtak elő a román rendszerre való áttérés ürügyén, s már azt hittem, sosem állhatok szakvizsga elé. Mikor kifogytunk a tantárgyakból, még két dolgozat szükségességét írták elő. Egy hónap alatt elkészítettem ezeket is. A vizsga előtti napokban újabb dolgozatot kértek, de most már a kaszárnyából kerültem elő, néhány napi engedéllyel. Rohantam Szabó T. Attila professzor úrhoz, hogy állapítsa meg a nyelvtudományi dolgozatom címét. Rászánok néhány éjszakát, hátha sikerül elkészítenem. Becsengettem, és vártam illedelmesen. Lassú, öreges lépések hallatszottak, és kit látnak szemeim, Elekes Viktor rektorprofesszor úr jelent meg a nyelvész professzorom ajtaja előtt. Hirtelen felnézett, fogadta a köszönésemet, és kezét magasra emelve hangos tiltakozás közepette ezt mondta (szó szerint idézem):

- Jaj, ne mondja a nevét! Ugye maga volt az a nagyenyedi diákunk, akivel olyan szépen el lehetett beszélgetni? Aki széthúzta annak a fiúnak az ágát, mikor a felüglyelő jött!

- Én voltam, professzor úr.

- És mi járatban van itt?

Elmondtam. Intett, hogy menjünk csak be a professzoromhoz.

Mint kitudódott, nagyon jó barátságban voltak, együtt tanítottak Nagyenyeden valamikor.

Elekes rektorprofesszor úr elmesélte az enyedi történetünket, tett is még hozzá egyet s mást, s ennek az lett a következménye, amire egyetlen kolozsvári magyar szakos tanárjelölt sem számíthatott volna. Szabó professzor úr elkérte az indexemet, és ezt írta bele: „Dolgozatot írt.” Egy olyan tudós professzor, aki egyetlen napon húsz vizsgázóból tizenkilencet elhúzott egyszer. Becsukta az indexemet, és így szólt hozzám:

- Azt hiszi, nem ismerem én magát? Nyelvészetből volt egy szép szemináriumi dolgozata, amit előadott. Én ezt a munkáját különbözőzeti dolgozatnak fogadom el, törvényes jogom van hozzá.

A történet elmondását befejeztem, s egy szép kis leánytanítványom hangos zokogásban tört ki az első padosorban.

- Mi baj van, Ildikó, miért zokog?

Alig tudta kinyögni a választ:

- Tanár úr kérem, az az Elekes rektorprofesszor úr az én drága nagytatám volt, nem is olyan régen temettük el.

Folytatása is van a dolognak. Ildikó később a ballagási lapjára ezt írta nekem kedves kis fényképe mellé: „Legkedvesebb tanáromnak búcsúzóul: Elekes Ildikó.” Egy nagyon szép díszpárnát is kaptam tőle ajándékba, fehér tulipánokkal, két kezének munkáját. Ez a párna ma is féltve őrzött kincsem, nyugdíjas koromban. A feleségem - aki szintén tanítványom volt valamikor - úgy babusgatja, mint én.

Az enyedi Kollégium messziről jövő sugallatainak misztikus varázsa volt. Itt apparitornak nevezték az ügyeletest, pedellusnak az altisztet, lustrának az esti számbavételt, précesznek a szombatesti istentiszteletet, legátusnak az ünnepi alkalmakkor vidékre kiküldött diákpredikátorokat - úgy, mint évszázadokkal azelőtt. A szavaknak ízük van. Ma is gyakran és szívesen ízlelgetem diákéletem régies latin szavait és kifejezéseit.

Én akkor jegyeztem el magamat a pedagógiával, mikor a Kollégium küszöbén átléptem, akkor adtam le megmásíthatatlan voksomat. Sohasem bántam meg. Ennek törvényszerűen így kellett történnie. Mindig megmosolygom óvodáskori aggodalmaimat: sírva, könnyörögve kértem édesanyámat, költözzünk el egy olyan helyre, ahol nincs iskola.

Választott pályám megkedveltetéséhez hozzájárultak enyedi mintatanítóim is, *Palkó János* és *Nemes János*. Szédületes szépséggel tanítottak. Palkó János tanító úr egyszer saját meséjét szötte kis tanítványainak. Eljátszotta a medvét - úgy lépett és esetlenkedett a „mancsaival”, mint egy valódi medve -; megjátszotta a farkast, a rókát, a nyuszt, egy egész állatkertet. Meséje közben halkán kiszólt nekünk: „Kistanító bácsik, figyeljenek, a gyerekek sími fognak!” Csak szötte, szötte a meséjét, s a gyerekek szemében könnyek jelentek meg. Néhány perc múlva ismét kiszólt: „Kistanító bácsik, a gyerekek kacagni fognak.” És úgy kacagtak, hogy majdnem szétrepedtek a falak. Ezt nevezem érzelmi nevelésnek.

Igen, a gyermeki lélek egy szép hangszer, csak tudni kell játszani vele.

Nagy értéke volt fejlődésünk szempontjából a kollégiumi könyvtárnak. Én nem tudom, mit éreznek az emberek általában, ha egy szép könyvtárba belépnek. Én megkülönböztetett ünnepi hangulatot. Aranyat és ezüstöt látok minden könyvben, felbecsülhetetlen értékeket. És nem elég egy könyvtárat csak látni, hanem szagolni is kell. A boldog meghatódottság illatát sugározza minden könyvtár. Olyan speciális érzéseket, amelyeneket sehol a világon nem tapasztalhat az ember. Legfőbb tanári vágyaim közé tartozott mindig: olyan dolgozószobám legyen, amelynek a falát körös-körül könyvek borítják el. A könyveim megvoltak hozzá, de a

lakáskörülményeim nem engedték meg. Szégyellek előhozakodni vele: pedig megérdemeltem volna. (Különösen, ha arra gondolok: másoknak mi mindent megad az élet.)

Mint kuriózumot említem meg: Enyeden ismerkedtem meg az „-e” kérdőszócska használatával. Nálunk nem élnek vele, a Dél-Biharban. Apróság, ugye? De még ez a bagatell dolog is elmélyíti kötődésemet Nagyenyedhez. Édesapámnak is nagyon tetszett, állandóan macerált vele, például, ha ebédhez ültünk le: Jössz-e fiam ebédelni? Kenyeret kérsz-e?

Még mindig van mondanivalóm Enyedről. Még mindig visszatart iskolám láthatatlan, de elszakíthatatlan köteléke. Szerencsétlen háborús nemzedék voltunk. A mi kis osztályunk úgy szétszéledt, hogy Szibériába meg Kaliforniába is jutott belőle. Első találkozásunkat negyven év múlva tarthattuk meg, mikor már nagyapák voltunk. Nem ismertem meg minden volt osztálytársamat, és engem sem ismertek meg négyen. Így aztán érthető, és nem tűnhetik gyerekesnek, ha sírva borultunk egymás nyakába, görcsösen ölelkezve. És megsirattuk azt a Kollégiumot, amely úgy vergődte ki magát dicsőséges múltjából üdvözlésünkre, hogy megtépázott, foltos ruháját kellett takargatnia, nehogy ünneprontó legyen.

A biológiateremben álltunk, picinyke csontváz előtt. „A Magyar Pali bácsi csontváza!” - mondta a hátunk mögött valaki. „A Kollégiumnak adományozta.”

Hát ilyen iskola volt az én alma materem!

Negyedik fejezet Kolozsvár

(Találkozásom Magyarországgal.
Egy énekkar meghatározó szerepe)

A második bécsi döntés 1940 augusztusában úgy ítélkezett, hogy szülővároskám, Belényes, és iskoláztatásom színhelye, Nagyenyed, nem kerül át Magyarországhoz, továbbra is Románia része maradt. A határok meghúzása nagy pánikot keltett a dél-erdélyi magyarság körében. Aki átélte a 30-as évek közepétől egyre súlyosbodó kisebbségi sorsot, megízlelte a tanulási és elhelyezkedési szabadságot korlátozó numerus clausus-t, sikeresen vagy sikertelenül részese volt a szokásossá vált nyelvvizsgáknak, joggal gondolhatott a numerus nullus-ra is, emberi jogainak teljes megvonására. Aki csak tehetett, Magyarországon kívánta leélni életének hátralévő szakaszát, áttelepedett az anyaországba, vagy Észak-Erdély valamely részébe.

Szüleim megragadták a kínálkozó lehetőséget: úgy döntöttek, hogy elcserélik a még be nem fejezett házunkat egy hasonló nagyváradival, ott próbálják felnevelni négy gyermeküket. A szívünk szakadt meg Belényesért, de életünk legboldogabb napjait éltük át a magyar csapatok bevonulásakor.

Nagyváradon nem volt tanítóképző, Debrecenben képzeltük el tanulmányaim folytatását. Ám egyre-másra érkeztek osztálytársaim levelei, amelyekben arra kértek, hogy iratkozzam be a kolozsvári Állami Tanítóképző Intézetbe, majdnem mindenki ott szándékszik folytatni tanulmányait, Enyeden csak hatan maradtak az osztályunkból.

Nem volt könnyű a kolozsvári átállásom, nagy vihart kavart fel bennem, mert Enyedet megszerettem. Olyasféle helyzetben voltam, mint Mikes Kelemen, aki ezt írta törökországi bujdosásában: „úgy szeretem már Rodostót, hogy sohasem felejthetem Zágont.” Csakhogy Kolozsvár nem Rodostó volt, hanem Erdély fővárosa, a legfontosabb szellemi gócpont, a mi kincses Kolozsvárunk. Életünket beállítottuk új kerékvágásába, s be kellett érnünk a délről jövő hírszállingózással. Kolozsvártól sok mindent kaptunk: a magyar színházat, az operát, a múzeumot, a botanikus kertet, az enyedi templomnál is nagyobb Szent Mihály templomot a szép Mátyás térrel, Fadrusz János szobrával, a Farkas utcát, a Házsongárdi temetőt, s mindent összegezve egy olyan szép várost, amely Európa akármelyik pontján megállná a helyét. Akárhogy is vesszük, Erdély szíve legalább kétszáz év óta Kolozsvárt dobogott, azé az Erdélyé, amelyről határtalan büszkeséggel ezt írta Ady: „Erdély adta nekünk a Napkirályt, Erdély szerezte a mohácsi veszedelmet, hogy megszabaduljon tőlünk. Neki volt Fráter Györgye, ki tudta, hogy kell a törökkel bánni s távol tartani tarkónktól a simogató német kezét.” Adynak igaza volt. Erdély tanítgatott bennünket arra, amihez sohasem értettünk, s aminek a hiánya miatt darabokra szaggattunk - a diplomáciára, a politikára. (Taníthatott volna: ha kinyitjuk a fülünket. De nem nyitottuk ki.) És ennek az Erdélynek volt a fővárosa Kolozsvár.

Új iskolánknak össze kellett szednie magát, hogy pótolni tudja az enyedi Kollégiumot. Megszerzésünkért folytatott küzdelme szinte kilátástalannak tűnt, hiszen Bethlen Gábor iskoláját elfeledni nem lehet, nem is feledtük el soha. És megtörtént a nagy csoda: elfogadtuk, sőt szívünkbe zártuk új iskolánkat is. Ez elsősorban igazgatónk, Domokos Pál Péter érdeme. Ő volt az igazgatók igazgatója. Egy második Csefő Sándor, pedig lényegesen különböztek. Csefő igazgató úr jobban kimutatta a szívét, többet takart el szigorúságából; Domokos igazgató úr a szigorát teregette elénk, s csak sejteni engedte óriás szívét. Ha egy iskolának két ilyen igazgatója lehetne, kenterben verné a világ akármelyik tanintézményét. Csefő igazgató

úr szíve gyökeréig református volt, de keresztyéni meggyőződéssel keblére ölelte más felekezeti tanítványait is; Domokos igazgató úr nagy katolikusnak vallotta magát, de számíthatott támogatására akármelyik jószándékú növendéke. Nem alkudozott. Iskolánkban minden szabálysértésnek megvolt a megérdemelt büntetése, és ezt ránk húzta szabályszerűen. Ám mérlegelt, ha az engedékenység pedagógiája eredménnyel kecsegtetett. A párhuzamos román osztályban egy Negru nevű társunk megkísérelte országhatárunk átlépését, hogy dél-erdélyi rokonságát meglátogassa. Az akkori iskolatörvények szerint a kizárásra kellett számítani, de megúszta egy viszonylag enyhe büntetéssel. Nem értettük az intézkedést, mert mi, magyarok, kisebb kihágásokért súlyosabb büntetést kaptunk már, ám megvilágosodott értelmünk, mihelyt kiszivárgott az igazgatói döntés valóságos háttere: Negru román, és meg kell bizonyosodnia róla, hogy új hazája nem az ellensége.

Domokos Pál Péter igazgató úr minden ténykedésében a következetesség látszott, ezért meglehetősen hamar hozzászoktunk az intézkedéseikhez. Mondhatnám így is: olyan sportedző volt, akiről minden játékos tudta, hogy mit akar, és alávetette magát parancsainak. A legnagyobb sakkhúzása az volt, hogy elhozta Marosvásárhelyről régi ismerősét, Nagy István zene-tanárt, és olyan énekkart szerveztek ketten, amely rövidesen országos hírűvé vált. Létrehozták a kolozsvári diákok válogatott énekkarát, amelynek a magva a tanító- és tanítónőképző vegyeskara volt. A monumentális művek nagy részét, mint amilyen a Berzsenyi versére komponált „A magyarokhoz”, többnyire a nagy énekkar adta elő, de kiforrottabb volt a mi szűkebb vegyeskarunk. A Mátyás Király Diákházban évenként megrendezett fellépéseink a szenzáció erejével hatottak, felfigyelt rájuk egész Kolozsvár zenerajongó közönsége. Nagyon nyedem mi elsősorban a preklasszikus és klasszikus szerzők műveit énekeltük; most sem hanyagoltuk el korábbi kedvenceinket, de a fő célunk az volt, hogy a magyar népdalt, Bartók, Kodály és Bárdos Lajos műveit népszerűsítsük. Kodály Zoltán a Gazdag Erzsébet versére írt Balassi Bálint elfelejtett énekét a mi énekkarunknak komponálta, s ez nagy büszkeséggel töltött el bennünket.

Az egyik legsikeresebb fellépésünk az 1942. március 25-i Kodály-est volt, amelyen a Kotsis M. Cecília által vezényelt Marianum Leánygimnázium énekkara is közreműködött. Ismertetem a műsorunkat az eredeti megszövegezés alapján:

MŰSOR:

A magyar népdal útja. Elmondja Domokos Pál Péter.

I. Hat magyar népdal Kodály Zoltán gyűjtéséből:

1. Azhol én elmegyek... (Kászonimpér)
2. Sír az út előttem... (Kászonújfalu)
3. A kenderem kiázott... (Kászonújfalu)
4. Én elmegyek, te itt maradsz... (Andrásfalva, Bukovina)
5. Vékony cérna, kemény mag... (Hadikfalva, Bukovina)
6. Cifra bunda, szegre van akasztva... (Fogadjisten, Bukovina)

II.

1. Harangszó
2. Pünkösddölő. Énekli a Marianum Szent Cecília leánykara.

III.

1. Norvég leányok
2. Akik mindig elkésnek.

SZÜNET

IV.

1. Cigánysírató
2. Táncnóta (Marianum)

V.

1. Székely keserves
2. Jézus és a kufárok

VI. A magyarokhoz.

Fellépésünk nagy sikerét a korabeli kritikák igazolják. Külön kiemelték a színpadi felvonulásunkat, amelyhez hasonlót - szerintük - Kolozsvár még nem látott.

Megpróbálom pedagógiai szempontból kiértékelni az énekkari tevékenységünket:

Ez az énekkar olyan mértékben járult hozzá öntudatos fegyelmünk kialakításához, amelyhez hasonlót egész pedagógiai ténykedésem idején nem tapasztaltam. Egy példával illusztrálom. Bennünket sohasem kísért tanár fellépésünk színhelyéhez. Magunk mentünk el oda. Az említett előadásunk este fél hétkor kezdődött. Nagy István tanár úr felkérte Kajtsa Dénes énekkari tagot, hogy állítson sorba bennünket, és fél hatkor pontosan induljunk el lassú lépésekkel, fegyelmezetten. Nem tiltja meg, hogy beszélgessünk, de nagyon örülne, ha csendben haladnánk az utcákon. Mi fél hat előtt öt perccel már kettős sorban álltunk, Kajtsa az óráját nézte, és pontosan fél hatkor elindultunk. A Tanítónőképző az utunkba esett, itt a lányok is hozzánk csatlakoztak. Mi udvariasságból utánuk haladtunk. Olyanok voltak ezek a lányok, mint a patyolat; hajuk, öltözetük gyönyörködötően tiszta és tökéletesen elrendezett. Kezét csókolomot köszöntünk nekik, akkor ez volt a szokás, a „nőknek” kijáró tiszteletforma. Szabályos távolságban haladtunk egymás nyomában, mindannyiunk bal kezében a bordó partitúratartó (még csak véletlenül sem a jobban). Tanári szavamra mondom: senki sem beszélgetett. Az emberek megálltak, hogy kifejezzék ámulatukat. Már messze elhaladtunk, amikor még mindig néztek bennünket Szem- és fültanúja voltam egy rövid beszélgetésnek. A feleség karon ragadta férjét, és szó szerint ezt mondta neki: „Figyelj csak, Géza! A Nagy István énekkara. Ilyet még nem láttál.” A férj ezt válaszolta: „Hát ilyet még soha.” És mi csak mentünk tovább, tovább a megszokott fegyelmezettséggel. Nagy István tanár úr a Diákház bejáratánál várt bennünket. Ki sem tudnám fejezni, mekkora örömmel és büszkeséggel.

Valaki azt mondhatná, hogy ez vakfegyelem. Az ő szegénységi bizonyítványa az ilyen nyilatkozat. Aki nem volt részese az öntudatos vasfegyelemnek, el sem tudja képzelni annak létezését. Nagy különbség van az önhittség és az önbecsülés között, mérföldes szakadék. Bennünket az utóbbi tett képessé említett viselkedésünkre. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem voltunk büszkék akkor önmagunkra, az énekkarunkra, de sokkal fontosabb az, hogy mi akkor nagyon boldogok is voltunk.

Nekünk sohasem mondta Nagy István tanár úr, hogy viselkedjünk rendesen, mert akkor meglesz a jutalmunk. A jutalom főképp önmagunkban volt, az emberségünkben. Nagyra becsült tanárunk a megérkezésünk után finom cukorkával fogadott bennünket, mintegy száz tanítványának kijáró mennyiséggel. Azért kaptuk a cukorkát, hogy tiszta legyen a torkunk énekléskor. Rossz ember volna az, aki úgy próbálná befeketíteni diák-tanár kapcsolatunk tisztaságát, hogy lekenyerezésnek minősítse a példás tanári magatartást. Nem kerülhetett nagy összegbe a fejenként kijáró négy-öt szem cukor, de a figyelmesség, a kedvesség mindannyiunk számára aranyat ért. Igen, megkaptuk később a nem várt, a meglepetésnek szánt igazi jutalmat: az egyheti budapesti tartózkodást 1942 májusában. Testvérintézetünk, a budai Tanító-

képző ennyi időre hívott meg bennünket, énekkarosokat (az egész iskolát nem hívhatták meg), és mi még abban az évben viszonztuk a kedvességüket.

A mi énekkarunkba senkit sem kényszerítettek, önként mentünk oda, mert hallottuk, hogy milyen nagy öröm ebben a közösségben tevékenykedni. Késni nem lehetett. Az első néhány perces késést Nagy István tanár úr még elnézte valahogyan, de a második igazolatlan késés már a kizárást jelentette. A pontosságot közönségünkötől is megköveteltük: énekszámaink alatt az ajtókat lezártuk.

Végeredményben mi is tartotta össze az énekkarunkat? Én úgy gondolom: a zene határtalan szeretete, az önként vállalt fegyelem és a lélek. Ennek az énekkarnak valóban lelke volt. Gondolom, helyesen választottuk meg említett hangversenyünk mottóját. Ezt írtuk a meghívóinkra:

*„Nem sokaság, hanem lélek
s szabad nép tesz csuda dolgokat.”*

1943-ban lemezre vették énekkarunk néhány számát Budapesten, rádióbeli szereplésekor pedig Kodály vezényelte. De én nem lehettem részese a nagy megtiszteltetésnek, mert már főiskolás voltam.

Domokos Pál Péter igazgató úr magyarságában senki sem kételkedett. Székely magyar volt, szíven viselte népének sorsát. Közreműködött az elrománosodással fenyegetett csángó községek kitelepítésében. Amikor közölték az újságok, hogy az 1941-42-es tanév néhány maturáns osztálya önkéntes frontszolgálatra jelentkezett, óva intett bennünket, hogy meg se forduljon fejünkben egy ilyen elhibázott lépés: a hazának nem halottakra van szüksége, hanem öntudatos nevelőkre.

Utolsó éves koromban hetenként egy igazgatói órát tartott nekünk. Általában a helyes magyarság kérdését taglalta olyan formában, hogy feltett az osztálynak egy kérdést, és várta a válaszunkat. Mindenkinek hozzá kellett szólnia, mert elképzelhetetlennek tartotta, hogy egy diplomaszerezés előtt álló tanítóképzősnek ne legyen véleménye saját magyarságáról. Bátran állítom, hogy egyetlen óránk sem hajlott el az esztelen nacionalizmusba. Az volt a célja, hogy felébressze bennünk a helyesen értelmezett nemzettudatot, hogy legyünk büszkék kiválóságainkra, akiket a világ is számon tart, s mindenekelőtt Bartókra és Kodályra hivatkozott; szeressük és énekeljük minél gyakrabban népdalainkat, mert értékük egy-egy mozarti vagy schuberti művel egyenlő. Aki nem tudott legalább száz népdalt, azt elmarasztalta, mondván: annak a tanítványai nem fognak tudni tízet sem. Elismert zenetudós volt, szavában nem kételkedtünk. Azt hiszem, a legtöbben ismertünk száz népdalt, énekeltek is állandóan őket. Több alkalommal beszélt nyelvünk szépségéről. Egyszer végigvezettük az anyanyelvünk védelmében kifejtett harcot Bessenyeitől és Kazinczytól kezdődően.

Igazgatónk figyelmességének bizonyítéka a családunk iránti érdeklődés. Egyszer arra kért, hogy beszéljek részletesen a hozzátartozóimról. Kezdem a külsejükkal. Általában hogy viszonyulunk egymáshoz, van-e egyetértés a családunkban. Ambicionálta a gyermekvállalást. Ha jól emlékszem, 3-4 gyermeke volt. Támogatta a sokgyermekes családok tanulóit.

Mi nem 17-18 éves korunkban abszolváltunk, mint a maiak, hanem húszévesen, benőtt fejjel. Felnőtt emberként kerültünk ki a középiskolából, meg tudtunk ítélni helyzeteket, viselkedéseket; világosan láttuk, hogy az igazgatónk nagy tekintélynek és megbecsülésnek örvend az egész tantestületben.

Kolozsvári diákságom idején nagy megtiszteltetés ért: már itt tartózkodásom első évében engem választott meg Magyarai Károly tanár úr az osztály nyelvőrének. Döntését azzal indo-

kolta, hogy én vagyok az osztály legjobb helyesírója és fogalmazója. Többször is megtörtént, hogy egyedül én írtam jelesre dolgozatot, az utánam következő legjobbaknak is legfeljebb az 1/2-es osztályzatra tellett. Kiváló minősítésemet nyilvánvalóan Vita Zsigmond tanár úrnak köszönhettem, aki Nagyenyeden olyan lelkiismeretesen foglalkozott velem.

Domokos Pál Péter igazgató úr mellett kolozsvári diákságom legszuggesztívebb „tanító-mestere” Erdélyország panteonja, a Házsongárdi temető volt. Egyéniségemhez mindig is hozzátartozott egy - szerintem még egészségesnek mondható - visszafogott melankólia, ami gyakran egy nemzeti nosztalgiának nevezhető tartalommal társult, szerencsés megtermékenyülést eredményezve. Noha szerettem a nagyvárosi élet minden lüktetését és zaját, néha szüksége volt lelkemnek csendes kilengésekre, erőgyűjtési megnyugvásokra, s az ilyen perceket ebben a temetőben kaphattam meg. A pedagógus predestinációja a már-már szinte vásári lármákra és tülekedésekre emlékeztető életkeret, harcát parittyaröptű és zajos diszponáltságú gyermekek lelkében kell megvívnia, tevékenységének ihletforrása mégis a magány, a csend, csak itt képes terveit átgondolni. Papíron még nem voltam pedagógus ugyan, de a gyakorlatban már annak tekintetem magam, mivelhogy mindennap azt tanították nekünk, milyen a jó pedagógus, próbatanításainkkal pedig igazolnunk kellett valamelyes szinten magunkat. Szerettem mélyen átgondolni munkámat, s nekem a temető erre kiváló alkalmakat adott. És magamba szívtam itt fontos tanításokat. Nagy nesztorunk, Brassai Sámuel tudós tekintete arra figyelmeztetett, hogy szerénynek is alig nevezhető polihisztorságomhoz naponta újabb és újabb ismeretek megszerzéséért fáradozzam, mert a jó tanítónak több tudományágban is megbízhatóan kell mozognia; Senczi Molnár Albert tanítása pedig azt sugallta, hogy az élet nagy zaklatásai se térítsék el az embert kitűzött céljaitól, s a legszebb szándék a használni akarás. Kriza János, a „magyar Percy”, a székely népballadák szeretetére nyitotta ki szememet és szívemet.

Még nem sejtettem akkor, hogy néhány év múlva abban az épületben fogok nyelvtudományt hallgatni, amelyben egykor japán finomságú költőnk, Dsida Jenő lakott, s hogy nagyra becsült professzorom, Szabó T. Attila tanszékének ajtaja csak egy-két méterre lesz az ő lakásától - tehát naponként azon az úton fogok járni, amelyet ő taposott; de Dsida költészetét már ismertem, sírjánál szebbnél szebb versét morzsolgattam:

*„ - Én is teázom, kedvesem, -
mondom lágyan és kedvesen.
A hunyó paráznak lángja támad,
És felakasztom csendesen
kék sapkád mellé a fogásra
fénylő, mennyei glóriámat.”*

Dsida Jenő: a bagatell mondanivalók óriása; a mindennapi élet apróságainak legnagyobb magyar költője, akinek a tanítása megegyezett az Aranyéval: vegyük észre az élet apró örömeit, adományait is, ha azt akarjuk, hogy boldogok legyünk!

Hogy is nevezték rajongói? Az „édes gyönyörűségek”, a „gyöngyszínű sejtelmek” költőjének, aki a világ bántalmai elől költészetének „ritmus- és rímmámorába” menekült.

Mindössze 31 évet élt, keserves szívbajtól gyötört. Csak a halál volt irgalmas hozzá: elragadásának idejét kitolva megengedte, hogy 30 éves korában feleségül vegye azt a nőt, akit áhítattal szeretett, s egy évet élhessen mellette. A hozzá illő finomsággal jegyezte meg róla Hegedűs Géza: „haldoklása egyben nászünnepe” volt.

Dsida Jenőt súlyos bántalom éri, valahányszor ismertetik őt. Csak az apró dolgok finom költőjét látják benne, holott ő írta meg a magyar irodalom legnagyobb történelmi jeremiádját, a legaktuálisabb időkhöz kötötten, a Psalmus Hungaricust, a nagy verset, amely nem zenél, csak felhörög, s amelynek a refrénje döbbenetes erőt ad mondanivalójának:

*„Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtelek!
Nyelvemen izzó vasszeget
üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Hunyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága!”*

Hányszor elolvastam sírjánál ezt a nagyon hosszú és megrázó verset!

A Hét évszázad magyar költői című antológia 1954-es kiadásában Dsida Jenő még szerepelt néhány versével, de az 1978-as kiadásból (ötödik, bővített kiadás) már kihagyták - tegyük hozzá; soha nem tapasztalt tapintatlanságból.

Halála után három évvel követte a sírba nagy erdélyi kortársa Reményik Sándor, aki megírta Dsida említett versének gondolatritmusát:

*„Édes népem, mi összetartozunk.
Azért most halld az esküvésemet,
Halld meg, hogy holtomiglan, holtodiglan
Én nem hagyhatlak el téged soha.
Az én Istenem engem úgy segéljen!”*

Én Dsida és Reményik verseit olvasva határozottam el férfias komolysággal, hogy egész életemet a magyar nép szolgálatába fogom állítani.

Boldoggá tesz az emlékezés: hogy Reményik Sándor kolozsvári temetésén 1941-ben én is jelen voltam.

Szinte naponként tartunk koszorúzási ünnepséget. A kegyeletes emlékezés jó alkalom a hazafias nevelésre. Éppen ezért megkérdezem ma is tanító, ifjabb kartársaimat: hányan vitték el országjáró kirándulásaik során tanítványaikat a Kerepesi temetőbe?

Ötödik fejezet Szeged

(A tanárképző főiskola és az egyetem.
Milyen ember volt a professzorok professzora, Sík Sándor?)

1942 tavaszán úgy készültünk a tanítóképesítői vizsgákra, hogy bele is betegedhettünk volna. Én szerencsés helyzetben voltam, mert iskolai könyvtárosi minőségemet kihasználva bezárkóztam szabad időmben a könyvtárterembe, itt senki sem zavart a felkészülésben. Se nem láttam, se nem hallottam. Aprítottam a tételeket, gondosan ügyelve arra, hogy napról napra megvalósítsam az előirányzott tervet, egyetlen tétellel se maradjak el. Ennek az intenzív munkának köszönhettem, hogy másodiknak mentem át a képesítővizsgán, s a szép eredményemre iskolánk vezetősége is felfigyelt.

Életem további alakulását a véletlen határozta meg. Kifüggesztették hirdetőtablánkra a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola felvételi értesítését, s ez annyira felvillanyozott, hogy szinte pillanatok alatt eldöntöttem: beiratkozom erre a főiskolára. Nem a tanítóságtól menekültem én, hiszen a polgári iskolai tanár élete nem sokban különbözött a tanítóétól - a falusi élettől sem félttem, mert szerettem a falut -, hanem ellenállhatatlan vágyat éreztem az iránt, hogy főiskolai szinten foglalkozzam a magyar nyelvvel és irodalommal, mivelhogy osztályunk legjobb magyarosa voltam.

Hirtelen elhatározásom útjába komoly akadályok gördültek. Az egyik az volt, hogy tartoztam az iskolának 4-500 pengővel, ami komoly összeget jelentett abban az időben, szüleim képtelennek látszottak a kifizetésére. És mi lesz a továbbiakban? Ki fogja fedezni az iskoláztatásomat? Meg sem kérdeztem még a szüleimet. Mindenképpen beszélnem kellett Domokos Pál Péter igazgató úrral, hogy kikérjem a tanácsát.

Ragyogó júniusi délután volt, a képesítőt követő nap délutánja. Az igazgató úr iskolánk kertjében füvet kaszált, senki sem háborgatta, kiválónak látszott az idő a megszólítására. Előbb köhécseltem egyet, hogy vegyen észre, aztán ráköszöntem.

- Na mi van, fiam? - kérdezte a visszaköszönés után.

- Nagyon komoly terveim vannak, igazgató úr. Szeretnék beiratkozni a szegedi Tanárképző Főiskolára. Nem azért, hogy meneküljek a tanítóságtól, de úgy érzem, boldogtalan lennék, ha megszakadna a kapcsolatom a magyar nyelvvel és irodalommal. Szükségét érzem, hogy felső fokon foglalkozzam ezzel a szép tantárggyal. Rengeteg ambíciót érzek magamban.

Az igazgatóm megtörölte a homlokát - nyilvánvalónak látszott, hogy kifárasztotta a kaszálás -, és igyekezett áttekinteni a helyzetemet, sokkal nagyobb alapossággal, mint amire én képes lehettem volna.

- Megtárgyaltad édesapáddal a tervedet?

- Nem sok értelme volna, igazgató úr. A szüleim szegények, a bécsi döntéskor nem kerültünk Magyarországhoz, az átjövételünkkel mindenünket elszedték a határon. Nem támaszkodhatom rájuk. Az az elképzelésem, hogy dolgozni fogok Szegeden, megkeresem a fenntartáshoz szükséges pénzt. Ha jól tanulok, ösztöndíjat is kaphatok. Én mindent megpróbálok.

Úgy nézett végig rajtam, mintha azt akarná megtudni, mennyire vagyok érett a kaszálásra, kapálásra, csomaghordásra; szinte vártam, hogy levetkőzésre szólítson fel, a rabszolgák erejét is ilyenformán vették számba hajdanában.

- Van-e tartozásod az iskolánkban?

- 4-500 pengő lehet a tartozásom. Édesapám becsületes ember, kifizette volna, ha módjában áll. Nem tudta elrendezni. Három testvérem van, mind fiatalabbak nálam.

- Mi az édesapád?

- Piaci szabó. Vásárokra jár, beteges ember. Rengeteget dolgozik, de kevés haszonnal. Megtörténik, hogy csak filléreket nyer egy-egy eladott nadrágon. Többször tönkrement már, ilyenkor beállt segédnek egy másik szabóhoz.

- Édesanyád?

- Szegényparaszt származású, kisegíti édesapámat a munkában: vasal, kézimunkázik, bevásárolja a szabósághoz szükséges kellékeket. A háztartást vezeti, gondját viseli a három húgomnak. Meg nekem, ha otthon vagyok.

Félrerúgta a kaszát, karba tett kezekkel pihenőállást vett fel, hosszasan maga elé nézett, rendezgette a gondolatait, majd megszólalt:

- Az első világháború után Magyarországot szétdarabolták, nyomorúságos volt a helyzet Erdélyben is. Akkora lehettem, mint te most. Nyomorogtunk otthon. Azt mondtam édesapámnak, hogy tanulni szeretnék, nem elégszem meg a középiskolával. „Hát eredj, édes fiam, én nem bánom, hanem tőlem ne várj semmit, nincs miből. Beláthatod te is.” Nem tágitottam. Édesanyám egy kis kenyert tett a tarisznyámba kevés szalonnával, hagymával, elbúcsúztunk egymástól, nekivágtam a nagyvilágnak. Még Pestre is eljutottam. És, látod, megvalósítottam a tervemet. Az lettem, amire vágytam, tanárember. Mindent meg lehet valósítani, csak akarat kell hozzá. Emlékszem a képesítővizsgádra. Szépen szerepeltél, másodiknak mentél át, nálad sincs hiba az akarattal. A tanítókra olyan szükség van most, hogy te azt fel sem tudod fogni, de szükség van azokra is, akik a tanítókat nevelik. A polgári iskolai tanári négy év. Ha szépen végzel, ott is továbbtanulhatsz. Újból két év, és tanítóképzői tanár lehet belőled. Ha ezt megcsinálod, jöhetsz majd tanítani az iskolánkba. Tetszik neked ez a gondolat?

Hogy mi minden belefér egy-két percbe, csak most eszméltem rá. Akár az élet is. Valakit hátulról leütnek, s menten vége van. Pillanat műve csupán. Íme az én helyzetem is: percekkel ezelőtt minden kilátástalan volt előttem, most meg tanárnak hívnak az iskolánkba. Sőt továbbmegyek: tegnapelőtt számalomra méltó diákja voltam ennek az iskolának, úgy reszkettem a képesítővizsgától - ki ne reszketne, ha van benne egy kis lelkiismeret! -, most meg kitárul előttem az ég.

- És mi legyen a tartozásommal, igazgató úr?

Gondolkodás nélkül adta meg a választ:

- Én azt elengedem neked, add be a kérvényedet!

Az én igazgatóm megmagyarázta, hogy milyen legyen az a kérvény, milyen okokat soroljak fel, s még egy ajánló levelet is írt az egyik szegedi kollégiumba: hátha felvesznek felügyelőnek. Megmutatta óriási szívét az én igazgatóm.

Édesapám másképpen reagált a bejelentésemre: majdnem összeesett. Hogy erről szó sem volt eddig, ne hozzam őt lehetetlen helyzetbe; a többi gyermekével is törődnie kell. Mikor látta szívós elhatározásomat, meglágyult apai szíve: majd meglátja; lehetséges, hogy küldeni fog időnként egy kis pénzt, de csak lehetséges. Biztosra semmit se vegyek. És én már tudtam, hogy szorult helyzetemben számíthatnék rá. Inkább nem enne, eladósodna, de elkövetne mindent, hogy továbbtanulhassak.

A mindent tudni akaró diák szomjúságával érkeztem meg Szeged pályaudvarára. A villamosra várakozva épp az jutott eszembe, hogy itt ö-ző nyelvjárással beszélnek az emberek, hiszen így tanultuk az iskolában, amikor hangos veszekedésre lettem figyelmes. Kopott ruhás férfi haladt a járda szélén; nyomában, úgy két-három méterre, a felesége. Az asszony kikiabálta élettársa viselt dolgait: megtudhatta róla a világ, hogy éjszakázik, iszik, szeretkezik, nem adja haza a pénzét; ezért nincs egy rendes ruhája, cipője, inge. Bezzeg a szomszédjuknak mindene megvan; de az nem iszik, nem dohányzik, odaadja kerestetét a feleségének, és az tudja, mit mire költsenek. A férfi csak nyelte, nyelte a rágalmazás kemény gombócait, mígnem aztán megállt nagy hirtelen, és így adta tudtára hitvesének félre nem érthető érzelmeit: „Nem érdekölsz!”

Szóval így állunk az ö-ző nyelvjárással! - gondoltam én. Tartalmilag semmiben sem különbözik a többi magyar nyelvjárástól.

De Szeged különbözött azoktól a nagy városoktól, amelyeket korábban megismertem - mármint Nagyváradtól és Kolozsvártól, mert más nagy városokkal még nem találkoztam.

Nagyvárad a kereskedelem istenének hódoló város volt, a síkság és a hegyvidék találkozóhelye. Kisebbik állomását, a Velencei pályaudvart vasútvonal kötötte össze szívének közepével, a Nagypiac térrrel, a Zöldfa utcával és a Szent László térrel. Ezen a vonalon vagonok tátották a szájukat éjjel-nappal, hogy üres dobozokat, ládákat, kisebb-nagyobb tartályokat nyeljenek le, vagy áruk tömkelegét dobják ki magukból. Körülöttük fürge zsidók ugrándoztak, a kereskedelmi élet ügyes fellendítői, akik csak maguk között beszéltek héberül - ha beszéltek -, különben mindenkivel magyarul társalogtak. Magyar zsidók nyüzsögtek Váradon. Részben kulturális életünk fellendítői is. Ők tudták a legjobb vicceket, életet vittek a folyton növekvő város utcáiba, kávéházaiba. Közéjük tartozott a szállodatulajdonos Weiszlovits bácsi, akit lelkes magyarságáért majdnem minden évben bebörtönöztek a két világháború közötti időszakban, hogy ugyanannyiszor szabadon is engedjék - jó pénzért, természetesen. Meg Móric, a félkegyelmű zsidólegény, akit egyszer berúgattak mókáskedvű barátai, és alvó állapotban szállították ki a halottas kocsival a temetőbe, annak igazolására, hogy a részegségből pillanatok alatt is ki lehet józanodni; mert lám, Móric is úgy szaladt haza a temetőkertből, mikor felnyitották koporsóját és felébresztették, mintha egy kortyot sem ivott volna. Meg közéjük tartozott „Chaplin”, akiről sokan nem tudták, hogy zsidó-e, vagy magyar, mert nemzeti öntudatát mindig ahhoz igazította, aki inni adott neki: őt zsidó magyarnak, vagy magyar zsidónak egyaránt lehetett értékelni. Szenzációs agyafúrtsággal jutott hozzá napi boradagjához: barátjával sorra járta a vendéglőket, mulatóhelyiségeket, s miközben egyikőjük mindenféle bohóckodással szórakoztatta a már becsípett asztaltársaságot, a másik hosszú irigátorcsővel szívta ki a poharakból a még megmaradt bort, s ha négy-öt vendéglőt is bejártak, látni sem akartak több szeszestalt, mivelhogy nem fért beléjük.

Chaplin valóban úgy nézett ki alakra, öltözékre, menésre, mint a nagy filmművész a Hitler-szerepében, igazi nevét senki sem tudta.

Íme: csak néhány ember, akik nélkül nem lehetett volna ez a város Nagyvárad - kereskedelmi és kulturális jellege mellett a vidámság és a bohémság kedves városa is.

Kolozsvár a kincses város volt, a magyar kulturális élet egyik fellegvára: a szép Szent Mihály templomával, amely a középkori magyar gótika egyik jellegzetes alkotása; a nemes szépségű Bánffy-palotával, az erdélyi barokk pregnáns példányával; Fadrusz János híres Mátyás-szobrával, amely azt a jelenetet örökíti meg Vörösmarty Szép Ilonkájából, amikor a győztes király nevére hívei áldást kiáltanak; azzal a XV. századi gótikus házzal, amely a Mátyás király szülőháza megkülönböztetett jelzővel büszkélkedhet; meg az úgynevezett Szarvas-házzal, Bocskai István fejedelem szülőházával; a gótikus református templommal, a Szent György-

szobor másolatával meg a Bethlen-bástyával; a Rhédey-házzal, ahonnan az erdélyi magyar színjátszás indult el hódító útjára, tartósságával fölülmúlva Kelemen László szintársulatát; meg azzal a Kolozsmonostorral, melynek bencés apátságát I. Béla király alapította, s amely apátságban megszövegezték a minden kisdíák által jól ismert kolozsmonostori szerződést.

Szeged pedig az én számomra a csendes méltóság városa volt. Hatalmas székesegyháza úgy tornászta fel magát a majdnem százméteres magasságba, mintha dagályok taszítanák az unalmas síkságból a mennyei csúcsok felé, ahol zengzetes muzsika és énekhang feledteti a hétköznapi unalmasságot. Két fő tornya alatt nemcsak a város törpül el, hanem önmaga ia-fia is, kisebb tornyocskái, egész épületstruktúrája. Ezek a tornyok kiugrottak építőmesterük szűkre szabott markából, hogy zavartalan tekintetükkel birtokba vegyék a határtalan rónaságot. Láttak is mindent sok-sok kilométeres távolságban, de inkább a Tiszán akadt meg szemük, amely ünnepélyes lassúsággal haladva ölelte magához a vég nélküli réteket, kaszálókat, barázdákat. Ezen a városon meglátszott, hogy elmosta az árvíz, középkori arculatából nem hagyott meg semmit. Itt mindent tervszerűen újraépítettek, kényelmes körutakat és sugárutakat plántálva a korábban falusias jellegű utcácskák helyén. Szeged a könnyen lélegző városi települések ritka példánya volt, tele virágokkal, platánokkal, akácfaakkal, hársfákkal, kiérdemelve az „illatok városa” elnevezést.

Szeged a pápista Debrecen volt a 40-es évek elején, amely nem tűrte meg a nyilvánosházat sem; itt viselkedni kellett, ha azt akarta az ember, hogy számba vegyék; itt nem lehetett vagányoskodni, mint a mulató kedvű Nagyváradon. Épp ez a sajátossága tette érdekessé és ünnepélyessé ezt a várost mindannyiunk számára.

A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola igen komoly munkára fogta be hallgatóit. Megadott minden elképzelhető kedvezményt, de ellenszolgáltatásképpen tálcán kívánta felmutatni a látható eredményt. Aki nem tanult, búcsút vehetett a főiskolai hallgatóiságtól. Aztán mi rendkívüli egyetemi hallgatók is voltunk, jónéhány tárgyból az egyetemen is vizsgáznunk kellett. Igazuk volt a szegedieknek: az ő városukban az orvosnövendékek és a polgári iskolai tanárjelöltek betegre tanulják magukat, hogy a többi hallgatónak ideje legyen a sportolásra, a mulatozásra, az udvarlásra. (Persze tanultak ők is, senki sem kapta ingyen a diplomáját.) Főiskolai professzoraink között voltak országosan elismert nyelvészek, irodalmárok, természettudósok, matematikusok, filozófusok, akik teleírták a tudományos lapokat, sőt könyvtárnyi munkát írtak már össze, törekedve annak igazolására, hogy ők sem maradnak el az egyetemi professzoroktól, csak hát kevesebb az összeköttetésük, a hírneves rokonságuk. Olykor nem is hiszem már, mekkora volt a követelménye ennek a főiskolának. *Sándor István* irodalomprofesszorunk például megkívánta, hogy a félévi kollokviumok alkalmával mutassuk be addigi olvasmányainkat. Aki csak 30-40 könyvet olvasott a tárgyalta anyaghoz egy félév alatt, számíthatott az elmarasztalásra. És nem szórakoztató novellák és regények voltak ezek a könyvek az első-második évfolyamon például, hanem nehezen felfogható vagy olvasható régi művek: középkori legendák, krónikák, hitviták, vallásfilozófiai művek is, meg régi stílusban írt verskötetek.

Mindegyik professzorunknak megvolt a vizsgáztató módszere. *Somogyi József* filozófus-professzorunk egy-két rövid kérdést adott csupán, mert filozófiából minden hallgatónak vizsgáznia kellett, nem volt ideje az alapos kikérdezésre. Vagy tudtuk az egy-két rövid kérdést, vagy nem: ettől függött a jó osztályzatunk, vagy az elégtelenünk. De mit kellett tanulni hozzá, hogy az apró kérdésekre is megfelelhessünk! *Csefkó Gyula* nyelvész-professzorunk legalább két órán át nyaggatott bennünket olyan nehéz anyagból, aminőt a nem szakember fel sem foghatott volna, s ha túl voltunk a kollokváltatásán, már emberi kinézésün-

ket is elvesztettük, összeroskadva a fáradtságtól. De hát akadémiai levelező tag volt, nem adhatott le akármilyen anyagot.

Szellemi igénybevételünk valóságos mértékét leginkább a második év végére programált alapvizsgánkkal tudnám érzékeltetni. Ennek követelménye: egy nap alatt kellett számot adnunk az első két év (illetve négy félév) egész anyagából, ami azt jelentette, hogy reggeltől estig vizsgáztunk. Az asztalra tettem összes jegyzetemet (miniszteri lapra gépelt szövegek voltak ezek), hogy meggyőződjem tudásom súlyáról, illetve centiméterekben kifejezhető nagyságáról. A jegyzetoszlop 104 centiméter volt, most is megrémülök, ha lemérem ezt a hosszúságot. Egy orvosjelölt barátom kinevetett: „Ennyi tanulással akár orvosok is lehetnétek! A gimnáziumi tanárjelöltek is ennyit tanulnak?” Dehogyan tanultak!

Drákói intézkedés volt az is, hogy senki sem sejtette, milyen tudományágból kap tételt az írásbelin. Egy magyar-történelem szakos jelölt például írhatott az irodalom és a nyelvtudomány több ágának valamelyikéből, vagy magyar és egyetemes történelemből. Volt olyan évfolyamtársam, aki azon a tikkasztóan meleg napon hosszú alsónadrágot húzott, hogy a számára legnehezebb jegyzeteket a combjához, lábszarához kösse, abban a reményben, hogy talán lesz alkalma a spárta megoldásához, kilesheti az anyagot. M. Magda „kisasszony” (így szólították kolléganőinket a professzorok, bennünket pedig uraknak) a szemem láttára húzta ki legdiszkrétebb nadrágjából szerencsésen megsaccolt jegyzetét - egy 104 centiméteres jegyzetoszlop elrejtésére semmiképp sem vállalkozhatott volna. Én az alaktani jegyzetemet csempészttem be, de finnugor összehasonlítási anyagot kaptam, amit jelesre oldottam meg, s a szóbelin is jelesre feleltem nyelvtudományból. Nagy kitüntetés ért: ez volt az egyetlen jeles osztályzatom az alapvizsgán, minden más jegyem „jó” rendű volt. Csefkó professzor úr kijelentette, hogy két éven át félreismert engem, tévesen ítélte meg a tudásomat, és örömmel adja meg a jeles osztályzatot. (Tanári pályámat lefutottam, és ostobaságnak tartom azt a kívánalmat, hogy a diák ne a jegyért tanuljon. Megokolásomat később kifejtem majd.)

Alapvizsgai szereplésem az átlaghoz képest igen jó volt. Történelemből nem számítottam jelesre, mert óriási anyagot ölelt fel, akár az irodalom és a nyelvtudomány, ezzel a tantárggyal kompromisszumot kötöttem. De fájt, hogy irodalomból nem lehettem jeles, mivelhogy református voltam. A főiskolai professzorom - akit igen sokra becsültem szakirodalmi munkássága, kedvessége és rendkívül szép stílusa miatt - római katolikus hallgatói számára tartotta fenn a jeles osztályzatokat. Nem haragszom rá, mert sok szép dolgot tanultam tőle, de osztályzási módszerét egész tanári munkásságom idején mellőztem.

Alapvizsgánk nehézségét fokozta, hogy a német megszállás, a háborús nehézségek miatt időpontját több mint egy hónappal előbbre hozták, nem készülhettünk fel tehát tetszésünk szerint. Ma sem értem, és sohasem fogom megérteni: miért kellett a vizsgázó hallgatók 24 százalékát ilyen kritikus gazdasági és politikai helyzetben megbuktatni?

V. Gyurka kiváló tanuló volt, egy évvel korábban alapvizsgázott nálunk, szép eredménnyel - de szerencsétlenségére annyira megviselte az ördögi követelmény, hogy rögeszméjévé vált az alapvizsga, egy év múltán is folyton arról beszélt. Meghibbant kissé. (Lehetetlen megkerülni a kérdést: miért nem megfizetett a kezdettől fogva és mindvégig igen nehéz és nélkülözhetetlen pedagógusi munka? Elszorul a szívem, ha arra gondolok, hogy mi még kötelezően két évig latint, két évig egy szabadon választott nyugati nyelvet, két évig finn nyelvet és finnugor összehasonlító nyelvtudományt, történeti hangtant és mondattant, alaktant, retorikát - és tapintatból nem sorolom tovább, hogy még mi mindent tanultunk a magyar szakon, amiről a mai főiskolai hallgatóknak nem kell számot adniuk. És nekünk ez nem volt elég, magánszorgalomból még egyéb tárgyakat is felvettünk sokan. Én például az olaszt választottam kötelező

nyugati nyelvnek, de önként vettem részt a francia stílusgyakorlatokon, és vizsgáztam is ebből a tárgyból.)

Az úri világ megalázó iskolapolitikája volt, hogy a tanítóképzők színjeles végzettjei sem iratkozhattak be semmilyen egyetemi fakultásra rendes egyetemi hallgatónak, csak rendkívülieknek. Nem lehettek gimnáziumi tanárok, csak polgári iskolai tanári képesítést kaphattak; pedig sok olyan képzői és szakközépiskolai végzettségű tanuló volt, aki megállta volna helyét úgyszólván akármelyik fakultáson. A nagyenyedi tanítóképzőben például mindvégig latin és francia nyelvet is tanítottak. Említettem már: a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola-i hallgatók követelményszintje nagyobb volt, mint a gimnáziumi tanárjelölteké. Azonkívül: didaktikai szempontból a tanítóképzőt végzetek óriási előnyben voltak amazokkal szemben, mert ők már tanítottak, és az általános (akkor „eleminek” nevezett) iskolákban sokkal nehezebbek, rafináltabbak a tanítási módszerek. Mi, akik innen kerültünk ki, lepíáltuk tanításban azokat, akik kezdettől fogva gimnáziumi tanárnak készültek. Nem meglepő tehát, ha személyes tapasztalatom és hosszas megfigyelésem alapján kijelentem: a háború előtt Magyarország legjobban képzett középiskolai tanárai a tanítóképző iskolai tanárok voltak. Ők a polgári iskolai tanári elvégzése után még két évig tanultak, sok esetben művészeivé váltak a tanításnak.

Számomra Szegeden a professzorok professzora *Sik Sándor* volt. Alacsony termete, szerény papi öltözete, tanári és egyházi elhivatottsága az alázatos ember benyomását keltette bennem. Jóságos tekintetéből olyan természetességgel áradt a szeretet, mint a nappól a meleg, a virágból az illat, a gyermeki arcra a mosoly és a kíváncsiság. Már első találkozásunkat is egyéni módon rendezte meg. Elsőéves hallgatóit egyenként hívta be dolgozószobájába, egy-két percet szánva mindegyiknek. Bemutatkozott, megkérdezte a nevemet; szüleim, szülőföldem és régi iskolám iránt érdeklődött. „Belényes, Belényes - mondta eltűnődve -, nagyon szép vidék. Élnek még ott magyarok?” Néhány mondatot váltottunk mindössze, de ez óriási jelentőségű volt. Ha a szüleimről érdeklődött, ismeretlenül is szereti, tiszteli őket. Együtt érez szülőföldem elszakadt magyarjaival. Hallott a kolozsvári énekkarunkról is. Ez az ember a lélek mérnöke: betájolta a szívemet varázslatos közelségébe. Már nemcsak a szeretet és a jóság, hanem a pedagógusi nagyság nimbusza lebegett fölötte.

Az újabb határváltozás miatt csak két évig lehettem a tanítványa; egész életemben sirattam ezt. Három előadássorozatot hallgattam végig: a középkori irodalmat, Zrínyit és a saját esztétikáját. Mindhárom témáról könyvet is írt. Boldogan és büszkén idézem Esztétika című könyve előszavának első két bekezdését; kérem, gondolják át figyelmesen:

„Ez a könyv több mint tízéves közvetlen munkának, több mint húszéves elmélkedésnek, több mint harmincéves anyaggyűjtésnek, igazában egy életre szóló szenvedélynek gyümölcse.

Meg kell azonban vallanom, mint életmű: melléktermék. Az emberélet, mely egzisztenciális szükségyszerűséggel megteremtette: papi, írói, utóbb is legfőljebb irodalomtörténetírói élet, nem a mesterségbeli bölcselő esztétikusé. Ha azt kérdezi tőlem valaki, hogyan mer megszólalni az amatőr a professzionisták között, azt felelem: Csak úgy, mint többé-kevésbé minden tudatos művészember megteszi, ha írásban nem, élőszóban, ha szóval nem, legalább is „belső monológ” formájában. A jó mesterember szereti a mesterségét, pihenő idejében is eljátszik szerszámaival, még aludni is legszívesebben a műhelyében dől le, és amikor egyéb ügyével-bajával foglalatostkodik, félszeme akkor is az anyaga közt motoz. Így aztán persze hogy kiles egy és más mesterségbeli titkot, ezt aztán nincs szíve magának tartani.”

Micsoda emberi és művészi nagyságot tükröz ez a bevezetői rész!

Hangsúlyozni kívánom, hogy Sík Sándor Esztetikája három kötetből áll: I.: A szépség. II.: A mű és a művész. III.: A művészet. Az első kötet 324, a második 425, a harmadik 398, a három együtt 1147 oldal. Húszévi elmélkedés eredménye, és csak melléktermék. Ám ez a legjobb, a legalaposabb polgári magyar esztétika. Tudományos könyv, de izgalmasabb száz meg száz regénynél. Az irodalom, a zene, a festészet, a szobrászat, az építészet ezer szépségével tömítve. Nem lehet abbahagyni az olvasását, hogy éjszaka is ne kísértsen. És a szerzője csak amatőrnek érzi magát. Csak a nagyok és a legnagyobbak tudnak ilyen alázatosak lenni a tudomány és a művészet grandiózus mivolta előtt. A mesterség szeretetének érzékeltetése olyan könnyekre fakasztóan szép az idézetben, mint a szolgálni akarás. Ebben a kis szövegben megtalálhatók a pedagógusi kíváncsóság legfontosabb ismérvei: a munkaszeretet, a kitartás, az önképzés szükségessége, a mesterség szeretete, a használni akarás vágya. És tegyük hozzá: az előadói stílus egyszerűsége, természetes szépsége.

És hogy csinálta ezt Sík Sándor professzor úr a katedráján, az előadásaiban?

A legtöbb előadását leülve kezdte. (Mintha nem érezné magát elég erősnek és méltónak a magasztos vállalkozás véghezvitelére.) Aztán fokozatokban kihúzta magát, kiegyenesedett, talán nem is sejtette, hogy felállt már (átadta magát a szépség mámorának), végül csak égett, felemésztette erejét az átadás gyönyörűségében. Minden előadása áldozatvállalás volt. Ha igaz, hogy az emberi élet addig tart, amíg a természettől kapott energiakészletét teljes egészében felhasználja, akkor Sík Sándor professzor úr egy-egy előadása ekvivalens energia-vesztés volt, egy-egy lépést jelentett a sír felé. Hasonlót fejezett ki Áprily Lajos is, amikor ezt vallotta magáról: „Beteg vagyok, szépségektől beteg.”

Sík Sándor professzor úrtól megtanultam, hogy az irodalomtanítás legfontosabb tényezője a szuggesztív erő.

Említettem, hogy Sándor István főiskolai professzorunk mennyire megkívánta hallgatóitól az olvasottságot. Csak úgy tehetünk eleget pretenciójának, ha az előadásokon is olvastunk. Sík Sándor professzor úr előadásai olyan lebilincselőek voltak, hogy ilyenkor nem lehetett mást csinálni, csak hallgatni, figyelni, átadva magunkat az esztétika szépségeinek. Ezeket az órákat sohasem előzte meg névsorolvasás, de akkora volt a látogatottságuk a nem szakos hallgatók részéről is, hogy az aula nem volt mindig képes a befogadásukra. Még sorszámot is osztogattak egy-egy előadás előtt.

A professzor úr aranyat érő személyes élményeiről számolt be nekünk. A versek varázslatos, szuggesztív erejét és a befogadás egyéni jellegét például a következő történettel szemléltette:

Rabindranath Tagore egy írői összejövetelen saját versét szavalta el - ha jól emlékszem, bengáli nyelven. Művéről egy szót sem mondott, a címét sem fordította le, tehát a szöveget senki sem érthette. De olyan hátborzongatóan szép volt ez a szavaltat, hogy beleizzadtak hallgatói. A költő megkérdezte, hogy mire gondoltak. A végső konklúzió ez volt: a költeményt lehet magyarázni, tanítani, bizonyos helyzetekben kell is, hiszen a művészi alkotás nem tabu; de az a legfontosabb, amit önmagáról beszél, és azt annyiféleképpen teszi, ahányan vagyunk. Tagore ezután lefordította a vers címét, elmondta a gondolatmenetét, és újból elszavalta művét.

Talán ide kíváncsodik még annak az elmondása, hogyan finanszíroztam iskoláztatásomat szegedi két évem alatt. Hazulról is kaptam valamelyes segítséget, de a lelkiismeretem nem vitt rá, hogy szüleimre támaszkodjam. Priváttanítványokkal foglalkoztam, s ha kellett, tanultam éjszaka is a kedvezmények eléréseért. A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolára csak szegény gyerekek jártak - különben mindenfajta tanárira -, s a legtöbbben tehetségesek is voltak. Ha

komoly anyagi nehézségeink támadtak, kértünk 100-150 pengő kölcsönt a Diákjóléti Irodából. Elég nagy összeg volt ez, körülbelül egy tanító havi fizetése. Nem emlékszem olyan indokolt kérésre, hogy visszautasították volna. A legtöbb esetben visszafizettük a kölcsön felét, s egy újabb kérvényt adtunk be a megmaradt rész elengedésére. Szinte kivétel nélkül elengedték.

Domokos Pál Péter igazgató úr ajánló levelének nem vehettem hasznát: a kért felügyelői állást már betöltötték.

Hatodik fejezet Ismét Kolozsvár

(Gimnáziumi tanár leszek.
Egy kincses város metamorfózisa)

A trianoni határok visszaállítása után úgy gondoltam, hogy az erdélyi magyar embernek Erdélyben a helye; lesz annyi magyar nyelvű iskola a demokratikus Romániában, hogy csak győzzük tanerővel. Aki beszél a román nyelvet is, erkölcsi kötelessége, hogy itt tevékenykedjék a népek megbékélése, a háborús romok helyreállítása és a világbéke érdekében. Groza Péter erkölcsi súlya és politikai tekintélye, a szovjet csapatok jelenléte és a visszatért zsidóság egyensúlyozó szerepe voltak a biztosítékok az egyenlőségre, majd az új román alkotmány megjelenése, amely kötelezettséget vállalt a demokratikus törvények gyakorlatba ültetésére. Ebben a szellemben született meg a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, a marosvásárhelyi orvosi egyetem, a magyarság számához viszonyított alsó és középfokú iskolák tömkelege, az erdélyi magyar autonómia, és ebben a szellemben küldtek papokat és tanítókat a Kárpátokon túl élő csángókhöz is. Valóban érdemes volt az új Románia felépítéséért tevékenykedni. A meglévő határoknak inkább hagyományos színezetet tulajdonítottunk, s rendíthetetlenül bíztunk benne, hogy erősen elválasztó és megkülönböztető szerepük egyszer s mindenkorra megszűnik, feleslegessé válik.

Mivelhogy a szegedi főiskola irattárát a front közeledtekor Sopronba menekítették, s egy része a bombázások következtében megsemmisült, hónapokon át aggódva vártam a megnyugtató értesítést: hogy szerencsés volt hozzám a sors, az irataim nem pusztultak el. Az óhajom teljesült, magamhoz szoríthattam végre az indexemet, az alapvizsgai bizonyítványomat, amelyekért számos éjszakai munkával is keservesen megdolgoztam. A gimnáziumi érettségi hiányában csak rendkívüli hallgatónak vettek fel a kolozsvári egyetemre; kötelezettséget vállaltam, hogy megszerzem az érettségi bizonyítványt, és különbözeti vizsgát teszek a Közoktatásügyi Minisztérium által előírt ismeretanyagból. A gimnáziumi érettségim olyan eredményt értem el, hogy az újságok az én nevemet is kiszedték a legjobbak között, a különbözeti követelményeinek is példásan megfeleltem, annak ellenére, hogy a kívánalmakat szinte hónapról hónapra érthetetlenül növelték. „Rendes” egyetemi hallgató lettem tehát, teljesen egyenjogú a többiekkel. És milyen körülmények között, mekkora erőfeszítéssel!

Szegedi éveimet viszonylag nyugodtan töltöttem, kevés szabad időmben moziba, színházba jártam, minden operát megnéztem, pedig javában dúlt a második világháború. Fogalmam sem volt, mennyit szenvednek a fronton harcoló katonák mindenütt, mekkora nyomor és kínlás nehezedik azokra a népekre, amelyek földjén pusztít, tombol a háború. Gyóni Géza döbbenetes versét ismertem, mondanivalója jogosságában nem kételkedtem, de igazi súlyát még nem tudtam lemérni. Csak a bombázások és a front-átvonulások nyitották ki igazán a szememet, amikor saját bőrömön éreztem a kibírhatatlant. Én a háború okozta nyomort a harcok végső szakaszában és a fegyverletétel utáni években éreztem tartósan és igazán, mikor húszfokos hidegben aludtam és tanultam, és nem volt meg a betevő falatom.

1945-ben az egyetemi előadások késéssel indultak, siralmasak voltak a tanulási lehetőségek. Két orvostanhallgató jóvoltából jutottam lakáshoz, társuknak fogadtak el. A főtéren laktunk kényelmesen, közel az egyetemhez. Édesapám teljesen tönkrement, nem támaszkodhattam senkire. Nagy nehezen hozzájutottam két privát tanítványhoz (ugyan, hányan költöttek pénzt akkortájt ilyesmire!), de csekély jövedelmem csak arra volt elég, hogy a lakbéremet késé-

sekkel kifizessem, éheztem rettenetesen. Később - csodák csodája - egy magánúton érettségiző felnőtt tanítványt is szereztem, és időnként sikerült összekuporgatnom annyi pénzt, hogy a menzai ebédre befizethessem, de nem volt reggelim és vacsorám; közben látástól vakulásig tanultam, önmagammal folytatott egyidejű küzdelemmel, hogy ne az éhezésre gondoljak, hanem a tudományokra.

Tibi, az egyik lakótársam - aranyos távoli rokonom - egy igen jóképű, de sántikáló orosz főhadnagynőnek udvarolt, aki elég gyakran megvacsoráztatta a Deák Ferenc utcai „Fekete Sas” kisvendéglőben, és ilyenkor nekem is hozott a zsebében egy-két szelet kenyeret, esetleg újságpapírba csomagolva félkilónyt is. Érkezését reszketve figyeltem az ablakon, és imádkoztam, hogy Tamara ne kösse le nagyon, mert tanulni sem tudtam már az éhségtől.

Gyurinak az apja főorvos volt Nagyváradon. Áldott jó édesanyja olykor annyi pénzt küldött neki, amiből fél évi lakbérünket is kifizethettük volna, de ő egy éjszaka elmulatta dizőzeivel az utolsó fillérét is a New York vendéglőben, és jól sem lakott. Egy ilyen kicsapongás után úgy állított haza hajnalban, hogy meghal az éhségtől, ha nem etetjük meg, de mivelhogy fél csupornyit zsír volt az összes élelmünk, irtózatossá káromkodás közepette csak ezt tehettük eléje. Leszedte füléről a lányok által odaaggatott cseresznyéket - ennyi járhatott még neki a végső elszámoláskor -, belemártotta a zsírba, és valószínűleg jóllakott, mert nem szólt többé egy szót sem - ha csak nem a verésünktől félt. Egy újabb kiruccanása után valóban megnyakaltuk, és ráparancsoltunk, hogy menjen vissza a nyilvánosházba - épp onnan jött -, és hozzon mindhármunk számára valamilyen ételmezt, ha el akarja kerülni az újabb verést meg a lakásból történő kidobását. Csak ő tudja, honnan szerezte a drága csemegét: olyan csirkesültet hozott, akkora mennyiségben, hogy mindhárman jóllaktunk, talán egyetlenegyszer kolozsvári tanulmányaink idején.

Áldott legyen az a gazember spanyol - vagy akárki is -, aki áthozta Amerikából a burgonyát, ez volt ugyanis életünk megmentője. Amerikában kegyetlen konkvisztádor lehetett, de itt, Kolozsvárt angyalszámba ment nekünk, mert ha megfőztünk a nagyságos asszonyunkkal - akinél laktunk - négy-öt kiló burgonyát, napokig is rájárhattunk gondos beosztás mellett. Csak egyszer penészedett ránk - a legnagyobb hőség idején -, de akkor is megettük Tibivel egy sajtósajátságosan relatív szemlélettel: előbb a kevésbé penészes részt kanyarítottuk le, s annak bekapása után ismét a kevésbé penészeset; végül már nem maradt belőle semmi. Közben akkorákat kacagtunk, hogy potyogott a könnyünk. Ez volt a legbölcsebb dolog: szembekacagni az életet. Ezt tette Hemingway öreg halásza is, Santiago.

Gyuriról még mindig nem tudtam, hogy személye siratni, vagy kacagni való-e. Két lakásból is kirúgtak már bennünket miatta, de ez volt a jó, mert a mostani, a harmadik lakásunk többet ért, mint az előző kettő együttvéve. Ezt Gyuri is állította, mondván, hogy most épp a korzó fölött lakunk, s látni lehet az ablakunkból, milyen a felhozatal.

- Miféle felhozatalra gondolsz? - kérdeztem kíváncsian.

- Hát a nőkre! - válaszolta magabiztosan. - Nem kell nyargalni feleslegesen. Mindenki elvonul a szemünk előtt.

Tanulási módszerét mindenben összeegyeztette életfilozófiai elképzeléseivel. Úgy olvasta az anatómiát, mint más a regényt: lapozott állandóan; közben percenként figyelte a felhozatal. Egyszer felordított: egy fél óra alatt tűnjünk el a lakásból, mert neki szüksége lesz a diszkrécióra.

- A fene a bőrödét! - vágta rá Tibi. - De szépen fejezed ki magad! Arra nem gondolsz, hogy nekünk tanulnunk kell?

Gyuri felkapta a zakóját, kifestette magát egy kicsit, s az ajtóból visszakiáltotta:

- Egy fél óra múlva itt leszek a nővel, addig tűnjetek el!

- Hagyd az ördögbe! - csillapítottam az egyre idegesebbé váló Tibit. Hátha megnyugszik, és utána tanulni fog. A mamája arra kért bennünket, hogy vigyázzunk rá, mert egy kicsit könnyelmű még.

Tibi kitűnő karikaturista volt; elővett hirtelen egy rajzlapot, levágta a felét, csókolózó szerelmespárt kanyarított rá, és ezt írta alá: „Aut Caesar, aut nihil!” (Vagy Caesar, vagy semmi!) Rátette a Gyuri ágyára.

- Mit jelentsen ez? - kérdeztem eltűnődve.

- Hogy térjen a lényegre, enyelgés nincs. Kezelje rámenősen, ne sokat vacakoljon vele. Ha nem megy, dobja ki. Ma még tanulnunk kell.

A megmaradt papírlapra meg ezt írta Tibi: ISTEN HOZOTT. Egy rajzszeeggel az ajtó fölé függesztette, belülről.

- Ez meg mire való?

Tibi ezt is megindokolta:

- Hamarabb megilletődik, ha látja, milyen finom hajlékba került. A nőnek lelke is van, barátom, ezt ne feledd!

- És ha a nő megtér az írásod láttán, kárba vész Gyuri minden igyekezete!

- Annak örülnék a legjobban, s ha Gyurit is megtérítené. Megírhatnánk a mamájának: „Boldogok, akik nem látnak és hisznek.” Gyuri megtért.

De nem így történt, sajnos. Még azt is hozzátehetem: Gyuriból sohasem lett orvos.

A kolozsvári egyetemen új helyzetekkel, új professzorokkal ismerkedtem meg, s az átállásom a vártnál sokkal könnyebben történt. Az ember mindig a valóságos helyzetből induljon ki, ehhez szabja minden gondolatát, lépését! Csetlő-botló első napjaimban kikértem a helyi hallgatók tanácsát, véleményét, nehogy hibásan cselekedjem. Óvakodtam önmagam kísérleti nyúljává lenni; sem időm, sem anyagi helyzetem nem tűrte volna el a hibás nekilendüléseket. Az első problémám az volt, hogy válasszam meg professzoraimat, a kínálkozó előadásokat. Különösen Faragó József tájékoztatásaiból vonhattam le hasznos következtetéseket. Ő egy évvel fölöttem járt -, évekkkel később a néprajzi tanszék tanársegédje majd professzora lett. *György Lajos* professzor úrról az volt a véleménye, hogy inkább szellemtörténész, *Kristóf György* professzor urat pedig pozitivistának nyilvánította. Az előbbi a régi magyar irodalomról ad elő, az utóbbi a felvilágosodásról és a XIX. század verses epikájáról. Az előbbinél könnyebb vizsgázni, mert kérdései lazább vételűek, az utóbbi bogarászó természetű, arra is kíváncsi, mit nem tud a hallgatója. *Jancsó Elemér* professzor úr vesszőparipája szintén a felvilágosodás kora: a Martinovics-féle összeesküvés, Bessenyei, Batsányi, Kazinczy, Kármán és Aranka György tevékenysége izgatja mindenekfölött. Csakhogy én már vizsgáztam Szegeden az említett korszakok irodalmi anyagából, semmi sem volt idegen előttem. Úgy döntöttem, felveszem indexembe mind a három irodalmár professzort: biztosan előállnak új dolgokkal is.

Jancsó professzor urat sikerült rávennem, hogy indítson kurzust a modern irodalomból is. (Szegeden ez következett volna a harmadik évfolyamon.) Vállaltam előadásai lejegyzését és sokszorosítását. Ezt Ambrus Sándor hallgatótársammal együtt végeztük el; ő nemrég került

haza a frontról, mindenben igényelte a segítségemet. Egy évvel lejjebb járt nálam, de kereszt-féléves volt, nagyjából ugyanazokat az előadásokat hallgatta, amelyeket én.

A sors ismét kegyes volt hozzám, tanítómesteremnek vallhattam *Benedek Marcell* professzor urat is. Két tárgyát is felvettem: a klasszicizmus-romanticizmust és az esztétikát. Sík Sándor utóda volt tehát. Egyben az ellentéte is. Ő sohasem izzott. A megtestesült nyugalom volt, szuggesztív erők nélkül, hatása intellektuális téren érvényesült. Tapasztalatokban gazdag és bölcsességtől átjárt előadásait a városbeliek is látogatták, el sem fértek mindig az előadóteremben. Nagy igazságra tanított meg: a körültekintésre és az alaposságra. Harmadéves koromban én a bölcsészeti fakultás egyik legjobb tanulója voltam. A kötelezően előírt anyagnak a háromszorosából vizsgáztam igen jó eredménnyel, és rendkívüli ösztöndíjat kaptam, hogy anyagi nehézségeimet legyőzve folytatni tudjam tanulmányaimat. Mert úgy álltam már a harmadik évfolyam végén, hogy csődbe jutok. Benedek professzor úr szemináriumi előadással bízott meg, amelyet meghallgatnak majd az első és második évfolyamosok. A témám Tóth Árpád művészete volt. Összeolvastam hozzá rengeteg forrásművet. Csak úgy köptem a munkásságára vonatkozó jellemzéseket, kritikai anyagot. Valaki azt írta róla, hogy számos költeménye Correggio festményeinek érzékiségére vall. Én ezt bemondtam, s a professzor úr félbeszakított: meg tudnám-e említeni Correggio valamelyik idevágó festményét. Megzavart a váratlan kérdés, egyetlen kép sem jutott eszembe, és úgy éreztem, beszakad alattam a föld. Az előadásom jelesre sikerült, a professzor úr megdicsért a jelenlévők előtt, de azt mondta később négy szemközt: „Kolléga úr, a tanári pálya is tele van kísértésekkel. Csak olyan dolgokat tanítsunk, amelyekben magunk is biztosak vagyunk!”. A sajnálatos kisiklás semmit sem rontott a kapcsolatunkon, sőt még jobban összehozott bennünket. Továbbra is jeles hallgatója maradtam, de: keserves tapasztalattal jutottam hozzá egy roppant értékes tanuláshoz - köszönet érte.

Annál kellemesebb volt a *Roska Márton* professzor úrral kapcsolatos esetem. Aranyos, derűs ember volt, Marci bácsinak neveztük magunk között. Elmentem kollokválni hozzá a szép Régészeti Múzeumba, ott tartotta előadásait. Szeretettel fogadott, leültetett az íróasztala elé, elkérte az indexemet, és anélkül, hogy egyetlen kérdést intézett volna hozzám régészetből, ezt írta bele: „igen szorgalmas, kitűnően kollokvált”. Elszégyelltem magam:

- Professzor úr, nem tetszett kérdezni.

Elnevette magát:

- Azt hiszed, nem láttam én, hogy te heteken át bejártál a múzeumba, hogy összeállítsd a jegyzetedet? Ezt senki sem csinálta kívüled. A tanársegédem is felfigyelt a szorgalmadra. Még azt is tudom, hogy az egész évfolyam a te jegyzetedből tanul. Ebből a kockás fedelű füzetből, amelyet a hónod alatt szorongatsz. Milyenek voltak nálam az eddigi kollokviumaid?

- Jelesek és kitűnőek, professzor úr.

- Akkor most is megérdemled a kitűnőt.

- Nagyon szépen köszönöm, professzor úr, de megkérem, szíveskedjék mégis néhány kérdést feltenni nekem.

Két kérdést kaptam, amelyekre hibátlanul megfeleltem. Elégedetten zárta le rövid beszélgetésünket:

- Megmondtam, fiam.

Kinyitott egy nagy szekrényt, régészeti és néprajzi folyóiratokkal ajándékozott meg.

Kristóf György professzor úr valóban olyan bogarászó volt, amilyennek Faragó József barátom beállította. Legalább tíz kérdésre megfeleltem már, de újabbakat és újabbakat adott, s végül megkérdezte:

- Téged nem lehet megfogni egyetlen kérdéssel sem?

Addig kérdezett, míg megfogott, és beírta indexembe a jelest.

Így szólt hozzám:

- Idős ember vagyok már, nyugdíjba mehettem volna rég. Megvallom neked, hogy ilyen szorgalmas hallgatóm még nem volt. Mert ugye, csak mi dolgozunk ketten minden vasárnap délelőtt az irodalmi tanszék könyvtárában!

Lehet, hogy visszataszító ez a sok öndicsekvés, de mivelhogy diákéveim legjobb élményei közül valók, s egy háborús időszakban, keserves nélkülözések közepette kifejtett munka elismerései, úgy gondolom, pedagógiai szempontból is hiba volna a mellőzésük. Ezeknek a történeteknek nem én vagyok a kizárólagos szereplőjük; szeretett professzoraim nagyságát és jellemét ugyanúgy tükrözik, mint az én szorgalmamat - ami végül is szimpla kötelességteljesítés -: hadd találkozzék tehát még egyszer a rég elhalt professzor kegyeletes emlékezésben immár megöregedett tanítványával annak igazolásaképpen is, hogy van jutalma a pedagógiai munkának - a soha el nem múló megbecsülés. Tanári pályám sajnálatos rohanás volt, alig akadt benne lélegzetvételnyi idő; ezek egy-egy töredékét is elmélkedésre használtam ki: mit cselekedjem, hogyan végezzem munkámat, hogy oktatóim és nevelőim ne csalódjanak bennem?

Az igazságosság serkent: nem hagyhatom megemlítés nélkül többi professzorom nevét sem, mivelhogy példamutatók voltak ők is. Csak egy-két mondattal kedveskedjem hát nekik! *Szabó T. Attila* professzor úrról már szoltam. Sokak szerint ő a ma élő legnagyobb magyar nyelvész. *Balanyi György* professzor úr azzal ejtett ámulatba bennünket, hogy kitétte óráját az asztalra, s ha kellett, akár egy egész délelőtt megszakítás nélkül adott elő. Szédületesen tudta a történelmet. *Imre Lajos* professzor úr puritán egyszerűségét és nyugodt előadásmódját comeniusi szépségűnek éreztük. *Tavaszy Sándor* professzor urat saját filozófiája tette elismertté. *Gunda Béla* professzor úr fiatal kora ellenére már országosan elismert néprajztudósnak számított. *Bíró Vencel* professzor urat őszinte szívből sajnáltuk: olyan időkben kellett tanítania Erdély történetét, mikor ennek az országrésznek a sorsa megpecsételődött. A rezignáció súlya prométheuszi kínokkal nehezedett rá - előadásából olykor ezt éreztük.

Már a harmadik évfolyamon próbatanításra köteleztek bennünket. Első tanítási órám anyaga Vörösmarty Szép Ilonkája volt. Hálás tétel, nem mondom. Alkalmat adott a hazafias érzés, az érzelmek, az esztétikai érzék nevelésére, és levonhattuk belőle a romantika legfőbb sajátosságait. Olyan foghúsgyulladásom volt, hogy reszkettem a fájdalomtól, de a tanításom jelesre sikerült - a későbbiek is jelesre és kitünőre. Az általános iskolai próbatanításaim után néhány évvel ismét belekóstolhattam a gyakorlati pedagógia szépségeibe.

A harmadik évfolyam végén nagy megpróbáltatások értek. Az orvostudományi fakultást Marosvásárhelyre helyezték, megfosztottak lakótársaimtól. Ez arra kényszerített, hogy újabb privát tanítvány felkutatásán fáradozzam, hogy a megnövekedett lakbért rendezni tudjam. Másfél hónap múlva újabb csapás ért: elkobozták a lakásomat, hatósági embernek adták ki. Mindez kritikus időben történt, a nyári rendkívüli vizsgaszesszió idején, mikor minden percemet tanulásra kellett fordítanom. Ott álltam elvett lakásom ajtaja előtt két nagy bőrönddel - tanácstalanul, tehetetlenül. A sírás visszafojtása kétségbeesetté tehetett egész külsőmet. Nem tudom, meddig állhattam így, mikor egy angyali jóságú nő lépett elélem:

- Tanár úr, ismerjük a helyzetét. Van egy kis szobánk, amit ideiglenesen nélkülözni tudnánk. Úgy döntöttünk a férjemmel, hogy felkínáljuk önnek, amíg a hátralévő vizsgáival megbirkózik. A tanév kezdetéig. Ez az időszak elegendő lesz, hogy új lakásról gondoskodjék. A felajánlott szobáért semmit sem kell fizetnie.

Szólni sem tudtam a meghatódottságtól. Lehajoltam, és gyors mozdulattal csókoltam meg *Jancsó Adrienn*, a nagy előadóművésznő kezét, Jancsó Elemér professzorom édes húga volt - tudomásom szerint -, egyben Jékely Zoltán költő felesége, Áprily Lajos menyje. Egy épületben laktak velünk, a Státus-palotában.

Azon a nyáron annyit tanultunk együtt Ambrus Sándor barátommal, hogy nagyon sokat fogytunk. A kánikulai hőség elviselhetetlen volt, s a kimerültségtől egyedül elaludtunk volna. Egy-egy veder hideg vízbe dugtuk a lábunkat, felváltva olvastuk az anyagot, s felhatalmaztuk egymást, hogy aki elalszik, azt oldalba lehet ütni, a napokra beütemezett anyagot mindenképpen átvesszük. Mi mindig elsőnek vizsgáztunk, s a jegyzeteinkből készült fel az egész évfolyam.

Negyedéves koromban a Református Teológia épületében laktam. Ennek egyik szárnyában működött átmenetileg a Móricz Zsigmond Kollégium, amely szállást biztosított számos szegénysorsú és jól tanuló hallgatónak. Nekem is. Meg voltam mentve tehát. Itt már csak kihúszom valahogy a diplomaszerezésig! Keserves idők voltak ezek is, mert nem volt fűtőanyagunk. A dolgozószobában még csináltunk olykor-olykor tüzet, de attól a kevés fától nem melegedett be; a hálószobákba meg semmi sem jutott, a törött ablakokon csak úgy fűtült a szél, ruhánkban aludtunk. Valahogy csak kitavaszkodott. Akkor aztán felkerültem a második emeletre, ahol a németek által visszahagyott faágyakban aludtunk. Annyi volt bennük a poloska, mint a szemét. Rám mintha külön pályáztak volna: szinte a felismerhetetlenségig összecsíptek, néhány társamhoz meg úgyszólván hozzá sem nyúltak. Úgy döntöttem, hogy a nappalaimból lopok el egy kis alvási időt, az éjszakákat pedig áttanulom. Az eredmény: fogytam újabb tíz kilót, csak csont és bőr voltam az iskolai év végén. De elvégeztem az egyetemet, már csak a tanári szakvizsgám volt hátra.

A Móricz Kollégiumban lakott a már említett Faragó József - amolyan vezetői minőségben - és Sütő András, aki középiskolás volt, ha jól tudom, a Református Gimnázium tanulója.

Szomorú eseménnyel zárult az utolsó évem: elvették tőlünk a Központi Egyetem épületét. Alighogy megszületett a határozat, már kezdődött is a kilakoltatásunk. Valósággal röpítettek bennünket, önkéntes munkára jelentkeztünk számosan. Kiskocsikban, kosarakban hurcoltuk el az ingóságok egy részét: kisebb-nagyobb használati tárgyakat, tanszereket, iratokat. A magyar népdalok hagyományos hangulatában tettük mindezt. A legjobban az illett hozzánk: „Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek.” Valóban hosszú út volt ez: iskoláink fokozatos leépítéséhez, majd a felszámolásukhoz vezetett.

1946 decemberében a román kormány engedélyezett egy rendkívüli szakvizsgai szessziót. Elhatároztam, hogy mindenképpen nekivágok. Ebben a nehéz helyzetben nem az a fontos, hogy „cum laude” minősítéssel szerezzek oklevelet, hanem az, hogy minél hamarabb munkába lépjek, és elkezdjem szolgálni népem ügyét. De behívtak katonai szolgálatra Nagyváradon. Hiába bizonygattam számtalan irattal, hogy diplomaszerezés előtt állok, nekem minden percben tanulnom kell, azt a választ kaptam, hogy a haza ügye mindennél fontosabb, az pedig azt kívánja, hogy katona legyek. De milyen katona? Be sem öltöztettek. Egy irodában kuksoltam, és bagatell dolgokat kellett összeírnom, összegeznem. Csak loptam a drága napot. Még azt is megengedték, hogy otthon aludjam. Ha beöltöztetnek, kiképeznek rendfenntartónak, akkor a behívásom indokolt. De eszük ágában sem volt, hogy ezt tegyék. Nem volt sem

felszerelésük, sem lehetőségük a kiképzésre. Azért hívták be a fiatalokat - szinte kizárólag a magyarokat -, hogy utolsó vagyunkjukból is kifosszák őket. Aki fizetett, hazaengedték. A tenkei Medra molnár fiát, Edét - mivelhogy jól szituált volt - már háromszor is behívták, alig tartották két hétig. Végleges szabadulása egy kövér disznóba került. Évtizedek óta tartott ez a gazemberség. Mindenki tudta, hogy egy Domochoş nevű törzsörmester három - egyesek szerint négy - házat vásárolt hosszú éveken át összelopott pénzeiből.

Egyszer egy Jilava nevű örmester megszólított a folyosón, és valósággal szembenevetett: „Ember, maga bolond? Csak nem akarja itt tölteni az éveit! Miért nem ad ennek a Domochoş-nak egy kis pénzt? Én átadom neki”. Ennél nagyobb szemtelenséget el sem tudtam képzelni. Nem volt pénzem, hogy kiszabadítsam magam, de ha belepusztulok, akkor sem adtam volna. Egy vasárnap elmentem a Magyar Népi Szövetség elnökéhez, Ambrus Péter bácsihoz, aki édesapám gyermekkori játszótársa volt - egykori illegális kommunista harcos -, és megkértem, hogy segítsen rajtam. Másnap bement a kaszárnnyába, s az ezredes szobájából hivatott. Viselkedésükből kivettem, hogy már megtárgyalták az ügyemet. Az ezredes diplomatikus volt: értesült róla, hogy milyen szorgalmas tanuló vagyok, semmi értelme sincs, hogy bent tartsanak; menjek csak diplomát szerezni. Hihetetlennek tűnik: az örmesterek egész héten át fogva tartottak, csak szombaton szabadultam. Jól mondja egy román közmondás: „Míg eljutsz az Istenhez, megesznek a szentek.”

A magyar szakos tanárjelöltek közül ketten mertünk jelentkezni a decemberi rendkívüli vizsgaszesszióra: egy apáca meg én. A többi társunk csak 1947 júniusában szerzett tanári oklevelet.

Írásbelink sikeres elvégzése után egy egész délután nyaggattak bennünket a professzorok. Rövid tanácskozássra vonultak el, aztán közölték velünk, hogy a szakvizsgánk sikerült, most már tanárok vagyunk. Alig volt erőnk hozzá, hogy a gratulációjukat fogadjuk.

Abban egyeztünk meg Ambrus Sanyival, hogy a szakvizsgám után azonnal hozzájuk megyek. Édesapja altiszt volt a református püspökségen, paraszti származású ember. Annyira megviselt voltam idegileg, hogy csak köszöntem, de újabb szó már nem jött ki a számon. „Elhúztak!” - suttogetta Sanyi, és fájdalommal nézett a szemembe. Végre megembereltem magam, és kinyögtem: „Tanár vagyok, Sanyi.” A kannibálok csatakiáltása semmi sem volt ahhoz képest, ahogyan Ambrusék örültek. Velük kellett vacsoráznom, és úgy áradt belőlük a tiszta népi szeretet - rám, aki szintén paraszti származású voltam, hogy gondolatban lettem hivatali eskümet: pusztítson el az Isten, ha egész életemen át nem a magyar nép ügyét fogom szolgálni!

Ahogy kiléptem Sanyiék udvaráról a csendes éjszakába, a lábam többször is megbicsaklott. Eszembe jutott, hogy négy éven át tanultam ebben a városban. Felmérhetetlen örömök és kínos szenvedések járták át annyiszor testemet-lelkemet. A Farkas utca közelében voltam, légvonalban alig 100-150 méter választott el attól a Mátyás Király Diákháztól, ahol énekkari sikereinket arattuk. Hol van már a régi Diákház? Az Eperjes utcán volt a képzőnk. Hol van már az Eperjes utca? És hol van Domokos Pál Péter, az egykori igazgatóm? Valahol Pesten élt. Nekem most tulajdonképpen hozzá kellene rohannom szolgálatvállalásra: „Igazgató úr, itt vagyok. Szalonnával meg hagymával indultam el én is tarisznyámban, hogy megbirkózzam a nehézségek hétfejú sarkányával. Hadd kezdjem el az életet leendő tanítók nevelésével, úgy, ahogy megegyeztünk!”

Kegyetlen illúzió. Úgy oszlott szét, ahogy érkezett: pillanatok alatt. Már nem láttam senkit és semmit, engem sem vártak itt sehol. Csak az lebegett előttem, hogy milyen óriási küzdelemben jutottam el a diplomámig. Idegennek éreztem magam egykor annyira szeretett városom-

ban. Áprily Lajos érzett ilyesmit, ekkora magárahagyatottságot, mikor megírta Kolozsvári éjjel című versét:

*A kövezet akácvirágos,
holdfényben áll a sarki bolt.
S nem ismer rám a régi város,
a régi hold.*

*Kopott kövét a régi útnak
riasztó léptekkel verem.
S akácfalombok összesúgnák:
„Nem ismerem...”*

*Tárt ablakon az éjszakába
egy nóta száll, halk, mint az ősz.
S a dal és aki zongorázza,
nem ismerős.*

*Egy kertajtó kilincse moccan
és visszakoccan: „Idegen...”
S rá felbúg rég nem sírt jajokban
az idegem.*

*Holdas tetők, virághavas tér,
dalok, tüzek, csodák:
nem az enyém többé! Ahasver,
gyerünk tovább!*

Másnap reggel már személyesen számoltam be szüleimnek a nagy eseményről. Szeretettel öleltek át, büszkék voltak rám. Én voltam apai és anyai ágon az első tanult ember a családukban. Tudomásunk szerint minden elődünk szegényparaszt volt - talán az Árpádokig visszamenőleg.

Hetedik fejezet Nagyvárad

(Az első tanári impressziók - nehézségek és sikerek)

1946 augusztusában a nagyváradai 2. számú Fiúgimnázium (volt Szent László Főgimnázium) igazgatója, Deák Ferenc, a kolozsvári egyetemen és a tanfelügyelőségen végzős tanárjelöltek iránt érdeklődött, hogy hiányos tantestületét kiegészítse. A román iskolatörvények előírták, hogy egy-egy iskolának - az osztályok számától függően - hány tanárral kell rendelkeznie működőképessége elismeréséhez, és ez a gimnázium valahol a kritikus szám határán állt. Az egyetem engem ajánlott a magyar és történelem szakra, azzal a megokolással is, hogy nagyváradai illetőségű vagyok, minden bizonnyal konveniálni fog nekem a munkahely. Így aztán nem kis meglepetéssel vettem kézbe azt a hivatalos levelet, amely az iskola igazgatójánál történő megjelenésemet indítványozta. Megegyeztünk, hogy vállalom szeptembertől katedrai óraszámmal a magyar nyelv és a történelem tanítását helyettes tanári minőségben, mivelhogy hiányzott még a szakvizsgám. Ez volt az a lehetetlen időszak, amikor katonai szolgálatra is behívtak, megbénítva egyéni és közösségi életemet egyaránt.

1947 januárjában a legnagyobb nehézségek már elsimultak tanári tevékenységem útjában: megszereztem a diplomát, s a Magyar Népi Szövetség véglegesen elintézte, hogy mentesítenek az indokolatlan katonai behívásoktól. Úgy érezte akkor mindenki, hogy beláthatatlan ideig nem lesz háború, s talán feleslegessé válik a katonaság intézménye is. Megszűntek a behívások, számos korosztály kiképzés nélkül maradt, megúszta a katonáskodást.

Még meg sem kezdődött az 1946-47-es tanév, amikor a Gépipari Szakközépiskola igazgatója, Paál István mérnök kétségbeesett hangú segélykiáltást menesztett a gimnáziumi igazgatómhoz, hogy legalább egy tanárral segítse ki, ha nem akarja, hogy bezárják a magyar gépiparit, hiányzik még két tanárunk. Egy ilyen kérést nem lehetett visszautasítani: elvállaltam a magyar nyelv és a történelem tanítását a Gépipariban is. Két-három nap múlva a Magyar Tanítónőképző igazgatója kérte a segítségemet: nem is kell történelmet tanítanom, azt megoldják valahogy, de ha Istent ismerek, vállaljam el a magyar nyelvet, az iskolájuk veszélyben van.

Az újabb kérés komoly megfontolás elé állított. Eszembe jutott, hogy Jancsó Elemér és Jakó Zsigmond professzoraim hosszas rábeszéléssel akartak visszatartani az egyetemen: maradjak mellettük, legyenek a tanársegédjük, két év múlva doktorálhatok, gyönyörű karrier áll előttem. Azt hiszem, ekkora lehetőséget senki sem szalasztott volna el, de én nem éreztem magamban annyi fizikai erőt, hogy a felkínált állást elvállaljam. Egyetemi éveim alatt nagyon sokat fogytam, féltem a rohamosan terjedő tuberkulózis veszélyétől. Jakó professzor úr ígérte, hogy alaposan felkészít a latin nyelvből, irattári kutatómunkába fogunk, szép felfedezések várnak ránk. Arra alapozott, amitől én a legjobban féltem: a szorgalmamra. Ha az egyetemen maradok, beletemetkezem a kutatómunkába, megismerkedem a hírnévvel, nem lesz visszatáncolás. Elhanyagolom a nősülést, a családalapítást, biztosan megbetegszem. Hogyan vállaljak most egy harmadik iskolát is? Mégis elvállaltam: a közösség iránti felelősség érzése fölülkerekedett bennem. Nem maradhat egy tanítónőképző tanárok nélkül. Mi lesz a gyerekeinkkel, ha magyarázkodásba burkolózunk, magukra hagyjuk őket! Igazgatóim kialakították munkám menetét: déli 1 óráig a gimnáziumban, 2-től 5-ig a gépipariban, 5-től 7-ig a tanítónőképzőben fogok tanítani.

Romániában nem félévek, hanem évharmadok voltak, és minden tantárgyból dolgozatot kellett írni. A három iskolában mintegy 700 dolgozat javítása várt rám évharmadonként. Tan-

könyvünk a legtöbb osztályban nem volt, egyetemi jegyzeteinkből, tudományos könyvekből és folyóiratokból állítottuk össze a tanítási anyagot. Tanári munkánkat emberfeletten megnehezítették a gyűlések, amelyek mindennaposak voltak. Gyakran megtörtént, hogy két-három gyűlésen is részt kellett vennünk egy-egy nap, este tíz óra körül kerültünk haza. Ilyenkor legalább éjfélig dolgoztunk, hogy nyugodt lelkiismerettel állhassunk tanítványaink elé. Vázlat nélkül nem lehetett órára menni, s azok sem lehettek formálisak: tartalmazták az óra menetét, a didaktikai és nevelési célt, a szemléltető anyag és a tantárgyi koncentráció feltüntetését stb., stb. Te jó Isten, mibe cseperedtem én!

Már tanárságom első napjaiban olyan nehézségekkel kerültem szembe, amelyeket sok mai pedagógus talán el sem hinne. Kezdő tanárnak nem szokás végzős osztályt adni, de én kaptam mind a három iskolában. A gimnáziumban azért kellett elvállalnom a történelem tanítását a VIII., tehát a maturáns osztályban, mert a tanulók valósággal kirúgták az előttem tanító tanárt; kijelentették az igazgatónak, hogy látni sem akarják többé, s ha mégis bemerészkedik, nem vállalnak semmi felelősséget a viselkedésükért. A háború következménye volt ez az elvadulás, az ököljog korának egyik megnyilvánulása, az ösztönös cselekvések tipikus esete. Már nem emlékszem, mi váltotta ki a kérdéses osztály minősíthetetlen viselkedését, de annál szomorúbb, hogy megfontolatlan rebelliskedésük egy nyugdíj előtt álló tanár lelkét sebezte ki, aki nem is óhajtott többé ebbe az iskolába lépni. Korábban kudarcai nem voltak. Elképzeltető, milyen érzésekkel és gondolatokkal zárta be maga mögött a pedagógia kapuját, hogyan búcsúzott attól az élettől, amelyre mindenét, az egészségét is feltette.

Nem volt kisebb az én gépipari kudarcom sem, a VII. osztályban történt esetem. Az első órára az igazgatóm kíséretében mentem be, aki bemutatott, beajánlott az osztálynak, aztán - természetesen - magunkra hagyott. Ezt az órát arra használtam fel, hogy az elképzeléseimről, a módszeremről, a tankönyvhiány okozta nehézségekről beszélgessek a fiúkkal. Közöltem velük, hogy az igényes tanárok közé tartozom, de minden segítséget megkapnak tőlem, hogy az érettségi vizsgájuk két év múlva sikeres legyen; dolgozni fogok a tanítványaimért. Elmondtam azt is, hogy nagy gondot fordítok helyesírási képességük fejlesztésére, de megkövetelem, hogy ezen a téren is lépést tartsanak velem, tanulmányozzák az átvett helyesírási kérdéseket. Mindezt a kezdő tanár ambíciójától átfűtve s az igazgatói pretenciókhoz alkalmazkodva közöltem velük, azzal a bizakodással, hogy a munkára történő felszólításom fülekre talál, megértik komoly elkötelezettségemet.

A következő órán - mindenkor elképzelésemnek megfelelően - a katedra mellett megállva üdvözöltem az osztályt, aztán leültem, hogy a naplót beírjam. Azaz csak leültem volna: de a székek mind a négy lába kiugrott alólam, s egy szempillantás alatt a földre kerültem, el-tűntem a katedra mögött. Nem sok időm volt a gondolkodásra, és hiába lapozgattam volna ismeretanyagom képzeletbeli füzeiteiben: erre a speciális helyzetre nem volt pedagógia. Itt csak az ösztön és a rátermettségből fakadó pillanatnyi sugallat segíthetett. Nevetgélést hallottam. Két fiú kiugrott az első padból, és gyors mozdulattal felsegített. Aztán visszamentek a padba, állva maradtak a többivel.

A másodperc töredéke alatt támadt egy ötletem: nem fogok kiabálni és handabandázni, de még csak az igazgatóért sem megyek. Az osztály tagjai különbözőképpen viselkedtek. Voltak, akik még mindig kajánul mosolyogtak, de már nem nevettek. Mások megszeppentek, feltételezhetően féltek is, tartottak tőlem; és volt néhány fiú, akinek az arcáról a megbánást és a szégyenkezést olvastam le. Ezek segítettek hozzá, hogy határozott és magabiztos legyek. Végignézttem szánalommal az osztályon, és így szólaltam meg:

- Foglaljanak helyet, fiúk!

Így jobban láttam őket, le nem vettem róluk a tekintetemet. Közelebb léptem, az első padnál álltam meg:

- Van merészsége, hogy jelentkezék, aki ezt a csúfságot tette velem? (Az Elekes Viktor rektorprofesszorral kapcsolatos eset jutott eszembe.)

Senki sem jelentkezett.

- Nem tudom, mit szólnának, ha kezdő tanárként magukkal történt volna meg. Az első órán szeretettel, sőt tisztelettel közeledtem az osztályhoz, felajánlottam szolgálatomat. A viszontszolgálat reményében tettem. Azt is mondtam, hogy tanulni kell. Ez nem tetszett? Megismétlem: ha én lelkiismeretesen dolgozom egy osztályért, akkor nálam tanulni kell. Ezt kívánja az iskola, az ország, a szülők óhaja is ez. Én nem kértem, hogy itt tanítsak, mert van még két iskolám. Én kérésre jöttem ide. Hogy kisegítsek. A magyar fiatalság szolgálatára szegődtem itt is. Ezt az osztályt pedig különleges figyelemmel fogom kísérni.

Megjegyezni kívánom. 17-18 évesek voltak a hetedik osztály tanulói.

Az óra után közöltem az igazgatóval a történeteket. Esdekelve kérte a bocsánatomat. Már is idehívta az osztályfőnöküket meg a bent lévő tanárokat, valamennyit. Biztosítottak, hogy mindenben segítségemre lesznek, ne keseredjem el. Az osztállyal pedig elbeszélgetnek.

Az igazgatótól megtudtam - nagyon rendes, kedves, jó felkészültségű ember volt -, hogy a magyartanítás az idejövetelem előtt minősíthetetlenül gyenge volt. Egy nyugdíj előtt álló sokgyermekes tanító működött itt az utóbbi években - jobb híján-, aki minden feleltetés után megkérdezte a tanulótól, milyen jegyet óhajt. Például: „Fiam, a 6-os jó lesz neked?” A tanuló így válaszolt: „Tanár úr, ez a felelet 7-est vagy 8-ast érdemelt.” És megkapta valamelyik nagyobb jegyet. A tanító családja éhezett, a tanulók a lakására vitték a majorságot, a tojást, a lisztet, mindenféle élelmet. „Semmit sem tudnak magyarból a gyerekek. A helyesírásuk is hihetetlenül elhanyagolt” - mondta az igazgató. Arra kért, hogy nagyon szigorú legyek, senkit se engedjek át, ha nem tanul.

A tanácsát elfogadtam. Az én tantárgyaimból buktak a legtöbben év végén, de a javítóvizsgán valamennyien tudtak, osztályismétlőm az egész iskolában nem maradt.

Ugyancsak az év elején meghatóan kedves levelet kaptam Máramarosszigetről. Egy római katolikus gimnázium igazgatója írta; ha jól emlékszem, Kántor Józsefnek hívták. Nem kecsegtetett nagy fizetéssel, nem ámított, de minden szavából kiolvashattam lelki finomságát, emberi vonzerejét: menjek tanítani hozzájuk, ha tehetem; nem fogom érezni a vallási különbséget; őszinte magyar szeretettel vár ott engem mindenki. Legszívesebben darabokra téptem volna magamat, hogy minden romániai magyar iskolában ott lehessenek. Más természetű nehézségek is akadályozták a Gépipari Szakközépiskolában kifejtett munkámat, de ezek közül csupán egyet említek meg:

Egy I. T. nevű tanítványom egyszer megleste, hogy mikor távozom hazulról, és csomaggal állított be az édesanyámhoz. Esdekelve kérte, hogy legyen segítségére; hasson oda, hogy magyarból átengedjem, mert ő már az állását is kiszemelte, s ha meg kell ismételnie az osztályt, minden elképzelése romba dől. Hozzátette, hogy kisebb testvérei vannak, édesapja szerény jövedelmű munkásember, családjuk igényli az újabb pénzkeresőt. Édesanyám megsajnálta, és megígérte neki, hogy beszél velem. Azt már nem tudta elhárítani, hogy a fiú a csomagját otthagya, mert illedelmes köszönése után gyorsan eltávozott.

Szorongással adta tudomásomra később édesanyám, hogy milyen látogatója volt távollétem idején. Két okból is szorongott.

Az egyik az volt, hogy édesapám akkor nem dolgozhatott, és mi nagyon éhezünk. Az az élelem tehát kellett volna, ami a csomagban volt. A három húgom nem volt pénzkereső. Mária - a nagyobbik - vesebajjal kínlódott, iszonyatos krízisek után megoperálták, de a másik veséje is termelte a követ, újabb műtétre számíthatott. Eta - a középső - egy gyermekkori betegségé óta annyira ideges volt, hogy semmilyen állásban nem tűrték meg; jobbnak láttuk, ha otthon marad. Zsazsa - a kisebbik - a tanítónőképzőbe járt, hatodikos tanítványom volt, még két évet kellett tanulnia. Hiába dolgoztam három iskolában is, a tanári jövedelem nem bizonyult elégségesnek a fenntartásunkra. A fizetéseket nem postán továbbították, hanem egy iskolában utalták ki a pedagógusoknak, s megtörtént, hogy az esedékes napon nem volt fizetés. „Mikor lesz?” - kérdeztük aggódalmas hangon. „Lehet, hogy csak két-három hét múlva.” Zsibre vágtuk pénz helyett a szót, és törtük a fejünket, honnan vegyünk fel kölcsönöket. Ha megérkezett a fizetés, megadtuk a tartozásunkat, s maradt még egy-két pár zoknira valónk. Újabb kölcsönök után szaladgáltunk. Háború utáni nehéz időket éltünk, nagyon nehéz volt a megélhetés. Csak a feketézők éltek jól. Azóta is mondjuk: mentsen meg az Isten minden nemzedéket a háború borzalmaitól és megpróbáltatásaitól!

A szorongás másik oka az volt, hogy édesanyám félt elem tálni az ügyet az otthagytott csomag miatt. S mikor megtette mégis, beigazolódott, hogy ez a nyomósabb ok. Mert olyan kiabálásba kezdtem, amilyent sohasem hallott tőlem azelőtt. Berohantam az iskolába, kiírtam I. T. tanuló lakáscímét, és közöltem otthon, hogy elköltözöm, ha a csomagot estig nem juttatják vissza. Visszavitték.

Alig aludtam valamicskét azon az éjszakán, de a tanítványom ügyét megoldottam. Nyomorúságos életkörülményei miatt próbálkozott: én ezt a tanulót nem buktathatom meg. Ki tudja, hányadszor és hány helyen tett már kísérletet, hiszen az igazgatóm mondta, hogy korábban a tojás meg a tyúk határozta meg ebben az iskolában a magyar feleletek értékét. (Itt fel sem vetődhetett, hogy mi volt előbb, a tojás vagy a tyúk, egyszerre bújt ki a csomagból mind a kettő.) Kiszivárgott egy műszaki tanár kartársamról, hogy nemcsak a lisztet kapja zsákszámba a tanítványaitól, hanem a hízott disznóját is behajtják évenként. Tehát: I. T-vel annyit foglalkozom majd az órákon, hogy megérdemelten átmehessen; de akkor a többivel is így kellene foglalkoznom.

A családunk éhezése miatt sem tudtam aludni. Látod, anyám? Tanár lett a fiad. Most éhezhetsz mellette.

Csak egy évig vállaltam a tanítást a gépipariban, a következő évben Ambrus Sándornak adtam át az itteni óráimat. Boldogan jött Nagyváradra tanítani, nem kellett vidéken küszködni. Neki már nem voltak nehézségei a gépipariban: a tanulók belátták, hogy nem lehet kukoricázni a következő tanárokkal, a háború okozta borzalmak pedig évről évre koptak, az ország lépéseket tett a konszolidáció felé.

A gimnáziumban nem voltak nehézségeim, pedig következő igényességgel léptem fel itt is. A nyolcadik osztályom jól tanult, kifogástalanul viselkedett, tudatosan is azt a látszatot keltve, hogy lám, korábbi történelemtanárukban volt a hiba, velük nagyszerűen lehet dolgozni. Év végén közölték velem, hogy a tantárgyamtól nem félnek az érettségim, mert következő és szigorú voltam hozzájuk, és ők csak a szigorú embert tartják jó tanárnak. Felsorolták, hogy kiknek a tárgyától félnek.

Éveken át töprengtem ezen. Meg kell figyelni, mit mondanak a diákok! Igaz, hogy tele vannak mindenféle huncutsággal, rafinériával, s hogy hajlamosak a puskázásra meg a csínytevésekre - mi is ilyenek voltunk -, de nekik is lehet igazuk, és vannak őszinte megnyilatkozásaik, amelyekre alapozni lehet. A tanár vegye megtiszteltetésnek az őszinteségüket, és könyvelje

csak el nyugodtan, hogy ez már a pedagógiai munka eredménye. Mert nem őszinték mindenkihez. Hozzá lehet tenni: csak ahhoz őszinték, akit megbecsülnek, s aki hozzájuk is őszinte. Igazuk volt: a szigorú tanár az igazi tanár. De a diáknak nem is annyira a szigorú, mint inkább a következetes embert kell látnia megbecsült tanárában. Csak akkor szigorú a jó pedagógus, ha a következetessége ezt így kívánja. Különbösen kedves, jóságos és igazságos. Körülbelül ezek azok a tulajdonságok, amelyekről a pedagógusnak mindenkori diákját minduntalan meg kell győznie. Elég egyetlen komoly megingás ahhoz, hogy a diák ítéletében változás következék be. A pedagógus-diák viszonyban a tanítványnak még lehet olykor-olykor botladoznia, mert jellemének kialakítása folyamatban van, a pedagógus azonban nem botladozhat: ő már lényegében kialakult ember (noha fejlődni akár a sírig is lehet). Egyetlen komolyabb hibája ilyen ítéletalkotásra serkentheti a diák fejét: ő sem igazi ember; mást prédikál és mást cselekszik; szép beszédével akar elszédíteni bennünket. Holott a diáknak normális körülmények között így kellene nyilatkoznia: úgy öltözködöm, úgy társalgok, úgy ítélkezem az élet dolgaiban, ahogy a tanárom teszi.

A következetességet mellőző pedagógus nem kerülheti el, hogy ne állítson újabb és újabb akadályokat önmaga elé. Legnagyobb gyengesége a megalkuvás lesz, s eredeti célját sohasem fogja megvalósítani.

Vannak pedagógusok, akik azért nem kívánják meg tanítványaiktól a következetességet, mert képtelenek önmagukhoz szigorúak lenni, s a látszólagos békesség érdekében hajlandók mindenkor kompromisszumokat kötni. Igen: az ő békességük csak látszólagos és ideiglenes, mert a következetlenségből eredő turpisság később kitudódik. A diák rájön az érettségien és az egyetemi felvételi vizsgán, hogy az ismerete hiányos, engedékeny tanára nem készítette őt fel a helytállásra.

A következetesség kötelez, és sok fáradozással jár, ezért mondunk le könnyen róla.

Nem voltak különösebb nehézségeim a tanítónőképzőben sem, egy azonban mégis akadt. Egyetlenegy. Elvállaltam volna helyette tíz-húsz más nehézséget. Zsazsa húgom sohasem tudta, hogy mikor feleltem magyarból. Nem is sejtette. Így történt meg, hogy készületlenül fogtam. Egy sort sem tanult meg a Merengőhöz című versből, s a vállát is szemtelenül vonogatta. Nem is négyes, hanem hármassal osztályzatot kapott. Romániában ugyanis tízes osztályzási rendszerrel értékeltünk. A 10-es kitűnő jegy volt, a 9-es jeles, a 8-as és a 7-es jó, a 6-os és az 5-ös elégséges, a többi elégtelen - súlyossági fokok szerint. 1-es jegyet a munkáját sorozatosan elhanyagoló tanuló kapott, esetleg az, akit feleltetéskor vagy dolgozatíráskor lopáson fogtak. Nem tehettem kivételt a húgommal, mert megszűntem volna igazságos tanár lenni. Egyet azonban elértem: a húgom, aki korábban osztályt is ismételt - anyagi és családi okok miatt -, rászánta magát a tanulásra, és két év múlva tanítónő lett. Hozzátehetem: lelkiismeretes, szorgalmas, jó pedagógus.

Végzős tanítványaim jól megállták helyüket az érettségien, a képesítőn. A helybeli lapok kiemelték gimnáziumi osztályom szép szereplését történelemből. Ez volt az első pedagógusi sikerem. Keményen megdolgoztam érte.

Nyolcadik fejezet Groza Péter védőszárnyai alatt

Ha rám volna bízva, az 1944 és 58 közötti időszakot Románia történelmében Groza Péter korszakának nevezném el. Ő volt az a román államférfi, aki a dunai népek egymásrautaltságát minden korábbi és későbbi román politikusnál nemcsak világosabban látta, hanem megvetette alapjait a román-magyar együttműködésnek, ízelítőt adott a haladó történelmi koncepció bizonyos fokú megvalósulásából. Az említett 14 év leforgása alatt a haladás útjára tért Románia akkora lépést tett a demokratizálódás irányában, hogy kiérdemelhette volna nemcsak Európa, hanem az egész világ elismerését. A későbbi évekkel történő összehasonlítások teszik lehetővé ennek a korszaknak a tapasztalati kiértékelését: az események frissessége még ott pezseg a bőrünkön, s a számonkérés vágya parancsolóan serkent az átfogó vizsgálódásra. Groza Péter politikai eredményei azért mondhatók rendkívül értékeseknek, mert olyan időben keletkeztek, amikor a sovinszta erővel folytatott küzdelmek még igen hevesek voltak, s a nemzeti elfogultság teljes visszaszorításával kecsegtettek. Elég csak néhány történelmi példa megemlézése annak igazolására, hogy amit Groza Péter tett a román és a magyar nép megbékélése érdekében, az nem a véletlen műve volt, hanem a közös múlt és sors tapasztalataiból levont bölcsesség megnyilatkozása. Népeink megmaradását az évszázadokon át tartó török elnyomatás és pusztítás időszakában azok a közös fellépések biztosították, amelyeket - sajnos - nem is tanítanak mindig az iskolákban, de minduntalan fellelhetők a történelmi könyvek és tanulmányok elfelejtett vagy szándékosan elfeledtetett lapjain.

Budai Nagy Antal parasztfelkelésében, 1437-ben nemcsak magyar, hanem román jobbagyok is részt vettek, egyszerűen azért, mert józan ítélőképességük így látta ezt helyesnek - a nép fel tudja ismerni valóságos történelmi helyzetét, ha nem rendelkeznek vele olyan fölöttesek, akik erőszakkal vagy hazug ámitással tévútra vezetik.

Dózsa György parasztháborújában is harcoltak románok.

Amikor Ștefan cel Mare (Nagy István) moldvai fejedelem legyőzte a törököket a Vaslui folyó torkolatánál, seregében 5000 magyar és 2000 lengyel is harcolt.

1595-ben a török büntetőexpedíciót küldött Mihai Viteazul (Vitéz Mihály) havasalföldi uralkodó ellen, Szinán pasa vezetésével. Mihainak mindössze 16000 katonája volt, köztük igen sok idegen: kozákok, szerbek, bolgárok s egy 200 főből álló magyar sereg Király Albert kapitány vezetésével. Felismerve gyengeségét, segítséget kért Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemtől, s a călugăreni csatában (1595. augusztus 13-án) győzelmet aratott. Nem sokkal ezután Bocskai István vezetésével újabb csapatok érkeztek segítségére, és sikerült kivernie a törököt egész Havasalföld területéről.

Nem volt olyan törökellenes hadjáratuk a román fejedelmeknek, amelyben ne vettek volna részt idegen, elsősorban magyar katonák is.

Szép példáját láthatjuk a magyar-román összefogásnak a kuruc szabadságharc idején. II. Rákóczi Ferenc igen jó viszonyban volt Dimitrie Cantemir moldvai fejedelemmel, s a moldvaiak menedéket nyújtottak az Erdélyből kiszorított kuruc harcosoknak: a császáriak súlyos fenyegetései ellenére sem adták ki őket.

Az 1848-49-es szabadságharc idején sok véletlen játszott közre abban, hogy a két nép ne lépjen fel együtt elnyomói ellen, pedig szép kezdeményezések történtek. A balázsfalvi román követelések elutasítása után Nicolae Bălcescu mindent elkövetett, hogy kibékítse a románokat

és a magyarokat, hogy aztán Avram Iancu, az erdélyi román felkelők vezére Kossuth támogatásával légiót szervezzen Havasalföld felszabadítására. A két nép kiegyezése Szegeden történt meg, 1849 júliusában. Kossuth elfogadta a nemzetiségi jogokra és a román légió felállítására vonatkozó javaslatokat, s ez alkalommal Bălcescu ezt írta Ion Ghicának: „Képzeld el örömet, amikor Kossuth felajánlotta nekem, hogy vigyem magammal Iancut az egész hadsereggel Havasalföldre... Így hát hamarosan Bemmel együtt nagy erővel behatolok Havasalföldre, és nyolc millió román fog talpra állni... Ő valóban nagy ember. Most hiszem, hogy a szabadság ügye győzni fog. Sohasem voltam olyan boldog, mint ebben a percben.”

Bălcescu július 20-a körül Iancuhoz indult, de a cári Oroszország csapatai augusztus elején már a Maros völgyében törtek előre. Iancu most már csak jóindulatú semlegességéről biztosította a magyarokat. A két nemzet késlekedése megbosszulta magát.

Figyelemre méltó, hogy már 1848 előtt fokozatosan kiterjesztették az erdélyi románság jogait. Elég, ha csak az iskoláztatásukra gondolunk. A már korábban felállított balázsfalvi iskolák mellett 1828-ban Belényesen, és körülbelül ebben az időben Brassóban is román gimnáziumot nyitottak, és se szeri, se száma általános iskoláiknak. Csak Gheorghe Șincai kezdeményezésére több mint 300 román általános iskola létesült.

Ugorjunk odébb egy kicsit! Még be sem fejeződött a második világháború, máris történtek intézkedések az erdélyi magyarság jogainak biztosítására. A Román Kommunista Párt 1944. szeptemberi programjavaslata követelte a nemzetiségellenes törvények hatályon kívül helyezését.

Groza Péter 1944 novemberétől már a román kormány tagja. 1945. március 6-án demokratikus kormányt alakít, amely ünnepélyes nyilatkozatban garantálja, hogy harcolni fog a sovinizmus ellen, biztosítani fogja a nemzetiségek egyenjogúságát. Groza 1952-ig volt miniszterelnök, attól kezdve pedig a Nagy Nemzetgyűlés elnöke.

A Román Népköztársaság 1948-i alkotmánya, majd az 1952-i új alkotmánya szavatolja a kisebbségek jogegyenlőségét, úgyszintén az 1965-ös alkotmány, amely már kimondja az ország szocialista köztársasággá alakulását.

Groza Péter 1958-ban halt meg, és úgy hunyta le szemét, hogy komoly életművet hagyott maga mögött. Bizonyítja ezt az a levele, amelyet 1957 márciusában magyar nyelven írt az Arany János születésének 140. évfordulóját ünneplő Nagyszalonta közönségéhez. (Köztudomású, hogy nagy Arany-rajongó volt.) Ez év márciusában nyitották meg a helybeli Arany János Múzeumot. Íme az értékes történelmi dokumentum szövegének egy része:

Arany János ünneplőihez

Arany János születése 140. éves évfordulójának ünnepi köntösét a nagy költő minden ismerője és tisztelője örömmel és elégtétellel ölti magára.

Örömmel azért, hogy a másfél század nem törölte ki a nemzedékek emlékéből a költőt és művét. A változatos történelmi fordulók, a zimankós idők és új adottságok a nemzetek életében és azok egymás közötti viszonyában nem szorították a könyvtárak poros és elfelejtett polcaira ez óriás irodalmi termékeit. Sőt, az új idők hatalmas szele lesepri az ő könyveiről is a feledésnek itt-ott összegyűlt porát, és felfrissítve tárja elénk népe nagy fiának lelkét és írását, lelki táplálékul és ösztönzésül.

Elégtétellel azért, hogy ez ünnepet a több mint egy évezred óta együtt élő két nép, a magyar és román nép együtt üli meg. Együtt ünnepli nemcsak a magyar költőt, hanem a másikat, ugyancsak bihari román Iosif Vulcant is. Ezt éppen napjaink új szelleme és felfogása emberekről és dolgokról, egyének és népek életéről teszi lehetővé. A magyarok

mellé szíves örömmel sorakoznak közös hazánk román dolgozó polgárai is Arany János emlékét ünnepelni.

Az évszázadok során átélt tragikus összetűzések, meghasonlások dacára rendíthetetlenül bíztam, és e bizalmam erősebb, mint valaha, abban, hogy a két nép végre egymásra talál, karöltve és testvéri egyetértésben építve ki magának egy szebb, boldogabb jövőt. E nagyszerű célhoz vezető úton vagyunk, amikor Arany Jánost közösen ünnepelhetjük és ünnepeljük. Népeink alkotó géniusza sokszor nyilatkozott meg nagy fiaiban. Alkotásaik mennél bensőbb, kölcsönös ismerete ad elsősorban lendületet arra, hogy ez úton immár bátran és nagy léptekkel haladjunk előre...

Tudatában mindezeknek, ünnepeljük tehát mi, két kis testvérnép, annál nagyobb bensőséggel szellemi nagyjainkat, s köztük különösen azokat, akik, mint Arany János, népeik költői voltak, a nép gazdag költői kincstárából merítettek, és így műveik is örökértékűek, mert népüknek alkottak.

E távlatból szemlélve Arany János és Vulcan Iosif, e két bihari földi együttünnepelését, s belekapcsolva e kettős ünnepi évfordulói hangulatot népeink sorsközösségébe, ez az ünneplés annál bensőbb, és sok nemes gondolatot szülhet agyainkban. Acélozzuk meg elhatározásunkat, hogy e megkezdett úton folytatva kultúrunkat, végre megteremtjük népeink egymásra találását.

„Nagyszalonta híres város, ott született Arany János” - régi mondás. A török pusztításakor a föld színéig lerombolt, pont ezelőtt 350 évvel újjáépített és napjainkban immár elfelejtett bihari mezőváros híre ez ünnepség fényében újraéled. A bihariak is újra büszkének rá. A lelkesedés melegében talán eszükbe jut elhatározni, hogy méltó szoborba öntsék magyar és román költők és írók emlékét. Hirdessék e szobrok minden elkövetkezendő nemzedéknek e költők eszméit, amelyek századokon túl is ragyogva, táplálni fogják a népek békés összefogásának máris bontakozó szellemét.

București, 1957. március

Dr. Petru Groza
(saját kezű aláírás)

Azt hiszem, nincs az a magát becsületes magyarnak valló ember, akit ne hatnának meg ezek az őszinte sorok. Egy politikai nagyság szólal meg bennük, akit nem tudtak hatalmukba keríteni régi politikai frázisok, anyagi vagy más természetű érdekeltségek. Büszke lehet rá a román nép, hogy ilyen nagy fiat adott nemcsak önmagának, hanem a haladó emberiségnek is.

Groza szavaiban a mi Adynk szólalt meg:

„Mikor fogunk már összefogni?
Mikor mondunk már egy nagyot,
Mi, elnyomottak, összetörtek,
Magyarok és nem-magyarok?”

És a mi József Attilánk:

„A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés,
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

Érdeemes volt az ötvenes évek demokratikus Romániájában a békéért és a haladásért dolgozni. Bizonyítják ezt akkori iskoláink, amelyek az egyenlőség szellemében születtek meg. Kedvem támad a még emlékezetemben lévő középiskoláink felsorolása. Íme:

1. 2. Számú Fiúliceum (volt Szent László Főgimnázium)
2. Klasszikus Vegyes Líceum (volt Premontrei Gimnázium)
3. 3. Számú Leányliceum (volt Orsolya Leánygimnázium)
4. 5. Számú Vegyes Líceum (Kálvin utca)
5. Gép- és Faipari Szakközépiskola (Petőfi tér)
6. Mezőgazdasági Gépipari Szakközépiskola (magyar tagozattal)
7. Élelmiszeripari Szakközépiskola (Váradvelencén)
8. Tanítónőképző Intézet (Posta utca)
9. Kereskedelmi Leányközépiskola (Dudek utca)
10. Kereskedelmi Fiúközépiskola (a volt Premontrei Gimnázium egyik szárnyában)
11. Szövetkezeti Szakközépiskola (Nogáll utca)
12. Egészségügyi Szakközépiskola (magyar tagozattal, Teleki utca)
13. Közszállítási Szakközépiskola (magyar tagozattal, Lenin park)
14. Építészeti Szakközépiskola (a volt Lorántffy-épületben)
15. Egységes Gimnázium (alsó tagozatos, az Orsolya-épületben)
16. Egységes Gimnázium (alsó tagozatos, a Klasszikus Líceum fölött)
17. Egységes Gimnázium (alsó tagozatos, volt Stark iskola)
18. Egységes Gimnázium (alsó tagozatos, Sánc utca),
19. Egységes Gimnázium (alsó tagozatos, Velencén)
20. Egységes Gimnázium (alsó tagozatos, Széles utca)
21. Egységes Gimnázium (alsó tagozatos, Vitéz utca)
22. Óvónőképző Intézet (Teleki utca).

Ezekre a középiskoláinkra tudok hirtelenében visszaemlékezni, de feltételezem, hogy más iskoláink is voltak.

Nevelési intézményeinkben példás munkálkodás folyt, a magyar pedagógusok - mint mindenhol - hozzájárultak az ország rendjének és kulturális fejlődésének biztosításához. Závodszy Gusztáv és Tempfli Ferenc matematika tanáraink növendékei olyan kiváló eredménnyel jutottak be a temesvári Politechnikai Főiskolára, hogy a fél ország felfigyelt rájuk. Tátray Barnabás szép kiejtésével a város valamennyi francia szakos tanárát fölülmúlva plántálta gyermekeink lelkébe a fejlett nyugati nyelvet. Szinte Ferenc természetrajzos néhány tanítványa később egyetemi tanárrá nőtte ki magát. Nehéz volna összeszámolni orvossá lett növendékeinket; számosan közülük kórházi főorvosok lettek. Híres színészek és színházi rendezők iskolánkban rakták le műveltségük alapjait: Horváth Béla és Széles Anna kolozsvári, Varga Vilmos nagyváradi színészek, Szombati Gile Ottó és Farkas István nagyváradi rendezők és sokan mások.

A magyar nyelv és irodalom tanítását olyan kiváló tanárok biztosították városunkban, mint dr. Frankl Istvánné Diósszilágyi Ibolya, Mattyasovszky Adél, Árkosi József, dr. András Ágoston. Mivelhogy tankönyveink alig voltak, a legínségesebb években is összevásároltuk saját pénzünkön a folyóiratokat és napilapokat, hogy a használható tanulmányokból és cikkekből összeállíthassuk a tananyagunkat. A Református Kultúrpalota épületében rendezett szavalóversenyeinkre az egész város felfigyelt. Gimnáziumi tanítványainkról nem is beszélek: ma is ámulattal emlékezem azokra az előadásokra és szavalatokra, amelyeket szakközépiskolás tanítványaink produkáltak.

Lehetetlen nem írni a Groza-korabeli történelemtanításról. Nem a románok történelmét és nem a magyarok történelmét tanítottuk, hanem a Duna menti népeket, amely beilleszkedett az egyetemes történelem tanításába. Ez a koncepció kizárta az elfogult nacionalista szemléletet, háttérbe szorította a némelyekben még ott lappangó sovinizmust. A népi mozgalmak, a szabadságukért harcoló tömegek török- és Habsburg-ellenes küzdelmei kerültek előtérbe, az összefogás követendő szép példái, és nem a reakciós események. Budai Nagy Antal, Dózsa György, az Árpád-kori királyok, Mátyás, Kossuth Lajos, Ștefan cel Mare, Bălcescu, Tudor Vladimirescu most foglalhatták el igazi helyüket történelemtanításunkban. Ennek a tanításnak meg is volt az eredménye: tanítványainknak kinyílt a szemük, magyar és román gyermekeink évszázados tapasztalatoktól ihletődve foghattak kezét. Az éltetett mindnyájunkat - tanárt és diákot egyaránt -, hogy új típusú szemléletünk békés világot teremthet majd, amelynek az emberei mint kuriózumot emlegetik a háborút, és ostobáknak minősítik azok elindítóit.

A Groza-korszak legemlékezetesebb napja Nagyvárad életében 1955. november 26-a volt. Ekkor avattuk fel az Ady Múzeumot, és ezen a napon nyílt meg az Állami Színház román tagozata. A múzeumavatáson jelen volt a Magyar Népköztársaság bukaresti nagykövetségének küldöttsége, Pataky László nagykövet vezetésével, Földessy Gyula akadémikus a Magyar Népköztársaságból - Ady barátja és életművének egyik legalaposabb ismerője, - Eugen Jebeleanu költő és műfordító, Nagy István és Horváth István írók, Horváth Imre nagyváradi költő és Jancsó Elemér egykori kolozsvári professzorom -, hogy csak néhány nevet említsek. Érdemes kiragadni egy-két gondolatot az elhangzott beszédekből.

Eugen Jebeleanu többek között szó szerint ezeket mondotta: „Ady magyar volt, de úgy volt magyar, hogy egyszerre érezte, fájlalta minden elnyomott ember felszabadulási vágyát, fájdalmát. Így lett az egész haladó világ költője.”

Horváth Imre költő azt fájlalta, hogy Ady verseivel csak a költő halála után hat évvel ismerkedhetett meg, de mindjárt megragadták sorai. Azóta is kitörölhetetlenül él benne az intés: „Dunának, Oltnak egy a hangja”, s legyen ez figyelmeztetés mindörökké.

Földessy Gyula a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Népköztársaság Írószövetsége és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság üdvözlétét hozta. Beszédéből a következőket idézem: „Fogadjuk meg, magyarok és nem magyarok, hogy az ő, az egész emberiség érdekét szolgáló nemes humanizmusát követve fogunk haladni a béke megvédésének útján.”

Az ünneplő közönség a múzeumból a Bémer térre vonult, hogy egy magyar és egy román nyelvű Ady-emléktáblát koszorúzzon meg. Itt Nagy István író beszélt.

A színházban folytatódott ünnepséget Eugen Jebeleanu költő román nyelvű előadása nyitotta meg, aki beiktatta beszédébe három saját versfordítását, a Magyar jakobinus dala, az Ifjú szívekben élek és A vörös Nap című Ady-verseket.

Az ünnepi beszédek elhangzása után Ady költeményeiből, prózájából összeállított művészi műsor következett, s a két nép összeölelkezése annyi bizakodással töltött el bennünket, valamennyi jelenlévőt, hogy rendíthetetlenül hittük: a magyar és a román népet soha semmilyen erő nem lesz képes többé egymásra uszítani.

Kilencedik fejezet

Diákközelségben, egy kiránduláson

A pedagógusnak tudnia kell, hogy munkájának sikere két tényezőtől függ: tőle és tanítványaitól. Nem szabad lebecsülnie egyiket sem. Olyan helyzetbe kell hoznia mindig magát, hogy maximálisan megfeleljen az oktatási és nevelési kívánalmaknak, tanítványait pedig alkalmassá kell tennie a mindenkori befogadásra. Olyan legyen ő, mint a jó szántóvető: rendelkezék a szükséges ismeretekkel, válassza ki a jó vetőmagot, és készítse elő a földet a mag befogadására. Csakhogy a gyermek több mint a föld. Nem öntudatlan anyag, hanem gondolkodó lény és érző szív, a megközelítése több körütekintést igényel. Lehet a pedagógus szakmájának legnagyobb elméleti tudósa - ez nem elég garancia a sikerhez. A kölcsönös szeretet és megbecsülés legyen munkájának kiindulópontja, legfontosabb alapja. Úgy szeresse tanítványait, mintha valamennyi saját gyermeke volna, és ragadjon meg minden lehetőséget megismerésükre. S ha elérte azt, hogy tanítványai is szeretik és tisztelik őt, csak akkor kezdődhet az eredményes pedagógusi munka.

A gyermekek megismeréséhez nem elegendő a tanítási óra, keresni kell a lazább együttélési formákat is, mert elsősorban itt mutatkozik meg a gyermek igazi arca - a feszültségtől és érdekeltségtől mentes helyzetekben. Itt mutatkozunk meg mi is természetes mivoltunkban, alkalmat adva tanítványainknak, hogy reális képet alkossanak rólunk.

Kísérjük figyelemmel tanítványaink sikereit óránkon és tantárgyunkon kívül is, és érezzük, hogy mi is örülünk sikereiknek. Dicsérjük meg énekkari szereplésüket, sporttevékenységüket! Legyenek közös művészeti élményeink! A múzeumok, képtárak, filmek, színdarabok együttes megtekintése, a hangversenyek meghallgatása és megbeszélése felbecsülhetetlen közös élményt hozhat. Úgyszintén egy-egy kirándulás is.

A kezdő pedagógusra jellemzően többet markoltam, mint amennyit megfoghattam volna, s így jutottam el tanári pályám első kudarcához. Nem tudtam szabadulni egykori kolozsvári énekkarunk varázslatos emlékeitől, s elhatároztam, hogy iskolaközi énekkart szervezek. Tagjai három iskolám növendékeiből tevődnének össze, s minden szervezési és adminisztrációs munkát én végeznék el, Kiss Magda énektanárnőre nem maradna más, csak a számok betanítása és a fellépéseken történő vezénylés. Munkánk első szakaszában népdalok és könnyebb preklasszikus kórusművek éneklésére gondoltam, a továbbiakban Bárdos Lajos, Bartók és Kodály műveire. Már-már azt hittem, hogy a vállalkozásunk sikerülni fog. Az első próbákon még megjelentek tanítványaink, aztán a gépiparisták egyre többen hiányoztak. Maradt még két iskolám: a fiúgimnázium és a tanítónőképző. Aztán be kellett látnunk, hogy hiábavaló a becsületes szándék: a rengeteg gyűlés, a mindenféle verseny és az iskolán kívüli elfoglaltság annyira igénybe vette tanítványainkat, hogy le kellett mondanunk nemes szándékunkról.

Később a turizmusba kapaszkodtam. A természetszeretetre való nevelés talán pótolni fogja valamelyest a zenei intelligencia hiányát - sőt az sem lehetetlen, hogy a természeti szép befogadása, a lelkek finomodása kelti majd fel az érdeklődést a zenei művek iránt.

Háromnapos kirándulást szerveztem a Bihari-havasokba. Petrósz községben szállásoltuk el magunkat, közvetlenül a hegyek lábánál, de máris gyönyörű erdős vidéken. A hegyi patak ott csobogott a lábainknál, még pisztrángok is úszkáltak benne szép számmal, ezekből készült az első vacsoránk. (Őszintén szólva: a néhány kísérőtanár és öt-hat diák vacsorája; azoké, akik a rend fenntartásában a legtöbbet segítettek. Nem is volt több pisztráng, ennyihez tudunk hozzájutni.)

A délutáni órákban érkeztünk Petrósra, hosszas gyaloglás után, aznap már nem volt mihez kezdenünk. Birtokba vettük a szállásunkat, egy vendégfogadó hosszú padlásait. Szénapadláson fogunk aludni, más lehetőség nincs, mert egy alsó tagozatú leányiskola tanulói foglalták le az udvar közepén található épületet. Ők szalmazsákos földi fekvőhelyeket kaptak. Örömmel fedeztem fel, hogy Kiss Magda tanárnő vezetésével jöttek, ő ebben az iskolában is tanított. Nem voltak sokan, úgy 30-35-en lehettek, a két felső osztály edzettebb tanulói.

Magammal hoztam a kirándulásra Béládi Imre barátomat, gyermekkori játszótársamat is, aki szintén jól ismerte ezt a vidéket. Románia legvadabb, legváltozatosabb hegyei épp a mi Bihari-havasaink; farkasok, medvék tanyáznak benne, egyes helyein sok a vipera is - de nem itt, Petrósz környékén.

Imre aggodalmaskodni kezdett:

- Nem gondolod, hogy baj lesz ezekkel a csitrikkel?

- Ugyan kérlek, alig 15 évesek.

- De fejlett lányok, és nagyon ficánkolódnak. Figyeld csak meg őket: nem hagynak békét a fiainknak. Attól tartok, túl nagy lesz itt a keveredés ma éjjel.

- Semmit se aggódj! Kiss Magda velük alszik, szemmel tartja őket.

- Mi meg aludjunk itt, az udvar közepén - indítványozta Imre -, ebben a pompás fűben! Nézd, milyen jó takarót hoztam! Lesz alattunk és fölöttünk is, tele vagyunk meleg holmikkal.

A lányok formába jöttek, mutogatták, riszálgatták magukat, a fiaink is feloldódtak. El kellett fogadnom az Imre indítványát: kint aludtunk a fűben. De úgy, hogy odacsempészünk magunkat az udvarra, mikor már mindenki lefeküdt, s a tábor elcsendesedett. A padláson alvó fiúkra Bende Vilmos kartársam ügyelt.

Előszedtem a csomagból egykori simléderes egyetemi sapkámat, és az arcomra, homlokomra tettem, védekezésül a szúnyogok ellen. Imrének is volt egy simléderes sapkája, hasonlóképpen védekezett.

- Ha megkezdődik a szellemjárás, költs fel engem is! - suttozta Imre.

- Attól te ne félj! - intettem le. - Diákok ezek, nem suszterinasok. Tudják, hol a határ.

Hanem úgy éjfél tájban Imre költött fel engem. Megpiszkálta az oldalamat, és a fülembé súgta:

- Megjött az első suszterinas.

Levettem a sapkát az arcomról, kinyitottam a szememet, s a lányok ablakánál Szombati Gile Ottó hatodikos tanítványomat pillantottam meg. Könnyen felismertem, mert a hold tetőtől talpig bearanyozta; jellegzetes menése, sovány arca és hosszú orra is elősegítette a felismerést. Meztláb volt, fekete klott fürdőnadrágban, semmi egyéb rajta. Hol az egyik, hol a másik ablakhoz lopakodott, kereste a korábban kiszemelt lányát. Feltételezhetően nem tudta felfedezni az alvók között, mert megindult óvatosan felénk, miközben Imre figyelmeztetett, hogy színleljek alvást, tartsam a sapkámat az arcom fölött, ő majd beszél velem. Mi árnyékban feküdtünk, a bokrok eltakarták előlünk a holdat, nem voltunk könnyen felismerhetők. A sapkánk is megtéveszthette a diákomat. Szombati leült két méterre tőlünk, és halkán megszólalt:

- Ti itt alusztok? Nem láttátok a kis szökét? Azt mondta, hogy kijön, ha mindenki elalszik.

Imre suttogva szólt vissza:

- Kint volt háromszor is. Azt mondta, hogy az ajtó mögött, alszik, ha jössz, költsd fel óvatosan.

Nagyon be lehetett oltva Szombati, hogy hitt az ugratásnak, elindult az ajtó felé. Hiába nyitotta ki óvatosan, egy leányka felébredt, és elkiáltotta magát: „Itt egy tolvaj!” A lányok tábora hangyabollyá alakult, és megszólalt Kiss Magda tanárnő jól ismerő sípja. Egész este ezt fújta, ha meglátott egy-egy rendetlenkedőt. Szombati a macskánál is ügyesebben ugrott el az ajtó elől, és kerülővel a szállásához futott. A létrán is úgy ugrott fel a padlásra, mintha egész életében ezt gyakorolta volna. Mi úgy neveltünk Imrével, hogy majdnem lenyeltük a simléde-res sapkákat. Kiss Magdának azt mondtuk, hogy a tolvaj az utca irányába menekült el. (Szombati Gile Ottó körülbelül 20-25 éve a nagyváradi magyar színház főrendezője. Gondolom, izgatottan emlékezik vissza még mindig első - nem hivatalos - rendezvényére.)

Reggel ragyogó napsütésben indultunk el a vadhavasba. Szédületes kapaszkodó állt előttünk, a híres Szkarica. Aki ezt megmászta, nyugodtan elmondhatta magáról, hogy igazi turista, s mi megmáztuk valamennyien. Kitárult előttünk a Ponor cirkusz hatalmas katlanja a bűvópatakokkal. Ezek két kilométerrel odébb, a Csodavárban bukkannak fel újra. Az volt kirándulásunk végső célja.

A lányok rémtörténeteket eszeltek ki a rablótámadásról - már nem is tolvajlásról volt szó, - és pukkadoztak jókedvükben. Volt, aki leányszöktetési kísérletről beszélt, és rámutatott a gyanús menyasszonyra. A fiúk lesújtónak tartották a helyzetet, és azzal rémítették a lányokat, hogy el ne aludjanak az éjjel, mert a rablóvezér(!) többedmagával jön el, s ha késik a riasztó, néhány lány elrablásával is számolni kell. Majd eladják őket a geinai leányvásáron, Jókai is írt hasonlókról.

Határtalan jókedvünkben észre sem vettük a rohamosan közeledő fellegeket. A Bihari-hegység időjárása kiszámíthatatlan, az eső percek alatt letámadja az embert. Itt van Románia legcsapadékosabb pontja is, Biharfüred, a bazedovkór természetes gyógyításának híres üdülőhelye. Olyan felhőszakadás kapott el bennünket hogy a fa alá húzódók is pillanatok alatt bőrig áztak. A kíméletlen eső kiszolgáltatottjaink lettünk: itt aztán nem volt lehetőség semmi bűvőhelyre.

A gyerekek úgy döntöttek, hogy menjünk tovább; mindegy, hol áztatjuk a bőrünket. Ha már ideig eljöttünk, nézzük meg a Csodavárat. Teljesítettük óhajukat, egy óra alatt megjártuk a pompás vidéket. Mire visszatértünk a Ponor cirkuszhoz, a katlant víz árasztotta el, hatalmas tavat alkotva, a bűvópatakok nem tudták levezetni az óriási vízmennyiséget. Szerencsés az a turista, aki kifogja ezt a látványt; biztos lehet benne, hogy egész életében nem felejtje el.

Amilyen rohamosan érkezett az eső, az ég tisztulása is ugyanolyan gyorsan következett most be. Mintha Beethoven hatodik szimfóniáját szemléltette volna a hegy. Vártuk a pásztorsíp felhangzását, de helyette távoli üvöltések hallatszottak. Farkasok voltak. Ki tudja, mi váltotta ki belőlük a félelmetes üdvözlést. A szél az irányukba fúj, feltételezhető, hogy tudomást szereztek rólunk. Ilyenkor, nyáron, az emberre általában nem veszélyesek. Az állatokra igen. Egy parasztfiú mesélte nekem, hogy milyen ügyesen kilopják a juhnyáj széléről a kisebb állatokat. Kedvezőtlen széljárás esetén a kutyák sem érzik a közelségüket. Meghúzódnak egy-egy bokorban, és órákat is kivárnak a legkedvezőbb pillanatra.

Ragyogóan sütött ismét a nap, de már a délután második felében jártunk, tartanunk kellett tőle, hogy nemsokára hűvösödni kezd, s az átázott ruhák megbetegíthetnek bennünket. Tüzet raktunk, hogy megszársítsuk holmijainkat. A lányok 60-80 méterrel odébb külön tüzet gyújtottak, s megígértették velünk, hogy nem zavarjuk tollászkodásukat. Egy szűk óra alatt

megszáradtak a ruhák, már örömmel fel is húzhattuk őket, a hirtelen támadt koraesti szélben kellemes meleget nyújtottak.

A Szkaricához érkeztünk ismét. Ennek a román szónak kislétra, kislépcső a neve, s csak azoknak kicsi, akik itt születtek, a hegyekben, és nem is sejtik, hogy mennyivel kisebb lépcsők is előfordulhatnak, mondjuk: a mi peremvidékünkön. Úgy ítéltük meg pedagógusi szemmel, hogy sokkal jobb fentről szembenézni vele, mint alulról, s tanítványaink viselkedése is igazolta helyes vélekedésünket. Előbb csak néhányan futottak neki a nagy lejtőnek, majd kivétel nélkül valamennyien, s hiába kiabáltuk utánuk, hogy együtt indultunk el és együtt érkezünk meg, csődöt mondott a pedagógia. Kiss Magda tanárnő belefújta a tüdejét a sípjába, de a tanulók aligha hallották ezt szélesebb rohanásukban.

- Megtörtént a keveredés! - kiáltotta Imre barátom. - Ezeket már az ásó és a kapa sem választja el egymástól.

Tanítványaink humorérzékéről valójában most győződünk meg. Azon csodálkoztak Petrószon, mikor utánuk egy jó óra múlva érkeztünk meg, hogy mennyire lemaradtunk tőlük. Ők azt hitték, hogy együtt szaladunk velük.

A másnapra tervezett túrából semmi sem lett, megakadályozta az újabb eső. A gyerekek összedugták a fejüket, és elhatározták, hogy műsoros délutánt rendeznek. Külön tanulmányt érdemelne a rengeteg ötletük, a készülődésük, a fellépésük. Volt ebben a rögtönzött műsorban szebbnél szebb szavalt, kitalált mese, kártyajóslás, kígyótánc, ballada a geinai leányvásáron eladott lányok sorsáról, s a tanári felügyelet alól szabadult és teherbe esett turistalány keserves siralmáról. Az utóbbiban szó volt a füttyülőjét használó Kiss Magda tanárnőről is. Mennyivel jobb lett volna a füttyülő figyelmeztetésére hallgatni. Osztatlan sikert aratott a leányruhába öltözött és kifestett fiúk revütánca.

Mellőzöm kirándulásunk részletes kiértékelését, csupán Imre barátom megjegyzésére szorítkozom, aki nevetőgörcseivel hadakozva a következőket nyögte ki nekem:

- Jóskám, ti vagytok a legboldogabb emberek a világon - a pedagógusok. Mert egész életetek a fiatalság életéhez kapcsolódik.

Tizedik fejezet A kibontakozás útján

Hozzátartozik a természetemhez, hogy kudarcaimba nehezen tudok belenyugodni, különösen akkor, ha meg vagyok győződve, hogy az elképzelésem jó.

Az iskolaközi énekkarnak azért tulajdonítottam nagy jelentőséget, mert a zenei intelligencia kialakításán túl nevelési szempontból is szép eredményeket hozhatott volna. Arra gondoltam, hogy az öntudatos fegyelem olyan formáját alakíthatnánk ki, mint amilyenel Nagy István kolozsvári tanárom énekkara dicsekedhetett, s amelyre az egész város felfigyelt.

Említettem, hogy tanítványaink rendkívüli elfoglaltsága lehetetlenné tette az iskolaközi énekkar működtetését, különösen azért, mert az iskolák egy részében délelőtt, más részében délután folyt a tanítás. Utópiának tűnő énekkari terveimről végképp lemondtam.

De nem mondtam le arról, hogy a zenei nevelés más útjait keressem. Elhatároztam, hogy hanglemezdélutánokat rendezek iskolánkban azok számára, akiket érdekel a zene, és szeretnék önként fejleszteni magukat. Tanítványaink közül sokan játszottak valamilyen hangszeren, a zene szépségeibe belekóstoltak. Kapva kaptak az új lehetőségen, közönségem jelentős részét ők alkották. Rendezvényeim nyilvánosak voltak, szívesen láttunk idegen érdeklődőket is. A lemezek meghallgatása előtt ismertettük néhány szóban a szerzőt, s a hangversenykalauzok alapján valamivel bővebben a művet is, ha a helyzet úgy kívánta. Nem mentünk fejjel a falnak: az első összejövétel alkalmával kijelentettük, hogy kezdő zenehallgatók vagyunk, és középiskolai mércén akarunk továbbfejlődni. Éppen ezért Strauss-keringőkből és német táncdal-feldolgozásokból állítottuk össze kezdő műsorunkat. Sor került aztán Brahms magyar táncaira, Liszt rapszódiaira. Ravel Bolerójára, Mozart Kis éji zenéjére, Bárdos, Bartók és Kodály egy-egy könnyebb kórusművére. Az iskolai év végén már Beethoven VI. szimfóniájában gyönyörködtünk.

Nem vagyok zenetanár, de szerencsémre nagyon korán megismerkedtem a zene szépségeivel. Édesapámnak köszönhetem, ő csak négy elemít végzett, pedig kivált valamennyi osztálytársa közül, nagyon szeretett tanulni. Hiába rimánkodott a tanítója nagyapámnak, hogy ezt a fiát taníttassa ki, nagyapám csak a magáét fújta: jó lesz neki a szabómesterség, maradjon csak meg amellet. Örüljön, hogy nem lesz földműves, mint a legtöbb elődje és rokona. Édesapám gyönyörűen írt, és úgy számolt fejben, mint egy számtantanár. Egész életében sajnálta, hogy nem tanulhatott. Neheztelt is nagyapámra mindig. Vaskalaposnak titulálta. Mivelhogy én voltam családunk első gyermeke a négy közül, és az egyetlen fiú, édesapám kezdettől fogva fejébe vette a taníttatásomat. Már második elemista koromban hegedülni taníttatott Varga Laci bácsival, a tanítómmal, aki megszerettette velem a hegedűiskola szép számain kívül a Pleyel- és Mazas-duettekét, Mozart és Beethoven néhány menüettjét, és mindent, amit a rendelkezésünkre álló időben, mint szépet, össze lehetett hozni. Schumann Álmodozását olyan fokon és olyan korán csempészte be lelkembe, hogy én a szépség egyik maximumának érzem azóta is ezt a kis művet, s noha ezerszer is meghallgattam és eljátszottam már, sohasem tudtam betelni a szépségével. Ez a korán megszerzett alap - és minden bizonnyal a zenei szépségek iránti hajlam - kényszerített arra, hogy rendkívül nehéz szakmai elfoglaltságom mellett tanítványaim zenei nevelésével is foglalkozzam - úgy, ahogy elképzeltem. Lehet, hogy egy zenetanár másképpen csinálta volna, nagyobb hozzáértését elismerem, de hogy a spontánul elvégzett amatőr munka is mennyi örömet hozhat, arról magam is meggyőződhettem. Szerintem a zenei művek kollektív hallgatása több élvezetet nyújt, mert társaim átélése fokozza az én beleélésemet is, s ha csak annyit mondunk egymásnak, „jaj, de szép volt”, már

ez is jelent egy pluszt. Kedves társasággá alakult a mi körünk, az együvé tartozás melegsége kötött össze bennünket.

Talán semmi sem járulhat hozzá az esztétikai érzék fejlesztéséhez akkora mértékben, mint a zene. De alkalmat ad rá mindenféle pedagógiai tevékenység.

Tanítványaimtól megköveteltem a pontos, a fegyelmezett és ízléses füzetvezetést. Vonatkozott ez a lapszél meghúzására, a cím aláhúzására, a dátum egységes leírására, a bekezdések használatára, a füzetek tisztántartására egyaránt. Utolsó tanári évemben történt látogatása alkalmával is azt mondta a szakfelügyelőm, hogy különb füzeteket sehol sem látott.

Nagy gonddal és hozzáállással kezeltük a házi olvasmányi füzeteket. Csak azt tettem kötelezővé, hogy ebben a több évre szóló vastag füzetben kellő komolysággal dolgozzanak tanítványaim, nagy gondot fordítva a tisztaságra, az esztétikai követelményekre is. Külön jutalmaztam a művek tartalmával, cselekményével kapcsolatos rajzokat, festményeket, ízléses díszítványokat. Senki se gondolja, hogy formai követelmények ezek, s hogy a látványosságot szolgálják csupán. Azt is. A látványosság leköti figyelmünket, érzelmünkre hat. Csakhogy a mi munkánk önkéntes cselekvésre serkentett, problémák elé állított, elősegítette a mélyebb beleélést. Ha az Egri csillagokat olvasva a tanuló egy szép csatajelenetet rajzolt le a füzetébe, ez arra készítette őt, hogy a kérdéses jelenetet alaposabban megfigyelje, többször is átolvassa, ezáltal maga is könnyebben szereplőjévé vált a műnek. A „hogyan” és a „miért” kérdésekkel találta magát szemben: okoskodott, mérlegelt, tervezett, és Dobóék ügyéért szurkolva nem is sejtette, hogy jó adag hazafias nevelést kapott. Akadtak olyan kisdíákjaim, akik kijelentették, hogy nekik is volnának olyan találmányaik, amelyekkel nagy pusztítást lehetne véghezvinni a törökök soraiban. Mi ez a fantáziálás, ha nem az aktív hazafiság jelentkezése? Az egyik tehetséges rajzoló Gárdonyi portréját készítette el füzetében; a másik kivágta valahonnan az író arcképét, és beragasztotta a cím fölé. Ez is a kontaktus bizonyos fokú megteremtése. A tanítási óra legnagyobb fájdalma a passzív gyerek. Ha a tanuló önként vállalkozik valamire, az már a passzivitás feloldását jelenti kisebb vagy nagyobb mértékben.

Felejthetetlenül kedves rajzokat készítettek kis tanítványaim a János vitéz cselekményéhez fűződően. Volt a füzetükben Kukorica Jancsi juhászbojtár, szőke Iluska, vén boszorkány, zsványtanya, török basa, francia király és királykisasszony, griffmadaras utazás és még sok minden. Egy kis „felhajtást” csináltam az osztályban: „Mutassátok már, miket rajzoltatok!” Majdnem kiugrottak a bőrükből, úgy mutogatták. Beszedtem a füzeteket, és minden szép munkát egy-egy jó jeggyel jutalmaztam. Óriási hiba lett volna ennek az elmulasztása. Ha dolgoznak a gyerekek, nem szabad megfosztani őket a sikerélménytől. Ez különben is újabb kapcsolódást jelent az elolvasott műhöz.

Romániában nem házi olvasmányról beszélünk, hanem kötelező olvasmányról. Szerintem ez helyesebb. Mellőzni kell az alkudozást, a dédelgetést. A tanulónak meg kell tanulnia, hogy van kötelező munka, amit minden körülmények között el kell végezni. Aki nem végzi el, elégtelent kap, s a kérdés ezzel nincs is lezárva: a következő számadáskor az elmulasztott olvasmányt is számonkérem. A legtöbb kötelező olvasmány fontos érettségi tétel, ismerni kell. Az élet kötelezően elvégzett kemény munkák sorát kéri tőlünk. Ezekről függ a minőségünk, a becsületünk, a megélhetésünk. Az iskola legfőbb feladata, hogy az életre nevelje tanulóit. Ahol lehet, játékosan. Mindig sok szeretettel és segítőkészséggel. De sohasem félrevezetően és megalkuvóan.

Legszebb házi olvasmányi füzeteinket bemutattuk az év végi iskolaközi kiállításon. Megleptünk velük minden iskolát. A Városi Tanügy ezért a munkámért is evidenciált.

Tanári tevékenységem kibontakozását jelentették azok a cikkek, amelyeket a nagyváradi Fáklya és a bukaresti Előre című napilapokba írtam. Nyelvhelyességi, helyesírási, irodalmi, nevelési, történelmi és folklórcikkek voltak ezek, népszerűsítő jellegűek. A Nagyvárad történelmi múltjáról, a várharcok ismertetéséről szóló írásaim a város érdeklődési körébe tartoztak, mert sehol sem tanították őket, teljesen ismeretlenek voltak. Kit ne érdekelt volna például, hogy Vitéz János püspöksége idején a Váradon dolgozó Peurbach bécsi csillagász és matematikus észak-déli irányú egyenesekkel osztja fel a Földet, s a nulla délkört Váradon vezeti át. Táblázatait az egész világon Tabulae Varadiensis néven ismerték, és úgy számolták rajta a délköröket Váradtól kezdődően, ahogy ma Greenwichől szokás. Vagy kit ne érdekelt volna, hogy a várostromok idején, 1598-ban Stepanics István uram Erzsébet nevű szolgálója vérttel övezve, kezében nehéz lándzsával egyszerre két törököt szúr át, s leveti őket a mélységbe, hogy aztán ő is közéjük zuhanjon. Nekünk is voltak Dugovics Tituszaink.

A Belényes környéki folklórgyűjtésem egy része felfedező jelentőségű. Kiderítettem, hogy élénk betyárélet volt ezen a vidéken 100-150 évvel ezelőtt, s egész sor betyár nevét tártam fel, olyanokét is, akikről már csak a 80-90 évesek tudtak mondani történeteket. Szinte az utolsó órákban mentettem meg a biztos pusztulástól igen sok értékes anyagot, mert ezek az öregek néhány év múlva meghaltak.

Pedagógiai munkámra és iskolán kívüli tevékenységemre felettes szerveim is felfigyeltek, 1948 februárjában a Közoktatásügyi Minisztérium nevelési tanácsosnak nevezett ki a 2. Számú Magyar Fiúliceumhoz, tehát az iskolámhoz. (Mondhatni: minden évben más számmal látták el az iskolánkat. A román liceumok a magyar gimnáziumoknak feleltek meg, nyolcosztályosok voltak, érettségi bizonyítványt adtak, a főiskolai tanulmányokra készítettek elő. A román gimnáziumok megfelelői pedig az egykori magyar polgári iskolák. Céljuk bizonyos szintű intelligencia elsajátítása volt. Mi, magyarok, a „liceum” helyett inkább a „gimnázium” szót használtuk.) A tanácsosi kinevezés azt jelentette, hogy a tantestület második számú embere lettem, mindjárt az igazgató mögött. Első igazgatómat, Deák Ferencet leváltották, Mottl Román Pál, Pali bácsi vette át iskolánk vezetését. Furcsa helyzet állott elő: a legidősebb és a legfiatalabb tanár irányította az iskola munkáját.

Pali bácsi aranyos ember volt. Attól függetlenül, hogy egyik cigarettát a másik után szívta, őt tekintettük iskolánk legnyugodtabb emberének. Azonkívül bölcs is volt. Nem önkényeskedett, hanem megtárgyalt munkatársaival mindent. Nem korholt, nem szidott senkit, észrevételeit tapintatos, baráti formában tette meg. Hogy úgy mondjam, jópofán tudott leleplezni tanári hiányosságokat. Egyszer legépelte egy pedagógiai vonatkozású cikket, és a végére mindenféle badarságot írt, aztán kifüggesztette a faliújságra. Egy hét múlva leszedte, és röpgyűlést rendezett. Bebizonyította, hogy a tantestület tagjai nem olvassák a faliújságcikkeket: vagy ha igen, senki sem olvassa végig. Nem is beszélt többet erről a kérdésről, de elérte azt, hogy ezután elolvastunk minden cikket. Tettük ezt a neki kijáró tisztelettel is. Ha a dorgálás módszeréhez és a személyeskedéshez folyamodik, biztosan nem ért volna el ekkora eredményt.

Az iskolák nevelési tanácsosai tagjai voltak a városi nevelési tanácsnak is. Itt tárgyaltak meg minden felettesi intézkedést, meghatározva az eljárási módszereket, az ellenőrzési formákat, az iskoláknak nyújtandó segítséget. Ebben a tisztségemben sózták rám tanári pályám legkényesebb megbízását: a nyilvánosházak ellenőrzését. (Drága Ady Endre, de neked való megbízás volna - épp itt, Váradon!) Fogalmuk sincs a mai pedagógusoknak, mit jelentett tanárnak lenni a 40-es évek végén és az 50-es évek elején - Romániában legalábbis. Kézzel-lábbal tiltakoztam a cseppet sem megtisztelő munkakör ellen, még azt hittem kezdetben, hogy vicc az egész. De kitudódott, hogy nagyon is komoly dologról van szó, mivelhogy nemcsak csóztól járnak oda a diákjaink, hanem ők szolgáltatták a zenét, és Nagyvárad közönsége

emberemlékezet óta nem tud róla, hogy a Szacs vay utca végében valaha is diákzenekar működött volna. Ilyenformán tálták elénk a kérdést - mondanom sem kell, élénk derűtség közepette. Feletteseim azzal érveltek, hogy fiatal vagyok és nőtlen, azért szemeltek ki; ne kívánjam, hogy családos emberre bízzák a feladatot. Mikor a kolléganőim is beszálltak - nyilván heccből - a vitába, és váltig erősítették (csak úgy kórusban, a hozzászólás kérése nélkül), hogy koromnál és komolyságomnál fogva megfelelőnek tartanak a megbízatás teljesítésére, megadtam magamat. Csak azt sikerült kiharcolnom, hogy ne egy, hanem három embert jelöljenek ki a kérdéses tisztségre, egy háromtagú tanácsot létesítsenek, s hogy ennek a tanácsnak ne adjanak nevet. (Adtak, de nem használták hivatalosan.)

Teljes komolysággal mondom, pontosan ilyen hangulatban folyt le a vita. A megbízatásnak eleget tettünk, felváltva ellenőriztük a kijelölt helyeket. Én mindig magam mellé vettem három birkózó barátomat, hogy az esetleges inzultusoktól megkíméljem magamat.

Valóban találtunk diákokat ott, elég szép számban, szinte minden alkalommal. Amikor először jártam ott, a zenét két gépiparista tanítványom szolgáltatta: egy zongorista és egy bendzsós. Az utóbbi térdén egy „baba” ült. Megálltam barátaimmal az ajtóban, és úgy figyeltem a táncoló párokat, hogy közben a bendzsós B. S. tanítványom tekintetét is kerestem. Észrevettem. Leolvastam szájáról a megdöbbenést: „Itt van a tanárom!” - szó szerint ezt mondta a térdén ülő lánynak, aki azonnal meleg mosolyt küldött felém. A feltűnés elkerülése végett óvatosan elsétáltam a zongoráig, és közöltem a fiúkkal, hogy ma még játszhatnak, de holnaptól kezdve meg ne találjam őket itt. A figyelmeztetésemre hallgattak, és nem jelentetem fel őket.

Kezdetben arra gondoltam, hogy meg sem említem írásomban a nyilvánosház kérdését, de csacsóság lett volna elhallgatni több okból is. Először: jó példa ez arra, hogy mi mindenre lehetett felhasználni a háború utáni években a pedagógust. Másodsor: a nyilvánosházak létéről és nem létéről sokat lehetne vitatkozni. Ne szerénykedjünk: azok a lányok ma is léteznek mindenütt, Tokiótól New York-ig - nálunk is. Csakhogy nem ellenőrzöttek orvosilag hetenként kétszer is, és nem rendelkeznek a számukra és a partnereik számára szükséges orvosi utasításokkal, mint akkoriban. És nem biztos, hogy olyan nyugodt és civilizált körülmények között fogadhatják barátaikat.

A nyilvánosházak megszüntetésére vonatkozó rendelet tette lehetővé számomra, hogy megszabaduljak legkényesebb megbízatásomtól.

1949 januárjában kaptam az első szakfelügyelői látogatást. A róla szóló jegyzőkönyvet magyar fordításban közlöm:

Jegyzőkönyv

Ma, 1949. január 5-én felügyelői látogatáson voltam a Nagyvárad 2. Számú Fiúliceumban. Megtekintettem Kun József tanár úrnak „A romantika” címen megtartott magyaróráját is a X. osztályban. Megállapítottam, hogy nagyon jól előkészített óra volt, és a tanár úr alaposan ismeri az óra tárgyával kapcsolatos legújabb kritikai értékeléseket. Tanítványai közölték velem, hogy a magyar irodalom tanulmányozását nagymértékben elősegítik iskolájukban Lukács György egyetemi professzor könyvei is.

Ney Andrei, a Bihar megyei magyar nyelvű
középiskolák felügyelője

Feltételezhetően ez a pozitív hangú jegyzőkönyv is hozzájárult ahhoz, hogy Predeálra küldjenek egy tízhetes politikai és szakmai továbbképzésre. Ez a továbbképzés a városka szélén fekvő egykori tanítóképző hatalmas épületében folyt, eszményien szép környezetben,

az erdő mellett. Amikor odakerültünk, március második felében, még 50-60 centiméteres hó volt, szemkápráztató fénye valósággal megszedített bennünket. Az olvadás beállta után annyi hóvirág dugta ki fejét az épület melletti patak völgyében és környékén, hogy egy újabb fehér takaróban gyönyörködhattunk. Ezt valamivel később a kikericsok hatalmas lila lepedője váltotta fel, ámulatba ejtve bennünket. Madarak káprázatos koncertje jelezte félreérthetetlenül a tavasz megérkezését. Rendkívül kevés szabad időnkben annyira lebaráztottuk magunkat az ezerméteres magasság tiszta levegőjében, hogy már ez is megérte volna a kemény munkához kötött itt-tartózkodást. Csakhogy a háború utáni évek nyomasztó gazdasági helyzete, s az ebből eredő hiányos táplálkozás annyira megviselt már bennünket, hogy nagy megerőltetésünkbe került ez az újabb helyállás. Hát olyan hosszúak a háború csápjai, hogy évek múltán is szorongathatják a nyakunkat? Erre korábban gondolni sem mertünk volna. Nem bírtuk az egy helyben ülést, a reggeltől estig tartó intenzív szellemi munkát. Nők és férfiak vettek részt ezen a továbbképzésen, tanárok és tanítók, körülbelül 350-en, az ország minden részéből. Az épület egyik szárnyában a nőket, a másikban a férfiakat helyezték el. Nem hiszem, hogy volt egy is közöttünk, aki ne ostromolta volna az orvosokat egy-két szabadnap kieszközlése céljából. A táplálkozásunk itt tűrhető volt, még erősítő injekciókhoz is könnyen hozzájutottunk, mégis képtelenek voltunk már szervezetünket a kívánt megterheléshez hozzáidomítani. Debilitate, surmenaj: e két szó valamelyikét írták rá orvosaink a látlapunkra. A debilitate szótári jelentése: gyengeség, erőtlenség; a surmenaj szóé: kimerülés, túlságos megerőltetés. Voltak, akik remegtek, és éjszaka sem tudtak már aludni. Mások, ha ágyaikra feküdtek az ebéd elfogyasztása után még rendelkezésünkre álló félórányi, órányi időben, olyan mélyen elaludtak, hogy alig lehetett őket felkölteni. Nem volt erejük lelépni az ágyról. Ezek közé tartoztam én is. Csak a természet rendkívüli szépsége és az éles levegő tartotta bennünk a lelket.

A magyar iskolákban tanító pedagógusok külön szemináriumban dolgoztak, a megkülönböztetés legkisebb fokát sem érezhettük. A tanfolyamot lezáró vizsgán jó minősítést kaptam, mindamelllett támadtak kételyeim: van-e értelme ennek az agyonhajszolt, az emberi szervezetekben minden bizonnal nyomot hagyó munkának? Igyekeztem meggyőzni magamat: a népek megbékéléiséért, az újabb háborúk elkerüléséért meg kell hozni az áldozatot. Itt nemcsak rólunk van szó, hanem az emberiség jövőjéről is. Itt románok, magyarok, szászok, szlovákok, törökök és tatárok tanulnak egy fedél alatt - szép gondolat: szükséges, hogy a világ valamennyi népe és nemzetisége a kölcsönös tisztelet és megbecsülés érzésével tekintsen egymásra.

A predeáli továbbképző tanfolyam elvégzése után iskolai titkárunk, Bondár Lajos, aki a párt-összekötő szerepét is betöltötte, bizalmas beszélgetésben közölte velem, hogy a feletteseim szeretnének Bukarestbe helyezni egy magas kultúrpolitikai állásba; jó lenne, ha nem utasítanám el ezt a megbízatást. Elutasítottam. Bizonyos idő elteltével Bondár Lajos egy újabb állás elfogadására tett javaslatot: a kolozsvári egyetemen kellene előadnom, hogy néhány év múlva egyetemi tanárként folytassam ottani tevékenységemet.

Nagyon restelltem, hogy ezt az ajánlatot is vissza kellett utasítanom. Megmagyaráztam neki, hogy az egyetemi tanársággal egyszer már kecsegtettek, de nekem minden vágyam az, hogy középiskolai tanár legyek. Ott csak előadni kell, itt tanítani is, és ez művészet. Én a tanítást élvezem, nem fogok róla lemondani. Az a vágyam, hogy egész életemet a gyerekek körében töltssem el.

Közöltem azt is, hogy Nagyváradon akarok élni, nem Kolozsvárott vagy Bukarestben. Itt érzem a szülőföldem, Belényes és a Bihari-hegyek közelségét, boldognak tudom magam. Itt akarok családot alapítani, s az az óhajom, hogy gyermekeim is kötődjenek a szülőföldemhez.

Bondár Lajos képtelen volt megérteni az érveimet. Arra hivatkozott, hogy nincs olyan ember az országban, aki hasonló megbízatásokat visszautasítana, hiszen mindenkinek az a vágya, hogy előbbre jusson, minél magasabb állásokat töltsön be.

Volt még egy érvem. Édesanyám ilyenek akar látni: tanító tanárnak. Ahogy a könyvekkel kitömött táskámat cipelem. Ahogy a tanítványaim köszönését kalapemeléssel fogadom. Majdnem elolvad a boldogságtól, ha a tanítványaim neki is köszönnek az utcán. Nem akár-hogyan, hanem kalapemeléssel. Kun József tanár édesanyjának. Mert érzi, hogy emberszámba veszik.

Nem tudtunk zöld ágra vergődni.

Megbízta a nagyvárad magyarszakos tanárok körének vezetésével. Szívesen elvállaltam, mert semmiben sem akadályozta iskolai tevékenységemet.

Megnyílt tehát szerény tanári pályámon a kibontakozás útja.

Tizenegyedik fejezet Az utcán is lehet tanítani

Szerencséje van annak az irodalomtanárnak, aki úgy taníthat egy-egy nagy író, hogy a nyomára léphet. Igen, a nyomára. A szó legszorosabb értelmében. Arra a kőre, amelyet egykor a nagy író taposott. Végigsétálhat azon a termen, amelynek a parkettje azért nyikorog, hogy figyelmeztessen: itt járt naponként Ő, itt szőtte terveit, s azon az ablakon át kémlelte ismerőseit, íróársait, akiket azért várt türelmetlenül, hogy megtárgyalhassák a város és a nagyvilág eseményeit, köztük olyan bagatell dolgokat is, mint amilyen például egy színésznő fellépése a színház legközelebbi darabjában.

Egy fővárosi tanár képzeletét minden második, harmadik utca vagy épület megragadhatja, korlátlan lehetősége van a válogatásra; a vidéki városok embere beéri kevesebbrel is: de megtörténhet, hogy az a kevesebb több neki, mert mélyebb a romantikája, sajtóságosabb a fiziognómiája. Nagyvárad nem tartozik a legpatinásabb városok közé, de olyan múltbeli események idézője, amelyek ismerete nélkül meginogna tudásbeli fellegvárunk, s egy-egy láncszemének kihullása lehetetlenné tenné történelmi múltunk egységbe kovácsolását. Ősi székesegyháza középkori királyaink és más előkelőségek temetkezési és zarándoklási helye volt, a vár falába épített kövei akkori hangulatot árasztanak. A magyar reneszánsz megértetése sokkalta könnyebb a Váradra történő utalással, s ugyanez mondható el az erdélyi fejedelemség koráról is. Ami pedig modern irodalmunkat illeti, az részben a Holnapban gyökerezett, s fókusza a Nagyváradon kibontakozó Ady művészete volt.

Megpróbálok visszaemlékezni egy Adyval kapcsolatos utcai órára. Többnyire a kérdve kifejtő módszert használtam.

- Gyerekek, mondtam már, nagy élményben lesz részetek a következő órákon. Megismeritek életében és költészetében Adyt, irodalmunk egyik legcsodálatosabb alakját. Szeretném, ha elhinnétek, hogy magam is nagyon boldog vagyok. Adyról beszélni megkülönböztetett öröm, a mohó kíváncsiság megnyugtató kielégítése. De ne gondoljatok alapos vagy végleges megnyugtatóra. A vele való foglalkozás mindig új és új kérdéseket vet fel, amelyeket sohasem lehet végérvényesen lezárni. A tűzhányó kitör, tízezrek nyugalma veri föl, százazrek feszült figyelmét vonja magára, aztán elhallgat, ismét kitör, s ez folytatódik végtelen időken át, mindig izgatóan, lebilincselően. Ilyen tűzhányó volt Ady. Mi már modern időkben élünk, s ha arra gondolunk, hogy senki sem modernebb nála költészetének tartalma és formája tekintetében - az igazán mély mondanivalójú költők között -, akkor leszögezhetjük: Ady az ifjú szívekben él, ahogy mondtam, a ti modern szívetekben. De a miénkben is. Mert vele foglalkozni azt jelenti: mindig fiatalnak maradni. Megkérlek, Géza, szavald el nekünk az említett verset, önként vállalkoztál rá, hogy felfrissíted, tanultátok az általános iskolában.

IFJÚ SZÍVEKBEN ÉLEK

Ifjú szívekben élek s mindig tovább,
Hiába törnek életemre
Vén huncutok és gonosz ostobák,
Mert életem millió gyökerű.

Szent lázadások, vágyak s ifjú hitek
örökös urának maradni:
Nem adatik ez meg mindenkinek,
Csak aki véres, igaz életű.

Igen, én élni s hódítani fogok
Egy fájdalmas, nagy élet jussán,
Nem ér föl már szitkozódás, piszok:
Lyányok s ifjak szívei védenek.

Örök virágzás sorsa már az enyém,
Hiába törnek életemre,
Szent, mint szent sír s mint koporsó, kemény,
De virágzás, de Élet és örök.

- Köszönöm, Géza, szépen szavaltad el. A verssel foglalkozunk majd részletesebben is. Csak azt mondjátok most meg: mi az, ami első hallásra a legjobban tetszett nektek?

- Hogy a lyányok és az ifjak megvédik őt. Ez igaz. Mi már ismerjük Ady néhány versét, és szeretjük őt. Miért mondja azt, hogy „lyányok”?

- Nem rossz a kérdésed, Éva, megválaszoljuk. Ady életében nagy szerepet játszottak a nők, az asszonyok és a leányok egyaránt. Ne csináljunk titkot belőle: szerette a nőket. Enélkül nem értenék meg a költészetét. Jól érezte magát a társaságukban, szívesen beszélgetett, incselkedett velük. A „lyányok” szó is amolyan kedves incselkedés-huncutkodás inkább. Hangulat-teremtő ereje van. Közvetlenséget érzékeltet, derűt teremt.

- Nekem az tetszik főleg, hogy Ady mennyire magabiztos a költészetében. Tudja, hogy korának szüksége van rá. Rá van szüksége, és nem a maradiakra.

- Nagyon helyes az észrevételed, Laci. Ady költészetének ez a magabiztosság az egyik legfontosabb jellemzője. Életfilozófiai kérdés is, ha így akarod. Csak úgy érhetünk el eredményeket az életben, ha magunk is bízunk azok elérhetőségében. Legyünk optimisták az életben! Látjátok, máris tisztáztunk egy-két fontos dolgot Adyval kapcsolatosan. Lesz rá alkalmunk bőven, hiszen sok versével foglalkozunk, tantervünk 15 órát ír elő Ady tanulmányozására. Most azonban azért sétálgatunk két órát Várad szívében, hogy megismerkedjünk azzal a várossal, amely modern útjára elindította őt. Mielőtt hozzákezdnenék hosszabb sétánkhoz, arra kérlek benneteket, hallgassátok meg Gábor szavalatát is. Megérdemli, mert szépen felkészült. Majd meglátjátok, miért ragaszkodom ehhez a szavalthoz. Gábor, ide állj pontosan, ahol én vagyok! Halljuk a verset!

FÖLSZÁLLOTT A PÁVA

„Fölszállott a páva a vármegyeházra,
Sok szegény legénynek szabadulására.”

Kényes, büszke pávák, Nap-szédítő tollak,
Hírrel hirdessétek: másképpen lesz holnap.

Másképpen lesz holnap, másképpen lesz végre,
Új harcok, új szemek kacagnak az égre.

Új szelek nyögetik az ős magyar fákat,
Várjuk már, várjuk az új magyar csodákat.

Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig,
Vagy ez a mi hitünk valóságra válik.

Új lángok, új hitek, új kohók, új szentek,
Vagy vagytok, vagy ismét semmi ködbe mentek.

Vagy láng csap az ódon, vad vármegyeházra,
Vagy itt ül a lelkünk tovább leigázva.

Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek,
Vagy marad régiben a bús, magyar élet.

„Fölszállott a páva a vármegyeházra,
Sok szegény legénynek szabadulására.”

- Jó szavalat volt ez is, majd szóljatok, hogy írjak be egy-egy szép jegyet minden közreműködőnek! Meg tudnád mondani, Gábor, hol írta Ady ezt a verset?

- Úgy gondolom, tanár úr, hogy itt írhatta, Váradon, mert ez a vármegyeháza, a szemben lévő épület.

- Helyesen következtetsz. De engedd meg, hogy a választodat kiegészítsem. Ady ezen a teraszon írta ezt a híres versét, amelyen most állunk. Még pontosabban: azon a helyen, ahol most állsz.

Nagy csend keletkezett, az osztály magába szállt. Aztán kitört belőle a lelkesedés:

- Gábor, lépj odébb! Én is odaállok, arra a helyre!

- Én is!

- Én is!

Mágneses vonzereje támadt a megjelölt helynek, mindenki a tágas teraszt méricskélte, vizsgálgatta.

- Gyerekek, ezt a kioszkot Müller Salamon építtette, itt volt a cukrászdája, a Mülleráj. A csendes nyári estén elökelő társaságok tanyáztak itt, déli órákban pedig a megyei urak. Ady is gyakran megfordult itt, főleg szerkesztő társával, Bíró Lajossal, aki egy ideig lakótársa is volt. A széles kapun át akkor is be lehetett látni a megyeháza udvarára, Ady úgy nézett oda, mint ti most. Ez az ódon vármegyeháza a feudalizmus szimbóluma. Mellette láthatjátok a fogházat, amelyben nagy költőnk három napot ült, s még tíz korona pénzbüntetést is fizetett. Egy újságcikk miatt. A címe: Egy kis séta. Wolafka Nándor kanonok ellen írta, aki debreceni plébános is volt, s azon fáradozott, hogy a debreceni kálvinistákat a katolikus hitre térítse. Ady elítélte a felekezeti uszítást, szerette volna egységes táborban látni a magyarságot a haladásért vívott harcban. A cikket a Friss Újság 1901. április 22-iki számában jelentette meg, s büntetésének letöltését 1903. június 6-án kezdte meg, az I. számú fogházépület D osztályának 18-as cellájában. Ha tőlem függne, Ady-múzeumnak rendezném be ezt a kioszkot, vagy legalábbis emléktáblát helyeznék rá. (Később valóban itt kapott helyet az Ady Múzeum, s előtte helyezték el a költő mellszobrát is.)

Az egykori Széchenyi téren vagyunk most. Amott látjátok a tenispályákat. Azon a helyen állott a Tiszáék háza, kormányuk a dzsentrikre támaszkodott. Ady csak kezdetben szimpatizált velük, később ellenségeinek tekintette őket, ahogy az osztályellentétek egyre inkább elmélyültek, s kivándorló parasztjaink száma folyton nőtt. De hadd meséljek el nektek egy történetet Krúdy Gyuláról is, a Széchenyi térről jut eszembe. Ízelítőt ad nektek arról a századfordulói Váradról, amely a dzsentrihatást nem kerülhette el, s melynek polgársága ugyanúgy úri-murizott, mint Móricz Szakhmáry Zoltánja és Csörgheő Csulija, nem is sejtve még, hogy gondtalan életének nemsokára az első világháború vet majd véget. Krúdyt korrektornak szerződtették a Szabadság napilaphoz. A debreceni vonattal érkezett, s a lap tulajdonosa Nagy Endrét, a magyar kabaré későbbi megteremtőjét küldte a fogadtatására, aki szintén ennél a lapnál dolgozott. A fiatal Krúdy roppant elegánsan lépett le a vonatról. Hóféhér bolyhos

anyagból készült télikabát volt rajta, mintha báránybőrből lett volna kiszabva. Sárga cipője csodaszámba ment. Olyan disznóbőr táskát tartott kezében, amilyennel csak grófok utaztak. Nem volt hajlandó gyalog besétálni a Széchenyi térre, ahol szobát béreltek neki, konfliktus igényelt. „Nincs nálam aprópénz, fizess ki a kocsi!” - mondta Nagy Endrének, mikor megérkeztek. Az végigkalauzolta a városban, megmutatott neki minden nevezetességet, a kávéházakat is, és megmagyarázta, hogy milyen fontos szerepet tölt be a kávéház az újságírók életében. Mikor belefáradt a sok járkálásba, a Kispipában hagyta a vendéget. Ott a legolcsóbban megvacsorázhat. Abban egyeztek meg, hogy Krúdy este tízkor bemegy a Sas utcai szerkesztőségbe, ott fogja találni az egész redakciót. Elmúlt tíz óra, tizenegy is, Krúdy nem jelentkezett. Mindenki sajnálta, hogy magára maradt. Éjfél után megszólalt a telefon. A Lloyd kávéház főpincére Laszky Ármin laptulajdonost kérte. Közölte, hogy kora este óta ott mulat egy nagyon elegáns fiatalember, gróf Krúdy Gyula, százhusz koronát tesz ki a cechje, s azt mondja, hogy Laszky Ármin majd kifizeti. Hát most jöjjön Laszky, és váltsa ki. Eligazodásképpen mondom nektek, gyerekek, hogy abban az időben Ady egy bútorozott szobáért havi tíz koronát fizetett, egy kosár szőlő (tartalma öt kilogramm volt) egy koronába került.

A gyerekek elkacagták magukat:

- Krúdy dzsentrí volt?

- Származására nézve a legvérbelibb dzsentrí. Életműve nagyobb, mint Jókaié. Még korántsem kutatták fel minden írását. Csodálkozzatok: ez a dzsentrí ember számtalan írásában a kritikai realista író kiábrándult világlátásával méri fel későbbi korának minden bűnét.

Most sétáljunk el egy csendesebb úton, a Körös-part mentén a Szent János utcáig!

- Tanár úr, igaz, hogy Nagyvárad Ady idejében zsidó város volt?

- Túlzás ezt így megfogalmazni, noha a zsidóság száma itt rohamosan nőtt. Jó, ha tudjátok, hogy a századforduló táján a radikalizmus az ország összes vidéki városa közül itt volt a legerősebb. Következésképpen Várad volt a leghaladóbb vidéki városunk. Ebből a radikalizmusból táplálkozott Ady a hűbéri maradiság ellen szóló költészete is. A váradi radikalizmusnak két forrása volt: a zsidóság és a szabadkőművesség. A Galiciából beözönlő zsidók földönfutó koldusok voltak. A tiszaezlári vérvád, a cári oroszországi és romániai zsidóüldözések és pogromok összefogásra nevelték a zsidóságot, amely egymást segítve, kereskedelmi érzékét kihasználva gyorsan haladt előre az érvényesülés, a meggazdagodás létráin. Azt tették, amit mások is megtettek volna, ha rendelkeznek hasonló pozitív vonásokkal. Példát mutattak tulajdonképpen. Nekünk, akik a legjobban rá voltunk szorulva a példára. Megtanulhattuk volna tőlük, hogy feltétlen és a lehető leggyorsabban meg kell szabadulnunk legnagyobb nemzeti hibánktól, az összeférhetlenségtől. 1900-ban Nagyváradon (előveszem a jegyzetemet)... 47018 ember élt, ebből 12111 volt zsidó. Lakos Lajos főlevéltáros számítása szerint ez 26,23%-ot jelent, szemben a pesti lakosság 21%-ával. A zsidóság nemcsak a kereskedelemben hódított, hanem az értelmiségi pályákon is. 1912-ben például 68 orvostól 48 zsidó volt, 16 nyomdatulajdonosból 10, 13 hírlapíróból 8. A magyar nemesek és ivadékaik lenézték a kereskedelmi életet, megaláznak tartották, a dzsentrí munka nélkül szerettek volna meggazdagodni. Csak az evés-ivásban és a felelőtlen udvarlásban voltak ambícióik. Megtanulhattak volna kereskedni a zsidóktól.

- Léda zsidó volt?

- Igen. A Brüll család Nagyvárad legjobb családjai közé tartozott, de számos oldalági rokonuk és egyenes leszármazottjuk kikeresztelkedett. Léda és férje, Diósi Ödön az esküvő után nem sokkal Szófiába került, s egy nevezetes vendégük, a szófiai katolikus érsek hatására áttértek a katolikus vallásra.

- Művelt nő volt?

- Meggyőződésem szerint igen. Szófiában angolul tanult, s még Ferdinánd bolgár király is többször megfordult a lakásukban. Franciául is beszélt, hiszen Párizsban évekig élt.

Egy kis türelem, és mindjárt megérkezünk... Fiúk, megemelitek a sapkátokat; lányok, meghajoltok szépen! (Kinyújtóztam, és megsimogattam a téglás falon a fölöttem lévő ablakot.) Ady első nagyváradi lakása a Lukács György utca elején, a 2. szám alatt volt. Akkor Kőfaragó utcának nevezték. Onnan ebbe a házba költözött, a Szent János utca 24. szám alá, a bejáratát majd megnézték. A nép Pokol utcának nevezte sötét és gidres-gödrös kinézése miatt. Ady ebből az ablakból nézte a Köröst, ami akkortájt körülbelül itt volt a legmélyebb a belátható szakaszon. Önkényesen kvártélyozta be magát ide. A szobát barátja, Bíró Lajos bérelte meg annak testvére, s az éjszakai kávéházi tartózkodások után bizony ő nemigen gyalogolt haza a Kőfaragó utcába, Bíró szobájában egy hencseren aludt. Később ideköltözött. Kemény L. Ignác rendőrkapitánytól bérelték ezt a szobát, aki 1924-ben cikket írt Adyról a Nagyvárad című napilapban. Onnan tudom, hogy Ady és barátai gyakran kiszaladtak ezen a hátsó ajtón a Körösre, és nagy vízicsatákat vívtak. Itt mellettünk. Ő nem tudott úszni, ezért kerülnie kellett a mély vizet. Ady és társai nagyon rendes emberek voltak. Több virágot hoztak Rózsi mamának, a kapitány feleségének, mint amennyit a lakbérük kitett. Ady nagyon egyszerűen öltözködött, a nyakkendőjét nem tudta rendesen megkötni. Reggel 9-10 óra körül kelt fel, nyáron megfürdött a Körösben, aztán csinálta a toalettjét. A Fekete Sas kávéházban reggelizett. Tudjátok, hol van, hiszen ide látszik, de ne erre a hatalmas palotára gondoljatok, hanem az elődjére, a régi Sasra. Egyszer figyelmeztették, hogy bokorra kötött nyakkendője nem szabályosan van bogozva, mire ő hazarohant, és megkérte Róza mamát, hogy kösse meg rendesen, mert neki egy törvényszéki tárgyalásra kell mennie, s nem akarja, hogy a nők rendetlennek lássák.

Harmadik lakása a Szent János utca 2. szám alatt volt, egy szuterén lakás, amely szintén a Körösre nézett, a negyedik pedig a Szent János utca 1. szám alatt, az emeleten. Ezek mellett is mindjárt elhaladunk. Utoljára a Nagykörös utca 3. szám alatt lakott, de ezt a házat már lebontották, a helyét ott láthatjátok, épp velünk szemben.

- Tanár úr, úgy tudjuk, hogy Ady elsősorban újságírónak vallotta magát Váradon. Hány lapja volt akkor a városnak?

- Válaszolok a kérdésekre, de menjünk is közben lassan a Bémer tér felé! Ady valóban újságírónak vallotta magát, s tetszett neki, hogy bátran kikezdhet mindenkit, és felfigyel a város írásaira. A magyar publicisztika legjobbjai közé tartozott, lírai tehetsége prózájában is megmutatkozott. Újságcikkeiben valóságos gyöngyszemek találhatók. Idézem nektek néhány sorát:

„Kár elhagyniuk egymást a találkozottaknak, mert a találkozások mindig szentek, s újra élni talán lehet, de újra találkozni soha.”

Ha belegondolunk Ady életébe, ez nagyon hiteles dolog. Eddigi élete - s a későbbi is nagyrészt - csak futó találkozásokról, szeretkezésekből állt, amelyekről megfélekedezni sohasem tudott. Kalandokból rakta össze életét, számontartotta hódításait. Én mélyeknek érzem barátaival való találkozásait, amelyeken kiélhette magát a korhely magyar Apolló csendes vagy zajosabb mulatozásokkal, vagy megtárgyalhatta újságcikkei témáját, a város és a megye életét. Ha tehette, Pestről is ellátogatott Nagyváradra barátai hívására, talán azért is, mert szerette, ha hűségükkel tömjénezik, s elismerik jóval nagyobb tehetségét.

Frappáns sorok az alábbiak is:

„Boldogok, akik mindent megmagyaráznak, mert eszükbe sem jut, hogy megérteni teljesen semmit se lehet, s kiváltképpen nem a nagyon világosnak tetszőt.”

Vonatkozik ez is saját életére: a napnál is világosabb, hogy helytelenül él, de nem változtat rajta; mintha nem találna teljes és hiteles magyarázatot rá, ami aztán új életre serkenthetné.

Magyar népét nagyszerűen tudja jellemezni. Megszakításokkal idézek, figyeljetelek csak!:
„Ábrándozó lelkű nép vagyunk... Nekünk kész veszedelem, ha élénk messze, fényes terveket rajzolnak... Valaki arról ír, hogy harmincmillió magyar a cél. Egy hét múlva már úgy viselkedünk, mintha harmincmillióan volnánk.”

- Nagyon is igaza van Adynak. Pontosan ilyenek vagyunk, tanár úr. Mi csak ugrálni tudunk, s képtelenek vagyunk felismerni valóságos helyzetünket.

- Egy idézetre hívnám még fel a figyelmeteket, amelyben Erdély történelmi szerepéről beszél. De ezt már könyvből olvasom, a táskámból veszem elő. Álljatok meg itt, a Körös-parton, hogy csendben élvezzék a szép sorokat. Megszakításokkal olvasom:

„Szegény Nagy-Magyarország, talán sohasem is volt, csak Erdély volt mindig, Tránszilvánia, Erdőelve, Szilágyságon túl... Nagy-Magyarország sohasem élte a maga életét; volt fajok nászágya, vérmedencéje... Hiszen Erdély is janicsári életet élt, de Erdély állam volt, az önmagáé volt ez időben... Erdély adta nekünk a Napkirályt, Erdély szerezte a mohácsi veszedelmet, hogy megszabaduljon tőlünk. Neki volt Fráter Györgye, ki tudta, hogy kell a törökkel bánni s távöltartani tarkónktól a simogató német kezét. És Erdély látott elsőnek mélyen be Európába. Jött a nagy égszakadás, jött a protestantizmus, és Erdély érezte legjobban, hogy ez lesz az ötödik, hatodik vagy nem tudom hányadik honfoglalás, de ez lesz... szinte Ázsia szélén egy kis ország akadt, mely ki merte mondani, hogy az embereknek hite pedig az ő maguk dolguk. Innen indul meg magyarok rajzása már előbb nyugati scholákra... A lantosoknak itt van vidám, szabad útjuk, innen adják az eseményeket Nagy-Magyarországnak, szegény sanyargatott szomorú földnek. Bethlen Gábor itt teremt az oláh pakulároknak irodalmi nyelvet. Itt siratja az első magyar kultúremler, Szenci Molnár Albert, hogy ő magyar, de nem lenne más egy világért sem. Itt terem az első asszonyíró, azután az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy nekünk futni kell a germántól s nyugatabbra menni eszmeházásodás céljából, és ugyanő az, aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és erős magyar nyelvnek századokra. Descartes Erdély révén jut keletre, Comenius Amost erdélyi asszony veszi észre. A székely balladák vetekednek ez időből a skótokkal, Rákóczi Versailles-ban is becsült nagyúr, Bogdán, Mányoki, Kupeczky már festhetnek Erdélyben... Itt születik Wesselényi, Kölcsey, s itt keresi a megvigasztaló, kultúrára legalkalmasabb magyart nagy magyar agitátora a civilizációnak: Kazinczy Ferenc. És mennyi minden nem jut eszembe: egy kicsit Kazinczyak vagyunk mind, akik itt gondolkozunk és szomorkodunk... Mi pedig, ha megyünk, visszafele megyünk. Mit keressünk? - hol keressünk? - úgy gondolom, meg kellene próbálni Kazinczyval Erdélyből kiásni, ha élt, s megtermékenyíteni, megszaportítani azt a magyar típust, mely nem medve, holott Erdélyben több a medve. Ha száz évekkel hátrább cammogunk és csak cammogunk, és újat nem tudunk adni, hacsak nem antikulturálisat, mi lesz velünk? Nem elég, ha vannak Apáczai Csere Jánosok, ha nem mély a néplélek, hiába dobjuk bele a métermázsás követ is, nem fröccsen fel a víz egy méternyire sem. Csakugyan mi vagyunk azok, akiknek nem jutott a nemesebb fajok szükséges szenzibilitásából? Erdély mást bizonyít, próbáljuk Erdélyt folytatni, hátha lehet!”

- Tanár úr, ezek csodálatosan szép sorok!

- Mintha valóban Apáczait hallanók, s a tizenhatodik, tizenhetedik században élnénk.

- Vagy Zrínyi Török áfiumát. Emlékeztek még? Hosszú szemelvényt olvastam nektek belőle. Zrínyi is koronánk egyik legszebb boglárának nevezte Erdélyt.

- Tanár úr, én úgy érzem, hogy Ady is nagy népnevelő.

- Az. Prózájával és verseivel egyaránt.

Ady tehát elsősorban hírlapíró volt Váradon. Korábbi ismereteink szerint 51 jelentős verset írt itt. Újabb kutatások szerint csak 32-t. Persze nem szakadt meg a kapcsolata városunkkal, gyakran visszatért, s a váradi élményeiből később is táplálkozott költészete.

A másik részletkérdésre is válaszolok. Öt lapja volt Váradnak abban az időben. Ady előbb a Laszky Ármin lapjába dolgozott, a Szabadságba, mintegy másfél évig. Kormánypárti lap volt, voltaképpen a Tiszáké. Aztán Fehér Dezső lapjához került, egy zsidó liberális laphoz, a Nagyváradi Naplóhoz. Szerkesztőségük a Szent János utcában volt, majd átköltöztek a Nagykörös utcai Csesztivó-házba, épp szembe Ady utolsó váradi lakásával, amely a 3-as számú ház.

A katolikus egyház lapja volt az Orsolya zárda melletti épületben szerkesztett és nyomtatott Tiszántúl, ugyanabban az egyemeletes új házban működött a Szent László nyomda, s ott tevékenykedett a Katolikus Legényegylet is.

A Nagyvárad és a Friss Újság lapok léteztek még Váradon.

Most pedig Várad szívében vagyunk, a Bémer téren. Van egy másik szíve is, a Szent László tér. Üljetek le a székekre, s én megállok közöttetek, hogy jól lássatok. Ez a város 10-15 év alatt annyit fejlődött a századforduló táján, hogy nem lehetett ráismerni. Sőt azalatt a majdnem négy év alatt is, ameddig itt élt Ady. Ő 1899. december első felében érkezett Váradra. 1900 februárjában bontották le a régi Magyar Király kávéházat, s felépítették helyére a Royal kávéházat, a Rimanóczy szállodát és fürdőt - amott látjátok. A tér másik végében épült fel aztán az Emke és a Pannónia kávéház, illetve szálloda. Ezek előtt vagyunk. Ady váradi éveiben csak kezdték és utána folytatták a nagy polgári bérpaloták és magánházak építését, a Stern-, Moskovitz-, Sztarill-, Darvas-, Deutsch-házakat. A Nagypiac téri Ullmann-palota helyén üres telek volt még.

Képzeljétek el, Ady idejövetele táján, 1899-1901-ben szélesítették ki a Bazárszorost 9,9 méterről 16 méterre, s felépítették helyére a mai Bazárépületet. Azon a helyen a Sáfrád-, Mayr-, Weiszlovits-, Hillinger- és a Tóth Ferenc-féle házak voltak. Eltűnt a Bazár vendéglő is, amelyben Ady még megcsodálhatta Dankó Pista játékát, s amelyben még Rózsahegyi Kálmán színész is nagyot mulatott. Kellott a hely az új színház felépítése miatt is. A Bazár-szoros sarkán a Bémer térre nézett még akkor egy zindelyes, duplatetős, földbe rokkant kis földszintes ház is, a Kolozsváry-féle. Csak 1903 nyarán bontották le. Az új színház megnyitója 1900. október 15-én volt.

Bennünket közelebről most Ady és Léda megismerkedése érdekel. Ezt Kati meséli el, aki Ady Lajosné könyve alapján erre felkészült. Az esemény hitelességét Hegedűs Nándor „Ady Endre Nagyváradon” című könyve is elismeri. Kati, átadom a szót.

- Ez az ismeretség 1903 nyarának végén történt, körülbelül augusztus második felében. Diósiné és Fehérné tervbe vették, hogy elmennek vacsorázni hármásban - Fehérné férjével - a Royal kávéházba. Ez a mai Szedosz vendéglő, nézzetek oda! Odajárt akkor a váradi pénzvilág, meg a hetes huszároknak is ott volt törzsasztaluk. A mellettünk lévő Emke kávéház inkább agrár hely volt, de a művészek és az írók is odaszoktak. Diósiné megkérte Fehérné, keressen neki partnert, ne üljenek hármásban. Ő betelefonált a szerkesztőségbe, hogy Bíró Lajos és Ady jöjjenek ide, de nem voltak bent, az Emkében találta meg őket. A telefonhoz

Bíró jött ki, nem ígért határozottan Ady nevében semmit, mert az már néhány fröccsön túl volt, és azt üzenté Bíró által: „Ha a hölgyek mulatni akarnak, jöjjenek át! Én nem megyek.” Bíró mégis rábeszélte. Így került Ady Diósi Ödönné mellé, hogy még aznap este beleszédüljön. Kilenc esztendőre.

- Jól van, Kati. Egyet megjegyezhetünk: a kutatások azt igazolták, hogy ezt a szerelmet előbb Ady akarta, és csak azután Léda. A megismerkedés első heteiben írt levelei olyan könyörgő hangúak, hogy szerelemről tanúskodnak.

Tegyünk most ötven-hatvan lépést, menjünk a színház oldalához!...

Itt van ez a befalazott ajtó. Képzeltetek el mögötte három kölépcsőt, aztán két kisebb helyiséget. Az elsőben a pult mögött ül a mázsás súlyú, minden színházi pletykát tudó Pollák mama, mert hiszen ez volt a híres Pollák Bodega. A belső helyiségben egy vak cigány pengeti, hangolja a hegedűjét, Gyula, aztán belekezd egy fájdalmas régi nótába, amit egészen halkán Ady is énekel:

„Vedd fel, pajtás, a vas vesszőt,
Verd meg vele a temetőt!”

Ady az ilyen régi nótákat szerette. Mint cinkosok néznek egymás szemébe, s nótázás közben kicsordul egy-egy könnyük. Ady és Emőd Tamás tudták a legrégebbi nótákat.

Ady sokáig a színházi rovatot vezette lapjánál, részt vett minden darab főpróbáján és bemutatóján. A szünetekben ki-kiszaladt a Pollák Bodegába egy kis friss libamájért, tepertőért. Éjjel-nappal nyitva volt ez a bodega.

Most forduljunk ismét az Emke kávéház felé! Vasárnap délelőtt volt, a terem belső szegletében néhány fiatalember lapozgatta a világ minden tájáról befutó képes újságokat. Sajnálták, hogy nekünk, magyaroknak nincs ilyen lapunk, s mindjárt el is határozták, hogy indítanak egy képeslapot. Nem is akármilyen céllal: forradalmasítani akarják a magyar irodalmat. Rájöttek, hogy nem tudnának finanszírozni egy ilyen képeslapot, ezért úgy döntöttek, hogy egy versantológiát adnak ki. Így született meg a Holnap című antológia, s írói lettek az úgynevezett holnaposok: Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka. 1908-ban tehát két helyről is elindult a magyar irodalom forradalmasítása: Váradról és Pestről. Mivelhogy ebben az évben indult meg a Nyugat című folyóirat is.

- Tanár úr, igaz, hogy Ady vérbajos volt?

- Igaz. És ezt is tudnotok kell, hogy megértsétek a költészetét. Ezt a csúnya, és akkor nem is igen gyógyítható betegséget itt szerezte, Váradon, állítólag Rienzi Mária orfeuménekesnőtől. Vörös hajú, fekete szemű, egészen molett, hatalmas keblű, alt hangú nő volt. Annyira beleszeretett Adyba, hogy az nem tudott szabadulni tőle. A Püspökfürdőbe menekítették előle egy hétre, de ott is ráakadt.

- Meghallgatunk még egy beszámolót, gyerekek, az Andrisét. Jókairól szól. Halljuk, Andris!

- A közvélemény elítélte az öreg Jókai és a fiatal Nagy Grósz Bella házasságát. Kolozsvár a Mátyás-szobor leleplezésére készült, és Jókai elvállalta, hogy maga szavalja el Mátyást dicsőítő költeményét. Adyék levélben kérték meg a nagy író, hogy Kolozsvárról jövet szálljanak ki Váradon, töltsenek itt egy-két napot. A meghívást elfogadták. 1902. október 14-én délután 4 óra 9 perckor futott be a gyorsvonatuk a váradi állomásra. Már három órától kezdve tartott a zarándoklás, s a pályaudvaron mintegy 3000 ember szorongott. Akik nem juthattak oda, a Fő utcát szállták meg. Rimler Károly polgármester üdvözölte a vendégeket, s az éljenzés soha nem látott méreteket öltött. Hegyesi Márton ügyvéd leánykája nagy csokorral

lépett elő, kedves beszéddel nyújtotta át az iskolások virágait Jókainak, és kezet csókolt, mire Jókai magához ölelte a leánykát.

- Csak annyit fűznék hozzá, gyerekek, hogy ez a kisleány, Anna néni a tőszomszédom, egy lakásban lakunk, közös az előszobánk. Végtelenül kedves néni. Folytasd, Andris!

- Hosszú kocsisortól követve érkeztek meg Jókaiék lakásukra, a Rimanóczy Szállodába. Az az első emeleti szoba volt az övék, amelynek a teraszát innen látjátok. „Micsoda lelkesedés, micsoda lelkesedés!” - mondta Jókai, mikor a szobájukba vezették őket. A tömeg hallani kívánta nagy íróját. „Kedves barátaim! - szólott az erkélyről - A jó Isten minden áldása szálljon le erre a városra s lakóira azért, hogy így fogadtak engem. Az önök kedvességéért hálámat adom. Isten éltesse önöket!”

Fél hat órakor a Szigligeti Társaság tagjai tisztelegtek az írófejedelemmel. Hat órától előadták a színházban a Szigetvári vértanú és a Cigánybáró című darabjainak egy-egy felvonását. Előadás után a Fekete Sas vendéglőben rendeztek társas vacsorát. Másnap a Honvédhadapród Iskolában és a Püspökfürdőben rendezett banketten ünnepelték a vendégeket.

Elutazásukkor ezren és ezren kísérték őket a pályaudvarra. Adyt nagy megkülönböztetés érte. Jókainé kinyitotta kis útításkáját, s megmutatta, hogy benne vannak a Nagyvárad Napló legújabb számai azokkal a cikkekkel, amelyeket Ady róluk írt. Jókai pedig búcsúzásakor átölelte Adyt, és megcsókolta. Egészen elérékenyülve köszönte meg neki az ünneplést: „Csodás szeretetnek lelkembe tűző melege verőfényezte be a várad napokat. Amiket rólam írtál, a mélyen érző, igazi költő írása. Meg fogom őrizni az írásod, az emléked is halálomig.”

Ady az üdvözlésükre írta a „Ne érje gáncs a nászok nászát” című versét is.

- Köszönjük, Andris. Most pedig engedjétek meg, hogy én fejezzem be néhány szóval kellemes és tanulságos sétánkat!

Ady 1903. október 13-án a Nagyvárad Naplóban búcsúzott el városától, olvasóitól. Ebből idézek most: „Úgy érzem, az énemnek egy nagy darabja marad itt. Több mint három év óta emlékekben, verejtékezésben, könyvekben, buzdulásokban, vércsöppekben és mindig szeretetben és hálában adogattam át. Megtart magáénak - ha akar, ha nem - ez a csodálatosan ható, intelligens, modern Nagyvárad. Haza, vágyódva és hálásan fogok gondolni mindig ide.”

Hetivásár volt éppen, amikor elindult a kocsija a Nagykörös utcai lakásából az állomás felé. Édesanyja és Lajos öccse is vele volt. Egyszer hátrapillantott, és észrevette, hogy mögöttük román parasztszekerek haladnak megrakva koporsókkal. Tizenöt koporsó. Elsápadt a látványtól, s édesanyja is felzokogott.

- Ne sírjon, Édes! - vigasztalta. - Dehogyan halok én meg Párizsban.

- Sok rosszat hallottatok Adyról, gyerekek. Tele van az élete ellentmondásokkal. Nem is hasonlítható hozzá egész irodalmunkban csak Balassi élete. De ez a züllő ember minden úrvacsoravételnél könnyezett, siratta bűnös életét. Legközelebbi barátja és lakótársa, Bíró Lajos beszélte, hogy látta őt zsoltárt énekelni omló könnyek között. Nem is gondolnátok, hogy ez a nagyon harcias és forradalmár költő milyen szülőtisztelő jó fiú volt. Édesanyját a rajongásig szerette, s atyjának is kezet csókolt mindig, mint a kisgyerekek. Utolsó találkozásuk alkalmával is.

Felsoroljam a kedvelt ételeit?

- Tessék felsorolni!

- Töltött káposzta, fánk, gulyásleves, lencsefőzelék, túrós palacsinta és puliszka.

Remélem, sikerült ízelítőt kapnotok arról a városról, amelyben Ady élt, s amelyet annyira szeretett, és aktívan kapcsolódtok be majd abba a 13 órába, amit még Ady tárgyalására szentelünk. Elmondjak búcsúzóul egy szép Ady-verset?

- Tessék elmondani, tanár úr!

HAZAMEGYEK A FALUMBA

Szigorú szeme meg se rebben,
Falu még nem várt kegyesebben
Városi bujdosóra.

Titkos hálót értem szötte
S hogyha leborulok előtte,
Bűneim elfelejti.

Vagyok tékozló és eretnek,
De ott engem szánnak, szeretnek,
Engem az én falum vár.

Mínta pendelyben látna újra
S nem elnyűve és megsárgulva,
Látom, hogy mosolyog rám.

Majd szól: „Én gyermekem, pihenj el,
Békülj meg az én ősz szívemmel
S borulj erős vállamra.”

Csicsijgat, csittít, csókol, altat
S szent, békés falusi hatalmak
Ülnek majd a szívemre.

S mint kit az édes anyja vert meg,
Kisírt, szegény, elfáradt gyermek,
Úgy alszom el örökre.

Tizenkettedik fejezet

A pedagógus a közösség embere, az iskolán kívül is tevékenykedjék!

De meddig?

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a legértékesebb tőke az ember, akkor a pedagógus az emberek között is a legértékesebb tőkék közé tartozik. A műveltség alapjait a tanító veti meg, s az alapok lerakása után a tanár építi be a legtöbb téglát a tudás és a művelődés egyre magasuló épületébe.

A tanító elsősorban írni, olvasni, számolni tanítja meg a gyermekeket, de bizonyos fokig jártas szinte valamennyi tudományban és művészeti ágban, hogy ne is beszéljünk egyebekről. Tanít földrajzot, történelmet, természetrajzot, fizikát, kémiát, biológiát, irodalmat, retorikai, stilisztikai, esztétikai ismereteket, nyelvtant, nyelvhelyességet, helyesírást, éneket, testnevelést, egészségtant, jómodort, rendszeret, környezetvédelmet, etikát, KRESZ-t, turisztikát, és ezt a rengeteg ismeretanyagot úgy hozza összefüggésbe egymással, hogy a „jó hazafi” fogalmában kristályosodjék ki, hiszen munkájának végső célja az, hogy hűséges és áldozatkész embereket neveljen a hazának. Szédületes munkaterület ez, és annyi akadállyal, munkanehezítő körülménnyel kell még megbirkóznia, hogy tevékenysége felérhet a legnehezebb testi munkával. És akkor mennyi a súlya a szellemi munkájának? A testi fáradtságot ki lehet pihenni egy jó alvással, víz menti sétával, de aki szellemileg fáradt, az idegileg is megviselt, aludni sem tud (vagy aluszékonyágban szenved), nehezebben hozza rendbe magát. A középiskolai tanári munka eredményességét nagymértékben meghatározza az azt megelőző tanítói munka, az egyetemi tanár pedig meg sem mozdulhatna említett pedagógustársai hiányában, mert mindent előről kellene kezdenie: a betűvetésnél, a szótagok és egyszerűbb szavak összeolvasásánál, a szorzótáblánál és az összeadásnál, meg a viselkedési normáknál. Léteznek tehát pedagógusi fokozatok, illetve kategóriák: tanítók, tanárok, egyetemi tanárok. Mindjárt hozzáteszem: fordított nehézségi sorrendben.

A legnehezebb a tanító munkája. Az ő tevékenysége a legsokoldalúbb, s amint mondtam, neki kell megküzdenie a legtöbb zavaró körülménnyel, mint amilyenek a figyelmetlenség, a gyermek spontán mozgási és beszélgetési hajlama, a hülések és más betegségek gyakoriságából eredő hiányzások, a fokozottabb szülői aggodalmaskodás, a tisztántartási nehézségek, a testi épség megóvásával kapcsolatos teendők stb., stb. Az utóbbiak lehetetlenné teszik azt is, hogy a szünetekben kissé felfrissüljön a tanító, új erőbedobásra készítse fel magát, mert akkor is a gyermekek testi épségére kell felügyelnie.

Figyelembe kell venni, hogy az általános iskolában nincs felvételi vizsga, nincs szelektálás. Ide minden ép és félig ép gyermek beiratkozhat, ha eléri a meghatározott életkort, sőt, be is kell iratkoznia.

A középiskolai tanár helyzete valamivel könnyebb. Ő már „kezelt”, vagy legalábbis a közösségi élethez és munkához bizonyos mértékig hozzászokott gyermekeket kap, akikkel azonban még mindig sokat kell bajlódnia. A kamaszkor problémái erre az időszakra esnek, s a szerelmi gyötrődések kikökkenthetik sodrából a megalapozottabbnak látszó gyermeket is. Aztán gondoljunk csak az olyan felelőtlen formájú kapcsolatokra, amelyek nem egyszer a gyermekfogadás nehézségei elé állítják a fiatalokat, akik maguk is gyermekek még.

A középiskolai tanár ellátja az osztályfőnökséggel járó teendőket, amelyek szétforgácsolják az idejét és a tulajdonképpen tanári munkáját, s amelyekért úgyszólván semmi anyagi ellenszolgáltatást nem kap.

Az egyetemi tanár pedagógiai tevékenysége az említettekhez képest óriási mértékben leszűkül, hiszen már felnőtt emberekkel foglalkozik; fegyelmezésre, nevelésre, adminisztrációra lényegesen kevesebb időt és energiát kell fordítania; ő előad, és mentesül a keserves magyarázatok fárasztó és idegkimerítő munkájától is. De az ő helyzete sem könnyű, mert munkájának eredményességéről szintén számot kell adnia, mégpedig egy magasabb szintű és súlyú munka eredményességéről.

Az eddig elmondottak nem azt a célt szolgálták, hogy szánalmat keltsenek a pedagógus iránt, hanem bevezetésül szolgáltak egy olyan témakörnek, amely a pedagógusok kiszolgáltatottságának ellensúlyozására hivatott; amely azt igyekszik bebizonyítani, hogy a pedagógus ereje is korlátolt, és meg kell menteni végre ezt a társadalmi réteget - a legértékesebb tőkék egyikét - hagyományos betegségeitől: a hangszalagbénulástól, a gégeráktól, az idegbetegségek különféle tüneteitől, a nagyothallástól, szemének elgyengülésétől, a tüdőtágulástól stb. Kérdésünk címhez szóló megfogalmazása ez lehetne: hogyan szolgálja a pedagógus mindennapos munkája mellett a közösséget? Körülbelül mit vállaljon önként, milyen közösségi munkákat? És főleg: milyen formában és mennyiségben szabad megterhelni a pedagógust iskolán kívüli munkákkal?

Könyvem visszaemlékezés. Műfajából adódóan saját pedagógusi pályám mérlegeléséből adja meg a felvetett kérdésekre a választ, s elsősorban a középiskolai tanár szemszögéből - de korántsem úgy, hogy megfélemlenek a tanítóságról. Megállapításaim egy része régebbi időkre vonatkozik, főleg a '40-es és '50-es évekre, de nem szakadhat ki pályafutásom vonalából.

A pedagógus minden időben közösségi ember volt. Nemcsak abban az értelemben, hogy osztályokat tanított, 30-40-es létszámú közösségeket, hanem úgy is, hogy számtalan szál kötötte ahhoz az emberi közösséghez, amely a szomszédságához tartozott, vagy amelyben benne is élt. A jó tanító énekkart szervezett a helység felnőtt embereiből, műkedvelő előadásokat rendezett, egészségvédelmi vagy más természetű előadásokat tartott, veteményes és gyümölcsös kertjét úgy művelte meg, hogy ízelítőt adjon a legújabb gazdasági eljárásokról. A jó tanár szépirodalmi vagy tudományos könyveket írt, napilapokba, folyóiratokba dolgozott, ismeretterjesztő előadásokat tartott, színházi és mozielőadásokat szervezett, a testkultúra népszerűsítésével környezete egészségét védelmezte.

Amikor 1946 szeptemberében elkezdtem pedagógiai munkámat, nagyon is tudtam, hogy közösségi ember vagyok, hogy minden erőmmel magyar népemnek kell szolgálnom: az együtt élő és szomszéd népek megbékélését. Valamennyi nép jogainak megvédését, az egész világ nyugalma és békéjét, hogy ne legyen egy újabb világháború, s a szédületes magasságig kifejlődött emberi tudomány és technika végül valamennyi ember boldogulását és boldogságát szolgálja. Ebben a szellemben vállaltam el a tanítást három iskolában is, noha teljesen lefogyva és kifáradva fejeztem be egyetemi tanulmányaimat. Legalább két tanári normával dolgoztam úgy, hogy éjjel előtt talán sohasem feküdtem le. Határtalan munkavágyam bizonyítéka, hogy magam kerestem újabb tevékenységi területeket. A fiatalokra annyira jellemző hévvel és odaadással szerettem volna megváltani az egész világot. Elmémben élénken élt az összehasonlítás: boldog gyermekkorom egybevetése a háborús nehézségekkel, a szörnyű rombolásokkal, az elállatiasodott ember borzalmas tetteivel. Olyan területeken építettem a szebb jövőt, amelyekről úgy éreztem, hogy képességeimnek megfelelnek, vagyis egyéniségemhez és szakmámhoz szabtam minden tennivalót. Például kéthetenként kétórás zenehallgatást szerveztem a tanügyi szakszervezetben, amelyeken bárki részt vehetett. Ezt a munkát nem én indítottam el, de idővel én lettem a legfőbb szervezője, ambicionálója. Kiharcoltam, hogy a szakszervezetünk jelentős összegeket költsön művészlemezre, hogy minél változatosabb legyen a programunk. A '40-es évek végen és az '50-es évek elején még meglehe-

tősen korlátozottak voltak Nagyváradon a zene kínálta lehetőségek, az akkortájt alakult szimfonikus zenekar is vajúdott, az egykori Korona filmszínházban rendezett hangversenyeire olykor 50-en sem jöttek el, tagjait a nagy akarás és a jövőbe vetett reménység tartotta össze. A mikrobarázdás lemezeket kezdetben nem is ismertük, normállemezekkel elégtettük ki mohó zeneétvágyunkat. Közvetlen munkatársaim Horváth Anna és Tárnoky György kartársak voltak, akik rokonaik és barátaik körében kutatták fel a szebbnél szebb lemezeket. Szorgalmas látogatója és támogatója volt körünknek két zongoratanár, Horváth Károlyné és Schmidt Babu, valamint Nagyvárad legkiválóbb zongoraművésze, Antal Ilona.

Önként vállalt iskolán kívüli tevékenységem egyike volt az a tanfolyam, amelyen román dolgozókat tanítottam a magyar nyelv elsajátítására, s amelyre a szakszervezet kért fel, azzal a megokolással, hogy azokban a helységekb, ahol a magyarság létszáma eléri vagy meghaladja az ötven százalékot, célszerű, hogy a románok is megtanuljanak magyarul - a magyarok is románul -, mert ez elősegíti a két nép barátságát, kölcsönös megbecsülését. Voltak olyan román munkástanítványaim, akik arra kértek, hogy ne egyszer, hanem kétszer találkozzunk hetenként, szeretnék minél hamarabb elsajátítani a magyar nyelvet. (Ma is meghatódással és sok-sok szeretettel gondolok rájuk.)

A Breiner Béla Nyomda szakszervezeti vezetősége arra kért, hogy vállaljam el egy nyelv-helyességi és helyesírási tanfolyam vezetését nyomdászai számára, ami lehetővé tenné szakmai és műveltségi szintjük, intelligenciájuk fejlesztését. Elvállaltam ezt a megbízatást is, pedig nehezen tudtam beiktatni heti munkámba. De hát hogy utasítsam vissza épp a nyomdászok óhaját, akik annyi szép könyvvel ajándékozzák meg a magyar és a román olvasókat!

Eszébe jutott szakszervezeti vezetőségünknek, hogy futballcsapatot kellene szervezni, mert milyen szakszervezet az, amelyik elhanyagolja a sporttevékenységet! Tudták rólam, hogy jól futballozom, feltétlen számítanak a közreműködéseimre. Mivelhogy kétlábás játékos vagyok - gyermekkori játszótársamtól, Bolcaş Mircea tornatanártól hallották ezt -, a balszélsői posztot szánták nekem, egyetlen biztos ballábás csatárunk sincs. Beleegyeztem abba is, hogy futballista legyek. A szakszervezet beszerezte a szükséges felszerelést. Csakhogy annyira foglaltak voltunk valamennyien, hogy edzésekre nem is gondolhattunk, minden előkészület nélkül álltunk fel a meccseken. Nehéz vállalkozás volt ez. A legnagyobb profijátékosok is megérzik, ha nem edzenek rendszeresen, hogyne érezte volna meg a mi gyenge szervezetünk. Különben is annyira éhezünk 1950 táján, hogy nem is lett volna szabad futballoznunk. De sorra vertük mindazokat, akik talán még nálunk is fáradtabbak voltak: a vasgyáriakat, a börgyáriakat, a színészeket, a jogászokat, a banktisztviselőket, az aradi és temesvári pedagógusokat. Csak a belényesi kerületi csapattól kaptunk ki egy öngóllal, azt is Bolcaş Mircea szerezte, hogy minél gazdagabb legyen a megvendéglésünk a mérkőzés után. Na meg Inándon volt egy csúfos vereségünk, Blajovici Traján kartársunk és csapattársunk falujában, ahol az ellenfél játékosai meztláb álltak ki ellenünk, és olyan gyorsan futottak, hogy nem tudtuk utolérni őket. Megszegték a szabályt: néhány vakációzó kolozsvári egyetemistát is beállítottak a csapatukba, akik aktív futballistának számítottak. A jutalmunk most is megvolt: a vacsorán megettük Blajovici rokonságának valamennyi szárnyasát, csak egy kotlóst hagytunk meg nekik. Alkalmunk volt meggyőződni arról a román vendégszeretetről, amelynél különbet bizony én sehol nem láttam. S le is vontam a következtetést: a legvendégszeretőbbek mindig a szegényemberek, mert ők már megszokták, hogy semmijük se maradjon, kivonásokból állt egész életük; a gazdagok meg összeadni tanultak meg: egy meg egy az kettő, meg egy az három, a kivonáshoz nem értenek.

Az önként vállalt vagy a „meggyőzés” hatására elfogadott munkák mellett lassanként annyi kényszmunkát sóztak ránk, hogy elvégzésük képtelenségnek látszott, s a megbetegedések igazolták, hogy képtelenség is volt. Csak néhányat említek meg közülük:

Nyilvánvaló, hogy a '40-es és '50-es években oly fontosnak tartott alfabetizáló tanfolyamokat elsősorban a tanítóknak, kisebb mértékben a tanároknak kellett végezniük, de mentesíteni kellett volna az ilyen pedagógusokat minden egyéb iskolán kívüli munkától. Egyetlen analfabéta megtanítása az írás-olvasásra, a matematikai alpműveletekre akkora anyagi és szellemi nyereséget jelentett az államnak, amit pénzben igen nehéz volna kimutatni - figyelembe véve, hogy a megtanított ember tíz, húsz, harminc éven át sokkal eredményesebben végezte el munkáját, mert intelligenciája nőtt, és szakmai képzettségének fejlesztése könnyebbé vált. Csakhogy nem egy analfabétával foglalkozott a kijelölt pedagógus, hanem többel, esetleg sokkal is. (Azt már nem is részletezem, hogy bizonyos esetekben milyen anyagi áldozatokkal. Két tanítónő húgom és néhány más pedagógus ismerősöm például csak úgy tudta rávenni a cigányokat, hogy járjanak órára, hogy egy-egy pakli dohányt adott nekik. Tudom, hogy rám szegzik a kérdést: ki kényszerítette őket erre? Íme a válaszom: a feljebbvalóik. Mert feleltek érte, hogy az összeírtak a tanfolyamot elvégezzék, s a vizsgai követelményeknek eleget tegyenek. A körülményekkel tehetetlen pedagógusokat lepocskondiázták alkalmi kiszállásokon és nyilvános gyűléseken egyaránt, s annyi más munkával terhelték meg őket, hogy súlyuk alatt akár össze is roppanhattak. Az egyszer „levizsgázott” pedagógus már nem is védhette magát, hosszú időre rásütötték a megbízhatatlanság, a munkakerülés bélyegét.)

A faültetés, a parkok rendezése és tisztán tartása, sőt maga a parkosítás szinte állandó pedagógusi feladatnak is számított már, magam is kötelezően részt vettem az Állomás tér és a Nagypiac tér parkosításában, a Bunyitay liget és megszámlálhatatlan utca fásításában. Nem akarok elfogult lenni: mondjuk, hogy ezt is csinálni kellett, mert a háború után az államnak nem futotta a jövedelméből mindenre. Csináltuk is szívesen egy-két alkalommal, de amikor már súlyos teherként nehezedett ránk az egyre ismétlődő munka, elment a kedvünk tőle, és lázadoztunk. Nem akadt egyetlen vezető ember egész Nagyváradon, aki arra vállalkozott volna, hogy felhívja a nálánál is nagyobbak figyelmét: ezek a pedagógusok a tankönyvhiánnyal is megküzdének szakmájukban, ami azt jelenti, hogy újságokból, folyóiratokból, régi könyvekből, egymás jegyzeteiből állítják össze a mindennapi tananyagot, s az óravázlatok felmutatása nélkül be sem engedik őket az igazgatók az osztályba - vagyis: éjfél előtt képtelenek lefeküdni.

A cserebogár és a burgonyabogár irtása, a bükkmakkszedés, a különféle gyógynövények gyűjtése adták meg a további lehetőségeket természetszeretetünk fokozatos fejlesztésére. Egyszer hajnalban kellett volna elindulniuk a nagyváradon iskolásoknak bükkmakkszedésre, de az állomáson arról értesítettek bennünket, hogy a tervezett akció elmarad, haza kell engedni a tanulókat. Néhány nap múlva gyűlésre hívták be az igazgatókat, amelynek egyetlen napirendi pontja volt: a gyermekek csúnyán viselkedtek, felzavarták az alvó várost, trágár szavakat ordítottak, százával érkeznek a tanfelügyelőségre a panaszok.

Csak mi, nyelvzakosok húzhattunk hasznót a dologból, rámutatva a szólások keletkezésére. Mert a bükkmakkszedésből szólás keletkezett: „Mehetsz, barátom, bükkmakkot szedni!” Jelentése: a munkádnak nem lesz semmi eredménye, kilátástalan a helyzeted.

Mint minden intézmény, a Tudományterjesztő Társaság is évi munkatervvel dolgozott. Ennek egyik pontja az évenként megtartandó előadások számának feltüntetése volt. Vezetőit megdicsérték, talán ki is tüntették, ha ki tudta mutatni az előírányzott szám túlszárnyalását. De kik tartották az előadásokat? Elsősorban a pedagógusok, és többnyire vasárnap, amikor pihenniük

kellett volna. Azok közé tartoztam, akiket majdnem minden vasárnap kijelöltek ilyen akcióra. Szívesen elvállaltam én is egy-két alkalommal. De amikor rámkaptak, arra való tekintettel, hogy nőtlen vagyok, és jó az előadóképességem, már-már elsírtam magam. Elvtársak, értsék meg, önök engem örök nőtlenségre, agglegénységre ítélnék. Nagyvárad egyik legszebb lányának udvarlok, de nem tudom elvinni egy moziba, mert egész héten éjfélig dolgozom, még szombaton is. Maradna a vasárnapom. Ettől az egyetlen alkalomtól akarnak megfosztani? A fiataloknak meg is kell ismerniük egymást, mielőtt házasságra lépnének!

Egyszer a falu egészségvédelméről kellett előadást tartanom egy Telegd melletti községben. Nem is voltam előzőleg kijelölve. Reggel öt órakor ébresztettek fel, hogy mennem kell, s a kezembe nyomtak egy több oldalas vázlatot. Negyven év távlatából megpróbálok visszaemlékezni rá - a rendszerezés igénye nélkül, természetesen. Szó volt benne a lakás higiénijáról, a szellőztetésről és a világításról, a lakás szárazon és tisztán tartásáról, a vécéről (értsd: budiról!), a kút helyének megválasztásáról, az istállótrágya elhelyezéséről, a majorságudvarról, a virágoskertről, az utca tisztán tartásáról, a légyről, a szúnyogról, a bolháról, a tetűről, a poloskáról, a kutyaharapásról, a helyes táplálkozásról és öltözködésről, a járványos betegségekről, a gyermekvédelemről, az öreg betegek eltartásáról, az oltások szükségességéről, és ezekhez tettem én még legalább húsz olyan kérdést, amelyet magam találtam ki. Mert a mellettem ülő jegyző rám parancsolt, hogy húzzam az előadást addig, amíg a kerékpáros futára megérkezik Nagyváradról, ugyanis képtelen még egyszer ilyen szép számban összegyűjteni a falu népét, s neki az érkező utasításokat feltétlen közölnie kell. Kezdetben humorosan fogtam fel a dolgot: legalább próbára teszem az előadói képességemet. Beszéltem vagy másfél órát, s ránéztem a jegyzőre. Az meghúzta a kabátom ujját, és azt súgta: „Beszéljen, tanár elvtárs!” Eltelt egy újabb, aztán egy legújabb óra, s a jegyző nem kegyelmezett: „Mondja, tanár elvtárs, mondja!” Az emberek köhögtek, tüszentettek - a tél közepén jártunk éppen -, mozgolódtak, jobbra meg balra nézelődtek, de főleg az ajtóra, s néhányan el is szállingóztak, aminek az lett a következménye, hogy a jegyző bezáratta az ajtót. „A közösség érdeke mindennél fontosabb!” - ezt csak úgy az előadásom közben kiabálta be. Komoly aggodalmam támadt: ez a szerencsétlen jegyző nem gondol arra, hogy a lezárt ajtón a menekülésünk is lehetlenné válik, ha ezek a parasztok egyszer csak ránk támadnak? Úgy látszik, hiányzott arról az óráról, amelyiken Dózsa Györgyről tanítottak! Csak azzal tudtam vigasztalni magam, hogy ezek a parasztok nem kiegyenesített kaszával jöttek a gyűlésre, de a nagy csörömpöléssel lezárt kaput így is világosan hallottam. Épp a lepkékről beszéltem már -, nem is tudom, milyen összefüggésben -, amikor egy kerékpáros ember jelent meg az ablaknál, és gépelt lapokat lobogtatott. „Elég lesz, tanár elvtárs, a fenébe!” - mondta a jegyző, s egy olyan befejezést kanyarintottam beszédem végére, hogy magam is meghatódtam. Azt hazudtam, hogy a szomszédék kislánya azért veszett meg körülbelül húsz éve, mert nem fordultak idejében orvoshoz. A tanulság: ha egészségi problémáink vannak, első utunk az orvos legyen!

Az volt a legszomorúbb az egész dologban, hogy az előadókat szállító teherautó közben visszaérkezett a szomszéd falvakból, s mivelhogy nem láttak engem az útkereszteződésnél, úgy vélték, hogy egy alkalmi kocsival hazautaztam. A tél közepén magamra hagytak a csikorgó hidegben. Csak késő este kerültem haza. Hiába várt a jelöltem, ezúttal sem tudtunk elmenni a moziba. Isten kétszeresen is megvert a hazugságért.

A legnehezebb faluakcióm mégsem ez volt. Az úgy történt, hogy defektet kaptunk a tenkei úton, s a mínusz húsz fokos hideget sétálva, szaladgálva vészeltük át az erdőben, hogy meg ne fagyjunk. Másnap reggel fél tízkor érkeztünk haza (sohasem felejttem el), s Bondár Lajos alapszervi titkár parancsára azonnal tanítanom kellett. (Számos hasonló intézkedése miatt később levítézlett. Senkitől nem kapott megbízatást embertelenségek elkövetésére.)

A legnehezebbéről tehát beszéltem. A legkínosabb faluakciómról teszek még említést. Szakszerű előadást kellett tartanom mezőgazdasági kérdésekről - nekem, aki sohasem tudtam megkülönböztetni egymástól a búzát, az árpát meg a rozsot; ma sem tudom, én már ilyen defektussal fogok meghalni. Amíg én beszéltem - természetesen jegyzetektől -, valahogy még ment, de amikor kérdéseket tettek fel nekem a falusiak, és én oda sem szagoltam, úgy elszégyelltem magam, hogy belepirultam. Ha az osztályban történik ez a tanítványaimmal, minden bizonnyal tanári pályafutásom végét jelentette volna. Nekem nem lett volna többé lelkiismeret, hogy tanítványaim szeme előtt megjelenjek. Azóta sem jártam a kérdéses faluban.

Romániai pedagógusi megbízatás évtizedek óta az állatösszeírás. Ma is tart, és nagyon sok nevelőt érint. A kijelölt pedagógusok a téli vakációban házról házra járva összeírják minden háziállatot: szarvasmarhát, lovat, sertést, juhot, kecskét, nyulat, szárnyasokat. Még a méheket is. (Szerencsére nem szám szerint, hanem kaptáronként.) A kutyákhoz meg a macskákhoz nem nyúlnak, de a kutyák hozzájuk igen. Hogy ne szólhassanak egy szót sem, kapnak a cipőkoptatásért egy kis bagatell pénzt. Egyszer összeírtam egy városszéli házban vagy harminc szárnyast - a majorságudvart bejárva, az ólakba is benézve ennyit számoltam össze. (Szigorúan közölték, hogy a hamisan beírt adatokért felelünk, szűrővizsgálatokkal ellenőrzik munkánk hitelességét.) A szárnyasok számszerű bejegyzése után (a színüket nem kellett beírni, így semmi előnyt nem élvezett a csinos kendermagos) a háziasszony szembekacagott. Közölte, hogy a jövő héten lesz a lánya lakodalma, a pipiket egytől egyig levágja. Csak jó étvágyat kívánhattam a lagzihoz, de a papíromon ez szerepelt: ennyi tyúk, ennyi kakas - valótlanságot tükröző adatok. És kérdezem: hol szerepelnek a szomszédban vagy a patak partján grasszáló tyúkok?

Próbálja valaki bebizonyítani, hogy nem a pedagógus megalázását jelentik az ilyen akciók!

De ennél is nagyobb megaláztatásokat kellett elviselniük a falusi tanítóknak és tanároknak, akik a térsz- és néptanácsi elnökök kiszolgáltatottjai lettek. Minden durvaságukat és önkényeskedésüket le kellett nyelniük. Olyan parancsot(!) is kaptak, hogy korán reggel kopogjanak be minden házba, és küldjék dolgozni a parasztokat.

Nem folytatom.

Azt a pedagógust ugratták a legtöbb munkára, akit lehetett. Aki nem merte kinyitni a száját sohasem, vagy nem volt olyan rokona és ismerőse, aki védelmébe vehette volna. Voltak olyan pedagógusok, akik alig vettek részt az akciókban, s akkor is csak a tessék-lássék kedvéért.

Megismétlem: a pedagógus közösségi ember. Tudja ezt maga is. Hazája iránti szeretete, foglalkozásának jellege is azt kívánja, hogy áldozatot hozzon, példát mutasson. De meddig? Mekkora mértékig? Tanítványai is látták megaláztatását, s ha nem, szüleiktől, ismerőseiktől hallottak róla. Az ilyen helyzetbe került pedagógusnak nem lehet tekintélye. Anélkül pedig fabatkát sem ér a szorgalma, a lelkiismeretessége, a tudása.

A nevelés és az oktatás rengeteg türelmet, figyelmet, éberséget, odaadást igényel. A fáradt pedagógust arra kényszeríti szomorú sorsa, hogy a világgal és önmagával egyre gyakrabban kompromisszumot kössön. De akkor már nem lehet igazi pedagógus. Ez a pálya nem ismeri a megalkuvást.

Tizenharmadik fejezet

Ahogy a megyei szakfelügyelő látja

1952. február 1-én kineveztek a magyar nyelv- és irodalomtanítás megyei szakfelügyelőjének. Még nem töltöttem be a harmincadik évemet, nem számítottam ilyen előléptetésre. Mindamellett nagyon elkésérített. A szervezés sohasem tartozott az erősségeim közé, nem is szerettem. Tudom, hogy mindenütt szükség van a szervezettségre, mivelhogy ellentéte, a szervezetlenség gátolója lehet minden közösségi tevékenységnek. Ha arról kellett gondoskodnom, hogy az osztályomban vagy az óráimon rend, fegyelem és tisztaság legyen, az ezekkel járó szervezési követelményeknek jól megfelelttem; de ez már a tanítási gyakorlat szerves kelléke volt, amire - merem állítani - iskoláim felkészítettek. Az volt a legbölcsebb szervező és irányító, aki felfedezte és teljes határozottsággal kimondta a szervezéssel kapcsolatos kérdést: mindenkit a maga helyére! Vagyis: olyan munkakörben tevékenykedjék minden ember, amely képességeinek és érdeklődési körének a legjobban megfelel. Én elismerem: az volna a legideálisabb helyzet, ha mindenki mindenhez értene, s az egyént ott használhatná fel a közösség, ahol éppen tetszik neki, de ez sohasem következik be.

A szervezési munka, jóllehet csak egy része a szakfelügyelői tevékenységnek, s talán nem is lép fel akkora gyakorlati súllyal, mint az irányítás, a szakkérdésekben való tanácsadás, mégis annyi időt követelt tőlem, s akkora szétszóródást, hogy nem volt meg hozzá a kellő energiám. Nem százfelé ugráló, hanem elmélkedő, magába mélyedő típusú embernek születtem, hagyjanak engem a tanítási óráimnál! Ez a mindenem, ebben akarom kiélni magam. Ha rosszul csinálok valamit, figyelmeztessenek rá; ha tetszik egy-egy elképzelésem, népszerűsítsék! - mindenki tanulhat mindenkitől, többet vagy kevesebbet.

Szakfelügyelői munkámhoz nem biztosították a szükséges feltételeket, következésképpen nem is dolgozhattam akkora eredményességgel, ahogy tanári munkámban megszoktam; mert én mindenképpen kikényszerítettem a tanítás-kívánta jó eredményt, nélküle élni sem tudtam volna nyugodtan.

Épp szakfelügyelői kinevezésem előtt kezdtem el kikísérletezni a helyesírás és a nyelvtan tanítására vonatkozó elképzeléseimet, amelyek máris szép eredménnyel biztattak, kíváncsi lettem volna az újabb fejleményekre. Sohasem voltak olyan jó nyelvészeim és helyesíróim, mint az akkori ötödik és hatodik osztályban. Ezek a 11-12 éves gyerekek - szám szerint elég sokan - képesek voltak megírni az évharmadi dolgozatukat mindössze néhány vesszőhibával. Egyszer a köztisztviselő tanítottam dr. Vargáné szakfelügyelő jelenlétében. Igazán semmitmondónak tűnő téma, mégis annyira összehangoltuk, hogy a szakfelügyelő a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott gyermekeim aktivitásáról és ügyességéről. Kiss András, Krajcsovics István, Boros József, Guttmann Helmut, Mocos László, Nagy Géza kisdíákjaim arcára és számos megnyilatkozására úgy emlékszem 35 év elmúltával is, mintha csak tegnapi emlékképek volnának. Szakfelügyelővé történő kinevezésem után minden reggel találkoztam velük hivatalba menésem alkalmával. Hangosan rám köszöntek, és éles nevetésük szigonyként fúrta át bordám közét, hogy szívem közepéig megsebezzen. Íme mennyire élnek, s csupán statisztikai számok lettek egyszeriben: iskolájukba beiratkozott - mondjuk - 500 tanuló, munkásgyermek ennyi, szegényparaszt származású ennyi, értelmiségi ennyi. Számomra semmitmondó adatok, már csak azért is, mert egyformán szerettem őket; ha az osztályba léptem, nekem szent volt minden tanítványom, az édes húgomat sem kivételeztem.

Teltek a felügyelői hetek, s próbáltam összegezni addigi munkámat. Száraz utasításokat és jelentéseket tartalmazó papírlapok néztek rám minden irányból, szánakozva és megvetően.

Egy részüket én kaptam mindenfelől, más részüket én küldtem mindenfelé. Valamennyire rá volt írva, hogy honnan érkezett, de az már nem, hogy mi lesz a végső útja: a legsilányabb hely, ahová naponként el-eljárunk, vagy a legjobb esetben is egy városszéli szemétdomb. Hitványabbnak éreztem magam Akakij Akakijevisnél, mert az legalább örömét lelte az aktamásolásban. Félreértés ne essék: tisztelek én minden odaadással elvégzett munkát, még az utcaseprőket is, nélkülük hová jutnánk! Kalapot emelek az öntudatos gyepmesternek is, ha alulról érkezett, és nem részeges levitézlett emberként jutott el ide. Megtapsolom azt a megyei szakfelügyelőt, aki rendet teremt a munkaterületén, s lázba hozza városi és falusi pedagógusait. Szorgalmam és lelkiismeretességem folytán én is eljutottam egy elfogadható szakfelügyelői szinthez, talán a jó minősítéshez is, de mit ért a becsületességem, ha csak két-háromhetenként juthattam el egy-egy faluba, mivelhogy a gépkocsit mindig elszípkázták előlem. Beigazolódott ugyanis, hogy az iskolai szakfelügyelőknek van szükségük legkevésbé a megyei tanács rendelkezésére álló két-három kocsi, s már az sem volt fontos, hogy eljutunk-e a tanítási órákra vagy sem, elég volt összehívni egy röpgyűlést, hogy közölni tudjuk az újabb és újabb s az egymást gyakran keresztező utasításokat. Nekem ez szenvedés volt, nem munka. Ha a megyei tanács gazdasági osztálya déli 12 órakor rendelkezésünkre bocsátott egy kocsit, már csak ebédjüket megzavarva gyűjthettük össze a pedagógusokat, egész délutáni munkájukat keresztezve. Mindmáig sem értem, miért nem közelíthettük meg vonattal azokat a községeket, amelyeknek a menetrendje számunkra megfelelő volt.

Úgy érzem, hogy a lehetőségekhez képest mindent elkövettem a magyartanítás eredményessége érdekében. Felismerve az utazási nehézségeket, már kezdetben elhatároztam, hogy meglátogatom a legjobb nagyváradi tanerőket. Összegyűjtöm mindazt, ami szép és tanulságos a munkájukban, hogy később továbbjutva, ne csak a magam elképzeléseit népszerűsítsem, hanem az övékét is. Nagyon szép órákat és rendezvényeket láttam. Mattyasovszky Adél tanárnő precizitása a tanítónőképzőben akárki számára példamutató lehetett volna. Dr. Franklné Diósszilágyi Ibolya verselemzési óráján a kertészeti szakközépiskolában úgy skandálták a tanulók az időmértékes verseket, hogy ámulatba ejtettek. Még hogy skandáltak, az semmi; de szemmel láthatóan élvezték is a munkájukat. (Évtizedek múltán jártam olyan gimnáziumban, ahol a tanulók nem ismerték az időmértékes verslábakat.) Árkosi József tanítványai kiugrottak a bőrükből, ha Kós Károly vagy Tamási Áron nevét hallották, s olyan székely népballadai estéket rendeztek, amelyekre az egész város felfigyelt. Dr. András Ágoston Arany epikai műveiből színdarabokat írt, s a Bajusz szereplői például akkora hévvel és átéltséggel dolgoztak a színpadon, hogy önmagukat is zavarba hozhatták; én nem hiszem, hogy azokban a percekben minden kétséget kizáróan meg tudták volna mondani, hogy mik is ők tulajdonképpen: diákok, vagy színészek? Dr. Vadászné Tompa Mihály-órája az egészségügyi szakközépiskolában új tapasztalatokkal gazdagította korábbi elképzeléseimet. Demkó László óráit a természetes egyszerűség tette széppé. Lovász Róza negyedikes általános iskolai leánykái olyan nyelvtani feladatokat oldottak meg, amelyekkel országos versenyt is meg lehetett volna nyerni. Hát ilyen nívós tanítás folyik Nagyvárad magyar tannyelvű iskoláiban? Íme, Groza Péter nemzetiségi iskolapolitikája most érleli legszebb gyümölcsseit! Büszke lehet a demokratikus Románia oktatási eredményeire és nemzetiségi politikájára egyaránt.

Hogy el ne felejtsem, a nagyszalontai Arany János Gimnáziumban is láttam egy nagyon szép nekibuzdulást: diákjai előadták Nagyváradon Molière Botcsinálta doktorát - nívósan, élvezetesen. S ami a legfontosabb: önként vállalták a nagy munkát, felszabadultságuk érzésétől fűtve.

Örömmel dolgoztam fel a látott eredményeket minden kiszállásom alkalmával.

Legnagyobb örömeim közé tartozott a nagyváradi zsidóság szép hozzáállása a magyar tanügyhöz. Szívesen adták gyermekeiket az iskoláinkba, nyilván azért, mert jó garanciát láttak azok tudásbeli fejlődésére, demokratikus nevelésére. Iskoláinkban egyébként kiváló zsidó tanárok is tanítottak, akikhez hála és elkötelezettség fűz bennünket. Dr. Rózsa Jenő filozófiatanár munkásságát annyira értékesnek tartották felsőbb hatóságaink, hogy megbízást adtak neki egyetemi tanszék elfoglalására. Schwartz Lajos fizikus kedves modorával, mindenkori diszponáltságával szinte belerobbant életünkbe: megjelenése után néhány héttel már olyan gyökeret vert nálunk, hogy el sem tudtuk volna képzelni nélküle az iskolánkat. Tárnoky György matematikus az iskolánkból nőtte ki magát, kedvelt tanítványunk volt évekkel korábban. Deutsch Elemérné németet és latint tanított hozzáértéssel. Népszerűségét az is fokozta, hogy belgyógyász főorvos férje Nagyvárad legkedvesebb emberei közé tartozott, akit mindenki mély kalapemeléssel üdvözölt. Kifizető volt a zsidó gyerekeknek az itt tanulás azért is, mert erős felsőfokú magyar tanintézetek fogadták őket az országban: a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, a marosvásárhelyi Orvosi Egyetem és az ugyancsak marosvásárhelyi Színművészeti Főiskola.

Nagy meglepéssel tapasztaltam, hogy magyar és zsidó nemzetiségű tanítványaink tökéletes összhangban éltek együtt, és valamennyiüket ugyanilyen viszony fűzte a román diáksághoz is. Az erre történő emlékezés kétségkívül legnagyobb tanári élményeim közé tartozik.

Szakfelügyelői tevékenységem egyre inkább hozzászoktatott, hogy ne csak a magasság útjait lássam, hanem a mélység ösvényeit is. Hiba volna, ha elragadtatnám magam az első eredmények láttán, és nem venném észre a hiányosságokat. „Minden nagyon szép, minden nagyon jó, mindennel meg vagyok elégedve” - mézesmázos az ilyen beszéd, és nagy nemtörődöm-séget takar. Egy Habsburg uralkodóhoz talán méltó, de egy pedagógushoz nem.

A helyesírás tanításával például megyei viszonylatban nem voltam elégedett. A tervszerűen felépített munkának nyoma sem látszott, mindenütt megelégedtek az alkalmoszerű próbálkozásokkal. A magyar helyesírás nagyon nehéz, fél munkával nem tanítható meg sikeresen. Alapos tapasztalat állt mögöttem ezen a téren, jogosnak éreztem új intézkedések meghozatalát. Ám a helyesírás tanításának külön fejezetet szentelek majd.

Nem voltam megelégedve a magánolvasmányok vezetésével. Abból indultam ki, hogy Groza Péter miniszterelnöksége idején nem a „románok történelmét” tanítjuk, mint az elmúlt rendszerben, hanem a „romániai népek”, illetve a „dunai népek” történelmét, mivelhogy a szocializmus felépítését tűztük ki célul és a nacionalizmus lerombolását. Akkor pedig kapcsolódjék a magánolvasmányok egy része a magyar nép történelméhez is. Az alsóbb osztályokban különösen kérjünk számon és tárgyaljunk meg olyan regényeket, amelyek vissza-tükrözik történelmünk menetét. A következő műveket ajánlottam:

Herczeg Ferenc: Pogányok.

Kós Károly: Az országépítő. (Szent István korát tükrözi).

Makkai Sándor: Táltoskirály, Sárga vihar. (A tatárjárás kora).

Kós Károly: Budai Nagy Antal (1437).

Jókai: Törökvilág Magyarországon, Fráter György, A nagyenyedi két fűzfa.

Mikes Kelemen: Törökországi levelek.

Jókai: Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán, A kőszívű ember fiai. Az új földesúr. (A reformkorszak, a szabadságharc és az önkényuralom korának tükörképei).

Úgy gondoltam, hogy ezek a művek jól hozzáillenek a gyermekek életkorához, lekötik figyelmüket, szívesen olvassák valamennyien. A magyar fiatalok, különösen a leányaink, valamikor a Jókai-regényeken nevelkedtek, miért ne járulhatnának hozzá most is ezek a művek lelki-világuk megalapozásához. Nem ragaszkodtam feltétlen a fenti művekhez, más írók is számításba jöhettek tetszés szerint. Voltak, akik Gulácsy-regényt választottak Nagy Lajos, mások Darvas-művet a Hunyadiak korára.

Ajánlottam az önképzőkori munka megváltoztatását. Általában az volt a gyakorlat, hogy kiadtak a tanárok egy írot, egy jó tanuló felolvasást tartott róla, aztán következtek a hozzászólások. Én gyökeresen átszerveztem korábban ezt a foglalkozást. Szűnjenek meg a hosszú, unalmas felolvasások! Legyen inkább két rövid előadás: egy irodalmi és egy képzőművészeti, s máris többoldalú a nevelési ráhatásunk. Kezdődjék minden önképzőkori tevékenység egy kis hangulatos zenével, kövesse ezt egy rövid irodalmi előadás, majd egy képzőművészeti (szintén időhöz mérten). Ha lehetséges, összefüggő műsorokat állítsunk össze. Az egyik műsorom ez volt:

1. Schubert: Szerenád (hanglemezejről).
2. Petőfi szerelmi költészete (szavalatokkal).
3. Munkácsy Mihály, a legnagyobb magyar festő (néhány képének vetítésével).
4. A tanulók rövid hozzászólása az előadásokhoz.
5. A vezetőtanár összegző értékelése.
6. Schumann: Álmodozás (hanglemezejről, de inkább egy zongorázni tudó tanuló közreműködésével).

A biedermeieres zene nagyon jól illett a Petőfi-témához, Munkácsy festészete pedig kapcsolatba hozható Petőfivel.

Vagy egy másik műsorom:

1. Ady-Kodály: Fölszállott a páva.
2. Ady költészetének újszerű vonásai.
3. Brîncuși szobrászata.
4. Hozzászólások, tanári értékelés.
5. Egy román és egy orosz népdal hanglemezejről.

Brîncuși-t azért tettük Ady mellé, mert ő is modern, Ady pedig igen nagy tehetségnek tartotta.

Világosan látható, hogy a népek kölcsönös szeretetét, megbecsülését szolgálta egy ilyen műsor.

A terem mindig megtelt, élénkek voltak a hozzászólások, a műsorokat önkéntes jelentkezések alapján állítottuk össze. A gyerekek versengtek, ki jusson hamarabb egy-egy előadáshoz. Saját írásaikkal (verseikkel, novelláikkal) is jelentkezhetek a műsorokba.

Szakköznevelői tevékenységem megkezdése előtt én voltam iskolánk egyik díszítő felelőse. Felfedeztem az antikváriumban a Magyar írók Panteonja című könyvet. Gyönyörű képek voltak benne, mintegy ötven magyar író, költő portréja. Kiszedtem azoknak a képét, akiket tanítunk irodalomból; kértem az igazgatókat, hogy ráháztassák be, tegyék ki a folyosóra, s majd beviszünk egy-egy képet alkalomadtán az órára is szemléltető anyagnak. Ez megkönnyítette a magyartanárok munkáját, nem kellett szemléltető anyag után járniuk minduntalan. De a román- és az orosz tanárok munkáját is megkönnyítettem, mert megkértem Ciurdariu Alexandru orosz tanárunkat, szerezzen be román és orosz írói portrékat is, azokat pedig függesszük ki a szemben lévő falra.

Ajánlottam tanárainknak, hogy oldják meg hasonlóan iskolájuk díszítését, ha jónak tartják az elképzelésemet. Sokan hajlottak ajánlatomra.

Hiányoltam, hogy középiskoláink nem tartanak szoros kapcsolatot főiskoláinkkal. Kolozsvár mindössze 150 km-re van tőlünk, de sem időnk, sem pénzünk nem volt hozzá, hogy évenként felutazzunk végzős osztályainkkal a Bolyai Tudományegyetemre; Marosvásárhelyre még kevésbé, a rossz vonatjárás és a székelykocsárdi átszállás miatt. Pedig sok ambíciót szerezhettek volna tanítványaink, ha egy-két évvel korábban megismerkednek továbbtanulásuk színhelyével, ezekben az esetekben olyan városokkal, amelyekre az egész ország büszke lehetett. Bukarest után Kolozsvár volt Románia második legműveltebb városa. Nemcsak magyar, hanem román hagyományokkal is rendelkezett. Íróknak és költőknek, zeneszerzőknek és zenetudósoknak, történészeknek, természettudósoknak, művészeknek volt otthona: tanítványaink megfürödhettek volna patinás levegőjében, hogy minél jobban fokozzák tudásukat, több kedvet kapva Kolozsvár későbbi meghódítására. A főiskolák sem nyújtották ki karjaikat a megragadásukra. Hogy miért? Talán azért, mert elég simán haladtak már a dolgok, ment minden a maga útján a demokrácia kiszélesítése felé, s alig győzték számbavenni elért eredményeiket. A prosperitás éveiben éltünk.

Ajánlottam tanítványaimnak, hogy éljenek az alkalmi lehetőségekkel, utazzanak fel egyszerűen korábban végzett barátjaikhoz, és járják be együtt felsőfokú intézményeinket, bemenne egy-egy előadásra is, hiszen a professzorok ezt nem veszik rossz néven. Igyekeztem meggyőzni őket a főiskolai élet szépségeiről, amikor nem kell már foglalkozniuk mindennel, csak a választott tantárgyakkal, s a szép kollokviumi és vizsgai eredmények élvezetes munkára serkentik őket.

Sokkal nehezebbnek látszott a román nyelvű főiskolák és egyetemek megközelítése, mert számos olyan tanítványunk volt, aki nem beszélte a román nyelvet elfogadható szinten, s ez visszatetszést kelthetett az ottani professzorokban és hallgatókban. Könnyebben megérti egymást két együtt élő nép a nyelvek kölcsönös ismerete esetében. Már említettem egy helyütt, hogy épp a mi iskolánk, az egykori Szent László Főgimnázium növendékei vetették meg először lábukat a temesvári Politechnikai Intézetben, felkeltve professzorai bizalmát a magyar matematikai és fizikai tehetségek iránt. (Csak egy példát említek a matematikai téren: Klincsek Tamás tanítványunkból egyetemi professzor lett alig másfél évtized múlva a kolozsvári, majd egy kanadai egyetemen.)

Nem akartam elhinni: kezdtem magam valamelyest beleélni szakfelügyelői tevékenységembe. Már nem száraz utasításokat és jelentéseket tartalmazó papírlapok néztek rám nagy százalékban az asztalomon, hanem egyre inkább az étellel, a megvalósításokkal teleírt lapok. Nagy hegyecsúcs kevélykedett még előttem, igaz, de megtettem néhány lépést a meghódítására - esetleg azoknak, akik majd utánam dolgoznak a szakfelügyelői munkakörben. Mert a tanári munkára, a tanításra mindig visszavágytam. Úgy néztem hátra szakfelügyelői tevékenységemre, hogy tulajdonképpen előre láttam: ha ismét tanítani fogok, ezt és ezt a munkámat másképpen csinálom. Sokat tanultam az órák látogatásából.

Nagyon szomorú felismeréshez jutottam vidéki kiszállásaim alkalmával: hogy a magyarság már az ötvenes évek elején sem tudott élni politikai lehetőségeivel, jogaival. Megvoltak az iskolái, de az osztálytermekben egyre inkább üres padosorok ásítoztak. Kérve kértem fiatal házasainkat: népesítsék be az iskolákat, ha azt akarják, hogy a magyarnyelvű oktatás megmaradjon falvainkban.

Falra hányt borsó volt a legtöbb igyekvésem. Évek múltával a magyar iskolák fokozatosan elsorvadtak.

Tizennegyedik fejezet

Férfi tanár egy leányiskolában

Megyei szakfelügyelői megbízatásom tiszavirág-életű volt, egy évig tartott. A Köznevelési Minisztérium feloszlatta a pedagógiai kabineteket, arra gondolva, hogy túlságosan nagy teret engedélyezett bennük a kisebbségeknek. Majd felélesztették újból ezeket a felügyelőségeket egy-két év múlva, de egészen más összetételben és színezetben. A már jól ismert s a háború előtt is igen gyakran alkalmazott furfangos módszerekkel tudomásunkra hozták, hogy a nemzetiségi iskolapolitikát csak a román irányítás teheti egységessé, életképessé. Ez Gheorghiu-Dej nemzetiségi politikája volt, nem a Groza Péteré. Groza politikájának tisztaságát többen is megkérdőjelezték újabban magyar körökben - mondván, hogy már korábban is voltak a magyarság érdekeit sértő lépései, például ingatlanszerzési lehetőségeket használt ki -, én mégis merem állítani: iskolahálózatunkat az ő segítségével nélkül sohasem építhettük volna ki, nélküle nincs Magyar Autonóm Tartomány, és magyar tanítókat sem küldtek volna soha csángó testvéreinkhez. Épp Groza halálakor (1958) kapott szabad kezét Gheorghiu-Dej magyarságtipró intézkedései megtételéhez, meghatározván utóda nemzetiségi politikáját is.

A megyei tanács kapuja tehát bezárult előttem; de nem a fiúliceumba helyeztek vissza, hanem a 3-as Számú Leányliceumba, az egykori Szent Orsolya Leánygimnáziumba. Említettem már, hogy a román liceum szó a magyar gimnázium fogalmának felel meg, s a legtöbb intelligenciát adó, az egyetemi életre történő felkészítést szolgáló iskolatípus volt az akkori Romániában is. A román gimnáziumok pedig az egykori magyar polgári iskolának feleltek meg. 1948-tól kezdve annyiszor megváltoztatták az iskolatípusok nevét és az iskolák számozását, hogy sokan nem is tudtak már eligazodni rajtuk. Mi magyarok a liceum szó helyett szívesebben mondtunk gimnáziumot.

Én már korábban is tanítottam leányiskolában, az Orsolya Gimnáziumban is helyettesítettem hosszú hónapokon át, de a mostani megbízatásomat egészen másnak láttam és éreztem. Mindenekelőtt nagy megtiszteltetésnek tartottam, hogy teljes jogú tanárként 14-19 éves leányok oktatását és nevelését bízzák rám, akik tőlem is várják tudásuk kiszélesítését, jellemük formálását, intelligenciaszintjük olyan magasra történő emelését, amelyet joggal elvár tőlük a társadalom, hiszen kiktől várhatna többet, mint a leendő orvosoktól, jogászoktól, pedagógusoktól, közgazdászoktól, mérnököktől.

Az lepott meg a legjobban, hogy igazgatóhelyettesnek is kineveztek a leányliceumba, noha a harmincadik évemet még be sem töltöttem. Rossz emlékek nyugtalanítottak. Kolozsvári középiskolás koromban egy nyugdíj előtt álló leányiskolai igazgatót azért helyeztek át fiúiskolába, mert kapcsolatot épített ki egy tanítványával, s tudott róla az egész város. Nem igényeltem semmiféle magyarázatot arra, hogy egy huszonkilenc éves, egészséges, rendkívül mély lelki életet élő férfi tanár előbb-utóbb beleszeret tanítványaiba, mivelhogy ezt elkerülhetetlennek, törvényszerűen bekövetkező jelenségnek tartottam. Szeretni szabad. Nincs az a kisdiaák, aki ne volna titokban szerelmes egyik vagy másik színésznőbe, filmszillagba, vagy helységének kiemelten szép leányába, aki után a férfiak gombnyomással visszaneznek. Ki szabhatta volna meg, hogy Petrarca ne szeresse Laurát, Dante Beatricét, Juhász Gyula Sárvári Annát! Csak a szerelem megnyilvánulási formája vitatható.

Összeszorítottam az öklömet, és elhatároztam, hogy példamutatóan élek új munkahelyemen. Több volt ez egy elhatározásnál: fogadalomtétel volt önmagamnak, amire legfontosabb értékmérőm, saját lelkiismeretem kötelezett, örömmel töltött el egy felfedezés: hiszen az élet játszik velem, talán azért, hogy megkínózzon, s incselkedése végén kiadja jutalmamat, az

élettársat, akit évek óta keresek. Itt aztán lesz alkalmam megismerni lányokat. Kiválaszthatom magamnak azt, aki az igényeimnek legjobban megfelel. Szép lesz és jó, művelt és házias, testben és lélekben tiszta. Sorolhatnám még a jó tulajdonságait. Gondolkozzunk csak egy kicsit, nem árt precizírozni. Olyan szép legyen, mint Dadi. Olyan művelt, mint Babi, olyan házias, mint Ica, olyan csevegő, mint Márta; lehet egy kicsit alacsonyabb Magdinál, egy kicsit magasabb Katinál, de semmi esetre se legyen kövérebb Ilonkánál, mert akkor már hízásra hajlamos, és ne legyen soványabb a még mindig csinos Nusinál, mert kinevetnek vele. Szembekacagtam magam: hisz' az, akiről álmodom, maga az eszményi nő, aki tulajdonképpen nem is létezik, csak a képzeletemben. És milyen joga kívánom mindezt; én volnék az eszményi férfi?

Petőfiről azt tanítottam, hogy szerelmi költészetében a nép tiszta erkölce nyilatkozik meg; az egész világirodalomban senki sem tudott szebben, nagyobb tisztelettel írni a nőkről, mint ő: mert minden lányban leendő élettársát kereste. Megvolt a férfi eszményképem: Petőfi. Milyen jól hozzáillik egy irodalomtanárhoz! Itt kell megtalálnom az élettársamat, ebben az iskolában. Ha elszalasztom a nagy lehetőséget, megérdemlem, hogy boldogtalan legyek. Olyan egyszerű minden az életben, csak nyitott szemmel kell járni benne. Az egyik tanártársam a tanítványát vette el; Bartók is, Kodály is. Kiváló orvosok, fiatal egyetemi tanárok is gyakran így nőszülnek. „Cherchez la femme!” - keressétek az asszonyt! De ne a távolban, hanem az ígéretesebb közelségben. A józan gondolkodás visszafogott. A közismert szólást nem éppen így értelmezik, hanem egy kicsit másképpen: mindennek oka a nő. Lehet, hogy nem is olyan egyszerű az élet?

Az életfilozófiai kérdésre átmenetileg az irodalom adott választ, a sokszor megírt és megénekelt „láthatatlan ember”. Eszerint nem ismerjük egymást, mert mindenki láthatatlan, megfoghatatlan. Sok igazság van benne. Hús-, harmincévi házasság után azért válnak el emberek, mert rájönnek, hogy nem egymáshoz valók. Később felfedeztem egy nagy életigazságot - feltételezhetően mások is rádöbbenek már -: az a legrosszabb dolog, ha agyonfilozofáljuk az életünket. Az ösztönnek, a megsejtésnek sokszor fontosabb szerepe lehet benne, mint egész tudatvilágunknak.

Napról napra megújítottam önmagamnak tett fogadalmamat: nagyon becsületesen fogok élni a leányiskolában, és mindenképpen arra törekszem, hogy megtaláljam benne leendő élettársamat.

Az óráimra minden alkalommal felkészültem. Nem blamálok magam nagylányok előtt. Azok minden mozdulatomat, mondatomat, szavamat, de még a hanglejtésemet is ösztönyszerűen figyelik. Meg fogják mondani évek múltán is, hogy milyen nyakkendőt hordtam, amikor Katonát tanítottam. Észreveszik a gyűrődést a nadrágomon, az ingemen, a port a cipőmon, a félreálló hajszálat a fejemen. Mindenre ügyelve arra is törekednem kell, hogy ne legyek aggodalmaskodó, maradjak meg mindenben egyszerűnek, természetesnek, hiszen Petőfi mondta: akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs.

Egyszer Tóth Árpád Esti sugárkoszorú-ját tanítottam. A rövid ráhangolás után kellő átéléssel elszavaltam a remek költeményt. Megvolt az adottságom hozzá, ebben biztos voltam. Éreztem minden soránál és mondatánál, hogy kimért és magabiztos vagyok. Nem sietek, nem topogok. Nem túlfeszítet az átélésem, de nem is kevés. Az osztályban csend volt, a lányok megdermedtek. Szép és értelmes volt a tekintetük, kitárták az anyag befogadására a lelküket. Magam is csodálkoztam, hogy koncentráltágom mellett hogy voltam képes három dologra is figyelni: a versre, a lányokra és önmagamra. Láttam minden rám tekintő szemet, éreztem szívem fokozott verését, de mindenekfölött a versben éltem. Magához ölelt - mint szerető és védő édesanya - a magabiztosság, s nekem már mondani sem kellett, hiszen magamból

kivetődően tudtam: nemcsak Tóth Árpád kedvesét ragyogja be immár az esti sugárkoszorú, hanem az én fejemet is. Elérkeztem a költemény utolsó mondatához: „mennyire szeretlek”. Megdermedtem a remekmű szépségétől én is, úgy álltam néhány másodpercig. Az osztályban halotti csend volt, annak igazolásaképpen, hogy mi most egyetlen közösséggé kovácsolódtunk össze, egy rendkívüli gyönyör közös élvezőivé, amikor egy leány suttogva megszólalt: „Jaj de szép volt!”

Boldog az a férfi tanár, aki finom női lelkeknek a természetről, a barátságról, a családi érzés melegéről, az emberszeretetről és mindenekfölött a szerelemről taníthat. Én a legmélyebb és legmaradandóbb érzésnek az édesanyjai szeretetet tartom, s meg vagyok győződve róla, hogy ez a legtermészetesebb érzés, s épp ebből adódóan soha el nem múlhat; de a legkülönlegesebb és a legtöbb lelki gyönyört adó érzés mégis a szerelem, mert több a telítettsége, a mindent elsöprő ereje és tűzokádó fényessége. Annyival több, hogy bizonyos esetekben már-már elviselhetetlenné válik, s épp ezért ki is merülhet, el is múlhat.

Amikor azt a mondatát tolmácsoltam Tóth Árpádnak a vers összegzésekképpen, hogy „mennyire szeretlek”, már nem is a költő, hanem a magam szerelmét, óhaját és vágyát mondtam, és elsősorban nem is egy osztálynak, hanem annak a megfoghatatlannak, aki, mint eljövendő élettársam, már ott lebegett valahol az osztályterem négy fala között, s a lányok is tulajdonképpen a maguk megfoghatatlan felemásuknak hódoltak kedves megalázkodásukban, amikor fejet hajtva átadták magukat a vers élvezésének. De szerelmes voltam az osztályomba is, mert ezek a lányok fiatalok és szépek voltak, s ki tudja, hányan lehettek köztük, akik az óhajtott élettárs szerepét betölthették volna. Bizonyos fokú túlzással azt is meg merem kockáztatni, hogy valamennyi leánytanítványomba szerelmes voltam, de úgy, hogy egyéni grafikonjukra más-más magasságban vetítődött ki a százalékos arány, a legszebbekhez jobban vonzódtam.

Fiúiskolában is elérheti a tanár az egybehangoltság legmagasabb csúcsait - kívülem is sokan meggyőződhetnek róla -, de a leányiskola képes még ehhez is hozzátenni valamit, ami a férfi-női viszony sajátos létezéséből adódik, és nagyon természetellenes volna, ha ez a plusz érzés nem jelentkeznék.

Akármilyen iskolában tanítson is az irodalomtanár, igazi sikerét csak úgy érheti el, ha szuggesztív erejét képes akkora mértékben kivetíteni osztályaira, ahogyan példámmal is érzékeltettem. Nem lehet senki igazi irodalomtanár, a legnagyobb irodalomtudós sem, ha nem rendelkezik ezzel a képességgel.

A színészi produkciókat viharos tapsok szokták köszönteni, amelyek minden bizonnyal elhangzásuk után is munkálkodnak a nézői lelkekben, de az én munkámat dermedt csend követte. Ebben meg is mutatkozik a két pálya különbözősége. A színészi pálya sokkal hálásabb - noha hálátlan is lehet -, a tanári pálya szépsége pedig kifelé lényegesen kevesebbet mutat. Úgy kárpótolhatjuk magunkat, ha szabad utat nyitunk önteremtette szépségeink érzéklésére és elraktározására szívünk mélyében. Rólunk ritkán írnak a lapok, de ez sohasem zárhatja ki azt, hogy ne lehessünk olyan boldogok, mint a legnagyobb színészek. Nemcsak nagy és legnagyobb színészek vannak, hanem hasonló fokú tanárok is, csak hogy ők sokkal szűkebb körben, a katedránál, vagy dolgozószobájuk diszkrét sarkában élvezik munkájuk szépségét és eredményességét - krisztusi alázatosságban. Ez ne keserítsen el bennünket!

A leányiskolában tanító férfi tanár feltétlen használja ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a férfi és a nő kapcsolatáról tár eléje az irodalom, s amelyek a legszebb formában Madách Tragédiájában jelentkeznek. Az egyiptomi színben Fáraó-Ádám így nyilatkozik:

„Oh nő, mi szűk, mi gyarló látköröd,
S a büszke férfit épp ez vonzza hozzád -
Csak gyöngeség, mit az erő szerethet.”

Éva válasza:

„Ah, fáraó, tán már untatlak is
E hasztalan, e balga fecsegessél?
Hiába, ha okosabb nem vagyok.”

A világirodalom legszebb sorai közé tartozik az, amit most Ádám mond:

„Ne is kívánd, hogy légy, én kedvesem.
Eszem elég van nékem önmagamnak,
Erő s nagyságért nem kebledre hajlok,
Sem a tudásért, mind ezt könyveimben
Sokkal jobban föllelhetem. Te csak
Beszélj, beszélj, hogy halljam hangodat,
Rezgése szűmön végig árjadozzon.
Akármit mondasz, mind egy; oh, ki kérdi
Mit énekel a kis madár, azért
Édes sejtéssel halljuk hangjait.
Te csak virág légy, drága csecsebecs,
Haszontalan, de szép, s ez érdeme.”

Első pillanatra úgy tűnik, hogy Madách itt alárendelt szerepet szán a nőnek; több bírálója meg is jegyzi: a Fáraó felfogása ez, és nem Madáché. Az én véleményem az, hogy mindenképpen a költő felfogását tükrözik ezek a sorok, csak hogy értelmüket nem egyetlen színből, hanem Éva egész szerepéből kell magyarázni. Akkor az is kidomborodik, hogy a nőben keservesen csalódó Madách olyan tisztelettel tud nyilatkozni a nőről, ahogy csak Petőfi tette. Akár hozzá is tehetjük: senki sem tudott szebben írni a nőkről, mint ő. Madáchnak egy előnye is van az összehasonlításban: az ő házassága katasztrofálisan végződött, Petőfi pedig földi üdvözülését, mennyországát élte át hitvese mellett. (A legszebben a *Minek nevezzelek?...* című versében fejezi ezt ki.)

Az első prágai színben Madách megerősíti, amit az egyiptomi színben mond: hogy a nő elválaszthatatlanul hozzátartozik a férfinak, s tulajdonképpen csak ketten egyek, külön-külön nem teljesíthetik feladatukat. Kepler-Ádám mondja Borbála-Évának, hűtlen feleségének:

„Minő csodás keverese rossz s nemesnek
A nő, méregből s mézből összeszűrve.
Mégis miért vonz? Mert a jó sajátja,
Míg bűne a koré, mely szülte őt.”

Madách feltétlen emberi nagysága itt már világosabban megmutatkozik: a nő legnagyobb értékét abban látja, hogy jó, s mivelhogy ezt fő tulajdonságként emeli ki, arra lehet következtetni, hogy a férfinak is jobb. (De milyen jó ember lehetett alapjában véve Madách is, ha a legrosszabb feleség láttán még mindig így értékel! - nyilván higgadtan, mint mikor az útját kiadta.)

A római színben Éva képes kimenteni magát a legmélyebb züllöttségéből, s kiemeli innen Ádámot is. Megigazulása ezekkel a sorokkal kezdődik:

„S kivált ha még dalt hallok és zenét,
Nem hallgatom a szűk korlátú szót,
De a hang árja ringat, mint hajó,
S úgy érzem, mintha álomban feküdném:
A rezge hangon messze múltba szállnék,
Hol napsugáros pálmafák alatt
Ártatlan voltam, játszi, gyermeteg,
Nagy és nemes volt lelkem hivatása.”

Tegyük hozzá: Éva itt paradicsomi tisztaságát, ártatlanságát siratja, kéri vissza. Nemes hivatása pedig az volt, hogy az emberiség anyja legyen. Nemcsak Madách művében, hanem az egész világon, mindenütt ő a megoldás kulcsa. Szédítően nagy magasság ez, ahová férfi soha el nem juthat.

Leány tanítványainkat mindenekelőtt arra a felismerésre kell eljuttatnunk, hogy ők különbek nálunk, mert ők édesanyák lehetnek. Ha tőlünk hallják, jobban elhiszik, mintha egy tanárnő tanítaná nekik. De ne nagyképűségből oktassunk így, és ne hamis háttérrel. Higgyünk Madách igazában, és tanításának megfelelően kezeljük a nőket, a legnagyobb tisztességgel!

Hát körülbelül ilyen beállítottsággal neveltem leány tanítványaimat. Munkám korántsem volt problémamentes, amit az alábbi esetek igazolnak:

Én a leányiskolában mindig úgy éreztem, hogy fülíg szerelmes vagyok. De kibe? Úgy véltem, hogy egyesekbe jobban, mint másokba, de tulajdonképpen mindenkibe. Valamennyi leányt magáztam, a kisebbeket is, mert a leendő édesanyákat láttam bennük, s megadtam nekik a tiszteletet. Ez nem zárta ki a szigorúságomat. (Sokat dolgoztam értük, jogosan követeltem meg a tudásukat.)

A harmadikos leányaim körülbelül 14 évesek voltak, mint Shakespeare világhírű művében Júlia. Az osztálytermük eldugott helyen volt, egy lépcsőlejáraton túl, igen távol a tanáritól. Sohasem vártak az osztályban, mindig elémbé jöttek, így érzékeltették vonzódásukat. Már az egész iskola beszélt róluk, nem csoda, ha a tantestület fülébe jutottak, s tudomást szerzett róluk az igazgatónőnk is, Fülöpné Réz Gizella. Nagyon szigorú és pedáns nő volt, sokak szerint a város legkiválóbb igazgatónője. Hallani sem akart a megkülönböztetett viselkedésről, s mindent elkövetett az említett osztály leépítésére. Csak átmeneti volt a sikere, egy-két hétre szóló mindössze, s a lányok újból megjelentek a fogadásomra. Rendkívül nehéz helyzetbe jutottam, mert sem szép szóval, sem szigorral nem tudtam jobb belátásra bírni őket, s úgy véltem, hogy ez a tehetetlenség árt a tanári tekintélyemnek, amolyan pedagógusi kudarc is egyben. De egy csitri osztállyal nem volt érdemes hadakozni, az igazgatónő és a tantestület angolosan visszalépett, mintha mit sem tudna már a dolgról; ki is tudhatná, mi történik a legeldugottabb osztályukban. Talán beleunnak egyszer, s maguktól abbahagyják kamaszkodásukat. Nem hagyták abba, az év végéig kitarítottak.

A negyedikes lányok azzal leptek meg egyszer, hogy a magyaróra előtti szünetben fehér szalagot kötöttek a hajukba, s beleegyeztek, hogy egyetlen leány rózsaszínű szalagot kössön megkülönböztetésképpen, mivelhogy kijelentette, hogy az egész osztályban senki sem szerethet engem jobban nálánál. Elismert tekintély volt Ildikó, az iskola legjobb tornászának nyilvánították.

M.-né, az osztályfőnökük bizalmasan magához kéretett:

- Jóska, valamit csinálnunk kell, az egész osztály szerelmes magába, s azt mondják, azért nem tanulnak. Hiába is tanulnának, semmit sem fog az eszük, mert folyton magára gondolnak. (Hosszú évek múltán nagyon kicsin múlt, hogy nem Ildikó lett a feleségem, de elmondhatom már most, hogy még hosszabb időtávlatban ebből az osztályból került ki a hitves-

társam. Olyan leány volt, akire a legkevésbé sem figyeltem fel, s akire akkorra már szinte nem is emlékeztem. Ilyen kiszámíthatatlan az élet.)

Abban állapotunk meg az osztályfőnökkel, hogy nem veszem észre az osztály reagálásait, és vigyázni fogok rá, hogy senkit se részesítsek megkülönböztetett figyelmességben - s talán megnyugosznak egyszer.

A hagyományos iskolarendszer felbomlott, az elemi osztályokat helyenként megszüntették, létrehozták a 11 osztályos líceumokat. A kilencedik osztályosok most 16 évesek voltak. Velük is meggyűlt a bajom. Az édesanyámnál étkeztem, az ott lakó húgaimmal együtt. Már nem laktam velük, mert éjszaka is dolgoznom kellett, nem zavarhattam őket állandóan. Megkért egy nős kartársam, hogy költözzem hozzájuk bagatell lakbérért albérletbe, nehogy elkobozzák a többtetszobájukat. Nem laktam messze tőlünk, kapva kaptam az ajánlatukon. Így aztán tulajdonképpen két lakással is rendelkeztem, édesanyáméknál is gyakran tartózkodtam. Az ő lakásuk egy átjárós házban volt, két kijárata lévén az udvaruknak. Édesanyám egyszer nevetgélve fogadott, s egy kis virágcsokrot nyújtott át meg egy apró borítékot. (Ki nem nyitotta volna a világot sem, hogy elolvassa a leveletemet, mert édesapám a Cuncihoz írt első szerelmeslevelem elolvasásakor igen erősen leintette.)

- Valami lányok dobták be az ablakodon - magyarázta édesanyám -, aztán kiszaladtak a másik kapun a Sztaroveszky utcába. Elég nagy lányok voltak.

Kinyitottam a borítékot, s egy névjegykártyányi lapon Petőfit láttam lerajzolva, nemzetiszínű karszalaggal, lóháton, alatta az alábbi idézettel és írással:

„Fényesebb a láncnál a kard,
Jobban ékesíti a kart.”

Köszönjük a szép magyarórákat: a 3 Anonyma.

Nem veszélyes dolog - gondoltam. - Szeretik a Petőfi-verseket, ez nem lehet hiba.

De a levelek és a virágok egyre gyakrabban hullottak be szobám állandóan nyitva tartott ablakán, s a levelek többnyire Petőfi-idézeteket tartalmaztak:

„S választottunk magunknak csillagot.
Az országúton végig a szekérrel
A négy ökör lassacskán ballagott.”

Vagy:

„A virágnak megtiltani nem lehet,
Hogy ne nyíljék, ha jön a szép kikelet.”

Vagy:

„Hogyha már nem szeretsz,
Az Isten áldjon meg,
De ha még szeretsz, úgy
Ezerszer áldjon meg!”

Ezt sokkal merészebbnek és veszélyesebbnek tartottam - noha csak képzelődés -, mert könnyen félremagyarázható, s feltételez egy korábbi kapcsolatot, szerelmet. És mi ez a tegeződés? Még csak ez az idézet hiányzott volna betetőzősképpen:

„E néhány sorral érd be most, öcsém,
Én a vidámság hangját keresém,
És akaratlan ilyen fekete
Lett gondolatjaimnak menete.”

Csacsiság volt az egész, mint a legtöbb diákszerelem. Kezdetben óvakodtam tőle, hogy megtudjam, ki is a 3 Anonyma, de a véletlen mégis úgy hozta, hogy tudomást szerezzek róluk. Az történt ugyanis, hogy a lányok a másik lakásomnál is megjelentek. Kapcsolatot teremtettek a velem egy appartement-ban lakó Anna nénivel, s megkérték, hogy névnapom alkalmából virágot helyezhessenek el a szobámban, amelynek a kulcsát sohasem vittem magammal, hanem az előszoba ablakában hagytam. Anna néni volt az a Hegyesi lány, aki virággal köszöntötte Jókaiékat, mikor a kolozsvári Mátyás-szobor leleplezéséről jöve, Ady kérésére kiszálltak Váradon. (Korábban már említettem a kedves eseményt.) Anna néni megértő viselkedése felbátorította a lányokat, hogy máskor is virágot hozzanak nekem, így történt aztán, hogy Sabău Dudu tanárék, akiknél laktam, felismerték őket. Továbbra is úgy viselkedtem, mintha tudomásom sem volna az Anonymák kilétéről.

Sokkal kényesebb volt ezeknél az eseteknél az a lányos ügyem, amely akkor adódott, mikor még helyettesként tanítottam a leánylíceumban. Egy szakvizsgára készülő kartársnőmet kellett helyettesítenem, akinek bukásra állt egy utolsó éves tanítványa, s nekem kellett eldöntennem, hogy érettségire állhat-e. Ez a leány valóban keveset tudott magyarból, de elhatároztam, hogy nem buktatom meg. Még lesz ideje felkészülni az érettségire, s élvezheti az akkor még érvényben lévő egyik különleges rendelet áldását is: ha nem tud beszélni a kihúzott tételről, jogában van választani egy íróat a kijelöltek közül, de azt aztán alaposan és sokoldalúan kell ismernie. Eötvöst választotta, s megkért, hogy készítsem fel favorizált írójából. Elnevettem magam:

- Látja, milyen véletlenek vannak! Épp most tanulmányozom A magyar regény története című könyvet, s akár hiszi, akár nem, Eötvösig jutottam. Menjen el délután a lakásomra, be fogják engedni, s üljön le az asztalomhoz! A könyv Eötvösre van kinyitva, jegyezzen ki magának mindent, amit szükségesnek tart!

Négyszemközt voltunk az osztályteremben, a társai magunkra hagytak a szünetben. A leány belenézett a szemembe, rátette kezét a katedrán tartott kezemre, és átszellemülten a következőket mondta:

- Nagyon szépen köszönöm, de én a legszívesebben mégis akkor mennék, amikor a tanár úr is otthon van. Könnyebben felkészülnék egy kis magyarázat segítségével, és... fiatalok vagyunk mindketten.

Nem az a férfi voltam, akit hidegen hagynak az ilyen kijelentések. Reszkettem az izgalomtól, és remegő hangon szólaltam meg:

- Nem tudok határozott választ adni. Majd meglátjuk. Ha mégsem mennék el, csinálja úgy, ahogy mondtam... Majd meglátjuk. De nyugodjék meg: a beszélgetésünkről senki sem fog tudomást szerezni.

Tizennyolc éves múlt, az osztály egyik legszebb tanulója. Még azt is tudtam róla, hogy őt tartják társai az osztály legszebb bőrű leányának.

Rettenetesen szenvedtem otthon, nem is ebédeltem. Édesanyám kijelentette, hogy sohasem látott ilyenek, és aggódik értem. Mi történt velem? Sétáltam le és fel a két egymásba nyíló szobában, és gondolkodtam. Mit csinálna más tanár a helyzetemben? Meg voltam győződve róla, hogy nem habozna, megadta volna azonnal az igenlő választ. Döntöttem: el fogok menni, és kategorikusan viselkedem, nem vagyok bolond kihagyni ezt a nagy lehetőséget. Az élet romantikája környékezett meg, a legszebb regénytéma: egy fiatal tanár és egy nagyon szép diáklány szerelme. Már az előszobában voltam, rátettem kezemet a kilincsre. Mintha oda ragadt volna. Nem tudtam kinyitni. Elhagyott minden erőm. Megszólalt édesanyám is:

- Ne menj most sehova, fiam! Nyugodj meg előbb!

Megszületett a végleges elhatározásom. Nem megyek el! Mindenki megtehetné, de egy tanár sohasem. Azt vallottam, hogy ez a legszebb pálya, mert emberi lelkeket formálunk, s egész életünket a fiatalság körében éljük le. Szent ez a pálya. Akkor pedig kövessünk el mindent, hogy az maradjon.

Elképzeltem magam az emberek között. Hogy viselkednének, ha beavatnám őket a titkomba? Láttam a magam körül vigyorgó és mélyen lenéző arcokat. Bolondnak tartanak. Betegnek, férfiatlannak. Meg álszentnek is. Egyszerűen nem tudják elhinni a viselkedésemet. Undorral távoznak tőlem.

A leány nagyon szépen felkészült Eötvösből, meghallgattam egyszer. De nem volt szüksége a választott íróra, mert a kihúzott tételét is tudta. Babitsot húzta.

Úgy emlékeztem vissza mindig erre az eseményre, mint tanári pályafutásom legnagyobb sikerére.

Nelliről beszélek még.

Őt akkor tanítottam, amikor kinevezett tanára és igazgatóhelyettese voltam a leánygimnáziumnak. Abszurdumnak tartottam, hogy egy nagy középiskolában, amelynek párhuzamos osztályai voltak, az igazgatóhelyettesnek kellett ellátnia a könyvtárosi teendőket is. Csoda, hogy bele nem pusztultam az emberfeletti munkába, bár - rövidesen kitudódik - ez is majdnem bekövetkezett.

Nelli szép volt és csinos, barna és utolsó éves. Irodalmi intelligenciával rendelkezett. Sohasem jelent meg az órákon készületlenül, s gyakran hozzászólt a kérdésekhez. Meglátásai jók voltak, s jelesre írta a dolgozatait is. Szorgalmasan olvasta a könyvtári könyveket, s gyakran elbeszélgettünk kettesben is a könyvek szomszédságában. Megtetszett nekem. Egész viselkedése arra mutatott, hogy szimpátiánk kölcsönös, terveket szőttem ismeretségünkől. Érzelmimről nem nyilatkoztam, a kezét sem fogtam meg soha, még mindig élt bennem a komoly tapasztalat: tanárnak ezt nem szabad. Meg aztán nehéz helyzetbe kerülnénk, ha a tanárát kellene kikosaraznia. Sohasem lehet tudni biztosan, mi lakozik egy ember belső világában. Hiszen mindenki láthatatlan, kiismerhetetlen. Elhatároztam, hogy sikeres érettségi vizsgája után nemsokára nyilatkozom.

Csakugyan szépen érettségizett. A tárgyamból is megérdemelte a maximális osztályzatot.

Csakhogy a vizsgák után egy héttel megtudtam, hogy súlyos beteg vagyok.

Tizenötödik fejezet

Egy szörnyű betegség hálójában

Gyarló emberi mivoltunk egyik megnyilatkozása az, hogy szeretünk túlzásokban és megtevéstől szándékkal beszélni. Megfigyelhető ez akkor is, amikor életbölcseleti igazságokat mondunk, következtetéseket vonunk le. Az egyszerű népi embernek ez jobban sikerül, mint a magát sokkal műveltebbnek, okosabbnak és tapasztaltabbnak valló városi egyénnek, beleértve a legrepresentatívabb felső körökbe tartozó individuumokat is. Mert ha egy politikus azt mondja, hogy a tiszta erkölcs mindennél többet ér, lehet, hogy ennek nincs semmi erkölcsi fedezete, mihelyt felvetődik a kérdés: mit ért ő tiszta erkölcsön? tett-e egyetlen lépést is az igazi, a „tiszta” erkölcs, gyakorlati érvényesüléséért? Mert politikailag azt is ki lehet nyilvánítani, hogy az első és a második világháború nemcsak szükségszerűség volt, hanem erkölcsös tett is. (Vannak szép számmal olyanok, akik hisznek benne.) De ha az egyszerű parasztember azt mondja, hogy „jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok”, ennek aranyfedezete van. Egyrészt azt jelenti, hogy a biztosat ne szalasszuk el a bizonytalanért, másrészt arra int, hogy legyünk mértéktartóak. A „jó tettért jót várj!” közmondás pedig századunk legfontosabb napiparancsának számít, mert jaj lesz a világnak, ha az egyre növekvő és szaporodó rossz akarokat nem tapossák el minél gyorsabban, minél keményebben.

Szívesen beszélnek túlzásokban azok, akik uralkodni kívánnak. Azt mondják, hogy néhány év vagy évtized leforgása alatt meg fogják váltani a világot. Könnyen hajlanak hamis következtetések levonására, akik agyondolgoztatnak másokat. (Ebből a fejezetből kitűnik majd: hogyan.) Ők találták ki ezt a közmondásszerűséget: az ember, annyit bír el, amennyit a hátára raknak. Hát nem, uraim! Ez nem igaz! Ezt nem az a munkás találta ki, akít ma annyira hajszoznak az egész világon, hogy lélegzétvételhez sem jut; és nem az a paraszt (mondjuk Veres Péter), aki lebbenslevesen élve, napkelte előtt kezdte az aratást, és még napnyugtakor sem hagyta abba; de az sem, aki betegre dolgozta magát egész életében, s annyi nyugdíja van, hogy két kiló sertéshúst vásárolhat belőle. (Esetleg kenyeret is? Erősen kétlem.)

Tehát: az ember annyit bír el, amennyit a hátára raknak - mondják egyesek.

Saját élettapasztalatom alapján adom meg rá a választ.

A mi generációnk egy része nem a negyvenes évek elején szenvedte át a második világháborút, amikor a front távol esett hazánktól, s a legközelebbi sikoly is tőlünk mérföldekre szakadt fel. Csak a hevenyészve lehulló bombák sejtették ízelítőt adóan, hogy milyen is lenne a háború, ha egyszer a nyakunkra telepedne. Színházba, operába, futballmérkőzésekre jártunk, miközben mások leszakadt fülüket, elvesztett kezefejüket keresgálték, esetleg elfeledve, hogy otthonuk is volt egyszer, vagy nem tudva, hogy asztalánál visszasíratja-e őket egy szomorú, magányos nő, akít valaha úgy hívtak, hogy feleség. Mert lehet, hogy a hűtlenség mezejére lépett régen. Nem hallottuk a deportáltak hörgését sem. Mi a háború nehézségeit a negyvenes évek második és az ötvenes évek első felében éltük át, amikor éhezve hajszoztuk bele magunkat a tuberkulózisba, és megbocsáthatatlan bűnnek tartották feletteseink, ha valaki éjfél előtt lehunyta a szemét, és kikapcsolódásra, álomra vágyott. Lenézték azt, aki térdre roskadva el akarta hitetni, hogy nem szimulál, hanem féltve őrzött energiája hagyta őt cserben. Agyondolgoztatták. Karrieristák hemzsegő sokasága kapaszkodott hetykés életideáljába, a nőzésbe és ivásba, a minél biztosabb egzisztenciába, s a feketézők valóban fekete lelkű serege a bőrt is lehúzta volna kiszemelt áldozatairól. Az elállatiasodott ember most nem a háború aktív borzalmaiban élte ki magát, hanem - milyen paradoxonnak tűnik - a béke kínálta lehetőségekben; de voltak olyanok is, akik egy újabb háború lehetőségeivel rémítgettek.

Hol álltam én ebben a walpurgis-éji kavarodásban?

Ott álltam volt iskolám tornatermének ajtajánál, hogy a nyári kötelező tanfolyamok idejére kantinnak kinevezett helyiség eldorádójában kínzó éhségemet csillapítsam - ha lehet. - A kantin előtt, ahol a vidékiek étkeztek. Olyan csöppecske volt a fizetésem, hogy örültem, ha egyszer kenyeret csipegetve ehettem naponta, nem is gondolva a hagyományos reggeli, ebéd és vacsora mámorára. Az történt ugyanis, hogy a kantinba szóló belépőjegyet egykori iskola-titkárom, Bondár Lajos kezelte, s ha nem ellenőrizték őt is, csak legyintett a kezével, hogy én is bemehetek. Meg voltam mentve arra a napra, nem maradt üres a gyomrom. De ha nem emelkedett fel a legyintő kéz, akár össze is ehettem volna a rettenetes kánikulában. Csak úgy ficáncolódtott bennünk a kérdés: mi értelmük van ezeknek a tanfolyamoknak, ha csak nemrég kerültünk ki az egyetemről, s frissen élnek bennünk az útmutatások! Az igénybevételek nagyobb kárt tettek egészségünkben, mint amennyi hasznot az ismeretek sejtjeinkbe beépítettek.

Biztosra vettem, hogy az éhezésbe és a nagy munkaritmusba előbb-utóbb belebetegszem, ezért mindent elkövettem, hogy kiszabadítsam magam a Közoktatásügyi Minisztérium hatásköréből. Én már meghoztam az áldozatot a közösségért, amikor három iskolában is szinte ingyen tanítottam. Kényszerítsenek olyanokat is az áldozatvállalásra, akik minden alól kivonták magukat! Ott lapult a zsebemben két szakfelügyelői jelentés is: lelkiismeretesen, eredményesen dolgoztam. A két nyelven tanító Egészségügyi Szakközépiskolába szerettem volna áthelyeztetni magam, ahol - ott tanító kollégáimtól tudtam meg - sokkal kevesebb a hajsza. Az ő minisztériumuk könyörületesebb. A román igazgató, Șoldea, tárt karokkal fogadott, de magyar igazgatóhelyettese, Futó Aladár elvágta az utamat, mondván: hát igaz, hogy jól felkészült tanár, de iskolán kívüli munkát nem szívesen vállal. A lelkén szárad a megbetegedésem, az ő lelkén is. Merem állítani, hogy sokkal több önkéntes munkát vállaltam, mint ő, aki abban az iskolában csak irányított. De hát semmit sem tehettem: tőle függött az áthelyezésem.

Közben megtudtam, milyen céllal neveztek ki igazgatóhelyettesnek a leánylíceumba: hogy egy év múlva én legyek ott az igazgató, s hogy Fülöpné Réz Gizella, a jelenlegi igazgató legyen az aligazgatóm. A vártnál is nagyobb volt tehát a megtiszteltetés. De mit csináljak, ha nem vagyok igazgatónak való ember! Én ezt becsületesen bevallottam, és elutasítottam a kinevezést minden egyéb háttér nélkül. Nem szeretek igazgató lenni, mert nem érzek semmiféle hajlamot hozzá, és azonkívül utálok. Ez teljesen világos dolog, a legegyszerűbb matematikai képlet. Hegedűművész sem lehet senki, ha nincs tehetsége hozzá, s azonfelül utálja is a hegedűt. Az aligazgatói állást sem szerettem, alig vártam, hogy megszabaduljak tőle. Tanítani szerettem szenvedélyesen. Annyi ember van, aki betegesen szeret igazgatni, azokból válasszának! Hát nekem is lehet beleszólási jogom az életembe! Aztán miféle dolog az, hogy az igazgatóhelyettes könyvtáros is legyen! Nem hiszem, hogy volt rá példa az iskolák történetében.

Fülöpné megtiltotta, hogy befűtsek a könyvtárterembe, mert utasítást kapott, hogy takarékoskodjék a tüzelőanyaggal, ahogy lehet. Ezt az eljárást tartotta megfelelőnek. Így történt aztán, hogy megfázott a hátam, és influenzás lettem. Egy-két napig közepes lázzal jártam be az iskolába, aztán bejelentettem az igazgatónőmnek, hogy betegszabadságot kérek az orvosunktól.

- Csak az hiányzik, hogy lefeküdjék most, azzal a kicsi lázzal, mikor mennyi a dolgunk! Férfiember maga, bírja ki valahogy egy hétig, aztán elmúlik minden.

Csakugyan elmúlt, de még nem tudtam, hogyan.

Tavasszal hőemelkedésem volt, nem éreztem jól magam. Utasítottak bennünket, hogy minél többen vegyünk részt a szakszervezeti futóversenyen.

- Na, ez épp magának való feladat! - lelkesedett az igazgatóm. - Maga úszik, futballozik, a hegyeket járja, akár meg is nyerhetné ezt a versenyt, dicsőséget szerezne vele az iskolának.

- Betegen, igazgatóm?

- Ugyan, betegen! Nem beteg maga! Az ember annyit bír el, amennyit a hátára raknak.

A versenyt a Bunyitay ligetben rendezték, a strand előtti téren, annak egész hosszúságában - oda és vissza: ez volt a kitűzött célunk. Sikeresen vettem a rajtot, rugalmasan röpítettek az inaim. Megtörténhet, hogy gazdájuktól rugdalt versenylovak módjára habzott is a szám a győzelem boldog mámorának sugallatában, különösen a fordulónál, amikor tudomásul vettem, hogy mindenkit magam mögött hagytam tíz-, tizenöt-, húszméteres távolságban. Nemhiába voltam belényesi diákkoromban magasan az osztály leggyorsabb futója, most újból megmutathatom ragyogó képességeimet. Milyen dicsőség sugározza majd be iskolánkat, s mindenekelőtt az igazgatóm gondosan ápolt szőke, de cseppet sem fiatal fejét, ha eléje tarthatom holnap-holnapután a helybeli újságot: Az akaraterő csodát teremt; Fiala igazgatóhelyettes nyerte a tanügyi spartakiádot; A 3. Számú Leánylíceum a sport terén is kített magáért; Jó példamutatás a sokoldalúságra - ilyen címeikkel kenegettem a testem és a lelkem mindaddig, amikor már csak húsz méter választott el a szép amatőr győzelem illatos babérágától. De akkor hirtelen összeestem, s egy fiatal iskolaszolga ragadta el előlem a győzelmet jelentő ágat. Még láttam a célba érkezését, aztán már nem láttam semmit. Elhomályosult előttem minden. A szívem heves tiltakozással zakatolt; a mellemben szörnyű nyomást éreztem, és akkora légszomjat, ami már elviselhetetlennek látszott, s elnyúltam, mint egy agyontaposott béka. Eltelt egy negyedóra is, amíg hagytam magam felemelni, s fáradtságtól kínozva telepedtem le a legközelebbi sétatéri padra. Nem tudnám megmagyarázni, mit éreztem most a mellkasomban; talán az volna a legreálisabb, ha azt mondanám: soha nem tapasztalt szokatlanságot. A körzeti orvosom beutalt a poliklinikára röntgenvizsgálatra.

- Mióta beteg a tüdejével? - kérdezte Vintilă doktor.

- A tüdőmmel? Én? - Valósággal felháborodtam az orvosi tudatlanságon. - Hiszen én úszom, futballozom, fél éve mondta egy orvos barátom, hogy makkegészséges vagyok. Nem voltam én beteg soha, a soványságom ellenére sem. Mint tanár, s korábban mint egyetemista, vagy középiskolás diák, minden évben kötelezően megjelentem a röntgenvizsgálaton.

- Az orvos nem tágított:

- Sajnos, nagyon komoly beteg, s azonnal meg kell jelennie a tüdőgondozóban.

Kiütött a verejték rajtam, s talán össze is estem volna, ha Vintilă doktor azonnal le nem ültet.

Boldogok, akik nem élték még át a megsemmisítő emberi érzést, az összeroppanást; a valóságos helyzet és a hitetlenkedés szörnyű párharcát, melynek végső kimenetele mindig ugyanaz a dolog lehet, a vesztett csaták gyötrő fájdalma. Egy szempillantás alatt hangzott el fejem fölött az apokalipszis ítélete. Nem úszhatom, nem futballozhatom. Nem járhatom többé a vad Bihari-hegységet. De ami fölöttébb elviselhetetlen: nem nőülhetek. Családalapítás? Fátyolos, foszlányos álom, talán nem is létezett, meddő képzelődés volt csupán. Időnként a bambaság nihilizmusa ejtett fogságába, amikor megtörtségemben már gondolkozni sem tudtam, s érzéketlen tuskóként lebegtem egy túlvilági folyó hullámhátán. Ha sokáig tartott volna! De megadta magát ez az érzés a nálánál is erősebb hatalomnak, a bánat kolosszális méretű csapásának. Annyira legyengített az elkeseredés, hogy már enni, beszélni sem tudtam.

A húgaim - hárman is voltak - összedugdosták fejcskéküket, és vénasszonyok módjára pletykáltak egymásnak és másoknak, amit én csak jóval később tudhattam meg, hogy zölddió nagyságú kavernám van. Ha hallgatók a józan eszemre, és nem vetem alá magam az igazgatói fitymálásnak, megúszhattam volna egy kisebb beszuródással a téli influenzám alaposabb kivizsgálása folytán, vagy akár egy-két heti lefekvéssel. De hát ki hitte volna, hogy nem igaz a felesleges higgadt elmefuttatása: az ember annyit bír el, amennyit a hátára raknak.

Két nő között vergődtem akkortájt: Márta és Nelli között.

Márta az iskolánk laboránsnője volt, az önzetlen jóbarátom, akivel olykor-olykor koncertre jártam, de inkább a strandon találtunk egymásra, hódolva egy ártatlan kedvtelésnek: az iskolánkban történtek megtárgyalásának. Két évvel volt idősebb nálam, nem kalkuláltam be egy házasságba. Később már-már igen, s talán el is veszem, ha jobbra fordul az egészségi állapotom. Ma már úgy látom, nem lett volna rossz a házasságunk. Kedves volt és tiszta, aranyosan csevegő és árva, orvosok, ügyvédek és tanárok alkották társaságát. Noha nem rendelkezett egyetemi végzettséggel, eléggé magabiztosnak és reprezentatívnak látszott minden megmozdulása, nem vallottam volna szégyent vele.

A szanatóriumban többen is meghaltak mellettem, s hetenként, naponként vettük az újabb híreket mindenfelől: hogy ez meg amaz is meghalt már a gyilkos betegségben. Most volt igazi népbetegség a tüdőbaj, a háború után, annak következményeként. És képes voltam ilyen körülmények között visszaszerezni a lelki egyensúlyomat. Egy szanatóriumi vacsorán kijelentették az orvosok, hogy úgy kell viselkednie minden betegnek, ahogy én viselkedem, ha meg akarnak gyógyulni. Mindenki füle hallatára mondták be a nevemet. Márta biztatására ébredt fel bennem az első „hátha”. Hátha vannak csodák, s fel lehetne épülni még! Hátha befutnak újabb gyógyszerek, s a tudomány legyőzi ezt a szörnyű betegséget!

Nelli körülbelül tíz évvel volt fiatalabb nálam; ez sem egy eszményi korkülönbség, de nem is elfogadhatatlan. Fiatalságának viruló pompája kétségkívül jobban vonzott, de ki állíthatná, hogy ez a tíz év nem hordja-e magában a megbízhatatlanság ma még nem is sejthető csíráját. Vonzódott hozzám még mindig, a gyógyulás reményét szórta felém ő is, mikor kisebb sétákra csalogatott. De minél kedvesebb volt, annál inkább megbizonyosodott bennem, hogy nem szabad beárnyalnom fiatalkori ragyogását a mégiscsak fennálló bizonytalansággal. Visszaléptem az útjából.

Maradt tehát Márta. Pajtásnak, jóbarátnak. A szó legnemesebb értelmében. Maradt mindaddig, amíg szükségét éreztem. A lelkiismeretem szabott közénk határt - akár az előző esetben -, amikor két-három év elteltével még mindig nyitott kérdésnek számított az egészségi állapotom, s szerencsére megtalálta élete párját egy gyermekkori játszótársában.

Groza Péter politikájának igazolását láttam abban, s az egykori transzylvanista gondolat helyességét és szépségét, hogy román ember lett a kezelőorvosom: dr. Cipău Tiberiu főorvos úr. Egy szent orvost ismertem meg benne, aki önzetlenül viselte gondját betegeinek. Meg is kapta érte orvosi jutalmát: a pácienseiben feléledő reményt, s az abból adódó szeretetet. Nem minden orvos kapja ezt meg akkora mértékben, csak az arra érdemesek. Megpróbálkozott a légmellkezeléssel, noha a kavernám majdnem a mellem közepénél feküdt, és szalagszerű leragadások nehezítették a levegő optimális elhelyezkedését. Már volt egy-két sikeres esete hasonló helyzetekben. De mivelhogy víz keletkezett a tüdőmön, és elég kiszámíthatatlanná vált, hogy hány naponként járjak töltésre, elkövettem azt a hibát, hogy egyszer kétnapi késéssel jelentem meg. Az újabb leragadás kilátástalanná tette az elképzelt kezelési módot. Menthetetlennek látszott az életem. Csak egy radikális műtét segíthetne, ha egyáltalán vállalni merik az orvosok. Nagyvárádon nem volt mellkasebészet, a kolozsvári klinikára sem mert

rábízni az orvosom. Felvette a kapcsolatot a legjobb román mellkassebészrel, a bukaresti Cărpinișanu doktorral, akit régóta ismert, s az vállalkozott a kockázatos műtétre, ha bizonyos próbáknak megfelelek, de már annyi programált betege volt - nálamnál sokkal nagyobb pozíciójú emberek -, hogy csak három hónap múlva kerülhetett volna rám a sor.

A véletlenség határozta meg sorsom további alakulását. Egy utcai ismerősöm azt tanácsolta, hogy próbáljam meg felvenni a kapcsolatot a budapesti Kerényi Imre doktor tanársegéddel, ő a legjobb magyar mellkassebész; ha ő nem tud segíteni rajtam, akkor senki sem. (Megjegyezni kívánom, hogy már 1956-ban jártunk, betegségem harmadik évében. Egy év óta ismét tanítottam; nem a leányiskolában immár, hanem a 4. Számú Középiskolában, amely két magyar gimnázium összevonása folytán keletkezett.)

Felesleges volna részletezni azt a tortúrát, amit az idővel és minden más nehezítő körülménnyel folytattam. Nekem máris a műtőasztalon kellene feküdnöm, hogy be ne vérezzem, mert akkor kilátástalanná válnék maga a műtét lehetősége is. Kerényi doktor két közös ismerősünk kérésére máris programálni tudott, ha megkapom gyorsan az útlevelet, s az előpróbáknak megfelelek. Most újból meggyőződhettem róla, mit jelentett dr. Groza Péter helyesen alkalmazott nemzetiségi politikája. Az egyenlőséget valamennyi román állampolgár számára. Két hivatalos írás szó szerinti fordításával bizonyítom ezt. Az elsőt a városi szak-szervezet adta ki 1956 áprilisában:

Tanügyi Dolgozók Városi Szakszervezeti Bizottsága
Nagyvárad

36/1956. április 21-i sz.

Igazolvány

Igazoljuk, hogy Kun József elvtárs, a nagyváradai 4. Számú Középiskola tanára szak-szervezetünk tagja, tagsági könyvének száma 15951.

Kun elvtárs 1953-ban tüdőtébécében betegedett meg, s a Társadalombiztosító által garantált jogokat élvezzi.

Mivelhogy az elvtárs értékes ember („element valoros”), aki kitűnt az iskolai munkában, javasoljuk, hogy sürgősen kapja meg az útlevelét a budapesti Sebészeti Klinikán elvégzendő műtete céljából.

M. Copil
elnök
s. k.

(P. H.)

Olvashatatlan aláírás
titkár
s.k.

A másik igazolványt a Tartományi Tanügyi Szekció adta ki a következő megfogalmazásban:

A Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottsága
Tanügyi Szekció, Káderosztály

Nagyvárad. 407/1956. április 16-i sz.

Igazolvány

Igazoljuk az alábbiakban, hogy Kun József elvtárs, a 4. Sz. Nagyváradai Középiskola tanára, aki tízéves tanügyi szolgálattal rendelkezik, 1953-ban tüdőtuberkulózisban megbetegedett, s kezelése nem járt a kívánt eredménnyel. Orvosi igazolványából kitűnik, hogy csak egy sürgős műtéttel nyerhetné vissza egészségét. Kun József tanár elvtársnak van egy beutaló igazolványa a budapesti 2. Számú Sebészeti Klinikára, amely folyó év április 30-ig érvényes.

Figyelembe véve azt, hogy az elvtárs munkában betegedett meg, és most is lelkiismeretesen dolgozik, s hogy ezt az igazolványt a Magyar Népköztársaságba szóló útlevelének megszerzése érdekében kéri, hogy súlyos betegsége miatt mielőbb műtét elé álljon.

Javasoljuk útlevelének sürgős kiadását.

(P. H.)

Dr. Vörösvári Adalbert
a Tanügyi Szekció főnöke
s.k.

A két igazolvány birtokában felutaztam Bukarestbe, hogy a Tanügyi Szakszervezet segítségével minél hamarabb hozzájuthassak az útlevelémhez. Megható kedvességgel fogadtak. Fél óra elteltével már mindenki tudta az épületben, hogy itt tartózkodik egy beteg nagyváradi tanár, akin sürgősen segíteni kell. Összehívtak egy gyors bizottsági ülést, és megszavaztak 500 lejt a megsegítésemre, anélkül, hogy kértem volna. Másnap kezembe nyomták az útlevelet: „Sok szerencsét kívánunk a tanár elvtársnak s mielőbbi munkába állást, továbbá olyan szép eredményeket, amilyeneket korábban is elért. Beszéltünk telefonon a nagyváradi tanügyi szervekkel.”

Megkönnyeztem a jóságukat, és elkönyveltem, mint már annyiszor, hogy Groza Péter Romániája az én hazám is, amelynek előmeneteléért dolgoznom kell. Dolgoztam is, azért betegedtem meg.

Az operációm három és fél órát tartott. 1956-ban még nem altattak a lobektómiás műtéteken, mindvégig ébren voltam. Majdnem a műtőasztalon maradtam. Egy ideig beszéltetek az orvosok, nyilván tudatosan, aztán jó sokára megszólaltam én, és borzalmas percek következtek. Rám ordítottak, hogy azonnal hallgassak el, és ne beszéljek többé. Nagy kavarodás támadt körülöttem. Jól láttam néhány rohanó lábat, ahogy hason fekvemben lenéztem. Mit is éreztem? Hogy eláll a lélegzetem, egy pillanat alatt meghalok.

Hetek múlva megkérdeztem a János Kórházban a kezelőorvosomtól - utókezelésen voltam ott -, hogy mi történt a műtétemen.

- Tanár úr, nem kell ezt önnek tudnia. Az angyalok mentették meg. Örüljön, hogy mindenen túl van!

Az operáció májusban volt, s már nagyon jól éreztem magam. Október elején aztán, minden előzmény nélkül, súlyos szívrohamot kaptam. Olyan erősen vert a szívem, hogy majdnem szétromcsolta a mellkasomat. Borzalmas érzés volt. Most vonult el másodszer előttem az életem - először a műtéti krízis alatt. A mentők beszállítottak a nagyváradi közkórházba; az utcai orvosunk azt mondta az udvarunkban, hogy minden bekövetkezhet. Rendbehoztak, de két évig súlyos neurózisban szenvedtem, féltem a szívroham megismétlődésétől; nem mertem színházba, moziba, koncertre járni. Különösen reggel kilenckor féltem - akkor kezdődött ugyanis a nagy szívrohamom.

A rémképeim Biharfüreden oldódtak fel, ott töltöttem 1958, '59 és '60 nyarát. Már volt merszem az 1600-as csúcokat is megmászni óvatosan. Csak az első próbálkozáskor estem össze az 1629 méteres Pojana alatt. Félelmetes légszomjaim támadt, de azóta újra természetjáró lettem.

Nagyon akartam meggyógyulni. Azért is, hogy ismét taníthassak.

A nagy csapásokból hasznót is húzhat, élettapasztalatot is meríthet az ember. Nincs az a magyartanár, aki jobban átérezné Tóth Árpádnak a Palace-ban című versét, mint én. Sőt: Tóth Árpád egész költészetét. Ady bánatát. A betegségből adódó költői fájdalmaikat.

Tizenhatodik fejezet Groza Péter után - Groza Péter nélkül

Mondjuk ki bátran (ugyan miért ne mondanók, hiszen jólesik a visszaemlékezés): úgy futottunk Groza Péter védőszárnyai alá a 40-es és 50-es években, ha megbántottak bennünket, mint a kicsibék - oltalmat keresve, oltalmat remélve, és nem csalódva.

1958-ban bekövetkezett halála fokozatosan és gyökeresen megváltoztatta a romániai kisebbségek életét, jogi helyzetét. Igaz, hogy korábban is észre lehetett venni olykor egy-egy antidemokratikus intézkedést, sértő határozatot, ami Groza szellemével ellenkezett, de ezek elhárítására a legtöbbször meghozták a szükséges ellenintézkedést. Most vacogó csibék lettünk, kitéve szélnek és esőcsapásoknak, s többet kémleltük az eget, mindenütt héjákat sejtve, mint ahány percet munkában vagy nyugodt pihenésben eltöltöttünk.

Ejha! - mondogattuk mit sem sejtve, amikor egymás után szedték le a poros feliratú táblákat az üzletek faláról. - Lám nem is jók már azok a régiek! Bizonyára nem tükrözik eléggé a gazdasági életben beállt változásokat! A péküzletekben jó minőségű kenyeret lehetett kapni, s ha a hentesek nem is szólították le az embereket az utcán, húsvásárlásra buzdítva őket, a vendéglőkben szorgos pincérek hordták a fatányérost meg a bécsi szeletet és olyan spanyol-galléros söröket spékelték hozzá, hogy a kívülről kíváncsiskodóknak a nyáluk is elcsordult tőle. Ezek a spanyol-gallérok még nem is voltak szimbólumok: - dehogy célozgattak ők a neolatin rokonságra! - pincérlegények huncutságai csupán, melyek szemléletessé tesznek egy régi igazságot: ahol sok a hab, ott kevesebb a sör aránya - ne szólj semmit, testvér, örülj, hogy van már sör is! (A latin származás hangoztatása majd akkor dühöng, amikor de Gaulle tábornok ellátogat Romániába, de akkor aztán eget verő méreteken.)

Annál nagyobb volt a meglepetésünk, amikor az új feliratokra vetettük tekintetünket. Szent Úristen! Mi arra számítottunk, hogy barokkos pompával fogják kínálni az árúbőséget - ismétlem, volt elég áru, a prosperitást senki sem vonhatta kétségbe -, de ehelyett puritán kis feliratokká zsugorodtak, mondjuk: „legume și fructe”. Ennyi az egész. A barokkos díszítés, a „zöldség és gyümölcs” sehol. Eltűnt a „cukrászda” meg a „cukorkabolt” is, kiszorította helyét a „cofetărie”, „bombonerie”. Egyetlen magyar nyelvű felirat sem maradt a most még többségében magyar Nagyváradon.

Csak a „romanológiában” specializált és állandóan nyitott szemmel, sőt fürkésző tekintettel járók vehették észre az új belpolitikai csalafintaságot: szinte minden főutcai kirakatba kitétték nagybetűs írással az üzletvezetők nevét: KISS JÁNOS, NAGY MÁRIA, BÍRÓ ÉVA, SZABÓ SÁNDOR stb. A gutaütés környékezett bennünket. Ember legyen a talpán, aki a román üzletfeliratok és a magyar kirakatok diszsonanciájában el tud igazodni! Mi - elég kevesen - el tudtunk. A magyar neveket az elrománosítás leplezésére rakták a kirakatokba (és őrizték meg mindmáig). Ha kineveztek egy magyart üzletvezetőnek, anyagilag nem sokat nyert vele, de a felelőssége lényegesen nagyobb lett. Ő felelt az üzletben mindenért. És most kapaszkodjunk csak meg! Ezek a magyar nevek többségükben már nem is magyar embert jelöltek, hanem a vegyesházasság folytán elrománosodott egyént, esetleg olyant, akire már kivetették a hálót, és ezután fogják elrománosítani. Ki gondolta volna, hogy Vörösmarty Mihályné, a főutcai virágosbolt felelőse egy szót sem tud magyarul, a férje pedig egy szót sem beszél, noha az idősb Vörösmartynak még volt magyar öntudata, azért választotta fiának a Mihály nevet. (Lehetett volna Traian is.)

Még Groza Péter idejében - de Groza tudtán kívül - történt az iskolai és nyilvános könyvtárak magyar könyveinek selejtezése. Az Emanuil Gojdu Gimnáziumban (korábban Szent László Főgimnázium) szereztük az első impressziókat, hiszen a mi magyar gimnáziumunk is ugyanabban az épületben működött ekkor. Az 1944 előtt megjelent könyvek jelentős részét már most megsemmisítették. A megmaradt részt ládákban és félreeső polcokon helyezték el, ezek megsemmisítésére vagy elkallódására később került sor. A Gojdu Gimnázium könyvtárosa Pop Anton román tanár volt, aki papi végzettséggel is rendelkezett. Úgy tudom, Pesten is végzett főiskolai tanulmányokat. Perfekt beszélt magyarul. (Már régóta nem él, legyen az emléke áldott!) Pop tanár úr a legnagyobb diszkrécióval átszólta nekem és néhány tanár kartársamnak, hogy mentsük meg a kiselejtezett könyvek és folyóiratok egy részét, a legértékesebbeket, mert ezt a vandalizmust ő nem tudja lelkiileg elviselni. Akik ismerték Pop tanár urat, tudják, hogy „jó román” volt, s nem hízelgésből és nem számítgatásból tette azt, amit tett. Csakhogy „jó ember” is volt, más szóval: becsületes. Könnyes szemmel köszöntük meg a jószágát. Azt tanácsolta, hogy vigyük haza a könyveket, s ha néhány év múlva olyanná válik a helyzet, hogy semmi remény sincs a könyvek rehabilitálására, akkor maradjanak meg a birtokunkban. Ilyen könyveket és folyóiratokat őrzök még ma is. (Bunyitay Vince: A váradi püspökség története; Kotunovics Sándor: A Jászóvári Prémontrei Kanonokrend Nagyvárad Főgymnasiumának Értesítője az 1893-94-, 1894-95-, 1895-96-iki évekről; Tóth Béla: A magyar anekdotakincs; Náményi Lajos: A váradi színészet története; Dr. Márki Sándor: Bihari román írók; Vasile Dumbrava: Értesítő a belényesi görög katolikus főgimnáziumról, s a vele egybekötött alsóbb tanodákról az 1907-8. tanévre; Gombocz Zoltán: Összegyűjtött művei és a Magyar Tudományok Akadémia számos nyelv tudományi füzeté.)

Ugyancsak ebben az időben a Városi Könyvtár selejtezésére hívtak be néhány magyartanárt, köztük Árkosi Józsefet és engem is. Az volt a feladatunk, hogy fordítsuk le román nyelvre a könyvek címét, és mondjunk egy-két szót minden műről és szerzőről. Heteken át folyt ez a selejtezés, és ruháskosarakban hordták a takarítónők a megsemmisítésre szánt értékesebbnél értékesebb könyveket és folyóiratokat. Hasonló pusztításokat végeztek a levéltárakban is több időszakban, erről Tarnói Károly latin-német szakos idősebb kartársam beszélt sokat nekem.

A magyar iskolák fokozatos leépítésével, összevonásával és megszüntetésével párhuzamosan folyt a tantárgyak „átgyúrása”, olyan formában, hogy a magyar vonatkozásokat vagy mellőzték, vagy megmásították.

Figyeljük meg előbb a történelem tanításának alakulását! Az első fázisban (Groza Péter idején) a „romániai népek” történelmét tanítottuk, lényegében a Duna menti és a balkáni népek múltjával foglalkoztunk. A következő szakaszban a „románok története” az anyag, a végső fázisban pedig csak román nyelven tanítják a „románok” történelmét és Románia földrajzát a magyar iskolákban is. A mai gyerekek már úgyszólván semmit sem tudnak a magyar történelemből. Egy szót sem tudnak például Szent Istvánról, Szent Lászlóról, III. Béláról, az egész Árpád-korról. Ugyanakkor tudniuk kell, ki volt Dárius, Néró, részletesen beszélniük kell Nagy Sándorról, a triumvirátusokról, Nagy Károlyról. Ha nem tanulják meg őket, ismétlésre is megbukhatnak. Sejtelmük sincs a magyar nép eredetéről, vándorlásairól, nyelvrokonairól.

Groza idején részletesen tanítottuk a régi magyar irodalmat is, tanítványaink idézték a Halotti Beszéd felét, részletet tudtak az Ómagyar Mária-siralomból is. 1958 után új tanterv jelent meg, amely a minimumra redukálta a legnagyobb és leghaladóbb írókat is. Jókainak csak a Szegény gazdagok című regényét taníthattuk, mert megismerhető belőle az erdélyi román pásztorok élete. Petőfiből is alig maradt valami, s ahhoz is úgy kellett hozzányúlni, hogy 48 szele nehogy megégesse a kezünket, elhallgattuk a magyar szabadságharcot. Egyetlen népdalát volt szabad tanítani - fogózzunk meg! - a Falu végén kurta kocsmá címűt, ami nem is népdal.

1960-ban az ENSZ valamennyi tagállama Madách Imrét és az Ember tragédiáját ünnepelte. Ugyanebben az évben adták ki Romániában is a Tragédiát, de ugyanebben az évben törölték el a tantervből. (Akik nem hallottak erről, tudom, hogy most elszörnyülködnek ezen a két-színűségen.)

Tehát a nagy magyar írókat vagy erősen megnyirbálták, vagy eltörölték, de kötelezővé tették olyanok tanítását, akiket senki sem ismert, vagy egészen másképpen ismert, mint amilyenek. Elrendelték például, hogy tanítsuk a XIX. századi erdélyi irodalomból a következőket:

Mentovich Ferencet azért, mert küzdött a 67-es kiegyezés ellen, holott Lenin szerint is a kiegyezés történelmi szükségszerűség volt, elősegítette a tőkés rendszer kibontakozását.

Medgyes Lajost azért, mert a Monarchia ellen is írt.

Petelei Istvánt azért, mert kísérletet tett az „önálló” erdélyi irodalom megteremtésére (tehát a Magyarországtól független irodalom létrehozására).

Benedek Eleket azért, mert idegen irodalmak számos kiváló meséjét ültette át nyelvünkbe ízes magyarsággal.

Révai Károlyt azért, mert megismertette a magyar olvasókkal a román költők műveit.

Bekerült a „magyar irodalom” tantárgy anyagába a fél román irodalom, többek között Mihail Sadoveau, Emil Galan, Zaharie Stancu, Demostene Botez, Mihail Beniuc, Dan Deşliu, Cicerone Theodorescu, Marcel Breslaşu, Eugen Jebeleanu, Mihail Davidoglu, Tudor Arghezi, George Coşbuc, Mihai Eminescu és még sokan mások.

Életünk legnagyobb csalódását éltük át. Ha csak ennyi lett volna! Megszüntették a Kálvin utcai és a volt Szent László magyar gimnáziumokat, csak a volt Premontrei és Orsolya rendi épületekben működő gimnáziumaink maradtak meg a továbbiakban. Aztán ráköltöztették később a román Oltea Doamna Gimnáziumot a Premontrei épületben lévő gimnáziumunkra, amelyben az utóbbi években én is tanítottam.

A tanítványaink sírtak. Voltak, akik felelősségre vontak bennünket, hogy miért beszéltünk nekik demokráciáról, testvéri megbékélésről. Most kinek higgyenek? Mások öngyilkossággal fenyegetőztek. Egymás után kerestek fel engem is a tanítványaim. Tükön ültem, borotvaélen egyensúlyoztam, kiszolgáltattam magam egy nagyon kényes helyzetnek, de nem utasíthattam el őket - épp pedagógusi minőségemben nem. Arra kértem valamennyit, hogy nyugodjanak meg, ezek csak átmeneti intézkedések, a demokrácia és a szocializmus szellemének rövidesen győznie kell; lehet, hogy már az ő diákkorukban visszaáll a korábbi helyzet, hiszen alkotmányunk biztosítja a teljes jogegyenlőséget, erre adtuk le a voksunkat. Kértem, hogy tanuljanak jobban a román gyerekeknél múltjuk fölül tudásban őket, hogy legyenek megelégedve feletteseik a munkájukkal, s akkor nem kell félniük, hogy állás nélkül maradnak. Azzal érveltek, hogy megszűnt az egyetemünk autonómiája is, azért vetette magát vonat alá Szabédi László professzor, József Attila sorsát vállalva.

Tanítványaim végül - felismerve nehéz kisebbségi helyzetüket - rendkívüli szorgalommal vetették bele magukat a magyar nyelv és irodalom tanulásába. Az egyik osztályomban 21 tanuló közül 19 jelesre és jóra vizsgázott az érettségien. (Azokban az években nem tízes, hanem ötös osztályzási rendszert használtak Romániában; a szaktanár vizsgáztatott, de a bizottság döntötte el a végső osztályzatot.)

1960 júniusában érettségiztettem utoljára Romániában. Ebben az évben tanári pályám magaslátán álltam. Már négy év választott el a nagy műtétemtől, de még mindig jártam rendszeresen orvosi ellenőrzésre. Kezelőorvosom - dr. Tiberiu Cipău főorvos úr - azt válaszolta érdeklő-

désemre, hogy most már nyugodtan megnősülhetek. Ismerve komoly szanatóriumi viselkedésemet, életvitelemet, ő szinte biztosra veszi, hogy nem fog visszatérni a betegségem. Eljegyeztem egy leányt. Szép volt és fiatal. Már csak három hét választott el bennünket az esküvőnkéntől. Meg mernék esküdni rá: én voltam akkor Románia egyik legboldogabb embere.

1960. november 4-én, este fél tízkor civil szekusok bekopogtak a menyasszonyomék ablakán, és felkértek, hogy menjek el egy nyilatkozatot írni valakiről, aztán azonnal visszajöhetnek. Heteken át vertek kegyetlenül, azzal vádolva, hogy vezetője vagyok egy diákszervezetnek, amely azzal a céllal alakult meg, hogy Erdélyt Magyarországhoz csatolja. Semmilyen szervezetről nem tudtam. Az a meggyőződésem most is, hogy nem létezett szervezet. Csak egybegyűlt síró diákok voltak, akik a Groza Péter halála utáni szomorú kisebbségi sorsuk miatt sírtak. Hatalmas kirakatpert rendeztek, hogy megfélemlítsék a romániai magyarságot, felhasználva még a megkülönböztetés és a kisebbségi elnyomatás minden más formáját az elrománosításra. Engem 25 évi kényszermunkára ítélték, és minden vagyonom elkobzására, dr. András Ágoston kollégámat 18 évre. Nem is tudom, hány diákot ítélték el, néhányat szintén sok-sok évre. Kidobtak az állásából minden komolyan dolgozó nagyváradi magyartanárt, sőt más szakosokat is. Több erdélyi városban rendeztek hasonló kirakatpereket.

Józan emberek józan eszéhez szólok, akik ismertek engem, s akiknek megvan az a képességük, hogy megítéljenek bizonyos helyzeteket. Hányan lehetnek közülük, akik el tudják képzelni rólam, hogy a halál szájából visszatérve, meggyógyultan, egy szép fiatal leány várományosaként belevetem magam egy örült kalandba? 1960-ban! Négy évvel a magyarországi események után! Nem tudok elképzelni egyetlen jóismerőst sem, aki ennyire tökéletlennek tartana engem. És néhány diákkal Magyarországhoz csatolni Erdélyt?

A Securitate emberei szétverték a tenyeremet. Mindkét kezem ideggyulladásos. Sohasem gyógyulhat meg. Hegedülni sem tudok azóta. Szétverték a talpamat különböző pozíciókból, még felülről ütve is. Ennek a következménye, hogy megkezdődött a retinám leválása. Ha leválik, elvesztem a látásomat. Meggyengült a hallásom a kínoktól és a megrázkódtatásoktól. A vesémre csak egyetlen ütést kaptam, de véreset vizeltem tőle. Azóta is fáj a bal vesém, kő is volt már benne többször. A Securitate pöttömnyi cellájában (ahol 14 hónapot töltöttem) többször is DDT-vel poroztak be. Tetőtől talpig fehér voltam a rengeteg rám szórt portól, és arra kárhoztattak, hogy zárt ablaknál ezt a port szívjam be operált tüdővel addig, „amíg a készlet tart”. Azóta beteg a torkom.

Minek sorolnám még!

Négy év múlva kiszabadultunk. Nem lehettem többé tanár Romániában. Tíz évig kistisztviselő voltam úgy, hogy egyik helyről a másikra dobáltak, pedig a főnökeim elismerték a munkámat. Felmértem több mint kétezer nagyváradi lakás minden helyiségét és mellékhelyiségét, kiszámítottam a lakbérét. Egyedül irányítottam sokáig az Állatkert minden munkáját, mert a főnököm betegséget színlelt. Akkora fizetésem volt, mint egy iskolaszolgának, és erre alapozva megnősültem 46 éves koromban. Családot alapítottam, három fiam van. 51-ik életévemben voltam, amikor a harmadik gyermekem megszületett. Egy magyarszakos tanárnak példát kell mutatnia a gyermekvállalásban - ez természetes. Mert magyar gyermekek nélkül nincs magyar jövő. Erre figyelmeztet többek között Vörösmarty, Kodolányi és Illyés Gyula is.

A kérdés magától értetődik: miért ítélték el a román hatóságok ilyen szigorúan, ha nem voltam tagja semmilyen szervezetnek? Egy fanyar román viccel válaszolok: 10 évet kap, aki azt állítja, hogy nincs hús Romániában; 20-at az, aki feketén megvásárolja a húst; 25-öt az, aki megeszi a húst, és nem fejes. Hát ezért!

Egy szekustiszt egyszer elárulta négy szem között a Securitatén, hogy miért haragudtak rám a feletteseim:

Mert nagy karriert szántak nekem, de visszautasítottam minden felajánlott lehetőséget.

Mert arra használtam fel a folklórgyűjtési tevékenységemet, hogy gyermekvállalásra buzdítsam a magyar nőket, nehogy bezárják az iskoláinkat. (Tegyük hozzá: egy olyan országban, ahol törvény tiltja az abortuszt, és drákói szigorral teszik kötelezővé a gyermekvállalást.)

Mert az én javaslatomra helyezték el a Bartók-domborművet az iskola falára. (A kisdíák Bartók iskolánk tanulója is volt, ezt én fedeztem fel. Akár a románok is feltehetnék volna ezt az emléktáblát, hiszen rajongott a román népdalokért, legnagyobb népszerűsítőjük volt. Aztán: az emléktáblát hatósági engedéllyel tettük fel, nem önkényesen. A Farkas és a bárány ókori meséje ismétlődött meg a helyzetemben, mindenáron bűnbakot kerestek bennem.)

Mert nem alkalmazkodtam az új tantervekhez. (Senki sem alkalmazkodott, spontánul. Senki, de senki.)

Mert magyar történelmi regények olvasását ajánlottam, s ezáltal uszítottam a tanítványaimat. (Más az uszítás, és más a védekezés. Groza idejében nem volt szükség semmilyen uszításra. Illetve: tanították az iskolákban a magyar múltat is.)

Mert tiltakoztam az ellen, hogy a „magyar irodalom” érettségi vizsgáin román írókból is húzzanak tételeket. Helyesbíték: olyan sok román tételt. (Először: tudjuk, hogy az utóbbi években milyen szándékkal tették be a tételekbe a román írók zömét. Groza idejében ez nem létezett. Másodszor: mi történik, ha ugyanazt az író húzza ki a tanuló magyarból és románból is az érettségien? Akkor elmondja Sadoveanut mind a két nyelven? És kap érte két jegyet? Ezt az engedményt fokozni lehet: húzzák ki a gyerekek franciából és oroszból is Sadoveanut, vagy akár matematikából is, ha úgy tetszik!) Ezt egyébként egy cigány kollégám, Szentkirályi Aladár fújta be nekik, az egyik legveszélyesebb tanügyi besúgó.

A valóság az volt: az érettségi vizsgákon minden évben az én tanítványaim tudták a legjobban a magyart, általános osztályzatuk minden más tantárgyat fölülmúlt. Úgy látszik, ezért 25 évi kényszermunka jár Romániában. De elég volt közepes eredmény hozzá, hogy számos más magyarszakos vagy magyar anyanyelvű tanárt is kidobjanak a tanügyből.

Mit is védem magam: végül majdnem minden magyar iskolát felszámoltak.

Tizenhetedik fejezet

Ismét Magyarországon

Hiába igyekeztem tehát minden erőmmel fölépülni szörnyű betegségemből, hogy ismét hivatásomnak éljek, taníthassak, ez a vágyam csak rövid időre teljesülhetett a Groza Péter utáni Romániában. A dolgok metamorfózisa megoldhatatlan problémák elé állított engem is, másokat is, igen sokunkat, akik tanári munkánk pontos elvégzésében mértük le szellemi súlyunkat, értékünket, boldogságunkat, s ha nem dolgozhattunk választott pályánkon, olyan esetlenné váltunk később, mint Baudelaire szánalmas albatrosza.

Már 13 éve nem tanítottam, de az utcán járkálva még mindig morzsolgattam fogaim közt azt a körülbelül négyezer verssort, amit a magyar, a román, az olasz, a latin, a francia és a finn irodalomból tanulgattam össze, hogy méltó módon szolgáljam népem és az emberiség ügyét ott, ahol a legnagyobb elhivatottságot éreztem magamban. Hol vannak már azok a diákok, akiket kézen fogva vezettem az irodalom templomaiba, hogy tisztelettel áldozzanak a műsáknak, vagy Arany Toldiját hallgatva elmélázzanak nyelvünk édességén! Tanárok, orvosok, mérnökök már régóta, s most ők vezetnek másokat a megismerés szédítően szép ösvényein.

Tulajdonképpen három vágya volt életemnek: hogy egészséges legyek, hogy taníthassak, s hogy családom legyen. Teljes boldogságom ebből a három élményből tevődött volna össze. De nem adta meg a sors, hogy mind a hármat egyszerre élvezhessem. Az egészségi állapotom rendbejött, de nem taníthattam. Úgy hiányzott nekem az iskola, mint másnak a mindennapi kenyér. Én sehol sem éreztem magam olyan jól, mint a katedrámon és a tábla mellett. Miként a színész is a színpadon, a sebész is a műtőasztalnál teljes ember. Lehet az orvos nyomorék, szánalmasan vézna és csúnya is, de ha magabiztosan irányítja kését, és úrrá lesz a sors felett, arca ezer fénytől ragyog, s eltörpül mindenki körülötte. Úgy próbáltam hűsítgetni a tanügyi kitisztottság által okozott sebemet, hogy a harmadik tényezőre támaszkodtam: megnősültem és családot alapítottam. A feleségem 11 és fél évvel fiatalabb volt nálam, tanítottam egykoron a leánygimnáziumban. Zongoratanárnak készült, de mivelhogy hatan voltak testvérek, és a két kistisztviselői fizetésből nem tellett - éheztek, és a megbetegedés kerülgette -, egy kevésbé fárasztó és egy kisebb anyagi megterheléssel járó pályát választott, gyógyszerészasszisztens lett. Tiszta, pedáns, nőies munka.

A gyermekáldás sem pótolta pedagógusi pályám elvesztését, nem tudtam elképzelni magam csak tanárnak. Céltalanná vált az életem, mert nem taníthattam többé népemet. Azzal, hogy lemértem több mint kétezer nagyváradi lakást a lakbérosztály tisztviselőjeként, még nem tettem semmit népem érdekében; azzal sem, hogy majdnem egy esztendeig az Állatkert egész állományára őrködtem. Úgy dobáltak egyik állásból a másikba, mintha egy kipukkant gumilabda lettem volna, korábbi értékemet teljesen elveszítve. Végül utcai inspektori megbízatást kaptam: normára bírságotam meg azokat, akik a váradi főutcán és környékén eldobtak egy cigarettavéget, vagy a járdára köptek. Képtelen voltam teljesíteni a havi normámat, az előirányzott összeget, ezért egy újabb áthelyezésre, egy még megalázóbb munkakörre számíthattam. Lelkileg teljesen összetörtem. Rájöttem, hogy az öngyilkosság sem hozhatna számomra megoldást, mert a családom magára maradna, a földben sem pihenhetnék nyugodtan. Megsajnálta a Sorsom. Több évi próbálkozásom után a román hatóságok úgy döntöttek, hogy engedélyezik a Magyarországra történő áttelepülésünket. Én tudtam, hogy az erdélyi magyar embernek Erdélyben van a helye, ezért hagytam abba szegedi tanulmányaimat s iratkoztam be a kolozsvári egyetemre 1944-ben, de itt élni, és semmit sem használni népemnek - ez

borzalmasabb volt számomra minden más megpróbáltatásnál. Miben akartam használni? Semmi esetre sem abban, hogy sovíniszta gyerekeket neveljek. Ellenkezőleg: demokratikusan gondolkozó, emberbarát, a mások jogait is tiszteletben tartó, békeszerető és művelt fiatalságot képzeltem el mindig magam előtt. Mai kifejezéssel élve: minden szépért és nemesért lelkesedni tudó, haladó ifjúságot.

1973. augusztus 23-án - Románia nemzeti ünnepén, a véletlen hozta így össze - átléptük a román-magyar határt. Öten. László fiam 3 éves volt, Zoltán másfél, akkor kezdett el járni, Zsolt pedig háromhónapos. Én 51-ik életévemben jártam. Anyósom szegődött fel kísérőnek, hogy a gondoktól össze ne roppanjunk. Sikerült hozzájutnunk egy lakáshoz, állást is kaptam, a gyermekek nevelése a feleségemre maradt. Egyelőre nem dolgozhatott. Túlórákat vállaltam az esti tagozaton, hogy az ő kiesését pótoljam.

Békére és nyugalomra találtunk itt. Úgy szívtuk magunkba a szabad levegőt, hogy minden kis részünket átjárhassa, és tisztítsa meg sejteinket a rájuk gyülemllett salaktól. És - azt hiszem - olyan szelíden raktuk le lábunkat a legsimább utakon is, hogy meg ne rongáljuk a járdát, a közvagyonot. A hazát szeretni kell a legapróbb megnyilvánulásokban is, ha már befogadott és megélhetésünkről gondoskodott. De még sokáig dilemmás hangulatban éltünk: naponként elsírattuk Váradot.

Az első két héten Mezőcsátról jártam be tanítani Miskolcra, mert ott vetettük meg a lábunkat, az első kinevezésem az ottani gimnáziumba szólt. Aztán úgy alakult a helyzetünk, hogy Miskolcon oldódott meg minden: lakás, iskola, ismeretség. Kezdetben fel sem tudtam mérni, hogy milyen kemény fába vágtam a fejszét. Tizenhárom év alatt, amíg nem tanítottam, sokat változott a világ. Az új tantervi anyagom egy részéből annyit sem tudtam, mint egy közepes diák. A tankönyvek szinte használhatatlanok voltak. Tanítanom kellett például olyan regényeket, amelyeket magam sem olvastam. Hogy érjem utol magam, mikor az irodalom végtelen! Ma is írják, holnap is írni fogják az újabb és újabb műveket. A verstanítás azért nem okozott különösebb gondot, mert a versek terjedelme megengedte, hogy rövid idő alatt átolvassam őket, de éjszaka kellett megbirkóznom a regényekkel és a drámai művekkel.

A miskolci Berzeviczy Gergely Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskolában kötöttem ki. Nehezen barátkoztam meg a gondolattal, hogy ne gimnáziumban tanítsak, mert gimnáziumi tanári képesítésem volt, és ide szólt minden korábbi kinevezésem. A többi iskolában csak kiegészítettem. Maradásomat az határozta meg, hogy erdélyi származású igazgató fogadott, dr. Deák Gábor, akitől megkaptam minden segítséget.

Nehezen tudnám érzékeltetni, hogy mit jelentett számomra az iskola tizenhárom évi távollét után. A szó csak kísérlet az érzelmek átadására, sohasem lehet egyenértékű velük. Amikor beléptem az első órára, mintha nem is közönséges gyermekek álltak volna fel az üdvözlésemre, hanem mesebeli lények. Megszédültem a helyzet szépségétől, és összeszedtem minden erőmet, hogy el ne sírjam magam. Ahogy szóba elegyedtem velük, megfordult egyből a kocka. Ezek valóságos gyerekek. Évák, Erzsikék, Péterek és Sándorok - mennyi ismerős név, mennyi ismerős arc. Mintha láttam volna már valamennyit. Lehet, hogy én sem vagyok nekik idegen. Már megszületett az elhatározás bennem: dehogyl hagyom én itt őket, dehogyl megyek a gimnáziumba! Hát ezeket is tanítani kell! Ezeket ki tanítsa? Esetleg egy helyettes tanár azért, mert szakközépiskolások? Munkás- és parasztyerekek, mint amilyen én is voltam. Mindegyik az én gyermekem. Ugyanannak a hazának egy-egy lánya, fia. Bemutatkoztunk kölcsönösen. És én úgy hallgattam szép sorjában a nevüket, mintha imádságot mondtak volna. Szőkék, barnák, gesztenyehajúak. Kedvesen mosolygók, vagy félénken tartózkodóak. Tíz évig élvezhetem még a társaságukat, aztán nyugdíjba megyek. De most tíz évet fiatalodtam közöttük.

Leültem a katedrához, és elhelyeztem rajta szélesen a tenyeremet. Mind a kettőt. Hogy meg-simogassam. Az én katedrámat.

A gyerekek nem is sejtették, milyen szép szertartás történik most a közelükben. Letettem gondolatban - ki tudja hányadszor - a hivatali eskümet... Isten engem úgy segítsen!

Tizennyolcadik fejezet
Ami tetszett Magyarországon,
és ami nem tetszett

Mi sem természetesebb: attól kezdve, hogy átléptük a magyar határt, kíváncsi szemmel kutattunk, mi az, ami új számunkra ebben a kicsi, de a külföld által is figyelemre méltított országban. Családom minden tagja más-más szemmel szűrte át a valóságot, mindenki a maga egyéniségének és érdekeltségének megfelelően.

Én lázasan tanulmányoztam a könyvkereskedések kirakatait, és egyik meglepetésből a másikba estem. Szépirodalmi és nyelvtudományi, festészeti, szobrászati és építészeti könyvek sorakoztak egymás mellett, kínálgatva magukat, mint szépen kicsípett úri kokottok. Egy irodalomtörténeti lexikon tolakodóan előrelépett, maga mögött hagyva néhány centiméternyi távolságban Flaubert Bovarynéját. Több tucatnyi írói portré nyújtózkodott felém egy szétnyitott könyv fedőlapjáról, mintha rajtam csodálkoznának: ki ez az ismeretlen arcú jövevény, akit még sohasem láttunk megállni kirakatunk előtt? A portrék között ez a cím hivalkodott: Szép versek, 1973. Azonnal felismertem köztük Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Nagy László, Tamás Menyhért, Jékely Zoltán és még annyi más költő képét. Hát ennyire itthon vagyok? Mellettük ez a cím kötötte le mindjárt a figyelmemet: „Miért szép? Verselemzések napjaink magyar költészetéből.” Milyen ötletes kiadványok nemcsak tartalmuk, hanem kivitelezési formájuk tekintetében is! És milyen olcsók itt a könyvek! (Akkor még olcsók voltak.)

Feleségem, Marika figyelmét főleg a húsboltok kirakatai kötötték le - gondolom, nagyon helyesen, mert gyermekeink táplálása legalább annyira fontos volt, mint az esztétikai szépségeken történő enyvelés. Gondolkodásának komolyságát az is igazolta, hogy mindjárt számításokat végzett: ha ezt a húst vásárlom meg, ennyi és ennyi szeletet készíthetek belőle, elég lesz két ebédre is. Ne csodálkozzunk a nők különbözőségén! Nekik más az élethivatásuk, több mint a miénk. Dehogyan nem érdekli őket a művészet, érdekli az! De ki tudna szép verseket olvasni élvezettel, ha a gyermekei ételért ordítóznának éhségükben! Marika, mióta a feleségem lett - immáron öt éve -, még sohasem szeletelhetett föl egy becsületes, első osztályú karajt, csak olyan harmadrendű hússal gazdálkodhatott, amilyeneket szívességből, vagy undorral elébe dobta; s bizony gyakran megtörtént az is, hogy órákat, fél napokat álltunk sorba azért, hogy végül ilyen választ kapjunk: sajnáljuk, már elfogyott, az előtte álló három embernek sem tudtuk adni.

Laci fiam háromévesen a játékboltok kirakatait mérlegelte tekintetének boncoló késével. Talán éppen az a kíváncsiság gyötörte, hogy hány kisautót lehetne csinálni abból a legnagyobbikból, vagy hogy gurulnának a kerekei egymástól függetlenül is.

Zoli, a második fiam, többet volt ölben, mint a maga talpán. Őt úgyszólván minden érdekelte, csak azt nem tudta, hogy mi micsoda.

Zsolti volt a legbölcsebb a családukban. Őt nem izgatta semmi a gyerekkocsiban, a rossznak nyilvánított miskolci levegő sem. Megszívta a szükséges adagját belőle, s időnként elszellintette magát legyintően. Kell ennél nagyobb életfilozófia? De hát csak háromhónapos volt, még nem is sejtette, mi a háború meg a politika.

Nekünk, szülőknek az volt az összegző véleményünk, hogy egy eldorádóba érkeztünk, és hálát adhatunk Istennek minden jótéteményéért.

Nagyon sokat segített helyzetünkön a családi pótlék mellett a gyermekgondozási segély is; úgy döntöttünk, hogy a feleségem három évig nem dolgozik; gondozza, neveli a gyermekeket. Dolgoztam én helyette is, hogy a szükséges anyagiakat biztosítsam. Ugyan mit beszélek! Hogy dolgozhattam volna helyette, mikor neki az éjszakából is kijutott. Ha belázasodott valamelyik gyerek, ő rohant vele mindjárt az orvoshoz. Némelykor egyenesen a kórházba, mert ilyen esetek is voltak. Laci fiam - az egyik csintalan a többi között - egyszer elvágódott, és úgy elharapta a nyelvét, hogy a lemetszett rész valósággal lelógott. Én tanítottam éppen. A feleségem fel sem hívott telefonon, hogy ne zavarjon a munkámban, fontosnak tartotta a bemutatkozásomat. Rohant ő a kórházba, teljesen idegen emberektől tudakolózva: „Ugyan mondják már meg, merre van a gyermekkórház, nem ismerem még Miskolcot!” Mikor hazamentem, így fogadott: „Nincs már semmi baj, összevarrták a nyelvét, csak úgy patakzott belőle a vér.” Egyszer kísértetiesen szeles, esős időben tolt a gyerek-kocsit Zsoltival az orvosi ügyelet távoli épülete felé, ráhajolva a kisfiúnkra, hogy felfogja a rázúduló esőt. Este volt már. Csak az édesanyák tudnak ilyen rendkívül elszántak, ilyen igazi hősök lenni.

Az iskolában kormányunk gondoskodásának lehettem szemtanúja. Tanítványaim jó körülmények között végezheték mindennapi munkájukat. Sem ruházatuk, sem ételmezésük nem okozhatott gondot nekik. Alig láttam köztük egy-egy cingár, beteges kinézésű gyereket, inkább az tűnt fel, hogy kissé elhízottak. Tankönyveiket elég pontosan megkapták, más tanuszerekben sem szűkölködtek. Arra gondoltam mindjárt, hogy kitűnőek lehetnek itt a tanulmányi eredmények. (Kolozsvári egyetemi éveim jutottak eszembe: ha ilyen körülmények között tanulhattam volna, szétfeszítene a sok tudomány.)

Annál nagyobb volt a meglepetésem, amikor az idő haladtával a dolgok mélyére tekinthettem. A tanárok panaszkodtak, hogy a gyerekek nem tanulnak, érdektelenek sok minden iránt. Megkérdeztem az osztályaimban, hogy mennyi könyv nélkülit tanultak irodalomból az elmúlt években. Úgyszólván semennyit. Voltak olyan osztályok, amelyekben egyetlen sort sem. Felmértem minden osztályomban a helyesírási felkészültséget: elszomorító eredményt kaptam. Csokonai még azért sírt, hogy az iskolák igen messze esnek Somogy megyétől, s az urak disznóra meg borra költik az adókból begyűlt pénzt, Ady is a tehetséges parasztfiák elkallódásáért korholta az illetékes felelősöket. Miskolcon pedig ezrével hömpölyögnek reggel a diákok az iskolák felé, és ez országos jelenség. Jobbára tágas, egészséges osztálytermek fogadják őket. Petőfi majdnem megfagyott Debrecenben. A mi fiaink meg ingre vetkőznek a túlfűtött termekben; s magam figyeltem meg számtalanszor: a diáklányaim akkora ételhalmazt vágnak be a szünetekben, amekkorából az aratómunkát lebbenslevelesen végző Veres Péter napokig is eldolgozhatott volna. Hát akkor hol a hiba? Nem lehettem volna igazi pedagógus, ha rá nem jövök azonnal néhány kézzel fogható igazságra, mindenekelőtt a következőkre: a kormány nem lehet hibás, ha minden lehetőséget megad a tanulásra; a diák sem az, ha ilyen körülmények között sem préselik ki belőle a tanulást. A tanár a hibás és a fölötte lévő középső szervek. Ne fogadják el a tudatlanságot! Ha úgy érzik, hogy elkövettek mindent az eredményesség érdekében, akkor kényszerítsék rá akarataikat a lusta, nemtörődöm diákokra! Az utcára szórjuk a keserves munkával keresett pénzünket? Ez egyenlő a legnagyobb pazarlással.

Ismétlem: a gyenge tanulmányi eredmény elszomorított; de megdöbbenett, hogy a magyarországi gyermekeknek nincs magyarságtudatuk.

Én nem tartom magam tudós pedagógusnak, de józannak, tapasztaltnak és becsületesnek igen. És rendelkezem még egy pozitívummal: az őszinteséggel. Ez ad nekem bátorságot hozzá, hogy kifejtsem véleményemet a magyarországi nevelésről és főleg az oktatásról. Még nem voltam nyugdíjas, amikor megírtam visszaemlékezéseim bevezetőjét, aztán gyűjtöttem az

anyagot, s közben gondolkoztam. Azon is, hogy írjak-e egyáltalán. Úgy döntöttem, hogy írni fogok, mert valahogy kötelességemnek is érzem.

Szeretném, ha kartársaim - szerte az országban - nem vádolnának nagyképűséggel. Biztosan tudom: nem vagyok az. Végző fokon: miért is formálok jogot hozzá, hogy egy egész ország pedagógusi közösségéhez szóljak? (Én, aki csak 1973 óta élek Magyarországon.) Elég, ha három dologra hivatkozom: 1. Beteg gégém ellenére is elsőnek mentem be úgyszólván mindig az óráimra, tehát volt hivatásérzetem. 2. Feletteseim jegyzőkönyvei is feljogosítanak. 3. Tudom, hogy sok ezer olyan minősítésű tanár van még az országban, mint én, többen is megírhatnák a visszaemlékezéseiket; olyan munkát, amely tapasztalatokat ismertet. Hasznosak az ilyen könyvek. Hogy megírják-e vagy sem, abba én nem szólhatok bele, de amióta itt élek, még nem találkoztam hasonló munkával. Mindenki mindenkitől tanulhat.

Kérdéseimet bizonyos szempontok, fogalomkörök szerint adom elő, és ezek elsősorban a magyartanításra vonatkoznak, de vannak köztük általános jellegűek is.

Tizenkilencedik fejezet Gondolatok a magyar irodalom tanításáról Magyarországon

1. A tankönyvek, a szöveggyűjtemények és a feladatlapok

Talán nem túlzok, ha azt mondom: az irodalom a legszórakoztatóbb, a legszebb, a leghálásabb tantárgy.

Bizonyos fokig mindenkinek ismernie kell, aki érettségi bizonyítványt akar szerezni, de még annak is, aki ilyen bizonyítvány hiányában általános műveltségre vágyik. Irodalmi ismeretek nélkül ma már senki sem mondhatja magát művelt embernek. Ez a tantárgy a legalkalmasabb az esztétikai érzék fejlesztésére, az érzelmvilág gazdagítására, s örök érvényű igazságot fejez ki az a mindannyiunk által jól ismert tanítás: ami nincs az érzelemben, nincs az értelemben sem.

Az irodalomtanár legfontosabb segédeszköze az alapos megfontoltsággal összeállított *tankönyv*. Nélkülözhetetlen a gimnáziumokban is, de még inkább a szakközépiskolákban, mert az itteni tanulóknak a legtöbb délutánjuk foglalt, ők nem érnek rá az órán elhangzott kérdések kiegészítésére, de még a túl nehéz szövegű és rossz rendszerezésű tankönyvekkel való bajlódásra sem.

Különösen az 50-es években az volt a jelszavunk, hogy „tanulni, tanulni, tanulni!”, most meg mintha óvnánk gyermekeinket a tanulástól, abbeli félelmünkben, hogy „bevágják” az anyagot, magolnak. A modern pedagógia nem kívánja a tanulóktól, hogy betegre tanulják magukat, de még kevésbé tűrheti el, hogy ne tanuljanak. Ne féljünk kimondani az igazságot: a tankönyv első-, másod- és harmadsorban arra való, hogy tanuljon és ismételgessen belőle a tanuló; tanulni való, a tanulás céljából megírt könyvet jelent, semmi mást. Betű szerinti szótári meghatározása a következő: „V mely tantárgynak v. tudományszaknak oktatás céljára a tantervben meghatározott és rendsz. tanévek szerint felosztott ismeretanyagát tartalmazó könyv.”

Nem leszünk tudományos értelemben vett pozitivisták azért, ha becsületesen megtanulnak gyermekeink egy leckét (a „lecke” szónak is amolyan „pejoratív” értelme van ma), ha nem száraz adathalmazt tanítatunk meg velük, hanem bizonyos fogalmak, események értékelését, amit a legtöbb esetben saját szavaival ad elő a tanuló, kivéve a meghatározásokat (azokat szó szerint meg kell tanulnia).

A jó irodalmi tankönyv olyan összeállítású és szövegezésű, hogy kétszeri, háromszori elolvasás után már megtanulja belőle egy közepes tehetségű gyerek is az aznapi „leckét”. Az *Értelmező szótár* így határozza meg a „felvilágosodás” fogalmát: „A XVIII. sz. nagy szellemi mozgalma, mely az ész követelménye szerint akarta berendezni a társadalmat, megszabadítva az emberiséget minden babonától, tévhittől, előítélettől”. Ez a meghatározás tömör, érthető, kimerítő, minden változtatás nélkül bekerülhet a tankönyvbe. Elképzelhető, hogy egy-, kétszeri elolvasás után ugyanígy visszaadja egy jó eszű tanuló. Ha ezt teszi, nem szidhatom össze, nem mondhatom azt, hogy „bevágta, magoló vagy, leülhetsz”, már csak azért sem, mivelhogy meghatározásról van szó. De ebben az esetben nem ragaszkodom makacsul ehhez a szövegezéshez. Elmondhatja mindezt a tanuló saját szavaival is. A gyengébb tanulók kedvéért azt is megteheti a tankönyvszerző, hogy beiktat zárójelben egy magyarázatos szövegezést: a korabeli emberek úgy vélték, hogy ők, józan eszükre hallgatva, okosabbak, „felvilágosultabbak” az előttük élő embereknél. Így jobban felfogják a tanulók a „felvilágosodás” jelentését.

Amikor 1973-ban Magyarországra kerültem, azzal fogadtak kartársaim, hogy nem lehet úgy tanítani, mint eddig, mellőzni kell a régi módszereket. Ne a tanár beszéljen, hanem a tanuló, ő fedezzen fel lehetőleg mindent. Ez nagyon szépen hangzik így, de már akkor tudtam, hogy egy ilyen bürokratikus módszer megbukik néhány év alatt. Elsősorban az óra rövidsége miatt bukik meg. Ha arra várok, hogy a tanuló fedezzen fel mindent, vagy legalábbis a lényegesebb dolgokat, akkor sok esetben a felét sem végezzük el az órai anyagnak, és ez mindennél nagyobb hiba. Másodszor: a tanár háttérbe szorítása olyasféle dolog, mintha a zenekar irányítaná a karmestert, és nem fordítva. Szerintem az irodalom tanításában a legjelentősebb dolog *a tanár szuggesztív ereje*, átélése, ráhatása. A tanuló úgy érzi, hogy amit a tanár mond és érez, az mind igaz, és nem tud szabadulni a hatásától. Ez a szuggesztív erő már lenyűgözően hat a vers vagy a novella felolvasásakor, és az óra végéig kell hatnia. Akkor is hat, ha egy-egy kérdéstről a tanuló beszél, mert a tanár tekintete, helybenhagyása dönti el, hogy amit a tanuló mond, az helyes is. A két fél ítéletének és érzelmvilágának találkozása adja meg az óra kölcsönös élvezését. A tanárnak tudnia kell, hogy mikor beszéljen ő, és mikor a tanuló, s hogy mennyit beszéljen a megadott kérdéstről mindkettő. A világért se akadályozza meg, hogy a gyerekek fedezzenek fel bizonyos dolgokat, de ne vigye ezt túlzásba. A tanulónak és az osztálynak az összefoglaláskor van igazán lehetősége rá, hogy felfedezzen, ítéleteket alkosson, következtetéseket vonjon le, összehasonlítsa, s a tanárnak tudnia kell, milyen kérdésekkel és óravezetéssel lehet ide eljutni. Meg mernék esküdni rá: annyi módszer van, ahány tanár, mint ahogy a stílus is maga az ember - régi igazság. Amikor láttuk az órán, hogy kifogyunk az időből (15-20 perc múlva már láttuk), akkor meggyorsítottuk a lépést, és bebeszéljük magunknak, hogy a tanulók fedezték fel a dolgokat, pedig mi mondtuk meg nekik - félrevezetve őket is, magunkat is.

Ha a tanuló irodalomismereti szintje majdnem nulla, ezzel nem lehet semmit sem kezdeni, felfedeztetni. Neki sok mindent „meg kell tanulnia” az órán és a tankönyvből, hogy tudjon ítéletet alkotni, következtetést levonni, összehasonlítani, felfedezni. Ebben az összefüggésben látható igazán a tankönyv óriási jelentősége a tanításban. A tanuló minden könyvből sokat tanulhat egyénileg is, ezért igyekszünk ránevelni az olvasásra - épp a saját könyvéből ne tanulna? Ha nem *tanulható* könnyen egy tankönyv, fabatkát sem ér, kár volt kiadni érte a pénzt.

Minden osztály irodalmi tankönyvével nem foglalkozhatom, ezért inkább az elsős könyvekről nyilatkozom.

1973 óta két elsős könyvvel találkoztam: Kovács Lajos és Mohácsy Károly könyvével. Érdekes meghajolni mindkét kartárs tudása, szorgalma és munkabírása előtt. Mai elfoglaltságunk mellett nem könnyű tankönyvet írni. Mohácsy Károly könyvére szükség volt az új tanterv beindítása miatt is (állítólag).

Térjek rá máris a lényegre: Kovács Lajos könyvéből sokkal szívesebben és eredményesebben tanítottam, mert egyszerűbb, taníthatóbb. Megfigyelhető ez már az Odüsszeia tanításánál. Kitűnően adagolja az anyagot, remekül felhasználhatók a szemelvényei. Nem is kell találgatni, mennyi legyen egy-egy órának az anyaga, készen kapja a tanár. Jól ékelődnek a szövegrészek közé az irodalomelméleti kérdések. Külön érdeme, hogy kellő teret szán jól kiválasztott szemelvényeivel Odüsszeusz kalandjainak, mert a gyerekeket ez nagyon érdekli. A régi könyv hibája, hogy nem beszél a mű szerkezetéről, az új könyv „vétke”, hogy túl részletesen foglalkozik vele, és szinte megtanulhatatlan.

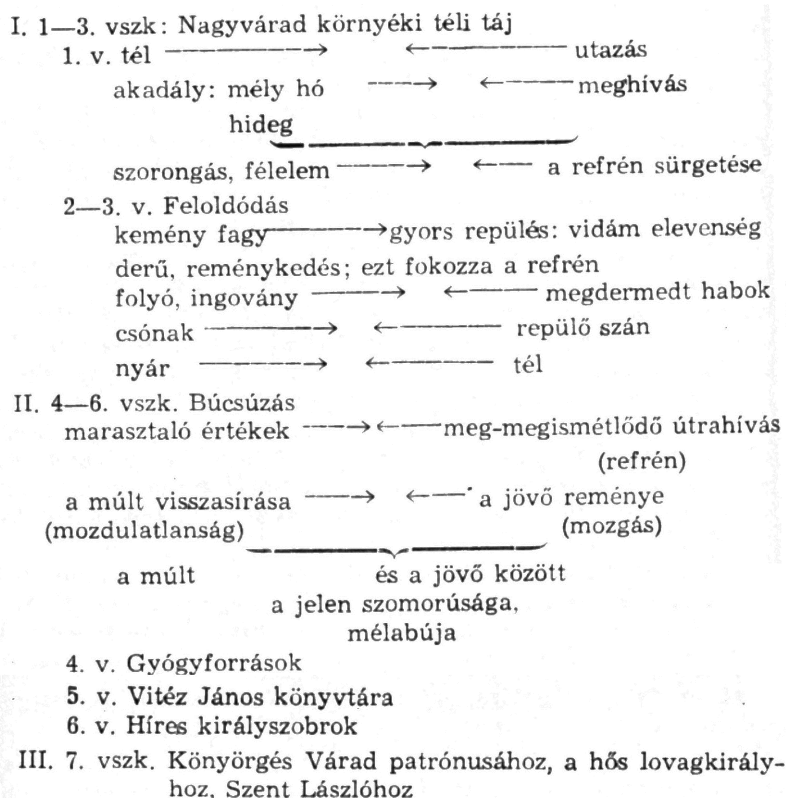
Könnyebben megtanítható a régi könyvből az Antigoné, a Szigeti veszedelem és a molière-i vígjáték is. (Nem beszélve róla, hogy a Fösvényt jobban szeretik a gyerekek, mint a Tartuffe-

öt.) Kiemelni kívánom, hogy a terjedelmes művek, tehát az eposzok és a drámák tanításához várják a tanárok a legtöbb segítséget, a rövid műveknél maguk is könnyebben eligazodnak.

Az új tankönyv mindenáron gondolkodtatni akar, ezért az a sok kérdés benne. A felét sem lehet elvégezni. És miért szán egy oldalnál is több apró betűs magyarázatot a „Júliát hasonlítja a szerelemhez...” című vershez, mikor erre úgysem kerülhet sor, nincs rá idő. (Elég, ha jól megismerik Balassinak - a szakközépiskolákban - a „Hogy Júliára találja, így köszöne néki” szerelmi versét.)

Az új könyv a „Művészet és valóság” fejezettel kezdődik, és 21 oldalon foglalkozik ezzel a kérdéssel. Nagyon sok ez a terjedelem, szét is esik a mondanivaló, elég volna hozzá 8-10 oldal.

Figyelemre méltó az az elképzelés, ahogy az új könyv szerzője a Búcsú Váradtól című verset kívánja tanítani. Ezt írja többek között: „A búcsúzás mindig összetett érzés: visszatartó, kedves emlékek és jövőbeli, várható élmények, remények keverednek az emberi lélekben. Ez a kettősség jellemző a fiatal poéta költeményére. Olvassátok el többször is (mikor?) a verset, és próbáljátok elmondani benyomásaitokat! Segítségül felhasználhatjátok az alábbi szerkezeti-tartalmi vázlatot:

A vázlat bemutatása után a szerző vitakérdéseket ajánl. Az egyik kérdése: „A humanista ember milyen vonásaira világít rá Janus Pannonius búcsúzása?”

Én azt hiszem, Janus lepődnék meg a legjobban, ha ezt a vázlatot látná. *Formalizmus* az egész. Ő sohasem gondolt ekkora tudatosságra, s a vers megírása után sem tudta volna felállítani ezt a bábeli képletet. Nem érdekli ez a szórszálhasogatás a szakközépiskolás gyereket, nem is tanították nálunk sehol. (Valószínűleg máshol sem.) Mit tudna ebből visszaadni feleletként egy olvasni is nehezen tudó vidéki (fővárosi?) gyerek! Százszor fontosabb ennél az említett vitakérdés és a vers számos egyéb „látható” művészi értéke.

A tankönyvszerző a *maximalizmus* hibájába esik akkor is, amikor a dolgozók középiskolája számára írt könyvében majdnem hat oldalon tárgyalja az Antigoné szerkezetét és cselekményét. A következő szerkezeti egységek figyelembe vételével akarja ezt megvalósítani:

- prologosz (1-99. sor),
- parodosz (100-161. sor),
- 1. epeiszodion (162-331.),
- 1. sztaszimon (332-375.),
- 2. epeiszodion (376-581.),
- 2. sztaszimon (582-625.),
- 3. epeiszodion (626-780.),
- 3. sztaszimon (781-800.),
- 4. epeiszodion (801-943.),
- 4. sztaszimon (944-987.),
- 5. epeiszodion (988-1114.),
- 5. sztaszimon (1115-1154.),
- exodosz (1155-1353.).

Hogy lehet ezt a hatoldalal cselekményt és szerkezetet megtanítani egy órán a felnőtteknek, amikor az egész Antigonéra két óra, az egész antik drámára három óra jut? És egyáltalán érdemes-e? Még a nappali tagozat tankönyvében sem használja a szerző ezeket a görög kifejezéseket. (Fiatal kartársaim sem tanulták az egyetemen.) Gondoljunk arra is, hogy a felnőtt tagozaton nem kötelező az órák látogatása, számos hallgatóval csak néhányszor találkozunk egy-egy félévben.

Ha a tankönyvek nehezen használhatók, vagy bizonyos fejezetek használhatatlanok a nagy terjedelmük és a nehézségük miatt, a tanár feltétlen készítsen olyan részletes vázlatot az órán, amely elegendő nemcsak a napi órára, hanem az érettségire való felkészülésre is.

Igen fontosnak tartom, hogy a tankönyvírók és irányítók alaposan fontolják meg, *milyen műveket* iktassanak be a tantervbe, nehogy egyoldalúak, egyhangúak legyenek ezek a művek, mert akkor nem kapunk elég kimerítő képet az íróról, a témaköréről. A 14300-as számú harmadikos könyv Léda-zsoltárokról beszél, és a következő versekkel foglalkozik: Héja-nász az avaron, Lédával a bálban, Örök harc és nász, Elbocsátó, szép üzenet. Ezek közül csak a Héja-nász az avaron jelent meg a „Léda asszony zsoltárai” kötetben. Nem is ez a baj, mert Léda-zsoltárnak nevezhetünk szinte minden Lédához írt korábbi és későbbi költeményt. De ha zsoltárról beszélünk, válogassuk ki a legszebb zsoltáros, zsoltárszerű költeményeket, mint amilyen: A vár fehér asszonya, Mert engem szeretsz, Meg akarlak tartani. Ezek a versek különbözőek. Az első csodálatosan szép szimbolikus vers, zsoltáros tisztaságú vallomás. A második azt igazolja, hogy Ady általában önmagát látta a szerelemben, a partnerével nem sokat törődött (modernségének egyik vonása). A harmadik összetettebb az előzőknél. Van benne vallomás, szexualitás, drámaiság, és kitűnő példája annak, milyen csodálatos ritmust tud teremteni Ady, mikor megkéslelteti kissé a rímet.

Én bevinném ide a Bölcs Marun meséje című verset is, hogy hódoljak még a zsoltárszerűségnek. Megérdemli az a Léda, aki nagy megaláztatása után sem tudta elfeledni Adyt soha. Csak ezután térnék rá a Lédával a bálban, a Héja-nász az avaron és az Elbocsátó szép üzenet versekre, amelyek negatív szerelmet tükröznek.

Nem tartom szerencsés elképzelésnek, hogy a „Csák Máté földjén” verssel csak néhány sorban foglalkozik a könyv, mert ez fejezi ki legjobban Ady vonzódását a munkásosztályhoz, sőt azonosulását vele. Részletes elemzést kíván ez a költemény. A „Kronikás ének 1918-ból”

pedig semmi esetre se maradjon ki Ady háborúellenes költészetéből. Nagyon nehezen szülte meg ezt a verset, két évig hordozta magában, annyira fontosnak tartotta. Csak akkor hozta nyilvánosságra, amikor már tökéletesnek érezte. Az a meggyőződésem, hogy ennél szebb háborúellenes verset senki sem írt a világirodalomban.

Sajnos, nem szánhatok több időt a tankönyvekre, csak a leglényegesebb kérdések közül ragadtam ki néhányat.

*

Ha már a tankönyvekről beszéltünk, essék szó kiegészítőjükről, a *szöveggyűjteményekről* is! Nagyon sok probléma van velük. A mi levelezős tagozatunk IV. osztályának a 13420. számú szöveggyűjteményt küldték ki használatra, amelyre az van ráírva, hogy a gimnáziumok számára készült. Egyáltalán: miért van szükség egy 648 oldalas szöveggyűjteményre, mikor annak az egyharmadát sem használjuk? Jellemző ez különben minden szöveggyűjteményre. A takarékosagra vonatkozó felszólítások nem vonatkoznak a tanúgyre? És miért van szükség más osztályokban kiegészítő szöveggyűjteményekre? Azokban is van nagyon sok felesleges dolog. Az a legbosszantóbb, hogy az óriási terjedelem ellenére sem található meg minden ezekben a gyűjteményekben. Még a törzsanyagként megkövetelt művek egy része sem. Az volt a legjobb, mikor a tankönyv végéhez csatolták a szöveggyűjteményi részt is. Sokkal kevesebbe került ez a megoldás; nem kellett olyan sok könyvet cipelni, és nem felejtették otthon a felnőtt tanulók.

*

Valljuk be őszintén: megvultunk évtizedeken át az *irodalmi feladatlapok* nélkül is. Amiből következik: ezután is meglennénk. Én már sohasem fogom használni őket, eljárt az idő fölöttem, mégsem tudom megállni, hogy ne beszéljek róluk.

A legnagyobb hátrányuk az, hogy a nehezen használható tankönyvek és a hiányos szöveggyűjtemények mellett (amelyek sok futkosásra kényszerítenek), még jobban kimerítik a tanárt, márpedig a fáradt tanár nem tanár. Aki kimerült állapotban megy be az osztályba, mindenekelőtt kompromisszumot köt önmagával, a lelkiismeretével: megelégszik a kevesebbrel és a silányabbal is; kompromisszumot köt a „mit” és a „hogyan”-nal. Senki sem követelheti a versenylovától, hogy ugyanolyan gyorsan fusson fáradtan, mint ahogyan pihent állapotban futott. Az ilyen lóra kevesen tennék rá a pénzüket.

A fáradt tanár nem lehet elég mozgékony, a hangja erőtlen és színtelen, hiányzik belőle az átéltség, a szuggesztív erő, a derű, fegyelmezni sem tud úgy igazából. Valamennyi pozitív vonása közül csak a tudása maradt meg, ami azonban nem elegendő a tanításhoz. Semmi garancia sincs rá, hogy a legnagyobb tudósok volnának a legnagyobb tanárok is egyben. A tudás csak akkor termékeny, ha elősegíti felhasználását, kibontakozását számos kedvező tényező, mindenekelőtt a diszponáltság.

A feladatlapok sohasem tükrözik megbízhatóan a tanulók irodalmi értékét, annak ellenére, hogy jelentősen beleszólnak a félévi osztályzatukba. Nem tükrözik a szóbeli feleletekkel ellentétben az átéltséget, a megfogalmazást, nem adnak kellő lehetőséget az összehasonlításokra, a kitérésekre, a mindenféle dokumentációra. Megtörténik sok esetben, hogy az egész félévben egyszer sem felelnek szóbelileg a tanulók; csak rögtönzésekben és feladatlapokban számolnak be felkészültségükről. Akkor ne csodálkozzunk, hogy elfogadhatatlan a kifejezőképességük, és nem képesek egy többszörösen összetett mondat szabályos, élvezetes megszerkesztésére. A feladatlap leszoktatja a tanulót a szép beszéd igényéről, a tanárt pedig a feleltetésről. (Az irodalom különben sem matematika.)

Megfigyelhető, hogy a bennük megfogalmazott kérdések sokszor többértelműek, s ezért nehéz eldönteni, hogy valójában melyik a helyesen megadott válasz. (Előfordulhat ugyan, hogy a válaszok különbözőségük ellenére is helytállóak, hiszen mindenki egyénileg is megközelítheti, illetőleg megcélozhatja az igazságot, mert az irodalmi alkotás mindenkihez személy szerint is szól, ezt mégis a ritkább és szerencsésebb esetek közé kell sorolnunk.)

A harmadik osztályosok feladatlapjában volt egy Madách-idézet. Meg kellett mondani, hogy melyik színből való, és mi az értelmezése. Minden tanuló meg tudta mondani, hogy hol található a kérdéses idézet, és valamennyi ugyanazt a magyarázatot adta szó szerint. Nyilvánvaló, hogy megszerezték a feladatlapot, és megtárgyalták az adandó feleleteket. Az volt a legérdekesebb, hogy tantestületünk egyetlen tanára sem tudta megmondani az idézet pontos előfordulási helyét, s ahányan voltak, annyiképpen magyarázták a kérdéses szöveget. De még a nagy Tragédia-magyarázók sem értelmezték egységesen az idézetet. Hát akkor mit akarunk a szakközépiskolásoktól?

Ha fejére áll az országban minden pedagógus, akkor sem fogja megakadályozni, hogy ne szivárognak ki a feladatlapok kérdései. Akkor pedig abszolút semmi értelmük sincs. Ha fel akarja mérni a tanár osztályai felkészültségét, szerkesszen ő (egyszer az iskolai évben, lehetőleg az év végén) kérdéseket, meg fogja kapni rájuk az egyéni választ.

A feladatlapok (akár a tankönyvek és a szöveggyűjtemények) nagyon költségesek. Pénzbe kerül a papíryananyaguk, a nyomdai munka, a szerzői munka megfizetése, a szerkesztésükkel kapcsolatos sok-sok megbeszélés, a szállítási költség, a szétosztásuk, az összeszedésük, az elraktározásuk, mert kezelésük egész menete a munkaidőben történik. Sok iskolában nincs is hely a megőrzésükre, porfészek lesz belőlük. (Lehet, hogy szerzőik is szívesen lemondanának arról az anyagi haszonnál, amit a velük járó munka hoz nekik.)

Meg kellene szavaztatni a feladatlapokkal kapcsolatos igen-t vagy nem-et!

2. Szemléltetés az irodalomtanításban

A szemléltetésnek, azáltal, hogy hat az érzékszerveinkre, óriási jelentősége van a tanításban. Elősegíti a pontos és világos képzetek kialakítását, az összefüggések és törvényszerűségek feltárását, a megalapozott általánosítást. Valamilyen formában végigkísérője tanítási óránk egész menetének.

Óriási jelentősége van az irodalom tanításában mind a *külső*, mind a *belső szemléltetésnek*. Az utóbbinak kapcsolódnia kell minden külső szemléltetéshez, és azon kívül is ott kell élnie az óra minden fázisában. Képzeljünk el egy ismeretközlő órát, mondjuk a József Attiláról szóló első leckét. Címe: Az ifjú lázadó. (Szándékosan használtam a „lecke” szót - nem félve tőle -, a következő szótári jelentésben: „V mely tantárgyból az iskolai oktatás idején kívül végzendő, megírandó v. kül. otthoni megtanulásra kijelölt szóbeli feladat.” Erről a tanulónak számot kell adnia. Nem arról, hogy bevágta, hanem hogy értelmesen és élvezetesen beszélni tud róla. Ebben nem alkuszom. Ha én becsületesen felkészültem az órára - az ő érdekében elsősorban -, akkor elvárom, hogy ő is becsületesen felkészüljön. Az utóbbi időben nem veszik szívesen, ha „leckéről” beszélünk, ezért tértem ki ilyen részletesen.) Kanizsai-Nagy Antal tankönyve alapján tanítottam ezt az anyagot, az ő rendszerezése szerint, anélkül, hogy mereven ragaszkodtam volna minden részéhez. Igen jónak tartom, hogy a tankönyvszerző négy fényképét is közli a költőnek. Éltem ezzel a lehetőséggel. Az órát körülbelül így indítottam el:

- Gyerekek, mindannyian tanultatok már József Attiláról. Próbáljátok jellemezni őt és a munkásságát néhány szóban!

Sok értelmes hozzászólást kaptam, minden helyes közreműködést megköszöntem, méltányoltam.

- Nyissátok ki a tankönyveteket a 129. lapra! Találtok itt négy fényképet a költő életéből. Nézzétek meg jól őket! Mit mondanak nekünk ezek a képek? (Nem „nektek”, hanem most már „nekünk”, magam is a közösségükbe soroltam.) Kisütöttük a következőket:

Az első kép azt érzékelteti, hogy a költő már egészen fiatalon megismerkedett az élet nehézségeivel, csapásaival. Nagyon bánatos fiatalembert látunk itt. Jó volna egy bátorító szót mondani neki, hogy ne szomorkodjék!

- A második kép hetyke mosoly. Milyen sorok jutnának eszetekbe erről a képről?

Az egyik tanuló ezt válaszolta:

„Én egész népemet fogom
nem középiskolás fokon
tani-
tani!”

A hozzászólást helybenhagytam:

- Igazatok van, ezek a sorok jól illenek a képhez, annak ellenére, hogy életének utolsó évében írta a költő a Születésnapomra című versét. Biztosan így gondolkozott akkor is, mikor kizárták a szegedi egyetemről. Hogy hívják most ezt az egyetemet?

- József Attila Tudományegyetem.

(Most nem részletezzük ezt a kérdést, majd csak az utolsó órán, a végső értékelésnél.)

- A harmadik képnél segíteni akarok nektek egy kicsit. Kire vagy mire nézhet a költő ebben a pillanatban?

Sok választ kaptam, kettő különösen használható volt:

- Egy kisgyerekre. („Altató” stb. versek.)

- Egy hangyára. („Hangya” c. vers.)

(Nem részletezem. El tudják képzelni olvasóim, hogyan használtam fel a kapott hozzászólásokat.)

- És mit mond nekünk a negyedik kép?

Nagyjából ezt válaszolták:

- Beteg a költő, az öngyilkosságra gondol; elviselhetetlen élete, betegsége kényszerítette erre.

- Milyen képek jellemeznék őt, ha itt élhetne fiatalon és egészségesen miközöttünk?

- A második és a harmadik kép.

- Igen: ilyen életet érdemelt volna József Attila. Ez a két kép azt bizonyítja: nagyon kedves, rokonszenves ember volt a költő, ha feledni tudta nehéz életét, ha kikapcsolódott kissé. A képek fölött ezt a szöveget olvashatjátok: „József Attila, a magyar szocialista költészet legnagyobb alakja.” Ez a szöveg elég behízselő, de nekem mégsem tetszik, mert nem tartom elég igazságosnak. Én inkább ezt írtam volna oda: József Attila, a világirodalom legnagyobb proletárköltője. Ha valaki kétségbe vonja ezt elöttek, mondjátok bátran neki: nevezzen meg egy nagyobb proletárköltőt. Azonnal zavarba jön. Gyerekek, a kis népek is alkotnak óriási dolgokat, nemcsak a nagyok. Nekik is vannak nagy embereik. Legyünk tehát kétszeresen

büszkék a mi József Attilánkra; meg Arany Jánosra is, aki a világirodalom legnagyobb balladaköltője; meg Petőfire is, akit a világirodalom legnagyobb lírai lángelméjének tekintünk - emlékeztek rá! -, mert elég volt neki öt, esetleg hét év, hogy egy országnak és egy népnek a valóságos életét bemutassa.

- Egy vallomással tartozom nektek, gyerekek. Mikor a szegedi egyetemre jártam, két évig, mindig azzal a gondolattal ültem le az előadások meghallgatására: ezen a helyen József Attila is ült, s milyen megtisztelő dolog ez számomra. Én nagyon boldog vagyok most, hogy több órán át József Attiláról beszélgethetek veletek, higgyétek el nekem!

(Minden nagyképűség és szégyenkezés nélkül elmondhatom, hogy elhomályosult a szemem a boldogságtól, s a tanulók meggyőződhetnek róla, hogy amit József Attila költői nagyságáról mondok, abban én hiszek is).

A képek a *külső szemléltetés* eszközei voltak itt. Hozzájuk tapadt a *belső szemléltetés*: az átélésem, továbbá az azonosulásom a költővel. De több is történt itt: átvittem a szuggesztív erőmet a gyermekekre, azonosultam érzelmileg velük is. Megvolt a garanciám rá máris, hogy az órák eredményes legyen. Én az irodalom tanításában (és talán minden más órán) a tanár átélését, szuggesztív erejét tekintem az eredményesség egyik legfontosabb biztosítékának. És indítványozom: ne kezdjük el egyetlen író tárgyalását sem anélkül, hogy meg ne mutatnánk az osztályban a képét.

A belső szemléltetéshez nagyon jó lehetőséget nyújt *a mű bemutatása* szavalat vagy felolvasás formájában. Nyilvánvaló, hogy az első hatásosabb, mert alkalmat ad a nagyobb beleélésre nemcsak a tanárnak, hanem a tanulónak is. Rossz hatással van a gyerekekre, ha látják, hogy a tanár mindent felolvas, sohasem vállalkozik a szabad szavalásra. Isten ments, hogy akadozva, egy-egy szót megismételve, vagy minden átélés nélkül olvasson fel verseket, mert mindjárt következtetéseket vonnak le róla: nem tud könyv nélkül, nem éli át az anyagot, unja az órát. Hatványozottan nő annak a tanárnak a tekintélye, aki szinte óráról órára szabadon mond el verseket vagy prózai idézeteket. Ez a tanár tud, nemcsak követel - állapítják meg mindjárt a tanulók, és szívesebben tanulnak a megbecsült pedagógusnak. Egyetlen tanári „vergődés” kitörülhetetlen nyomokat hagyhat a tanítványok lelkében. Ha szépen mutatjuk be a verseket, novellákat, regény- és drámarészleteket, a gyerekek halotti csendben figyelnek, és nagyon hálásak lehetnek. Gyakran hallottam a spontán megnyilatkozásukat egy-egy sikeres bemutatás után: jaj de szép volt!, jaj de gyönyörű!, hogy lehet ilyen szépet írni!

Vannak pedagógusok, akik azt vallják, hogy a pillanatnyi hangulat dönti el a felolvasás, a szavalás sikerét - vagy van szerencsénk ezt a pillanatot kifogni, vagy közepesek, esetleg szürkék leszünk, a körülmények határozzák meg a sikerünket. Nem osztom ezt a véleményt. Ne bízzuk magunkat a pillanatok szeszélyére, hanem döntsük el mi, hogy milyenek legyünk! A műtét sikere nem függhet a sebész pillanatnyi hangulatától, mert akkor csak ragyogó napsütésben és kedvesük mosolyának fényében operálnának az orvosok, holott nekik azonnal műteniük kell, ha karambol ér valakit, vagy perforálódik a vakbele - kedvüktől és hangulattuktól függetlenül is. A színésznek is el kell játszania a darabot, akár diszponált, akár nem, mert ha jó színész, minden körülmények között diszponált állapotba hozza magát, s úgy alakít a színpadon, mintha semmi sem történt volna vele. Az első próbatanításom az egyetemen Vörösmarty Szép Ilonkája volt. Úgy fáj a foghúsom, hogy egész éjszaka nem aludtam vele, s kínlódás volt kinyitnom a számat a tanítás idején, mégis jelesre tanítottam. A helyzet nagyszerűsége, hogy egy szép verset taníthatok, feledtetni tudta velem a fizikai fájdalmakat, alkalmassá tett a belső átélésre.

Elítélem azt a tanárt, aki kényelemszeretetből nem készít *táblai vázlatot*, s az órájának nyoma sincs a tanulók füzetében, vagy formaságból odavet néhány szót, hogy megnyugtassa magát: igen, ő dolgozott és dolgoztatott. Kitűnő és kimerítő táblai vázlatokat lehet készíteni a legnagyobb tömörség mellett is. De ne féljünk egy-egy szabály vagy meghatározás szó szerinti leírásától, mert ez a fáradozásunk meghozza a jutalmát. Ha nehéz a tankönyvben az anyag, vagy nincs is meg benne: miből tanulja meg a gyerek a következő órára, s főleg az érettségire? Mondhatnám azt is: egész életre. Még ma is, fél évszázad múltán őrzöm a szép vázlatfüzetemet, s nem haszon nélkül, mert mindig találok bennük készen sok-sok értékes használható dolgot, adatot.

A táblai vázlat készítése biztosíték a munka folyamatossá tételére, az óra végi összefoglalás, visszakérdezés, összehasonlítás, következtetés sikeres elvégzésére, de még az egyéni stílus fejlesztésére is, mert a tanuló csak szavakat lát, s neki azon melegében élő mondatokká, szöveggé kell kibővítenie a talán száraznak látszó szavakat, ha felszólítom.

El tudok képzelni táblai vázlat nélküli órát is bizonyos témák esetében, de csak bizonyos magatartásformák jelenlétében. György Dénes gyakorló gimnáziumi tanárom Arany János életrajzát tanította Kolozsvárt 1945-ben bemutató óraként. Nem volt fiatal ember, néhány év választhatta el a nyugdíjaztatástól, jól begyakorolt módszerei alapján tanított. Mivelhogy nyolc osztályból álltak akkor a gimnáziumok, a kérdéses osztállyal már hat év óta dolgozott, összeszoktak. Csak ült a széken, összekulcsolta a kezét, és mesélt. Az első mondata egy mosoly volt, semmi más. De ebben a szó nélküli mosolyban ilyesmi volt: szív küldi szívnek, szívesen. A diszponáltság mosolya volt ez: a boldogságé és a biztatásé. Mintha azt is mondta volna ez a mosoly: szép dolgokat fogtok hallani, és nem csalódtok most sem bennem. A gyerekek arcáról a várakozás örömet olvastam le, ahogy elhelyezkedtek a padban, s megnyitották a füluket, a szemüket a befogadásra.

A tanár csak mesélt, mesélt, és mi, egyetemisták is, elgyönyörködtünk a mesében. Ha azt akarta, hogy a vázlatfüzetbe kerüljön egy-egy évszám, vagy bármilyen adat, csak intett finoman a kezével, így telt el az egész óra. Mesével. Abban a pillanatban ért véget a mese, amikor kicsengettek. Akkor a tanár felállt, és ezt írta a táblára: Riedl Frigyes: Arany János. Ezt a művet ajánlotta elolvasásra.

Az volt az egyöntetű véleményünk, hogy csodálatosan szép óra volt. Ki ne nyitná meg szívét a mesének? A tapasztalt tanár igen egyszerű módszert alkalmazott, de amelyet történeti, lélektani és esztétikai összeegyeztetések jellemeztek. Hihetetlennek tűnő dolog: ezen az órán csak a tanár beszélt, és mégis közösségi óra volt, mert a tanulók csendben figyeltek, jegyzeteltek, a kérdő mondatokra néma fejbólintással feleltek, valósággal falták a szebbnél szebb mondatokat.

Mi volt ezen az órán a szemléltetés? Elsősorban a narratív módszerhez fűződő apró történetek. Ezek mind-mind hozzájárultak Arany egyéniségének megismeréséhez, és feloldották az életrajzi adatokat, amelyek nem mondhatók éppen kevésnek. A tanár nem ingyen mesélt, ennek a mesének ára volt: a vázlat alapján történő felkészülés. A következő órán számonkérte az anyagot.

Hálás szemléltetésnek bizonyult a Vándor cipó című vers gyönyörűen sikerült felolvasása. (Nem várható, hogy minden verset könyv nélkül szavaljon el a tanár, mert az emberfeletti követelmény volna, különösen az igen terjedelmes versek esetében.)

Lehetett volna Arany életrajzát szakaszosan is tanítani, de diktatórikus eljárás volna ennek a megkövetelése. A tanár a már ismert életrajzba szakaszosan ékelte bele a későbbiekben Arany egész költészetét, és ez az eljárás nagyon jónak bizonyult, megkönnyítette az anyag rögzítését.

A következő órákon többnyire kérdeve kifejtő módszert használt a tanár, igen eredményesen, s menet közben táblai vázlatot készített. Ezt felhasználta az órák végén történő visszakerdezésnél, ami nem a vázlat felolvasását jelentette, hanem a pontjaihoz fűződő elmélkedést. Az utolsó Arany-órán ezzel a házi feladattal összegezett:

Első csoport: „Hasonlítsátok össze Petőfi és Arany költészetét!”

Második csoport: „Hogyan kerültem közelebb Aranyhoz életének és költészetének alaposabb megtárgyalása után?”

A szünetben elkértem és lemásoltam az egyik tanuló vázlatát az említett életrajzi óráról. A következő volt:

ARANY JÁNOS (1817-1882)

- 1817: Nagyszalonta: elszeg. jobbágyok, hamu, betű
term.: erdő, könyv, hanyatt fekszik
Debreceni koll., szótár is
Festő, szobrász (?), vándorszínész. Máramarossziget, áfonya,
Klárcsi kisasszony, 7 nap, apja: vak, anyja: + –
Vándor cipó.
Segédtanító, városi jegyző, Ercsey Julianna: Juliska, László.
- 1845: *Elveszett alkotmány*, haladók, maradiak, Kisf. Társ. I. díj
- 1846: Toldi, Petőfi barátság.
- 1848: Arad, Nemzetőr-dal
- 1854: Toldi estéje megjel.
- 1849: bukás, Tisza család (Geszt), nagykörösi g. tanár, kedélybeteg,
Letésem a lantot, Ősszel, Koldus-ének, A nagyidai c-ok, Családi kör, A fülemile
(népnevelő). Ball.: *Ágnes asszony, V. László, Szondi két apr., A walesi b.*
- 1860: Pest, Kisf. T. ig., Akad. titkár, *Magányban, Buda halála*
- 1865: Juliska +, 67: kiegy., kitüntetés, 10 év némaság
- 1877: Margitsziget, *Őszikék* (17 vers), impressz.
62 éves: *Toldi szer.*
- 1882: +, Petőfi szobra, megfázik
- Egyénisége: józanság, nyugodt értelmesség, szerénység, érzékenység, harag, békül
magány, bánat (leánya, haza, Petőfi elv.)
műv-i öntudatosság
egyszerű, falusi magy. ember
- Eszményei: Isten, haza, család, költészet
- Párbeszéd:
Szalontai ember:
- Ha haragszik?
- Hallgatok.
- Ha nagyon h.?
- Még jobban hallgatok.

Néhány hónap múlva vallatóra fogtam azt a tanulót, akinek kiírtam a füzetéből az életrajzi vázlatot:

- Nézd csak, ezt jegyezted a vázlatfüzetedbe annak idején betű szerint: „term.: erdő, könyv, hanyatt fekszik. „Mit tudnál most erről mondani?

- A következőket: Arany már gyermekkorában nagyon szerette a természetet. Nemcsak szerette, hanem tanulmányozta is. Nagyszalontának nincs folyóvize, de abban az időben

voltak lápos, mocsaras vidékei. Arany naponként kijárt ide, sokszor egy-egy könyvvel a kezében, s noha nagyon szeretett olvasni, ilyenkor többnyire nem olvasott, hanem hanyatt feküdt a fűben, sokáig elnézte a fölötte himbálózó ágakat, leveleket, s nagyon élvezte a fellegek játékát is. Megfigyelte az eget a nap minden szakában, s ezzel magyarázható, hogy olyan változatosan, olyan csodálatosan rajzolta meg műveiben.

- Valamivel odébb ezt írtad: „Debreceni koll.: szótár is.”

- Igen. Arany szenvedélyesen szeretett olvasni. Elolvasott mindent, ami a kezébe került. Elsősorban verset, de prózát is. Ha nem volt más könyve, elolvasta a juhtenyésztésről szólót is, sőt: a szótárat is.

- Nagyon jól emlékszel, ezt a Bolond Istókban mondja magáról Arany, a tanár úr említette. Meg tudnád mondani, ki volt az a Klárcsi kisasszony?

- A vándorkomédiások egyike. Arany színésztársa s talán első szerelme. Egyszer előadás után arra kérte Aranyt Máramarosszigeten, hogy kísérelje haza, s karonfogva ballagtak hazafelé. Arany verset szavalt, Klárcsi sóskiflit evett. A leány sokatmondóan a szobájába is becsalogatta volna Aranyt, de ő szabadkozott, nem akarta az ő szép szerelmi érzését elhomályosítani. Erkölcsös legényke volt. Úgy megjíedt, hogy hazagyalogolt Szalontára.

- Hogy értékelnéd Arany költészetét?

- Ő a legnagyobb magyar epikai költő, a legnagyobb nyelvészünk mindmáig, s ő a világirodalom legnagyobb balladaköltője. Meg Goethe.

Egy cseppet se csodálkozzunk! Így tanultak a 40-es és 50-es években a tanítványaink. Tankönyvek hiányában is. A jó tanári munka eredményeképpen is.

Összegezzük az eddig elhangzottakat:

Éljünk a külső és belső szemléltetés lehetőségeivel!

A külső szemléltetés ne száraz formáság legyen, hanem olvadjon bele a belső szemléltetésbe!

Helytelen elképzelés volt a narratív tanítás önkényes megszüntetése, mert ez áll legközelebb a gyermeki lélekhez, s a felnőtt ember is szereti. Csak tudni kell, mikor tanácsos ilyen módszerrel tanítani. Pázmány Péter is apró történetekkel és mesékkel fűszerezte szónoklatait, korának legnagyobb magyar szónoka volt.

Használjunk fel minden elképzelhető módszert a szemléltetésre, mert ezáltal csak változatosabbá tesszük óráinkat!

*

A következő gondolatcsoportnak ezt a címet adnám: *Néhány szemléltetési eljárásom bemutatása.*

Az irodalmi órákon millió lehetőség van a szemléltetésre, ügyelnünk kell azonban néhány alapelvre:

1. Óvakodjunk a szemléltető anyag túlsúlyosságától, mert ez elfárasztja a tanulókat!
2. Ne készítsünk olyan szemléltető eszközt, amely felesleges!
3. Törekedjünk sokoldalú szemléltetésre (több érzékszerv foglalkoztatására), ha erre lehetőségünk van, mert az egyoldalú szemléltetés nem mindig elégséges.

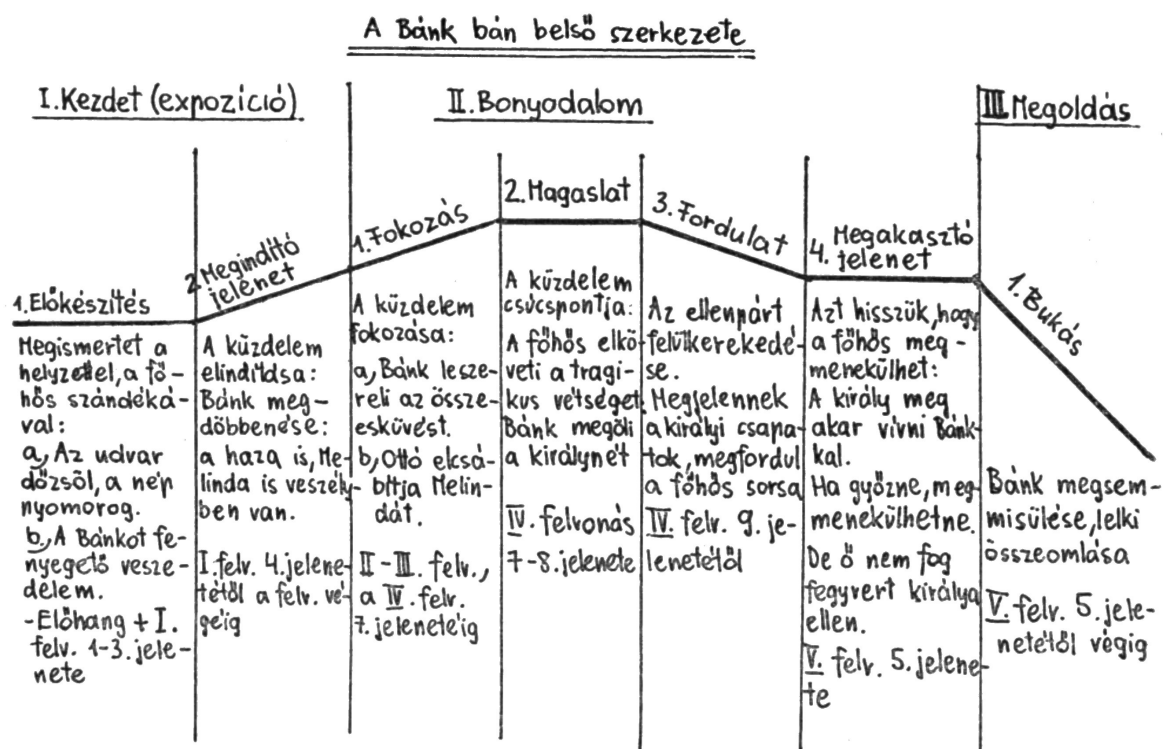
Ha feltétlenül szükség van a szemléltetésre, szemléltessünk is!

Molière Fösvényének konfliktusait elég néhány tollvonással (krétavonással) szemléltetni:

Esetleg meg lehetne még jelölni, hogy mi itt a főkonfliktus, és melyek a mellékonfliktusok.

Sok iskolában nem tudják a gyerekek, hogy mit értünk a drámai művek külső és belső szerkezetén. A külső szerkezet a felvonásokra és jelenetekre való tagolódást jelenti. A belső szerkezet megértése sokkal nehezebb dolog. Ezt nem elég csak elmondani, mert akkor a tanár lerázza magáról a kérdést, óvja magát egy kissé fárasztó és időigényes munkától, ami azonban nélkülözhetetlen. Az a tanár, aki a középiskola négy évfolyamán egyetlen drámai szerkezetet sem ábrázol, vétkezik a tanítványai ellen. Ha a tankönyvszerzők elmulasztották a drámai szerkezetek szemléltetését, mi ne mulasszuk el, ne szégyelljük átvenni kiváló elméletíróink vagy egykori tanáraink ábráit! A legcélszerűbb a Bánk bán belső szerkezetének rajzos bemutatása. Én Magyarai Károly egykori kolozsvári középiskolai tanáromtól vettem át, és egész pályámon felhasználtam. (Elképzeltető, hogy ő is valamelyik tanárától, professzorától örökölte.)

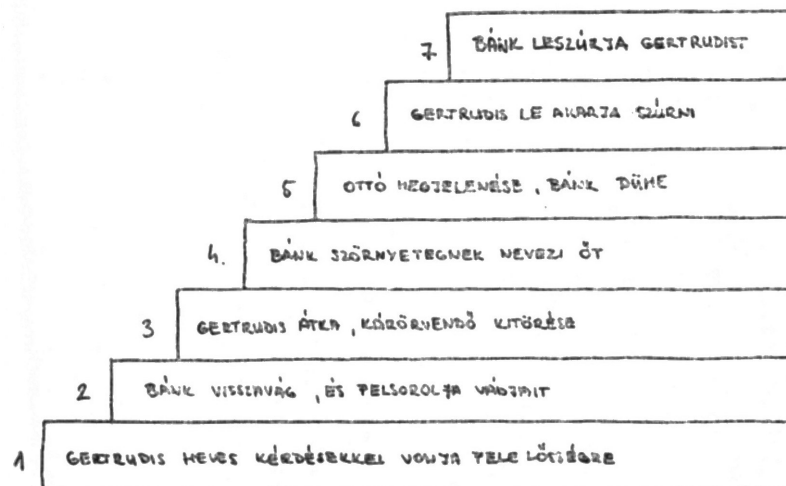

Az emberek többsége a vizuális emlékezeti típusba tartozik. Ha a tanuló csak egyszer is találkozik az iskolában egy ilyen ábrával, sohasem fogja elfelejteni, hogy körülbelül hogy néz ki a hagyományos drámák belső szerkezete. Azt is könnyebben megérti, hogy a belső szerkezet milyenségétől is függ a hagyományos dráma élete vagy halála. Aki tudja, hogy mit jelent a belső szerkezet, jobban fogja élvezni a színházi előadásokat is, mert „beleszagolt” a dráma lényegébe. Szerintem a modern drámák sohasem érhetnek el akkora hatást, mint a régiak, mert nincs egy ilyen gondos felépítésük, gerincük, nem tudnak teremteni ekkora feszültséget. Hol van például Dürrenmatt „A fizikusok”, vagy „Az öreg hölgy látogatása” című drámájának, vagy Brecht Kurázi mamájának ekkora mércével mérhető feszültsége!

Nézzük meg hozzávetőlegesen, s egy ábra segítségével, hogy készíti elő Katona, hogyan alapozza meg a tragikus vétség elkövetését a IV. felvonás 7. és 8. jelenetében, milyen lépcsőfokok vezetnek el ideig:

1. Gertrudis heves kérdésekkel vonja felelősségre Bánkot, majd jobbagynak nevezi.
2. Bánk visszavág: amíg a király távol van, addig ő a király. Úgy is viselkedik. Nem engedi behívni az udvarnokot. Szemére veti a királynénak a nép nyomorát, Tiborc panaszát, Mikhál bán sérelmét. Kikezdi Gertrudis hiúságát („... kenőcsli testét, lelkét.”)
3. Gertrudis megátkozza Bánk családját, majd kárörvendőn kitör. („Már úgy születünk, mint a szegény Emberbarátink kárán tapsolók.”)
4. Bánk szörnyetegnek nevezi őt.
5. Ottó váratlan megjelenése féktelen dühöt kelt Bánkban, megátkozza Ottóék hazáját.
6. Gertrudis le akarja szúrni Bánkot.
7. Bánk kicsavarja kezéből a tört, és - mintegy önvédelemből is - leszúrja a királynét.

Próbáljuk ábrázolni a lépcsőfokokat:

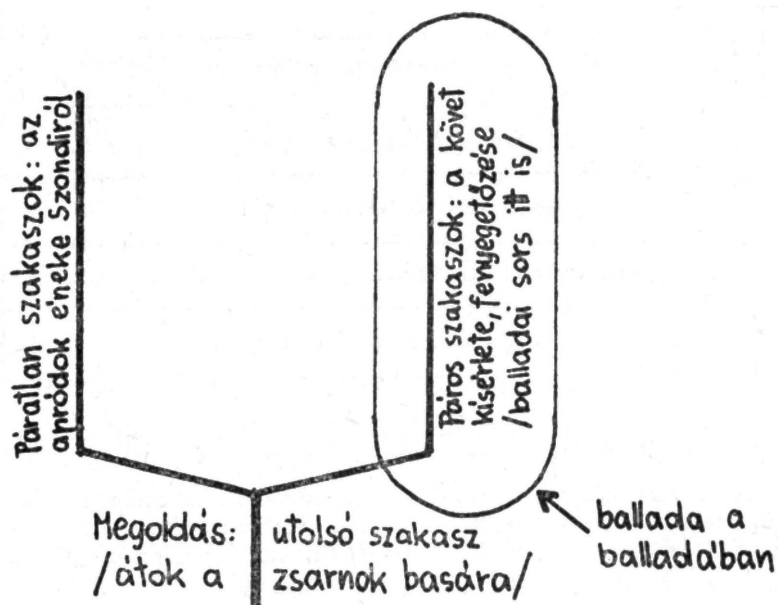
Shakespeare műveiben találunk ilyen alapos megokolásokat a tragikus vétség elkövetésére.

A szemléltetés segítségével a tanulók most már megértik, hogy miért mérhető shakespeare-i mércével Katona Bánk bánja, legnagyobb nemzeti drámánk. (A belső szerkezet mellett a jellemek rajza és a kitűnő drámai nyelv jelenti még igazi értékét.)

Már mondtuk: a világirodalom legnagyobb balladaköltője Arany és Goethe. Riedl Frigyes, a kiváló Arany-ismerő szerint Arany a balladában találta meg az egyéniségének legjobban megfelelő műfajt, és a balladát világviszonylatban is fölülmúlhatatlan művészi fokra fejlesztette. Minden balladájának megvan a maga egyénisége. Mai elképzelésünk szerint szebb balladákat nem is lehetne írni. Riedl szerint a balladaköltészet sajátossága a kompozícióban rejlik. „Arany János” című könyvének 235. lapján (Gondolat Kiadó, 1957.) szellemes ábrával érzékelteti az „V. László” ballada párhuzamos szerkesztési módját. Én ezt az ábrát mindig eredményesen használtam fel az óráimon; szükségesnek tartottam a felrajzolását, mert a tanulók nehezen értik meg a kettős balladai szerkezetet. A Szondi két apródja is ilyen szerkesztésű, de ennek megvan az az érdekessége is, hogy Arany egy másik balladát rejt el

benne (Riedl: 162. 1.), mert balladai sors az apródok élete is. Én ennek a balladának a felépítését, szerkezetét a következőképpen szemléltettem:

1-2. szakasz: *leírás*, az alkony képe a csata után 3-4: Ali és a követ *párbeszéde* az 5. sz.-tól *párhuzamos szerkezet van:*

Nyilvánvaló, hogy az ábra segítségével sokkal könnyebben el tudják képzelni a tanulók a Szondi két apródja szerkezetét. Az Arany-balladák súlya, jelentősége megérdemel ennyi fáradságot.

Negyvenéves tanári tapasztalatom szerint nagyon nehezen tudják megkülönböztetni tanítványaink a *metaforát a hasonlattól*, illetve nem látják, mi is a metafora. A következő táblai vázlattal próbáltam ezt a kérdést tisztázni:

1. *Olyan szép a kedvesem, mint a rózsá. Ez hasonlat*, láthatók a jelei is: *olyan... mint*.
2. *Ide gyere, rózsám! (A kedvesem: rózsá.) Ez metafora*: hasonlóságon alapuló *azonosítás*, illetve *névátvitel*. (Azonosítom a kedvest a rózsával, és a rózsá nevé adom neki is.)

Csak akkor keletkezik metafora, ha két dolog összehasonlítható egymással: a kedvesem olyan kellemes, piros, illatos, mint a rózsá.

A metafora mögött mindig felfedezhető egy hasonlat.

A metafora tulajdonképpen összevont hasonlat, itt már hiányoznak a hasonlítás jelei.

Ennyi a táblai vázlat.

Ha éltem a szemléltetési lehetőséggel, nem fukarkodtam ennek a néhány mondatnak a leírásával, tanítványaim sohasem tévesztették össze a metaforát a hasonlattal.

Újabb irodalomtanításunk nagy hibája, hogy *félünk a rendszerezéstől*, nehogy pozitivizmussal vádoljanak bennünket, mondván: ők (a pozitivisták) a tudomány szerepét a tárgyak leírására és rendszerezésére korlátozták. Pedig vannak az irodalomtanításnak olyan területei, ahol rendszerezés nélkül nem sokra megyünk. Kovács Lajos elsős könyvének végén nagyon jól használható irodalomelméleti összefoglaló rész volt. Az új tankönyvből ez hiányzik. Kovács

Lajos szép rendszerezésben tárgyalta a stilisztikai formákat is. Az új tankönyvben ilyesminek nyoma sincs. Pótolni igyekeznek ezt a III. osztály számára írt új magyar nyelvi könyv, de kevés sikerrel. Itt már nyoma sincs a rendszerezésnek, közbevetett kérdések és szellemeskedések özöne zavarja meg az áttekinthetőséget. Miért kellett ezt a részt a nyelvtankönyvbe áttenni („nyelvi” könyvbe), amikor a stilisztika az irodalom egyik segédtudományaként is felfogható, annak ellenére, hogy a költői „nyelv” sajátosságaival foglalkozik? A válasz egyértelmű: mert nem tanítjuk már kimerítően a leíró nyelvtant (ami óriási baj!), és nincs mivel kitölteni a négy év nyelvtani óráit. A mindenáron való újítás, az új tantervek és tankönyvek (stb.) megírásának vágya azt eredményezte, hogy teljesen eltávolodtunk attól a klasszikus magyar stilisztikai rendszerezéstől, amelyet nagy elődeink (igen megfontoltan) a Toldira építettek fel, mint olyan műre, amelyben hemzsegnek a szebbnél szebb stílusbeli megoldások. Javasolnám, hogy térjünk vissza az áttekinthető és az iskolai tanításban nagyon bevált stilisztikai rendszerezésre. Én így képezem el - a hagyományos beállítás alapján - a stilisztikai formák rendszerező szemléltetését:

I. A szemléletes stílus eszközei:

- 1., a képszerű ábrázolás,
- 2., a költői jelző,
- 3., a hasonlat,
- 4., a megszemélyesítés,
- 5., a metafora,
- 6., a metonímia,
- 7., a szinesztézia,
- 8., az allegória,
- 9., a szimbólum.

II. A fordulatosság (élénkítés) eszközei:

- 1., az ismétlés,
- 2., a szóhalmozás (és fokozás),
- 3., az ellentét (és a paradoxon),
- 4., a felkiáltás,
- 5., a költői kérdés,
- 6., a költői megszólítás,
- 7., a párhuzam,
- 8., a szokatlan szórend,
- 9., az elhallgatás,
- 10., az irónia,
- 11., a túlzás,
- 12., a szépítés.

III. A hangulatos stílus eszközei:

- 1., az idegen szavak használata mértékkel,
- 2., a tájszavak használata,
- 3., a foglalkozások szavai,
- 4., a hangutánzó szavak,
- 5., a hangulatfestő szavak.

Amíg nem kerül bele a tanulók könyvébe (vagy füzetébe) egy ilyen áttekinthető rendszerezés, csetleni-botlani fognak a stilisztikában, nem lesznek képesek felismerni és kellőképpen értékelni az irodalmi művekben található költői szépségeket.

Azt tapasztaltam, hogy a *hasonlatokat* sem ismerik, legfeljebb csak egy-két formájukat. Hát ne csak a felületen mozogjunk, hanem mutassunk rá, hogy a hasonlatosság igen változatos formákkal is kifejezhető:

- 1., az „úgy... mint”,
- 2., az „olyan... mint”,
- 3., a „-képp, -képpen”,
- 4., a „gyanánt”,
- 5., az „akár” segítségével.

A hasonlattal később még találkozunk.

*

A szemléltetés nem szorítkozhat csupán a látásra az irodalmi órákon, mert minden érzékszervünk kínálja a maga lehetőségeit. Elsősorban a *hallási érzetek* jöhetnek számításba. Ha felolvasom, vagy elszavalom a megtárgyalandó művet, a tanulók a hallás útján érzékelik elsősorban. (A művek bemutatásával már találkoztunk a külső és belső szemléltetés tárgyalásakor, most csak kiegészítem a mondanivalót.) Nekünk még azt tanították az egyetemen, hogy a mű bemutatása előtt keressék ki a tanulók a kérdéses művet, és fordítsák le a könyvüket, ne kövessék szemmel a szöveget. Ma azt tanácsolják inkább, hogy a tanulók is kapcsolódjanak be azonnal a munkába, nézzék a könyvet. Még olyan hangot is hallottam, hogy akár egy tanuló is felolvashatja a szöveget, hiszen munkáltató órákat várnak, s közvetlenebb lesz ezáltal a kapcsolat a tanár és az osztály között. Érdekes ezen a kérdésen elgondolkozni.

Abszolút rossznak tartom azt az elképzelést, hogy egy gyengén vagy közepesen olvasó gyerek mutassa be, szemléltesse az anyagot. Elveszne a hatása a műnek. Felolvashatja esetleg egy jó szavaló, de kerülni kell az olyan helyzeteket, hogy a tanuló a tanárt háttérbe szorítsa, diáknyelven szólva: lepipálja. Hát igen! Az volna kívánatos, hogy csak olyan ember menjen irodalomtanárnak, akinek van beszéd- és előadói képessége; olyan szinten, hogy élvezhető legyen. Csak tisztelni tudom azt a tanárt, aki megáll otthon a tükör előtt (de sokszor csináltam!), és elszavalja többször is a verset, hogy jól begyakorolja. Miért ne tehetné ezt? Az operaénekesek nem éneklék el százszor is az áriájukat? A színészek nem próbálják el akárhányszor a nehezebb jeleneteket? Ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az órán élvezzem a verseket. Adyt negyven éve tanítom, de sohasem tudnám megenni a műveit. Sőt: mindig találok valami újat bennük.

Én helyesebbnek tartom azt, ha a tanulók semmivel sem foglalkoznak a mű bemutatásakor. Bezárják a könyvüket, és a tanárra figyelnek, hogy lássák is az átélését. Hiszen ez az óra legünnepelesebb része. Olyan, mint az ajándék átnyújtása. Olyan idő ez, amikor meghallható a legkisebb légy zümmögése is az osztályban. Kartársaim! Lehet nagyobb öröme egy pedagógusnak, mint mikor észreveszi, hogy az osztály minden tagja feszülten figyel, s hogy lélekben most összeforrnak? A diák szeme vagy csillog ilyenkor az örömtől, vagy elhomályosul a meghatódottságtól, vagy megrebben a hazafias indulattól. Ez a néhány perc a biztosítéka annak, hogy érdemes lesz az órán elcsemegézni azokon a részletszépségeken is, amelyeket az „egész” már felvillantott. Óva intek minden tanárt, hogy a jól sikerült szavalata után azonnal megszólaljon. Élvezze ki azt a kicsi időt, amely kiragadja őt és tanítványait a hétköznapiságból a mennyei szépségek, a baudelaire-i élévation felé; élvezze a „néma tárgyakat és a virágok beszédét!” Hagyja, hogy a tanítványai is néma virágok legyenek! S ha a gravitáció parancsára mégis vissza kell térniük a földre, most már beszélhet velük a virágok nyelvén. Évtizedek teltek el azóta, hogy elszavaltam a *Minek nevezzetek?*, vagy az *Esti sugárkoszorú*, vagy a *Hazamegyek a falumba* című verset először egy-egy osztályomban, s még mindig hallom a

mennyei suttogást: „milyen szép volt!” Minden tanár átértzett már hasonló perceket, de akkora mértékben, mint az irodalomtanár, soha senki sem.

Hogy mennyire fontos az akusztikai szemléltetés? Kartársam, csak egy szakaszt idézek az emlékezetedbe:

„Minek nevezzelek,
Ha megzendülnek hangjaid,
E hangok, melyeket ha hallanának
A száraz téli fák,
Zöld lombokat bocsátának,
Azt gondolván,
Hogy itt már a tavasz,
Az ő régen várt megváltójok,
Mert énekel a csalogány -
Minek nevezzelek?”

Nem is szükséges az egész szakasz, elég lesz mindössze két sora:

„A száraz *téli fák*
Zöld lombokat *bocsátának.*”

Elfelejtetted volna az első sor sziszegését, a tél dermedt szelét, amely kiszárította a fákat (a szőke kemény hangjaival)? És a második sor melegségét, amely zöld lombokat varázsolt elő (a lágy mássalhangzóival)? Elfelejtetted, hogy amikor kiejtetted a „csalogány” szót, akkor csattogtál is, mint az éneklő fülemüle?

Az akusztikai szemléltetés csak akkor igazi, ha mesterei vagyunk a szavak és a hangok kiejtésének, ha „áhitattal” ejtjük ki a szót, ahogy a költő mondta.

A tanítványoknak meg kell érteniük, hogy az igazi költők nagyon tudatosan számolnak a szavak, sőt a hangok akusztikai hatásával, mint ebben az esetben Petőfi is; hogy nem véletlenül kerültek a kemény mássalhangzók az első, a lágy mássalhangzók a második sor szavainak elejére. (Sajnos, ott tartunk, hogy a mai tanulók jelentős része már nem ismeri a zöngés és zöngétlen mássalhangzókat, és számos más hangtani dolgot sem, következésképpen: nem lehet dolgozni velük az irodalmi órákon.)

A hanghatások sokféleségére mutattam rá akkor, amikor összegyűjtöttük azokat a szép alliterációkat, amelyekkel eddig tárgyalt verseinkben talákoztunk, és megvizsgáltuk őket, pl.: „világ világa” stb. (Ómagyar Mária-siralom); „violás völgy” (Berzsenyi), „vak volt a hajnal, szennyes, szürke” (Tóth Árpád), „Bajla buja asszony” (Ady), „s nem kell kegyekért könyörögnöm” (Kosztolányi), „sziszegve se szolgállok” (József Attila) stb.

Ragadjunk ki egyet-kettőt ezekből az alliterációkból, és vizsgáljuk meg figyelmesen!

Berzsenyi A közelítő tél című versének 1-3. szakaszában a természet őszi hervadását mutatja be úgy, hogy közben *valamennyi érzékszervünket* mozgásba hozza: a látást, a hallást, a szaglás, az ízlelést, a tapintást. A verset olvasva azonnal megjelenik előttünk a sárga levél, a violás, vagyis lilás színbe burkolózó völgy, amely korábban élénk színű volt. A „lilás” bágyadt szín, következésképpen lehangoló; vannak primitív afrikai népek, amelyek a lilával gyászolnak. Ez nem véletlen. Az ember, ha meghal, nemcsak sárga színt ölthet, hanem lilát is. Berzsenyi képe minden vonatkozásban lehangoló, de a „csermely violás völgye” jelzős szerkezet alliterációjával még fokozni akarja a bágyasztó, lehangoló hatást. A lágy „v” hangok segítségével vannak ebben.

József Attila határozottan kijelenti az *Ars poeticá*-jában:

„*Sziszegve se szolgállok* aljas,
nyomorító hatalmakat” - vagyis a fasizmust.

Nemcsak határozott állásfoglalásról van itt szó, hanem gyűlöletről is: úgy gyűlöli a fasizmust, mint a támadó kígyót. Az alliteráció sziszegő „sz” hangjai fokozzák ezt az érzést, hangulatot.

Ady remekül ért hozzá, hogy verseihez keleties hangulatot teremtsen (Góg és Magóg fia vagyok én, Mikor Szulamit alszik, Mammon-szerzetes zsoldára, Az ős Kaján, Bölcs Marun meséje, Bús Ahasvérok májusa). A „Bölcs Marun meséje” verscím olvasása már azt a hangulatot kelti bennem, hogy el akarnak altatni, nekem most hallgatnom kell a mesére. A „Marun”, az „Eufrát”, a „sejkek” szavak keleti tájakra visznek. S most megjelenik „Bajla buja asszony”. Már semmi sem köt a honi tájhoz, elbűvöltek. Varázslatosan szépnek érzem a két alliterációs szót. Ezek a szavak akusztikailag ragadják meg az embert. Akkor is, ha némán olvasom a sorokat. Kényszerítenek, hogy kiejtsem őket. A hangutánzó és hangulatfestő szavak, a verszene különféle formái mindig akusztikailag hatnak. Fedeztessük fel a szépségüket!

A fülemile című Arany-vers tanításának elindítását el tudom képzelni úgy, hogy megszólaltatom hangszalagról a fülemile énekét. Semmi akadályja sincs, ma nem probléma megörökíteni ezt a szép zenét, a rádió is megadta rá a lehetőséget. A gyerekeket minden bizonnyal elbűvölné a szép madárfütty, egyetlen perc alatt ráhangolnánk őket az óra anyagára.

Az áthajlást ilyesformán képelem el: „Gyerekek, mindannyian hallottuk ezt a gyönyörű zenét, amely mindannyiunké volt. A mai órán egy olyan verssel foglalkozhatunk, amelynek ez a címe: A fülemile. Arany János írta. Felolvasom nektek, figyeljétek meg, aztán döntsétek el, kié az itt elhangzó fütty! Nem hiszem, hogy akadna egy tanuló is, aki passzív maradna egy ilyen óraelindítás után.

A magnószalag felhasználása megszámlálhatatlan lehetőséget ad az auditív szemléltetésre, csak élnünk kell vele.

*

A *motorikus szemléltetés* is kínálatja magát lépten-nyomon. Talán inkább az alsóbb osztályokban s főleg az általános iskolában. Láttam tanárt, aki úgy szemléltetett drámai párbeszédet motorikusan, hogy jobbra és balra nézett, sőt lépett egyet ide meg oda. Nagyon hatásos volt. De erre születni kell, mert könnyen bohóckodássá válhat a kísérletünk. Sohasem felejttem el Palkó János mintatanítóm bemutató óráit a nagyenyedi kollégiumban. Remekül tudta utánozni nemcsak az állatok hangját, hanem a menésüket is. Cammogott, mint a medve. Hátratette a kezét, és a róka farkának a mozgását imitálta, ujjjaival pedig a madár csőrét, a nyuszi fülét. A gyerekek önfeledt kacagással jutalmazták minden mozdulatát. Sokszor gondolkoztam már rajta: a tanító munkája a legnehezebb, de rátermettség esetén a legszebb, a leghálásabb pedagógusi munka. Itt aztán művészet a tanítás! Lelkiismeret-furdalást érzek, ha felveszem a fizetésemet, pedig elég kevés. Lesz egyszer egy olyan társadalmi berendezkedés, amely a tanítók munkáját erkölcsileg és anyagilag igazságosan méltányolni fogja? Csak annyit mondhatok szívem szerint: az lesz a legeszményibb társadalmi rendszer.

Drámai jeleneteket akármikor rendezhetünk az óráinkon, jelentkezőket is találunk rá, mert a gyerekek vállalkozóak. De az lenne az igazi, ha magas szinten valósulnának meg ezek a produkciók; ha megengedné az időnk, hogy esetenként bedolgozzunk kisebb jeleneteket a legtehetségesebb tanulókkal. Mikor Miskolcra kerültem, színjátszócsoporthal is kísérleteztem az iskolánkban. Dr. Nikodémusz Antalné kartársnőm egyenlő félként kapcsolódott be aztán a munkába, értékes ötleteket adva. Kitudódott, hogy igen tehetséges növendékeink vannak, akik

produkálják is magukat, de akkora volt az elfoglaltságunk - nekik is, nekünk is, tanároknak -, hogy fájó szívvel abbahagytuk tevékenységünket. Én ma is elismeréssel és felüdüléssel emlékszem vissza például Musnai nevű tanítványom alakításaira. A Botcsinálta doktorban említésre méltó jellemet formált. És nem értem, miért nem hallgatott rám akkor ez a kedves tanítványom, miért nem kísérletezett egy színészképzői felvétellel. Talán az én hibám is, hogy nem presszionáltam kellőképpen.

Egy jó színjátszócsoporthoz az iskola valamennyi tanulójának szolgálatára lehet, megkönnyítheti a drámai művek tanítását.

Elégedjünk most meg a sokkal könnyebb mozgási szemléltetési lehetőségekkel.

Jó volna, ha tanítványaink minden iskolában megismerkednének kellő alapossággal az időmértékes verseléssel (a bimetrius formákkal is), mert ennek hiányában nem képesek megérteni és élvezni legszebb költeményeinket. A ritmus a vers lelke, nélküle nem is beszélhetünk igazi versről. Ha az időmértékes verslábakat és sorokat tanítjuk, szánjunk rá megfelelő időt, és csapjunk fel karmesternek, ne féljünk egy kis mozgástól: éljünk a skandálás lehetőségével úgy, hogy a versmérték kihangsúlyozását segítse elő a karmozdulatunk. És addig csináljuk ezt a karmesteri műveletet, amíg valamennyi tanulónk fülében megrögződik a mű ritmusa (mondjuk: Kölcsey Huszt-ja esetében a disztichonos forma.) A tanulók szeretik ezt, felélénkíti őket a ritmikus mozgás. Követeljük meg, hogy az osztály valamennyi tanulója tudja skandálni az időmértékes verseket - elő is van írva különben. Nem nagy dolog ez, ha megvan a kellő tanári hozzáállás. És tanulják meg ütemezni a hangsúlyos verseket.

Emlékezzünk csak vissza a jól ismert Csokonai-sorokra:

„Síma száddal mit kecsegtetsz?
Mért nevensz felém?
Kétes kedvet mért csepegtetsz
Még most is belém?”

Ebben a szakaszrészben a ritmus valósággal megszólal, és követeli, hogy szemléltessük. Csak egy kis karlendítést igényel, egy igazán nem fárasztó mozgást, vagy azt, hogy lekopogjuk ceruzánkkal a katedrán. De hány tanár elmulasztja ezt megtenni! Csokonai megnyújtotta ezeket a sorokat minden szakaszban, hogy annál hatásosabb legyen a dacos szembeszállás a kecsegtető Reménnyel. És mivel éri ezt el, ha nem a hátborzongató ritmussal? Szemléltetni kell!

Tanítványaink nehezen fogják megérezni és megérteni Ady verseinek csodálatos ritmusát, hullámzását a megkésleltetett rímek esetében, ha nem hullámoztatjuk hozzá a kezünket, ha nem játsszuk el ennek a ritmusnak a mozgását. Ne felejtjük el, hogy nemcsak a tanár tekintetében és hangjának van szuggeráló ereje, hanem a mozgásának is. Taníthatunk ülve is egy-egy órán, a mozdulatok mellőzésével - az óra jellegétől függően -, de mulasztást követünk el, ha kihagyjuk a kínálkozó lehetőségeinket.

Jó példa az említett hullámzásra az alábbi két idézet:

„Meg akarlak tartani téged, (szünet)
Ezért választom örödü
A megszépítő messzeséget.” (szünet)
(Meg akartalak tartani)

„Ha azt mondom: mégis te vagy a Kezdet, (szünet)
Látom, ahogy a homlokodon
Ezer gyanú méltó fájdalma reszket,” (szünet)
(Könyörgő májusi levél)

Forradalmi verseink mozgósító erejét is úgy tudom érzékeltetni tanítványaimmal, ha felhívom a figyelmüket, hogy ezekre a versekre menetelni lehet:

„Trombita harsog, dob pereg,
Kész a csatára a sereg.
Előre!
Süvít a golyó, cseng a kard,
Ez lelkesíti a magyart.
Előre!”
(Petőfi: Csatadal)

„Rákóczi, akárki,
Jöjjön valahára:
Kígyóinknak, Esze komám,
Lépjünk a nyakára!”
(Ady: Esze Tamás komája)

Hogy mozogjunk-e az órán, vagy ne mozogjunk, azt mindig a tanítás anyaga határozza meg. De mindig szemléltessünk, ha van rá időnk, s ha a célszerűség úgy kívánja!

3. Koncentráció az irodalmi órán

A Pedagógiai Lexikon így határozza meg a koncentrációt: „az oktatásban a tantárgyak felépítésének és egymáshoz való viszonyának didaktikai elve.” A tantárgyi koncentráció lényege a tanításban a következő: *kapcsolatba hozom egymással a tantárgyakat* azzal a céllal, hogy a megtárgyalandó kérdést minél sokoldalúbban mutassam be, s ezáltal minél alaposabban ismerjék meg a tanulók. A koncentráció lehet két vagy több dolog párhuzamba állítása, azonosságaik és eltéréseik kimutatása. Ez elképzelhető az irodalmon belül is. Ha Móricz Sárarany című regényét tanítom, el kell mondanom róla a következőket: „Azt mutatja be, hogy a parasztság tele van értékes tulajdonságokkal, de ezek a nyomasztó és elmaradott társadalmi viszonyok hatására eltorzulnak, és féktelen kicsapongásokban keresnek kiutat. Az arany sárrá válik.” (Kanizsai-Nagy Antal IV-es könyvének 90. lapjáról idéztem.)

A tanár nem mulaszthatja el a lehetőséget, hogy össze ne vesse ezt a művet Csokonainak a Jövendölés az első oskoláról a Somogyban és Adynak a Hortobágy poétája című versével, amelyeket a tanulók már ismernek. Csokonai is azt siratja, hogy a nyomasztó hűbéri állapotok miatt „Kanász marad, akinek a nevelője kanász.” Szinte elsírja magát, mikor leírja a következő verssorokat:

„Óh, nem fáj-e a szíve
Minden magyarnak,
Hogy a magyar fiakkal
Gondolni nem akarnak?”

Ady verséből a következő szakaszt ragadom ki:

„Alkonyatok és délibábok
Mefogták százszor is a lelkét,
De ha virág nőtt a szívében,
A csorda-népek lelegelték.”

Itt már látjuk a tehetséges parasztleányt kibontakozásának útján, az alkotás boldog pillanatában is (ezzé lehetett volna!), aztán látjuk mindjárt megsemmisülésének körülményeit: megölte a maradiság.

Az egybevetés elsősorban arra való itt, hogy egymáshoz viszonyítsunk három művet, és levonjuk a következtetést: ha három tehetséges író is egyformán látja a parasztság nyomasztó helyzetét, akkor ez nem lehet tévedés, ez valóságos állapot. (Feltételezhető, hogy mind a három író a kedvencünk is. Ebben az esetben még nagyobb nyomatéka van a megállapításnak. Mintha az apánkat hallottuk volna megnyilatkozni.) Tanulságos azonban a három írói magatartás milyensége, hogy azt mondjam, foka is: Móricz szigorúan leleplez, Csokonai siránkozik, és vigasztalni próbálja magát a vers végén, Ady pedig dühös és undorodik, majdnem köp is egyet, mikor a piszkos, gatyás, bamba társakról beszél. Nem őket nézi le, hanem a hűbéri maradiságot és azokat, akik ezt az állapotot visszaerőltetik. Bizonyíték rá az is, hogy maga mellé emeli a tehetséges parasztfiút, költőtársának fogadja el, mikor saját költői mondanivalóját szólaltatja meg vele:

„Ezerszer gondolt csodaszépet,
Gondolt halálra, borra, nőre.”

Azt is ki merem mondani, hogy finom költői formában azonosult a nagyszemű legénnyel. Ki tudja, talán egy második Adyt pusztítottak el benne!

Móriczból indultunk ki, és hová jutottunk, mekkora mélységekre. Az irodalomtanításnak az is egyik célja lehet, hogy megdöbentsen, ha kell; hogy megfürdesse lelkünket a mondanivalójában, hiszen azért művészet az irodalom (a tanítás is?), hogy sokkal többet adjon a hétköznapi beszédnél. Koncentráció nélkül nem juthattam volna el ekkora átéléshez.

Elmondtam már egy korábbi fejezetben, hogy József Attila ugyanazt a gondolatot fejezi ki a Dunánál című versének végén, amit Ady is kifejt a Magyar jakobinus dala művében: a dunai népek összefogásának szükségességét. Sohasem volt ez égetőbb kérdés, mint napjainkban. Ha nem hagyom ki a koncentrálnálási lehetőségeket, hanem rendszeresen élek velük, akkor kihámozhatom ebből a szép szövevényből azt, hogy az igazi írók tulajdonképpen ugyanazt akarják: hogy az igazság és a szépség uralkodjék a földön. Végeredményben ezért tanítjuk az irodalmat.

Az irodalom *minden művészeti ággal* kapcsolatba hozható, s elmondhatom, éltem ezekkel a lehetőségekkel. Néhány példára hivatkozom:

Ady Endre „Harc a Nagyúrral” versének tanítását úgy indítottam el, hogy bemutattam képről Rodin Gondolkodóját. Gyerekek, Ady Párizsban járt, és ezt a *Rodin-szobrot* szemlélte mélyen elgondolkozva. Egyszer csak megszólalt, és ezt mondta mellette álló barátjának, Földessy Gyulának: a nagy szobrásznak egyszer a pénz szobrát kellene megmintáznia. És megmintázta ő versben a pénz és a pénzes, a tőke és a tőkés szobrát. A mű tárgyalása folyamán kimutatom, ez a vers helyenként annyira *szoborszerű*, hogy valósággal kitapintható:

„Sertés testét, az undokot, én
Simogattam. Ő remegett.”

Vagy:

„Neked minden álmod süket,
Hasítsd ki hát aranyszügyed!”

Mintha Mammon aranyból készült szobrát látnók itt, aki a régi asszíroknál a gazdagság, a nyereség bálvány istene volt, s átvitt értelemben a pénz, a mohóság, a nyereség jelképe. (Koncentrációs lehetőség Tóth Árpád „Az új isten” című versével.) Mammonban a

„... telt belek
Már a nehéz aranytól eldugultak,
S a rothadó nagy testre már kiültek
Félelmes és aranyló hullafoltok.”

Ha egy egész órát szánhatok erre a hatalmas versre (így kellene!), akkor kiragadhatok József Attila Munkások című verséből is egy idézetet:

„Egy nyál a tenger! Termelő zabálás, -
kis, bűvő országokra rálehel
a tátott tőke sárga szája. Párás
büdösség-felhő lep bennünket el.”

Íme három nagy költőnk három különböző képe, amelyek azonban céljukban nem különböznek: a tőkés világ kapzsiságát akarják meggyűlöltetni. A disznófejű Nagyúr, Mammon és a sárga száját tátó tőke (tőkés) édestestvérek.

Még ezzel sem elégszem meg. Rámutatok, hogy nemcsak a szoborszerűség jellemző Ady versére, hanem a *képszerűség is*, hiszen „a zúgó Élet partján” játszódik le a kegyetlen csata a disznófejű Nagyúrral, s az alkonyi képet két szín sugározza be: a vér piros és az arany sárga színe. De a költő vágyódását művészetének kiteljesedésére egészen más festmény érzékelteti, az a szakasz, amely így kezdődik:

„Az én yachtomra vár a tenger,
Ezer sátor vár én reám.”

Hol vagyunk már a felszíni nyavalygástól! Ki vesézzük a hátborzongatóan szép verset, hogy egész művészi súlyával hasson ránk.

Ha a reneszánsz költészetének tanítását kezdtem el, nyilvánvaló, hogy a korszak bemutatásából indultam ki. Nagyszerű lehetőséget kínált az *építészet*. Bemutattam egy függőleges tagoltságú gótikus templomot és egy vízszintes tagoltságú reneszánsz épületet, például a strasbourg-i székesegyház és a firenzei Pitti palota képét. A magasba törő gótikus templom a középkori ember két alapérzését akarta kifejezni: a mennybe vágyódását, és azt, hogy milyen hatalmas Isten, és milyen parányi mellette az ember. A reneszánsz kor embere nem vált istentagadóvá, de jogot formált hozzá, hogy a földi élet szépségeit is élvezhesse. Épülete vízszintes tagoltságú, elterül a földön. Íme, megragadtuk a két korszak lelkét. A többi gondolatunkat ebből kiindulva szőttük tovább.

Ha az impresszionista irodalmat akartam tanítani, az impresszionista *festészetből* indultam ki. Ezt az irányzatot a francia festők fedezték fel, akik a tárgyakról érkező pillanatnyi, elfutó benyomásokat ábrázolják, a világ színes és fényes felszínét viszik vászonra. Felfedezik a valórt, a színek helyi értékét (a zöld erdő távolból kéknek látszik). Rájönnek, hogy a levegő és a fény feloldja és átalakítja a színeket. Claude Monet a nap különböző szakaszaiban festi le a roueni székesegyházat, hogy bebizonyítsa: mennyire átalakítja a formákat és a színeket a különböző erejű megvilágítás. Felfedezésüket átveszik a költők is. Lány, zenei hatású, színekben gazdag lírai verseikben a pillanatnyi hangulatot szólaltatják meg. (Verlaine: Őszi chanson). (Ezt a tömör ismertetést Kanizsai-Nagy Antal tankönyvéből vettem át, amelyet a dolgozók szakközépiskolái III. osztálya számára készített. Jó példa annak illusztrálására is, hogy milyen tömören és szemléletesen lehet egy-egy tankönyvi részt megszővegezni.)

Miután megismerkedtünk az impresszionista festészettel (francia festők és Szinyei Merse Pál néhány színes reprodukciójának magyarázata alapján), áttértünk Tóth Árpád Hajnali szerenád című versének tanulmányozására. Előbb azt kerestük, miben hasonlít ez a vers a látott festményekhez:

1. pillanatnyi benyomás, impresszió hatására keletkezett;
2. színekben pompázó képei vannak;
3. szóanyaga is színeket és hangulatokat idéz (a hajnal rajzlapja, a hold nagy rajzszög aranyból, a nap aranyfésűje stb.).

A továbbiakban megkönnyítette munkánkat Szende Aladárnak a IV. osztály számára készült stilisztikája, amely nagyszerű szempontra hívta fel figyelmünket: „...elsősorban azt figyeljük meg, hogy a fájó kiábrándultság hangulatába hogyan lop kósza vágyat a hajnali természet *festői látványa*.” Mindjárt észrevettük, hogy csakugyan létezik itt egy alaphangulat (alapimpresszió), amely a szakaszok első sorában vagy soraiban jelentkezik (a fájó kiábrándultság), és ez három szakaszban is feloldódik egy kellemes impresszióban (a hajnal rajzlapján, az erdő nyújtózkodásában, a fantázia hegedűjátékában). De a szűk utcák közé bezárva sivár a hajnal - mondja a harmadik szakasz -, az utolsó strófában pedig ismét az alaphangulat marad meg, a züllött élet siratása.

Megszámoltuk, hogy hány jelző található a harmadik szakaszban: 13. Feljegyeztük: az impresszionista stílust *jelzői stílusnak* is nevezik a jelzők kedvelése, halmozása miatt.

Megállapítottuk a harmadik szakasz tanulmányozásával, hogy ez a rész valóságos *muzsika*, tele van zöngés (lágú) mássalhangzókkal. Csak az *l* hangból 18-at találtunk, s akkor még hol vannak az *n, b, j, gy, g, z, ny, d, m, ly* hangok, ahogy így sorjában számolgotam őket. Azonkívül a lágú mássalhangzók jó néhány esetben párosával, hosszan muzsikálnak (Annuska, éggel, hangfogózsa, ballagok, szerenáddal). Beírtuk a füzetünkbe: az impresszionista költők *szeretik a verszenét*.

Megszámoltuk a sok metaforát meg azt a néhány színesztéziát, és rögzítettük az újabb megállapítást: a költői jelzőn kívül nagyon szívesen használják a szemléletes stílus egyéb kellékeit is, főleg a *metaforát és a színesztéziát*.

Az volt az érzésem az óra lefolyása és a visszakérdezés idején, hogy tanítványaimat érdekli az impresszionista művészet, ezért beiktattam a másnapi órára a következő anyagot: A műfordítás néhány kérdése (Költők műhelyében). Verlaine Őszi chansonjára építettem fel az egész órát, és ezt a munkámat kísérletnek szántam. Tulajdonképpen összevontam itt két kérdést: a „költők műhelyében” és a „műfordítás” kérdését. Roppant merész vállalkozás volt, könnyen bele is bukhattam volna, mert a tanítványaim sem franciául, sem románul nem tanultak, és ezen az órán ilyesmi is volt. (Gondolom, jó példa lesz a *nyelvi koncentrációra*, ezért elmondom itt.) Alaposan átgondoltam mindent. Mivelhogy az első órán kellett ezt az anyagot tanítanom, bementem korán reggel az osztályba, nem engedtem be senkit, és felírtam az összecsukhatós táblára a következőket:

Paul Verlaine: <i>Chanson d'automne</i>	Tóth Árpád: <i>Őszi chanson</i>	Ioan I. Ciorănescu: <i>Cântec de toamnă</i>
Les sanglots longs Des violons De l'automne Blessent mon coeur D'une langueur Monotone.	Ősz húrja zsong, jajong, busong a tájon, s ont monoton bút konokon és fájón.	Al toamnei lin Prelung suspin Ca de vioară, Rănește greu Sulfletul meu Și mă'nfioară.

A táblát összecsuksztam, ott őrkdtem mellette, amíg elérkezett a becsenetés ideje, és a tanulók helyet foglaltak. Nevettek, mosolyogtak, tudták, hogy valami csalafintaságról lehet most szó. Kérdve kifejtő módszert alkalmaztam, amelyben nagyobb szerepet kapott az én ténykedésem. (Ez természetes is, az óra jellegéből adódóan.)

A hangulatkeltést a tegnap tárgyalt gyönyörű Tóth Árpád-vers felidézésével teremtettem meg. Csak a harmadik és a negyedik szakaszát szavaltam el szép átéléssel (könyv nélkül, természetesen):

„Annuska, alszol? bús utcák során
A bús hajnalban járok egyedül,
S hogy vigasztaljon, halkan hegedül
Fantáziám, a magános cigány:
Erdőkkel, éggel, ajkad mosolyával
Hangfogózza dalát, míg ballagok,
Jó volna most megállni ablakod
Alatt egy édes, fájó szerenáddal.

A szívem adnám oda hegedűnek,
A szívem, melyből bú és vágy zokog,
Lopjon szívedbe enyhe bánatot
És kósza vágyat, mely árván röpülget,
Hogy szűz álmodban halkan, édesen,
Nem is sejtve, hogy könny az, amit ejtesz,
Álmodban, mint reggelre elfelejtesz,
Sirasd el az én züllött életem.”

A sikerben biztos voltam, egy ilyen szép vers nem maradhat hatástalanul. Csak tegnap tanultuk, el is olvasták otthon, készülni kellett belőle, az egész vers ismét kitárult előttünk. Halotti csend volt, mozdulatlanság. Halk tónusban kezdtem, mert ilyen hangulathoz volt szükségem Verlaine versénél is:

- Lányok (leányosztály volt, 17-18 évesek), úgy mondtam el ezt a szép részletet nektek, mintha szerenádot mondanék. Ajándéknak szántam, úgy fogadjátok. Tudom, hogy tegnap is elgyönyörkdtetek benne, nekem is hasonló élményem volt. Ma ismét egy nagyon szép impresszionista verssel foglalkozunk, a már említett költő, Verlaine egyik versével. Csakhogy most megnézzük, hogyan fordították le ezt a verset magyar és román nyelvre, betekintünk a költők műhelyébe is. (Felszisszentek, hiszen mondtam már, sem franciául, sem románul nem tanultak.) Megvigasztaltam őket:

- Bizzunk most egymásban, és főleg a költészet erejében! Meglátjátok, milyen szép óra lesz. Előbb elszavalom nektek a verset magyarul, hogy tudjátok meg, miről is van szó (majdnem suttogva szavaltam el):

„Ősz húrja zsong” stb.

- Jaj de szép vers! - ez volt a válaszuk, a tekintetek is ezt igazolták.

- Most elszavalom franciául:

„Les sanglots longs...”

- Nagyon szép volt.

- Most hallgassátok meg románul is:

„Al toamnei lin
Prelung suspin” stb.

- Ez is nagyon szép, tanár úr.

- Biztos voltam benne, hogy mind a három tetszeni fog nektek. Vajon miért? (Teljes csend, gondolkozni hagytam őket.)

- Mert nagyon szép a tartalmuk, és mind a három tiszta muzsika, verszene.

- Pontosán így van. A költők már az első szakaszban megteremtik csodás muzsikával a szomorú alaphangulatot. A továbbiakban csak az első szakaszokat vizsgáljuk meg alaposabban. Elég lesz nekünk ez is, hogy betekintsünk a költők műhelyébe. Íme az első szakasz! (Szétnyitottam a táblát, és hagytam, hogy bogarásszák egy kicsit a furcsa idegen szövegeket. Nevettek, kíváncsiskodtak.)

- Ti már jól tudjátok, mit tekintünk mi a vers lelkének.

- A ritmust.

- Milyen ritmus illik ehhez a mondanivalóhoz? A sivár őszhöz. A halál gondolatához.

- Lassú, egyhangú, monoton.

- Eltaláltatok. Melyik szó volt a segítségetekre?

- A „monoton”.

- Figyeljétek most meg tudatosan ezt a monotóniát! (Csak a francia és a magyar nyelvű szakaszt szavaltam el, de úgy, hogy enyhe fejbillentéssel érzékeltetem a szabályos monoton ritmust.)

- Szabályos monotoniságról győződtek meg?

- Igen. Nagyjából: igen.

- A román fordításban nincs meg a „monoton” szó. Vajon monoton ez is?

„Al toamnei lin
Prelung suspin” stb.

- Ez is monoton, de nem annyira, mint a másik kettő.

- Felírom gyorsan mind a három strófa sorai után a szótagszámot:

<i>francia</i>	<i>magyar</i>	<i>román</i>
4	4	4
4	4	4
3	3	5
3	4	4
3	4	4
3	3	5

- Láthatjátok világosan, hogy a francia szöveg a legmonotonabb. A magyar két szótaggal többet használ, van két mínusz pontja. A román mínuszok száma: 6. Olvassa csak fel valaki gyorsan a füzet első lapjáról a világ legnagyobb nyelvtehetségének, Mezzofantinak a nyilatkozatát a magyar nyelvről! (Minden füzet elején megvan.)

Olvassa:

- Melyik nyelvet tartom az olasz és a görög után minden más nyelv előtt leginkább dallamosnak és a verselés szempontjából fejlődésre leginkább képesnek? A magyart. Ebben a nemzetben egyszerre csak fel fog tündökölni egy költői lángelme, és felfogásomat igazolni fogja. -

- Na látjátok! A román költő nem tudta követni a szótag számot, mert nyelvének természete nem engedte meg. A magyarban sokkal több rövid szó van, ezért tudtuk jobban megközelíteni szótagszámban a francia eredetit. Nyelvünknek ezt a sajátosságát Mezzofanti is észrevette. (Sufletul meu: lelkem; toamnă: ősz; cântec: dal; rănește: sebz.)

Milyen hangulatú verszene illik a fájdalmas mondanivalóhoz? Magas hangú, vagy mély hangú?

- Mély hangú.

(Leszedem a fehér papírt a tábla bal oldali szárnyáról, és láthatóvá teszem a következő feliratot):

	francia:	magyar:	román:
Mély magánhangzók:	12	20	15
magas magánhangzók:	8	2	13
orrhangok:	11	11	9
<i>l</i> -hang:	6	-	5
<i>s, zs, sz, z</i> (sejtelmesség)	2	4	5

Megfigyelhetitek itt, milyen jól érvényesülnek a mély hangok a fordításokban. Tóth Árpád szakaszában 20 mély magánhangzó található, a román fordításban 15, az eredetiben csak 12. Roppant szerencsések vagyunk a magas hangok tekintetében, mert mindössze 2 fordul elő a magyarban, szemben a francia szöveg 8 magánhangzójával. De a románban már 13 ilyen hangot találunk. Jegyezzétek meg, hogy nagyon hatásosak itt az orrhangok. Az arány ezen a téren (mutatom): 11, 11, 9. Itt is nagyszerűen állunk. Hiányzik Tóth Árpád fordításából a szép *l* hang, de pótolja az *5 j*.

A román vers sejtelmesebb: nemcsak a feltüntetett réshangok nagyobb száma miatt, hanem azért is, mert itt a réshangoknak nagyobb erejük van. Írjátok le gyorsan ezt a kis táblázatot!...

Mit gondoltok: tudatosan válogatják össze a költők a szavak hangjait? Ügyelnek az ilyen hanghatásokra?

- Igen. Többnyire ügyelnek.

- Elvártam, hogy ilyen határozott választ adjatok, hiszen emlékeztek még a két Petőfi-sorra:

„A száraz téli fák
Zöld lombokat bocsátanak.”

Gyerekek, vonjunk le most már néhány szabályt; lássuk, milyen lényeges dolgokat tanultunk a műfordító költők műhelyében! Ha megengeditek, mivel sajtószerű helyzetben vagyunk - nem ismeritek a francia és a román nyelvet -, több segítséget adok nektek a következtetések levonásában, mint máskor.

A következőket szűrtük le:

1. *A műfordítás nem szolgál utánpótlás, hanem szabad átköltés.* (Ezt már tanultátok valahol. Melyik régi versüknél? - Az Ómagyar Mária-siralomnál.)

2. Minden nyelv - természeténél fogva - sajátosságosan él a hanghatásokkal és egyéb lehetőségeivel.

3. A költők tudatosan válogatják össze a hangokat, de néha ösztönösen is rájuk találnak.

4. A ritmushoz mindenképpen alkalmazkodni kell. (A vers lelke.)

5. Alkalmazkodni kell a műfajhoz is.

- Megértettetek mindent az elhangzottakból?

- Igen.

- Akkor mondjátok meg, milyen hangulatú verszene van az alábbi két sorban:

„A Tisza-parton halkán ballagok,
És hallgatom, mit sírnak a habok.”

(Juhász Gyula)

- Komor hangulatú, mert síró habokról van szó, a költő is lehangoltan sétál. Sok benne a mély hangú magánhangzó.

- És mit szóltok az alábbi idézethez:

„Totyog vidámka sorban ott
tizenhárom kicsi kacsza,
s arany farán viszi haza
billegve a mai napot.”

(Radnóti Miklós)

Segítek nektek egy kicsit: kicsi kacsza
viszi haza.

- A kicsi kacsák totyogása vidám, játékos hangulatot kelt, a költő a magas és mély hangú szavakkal festi alá ezt a hangulatot.

- Ha már ennyire elmélyültünk Verlaine versének hangjaiban, mélyedjünk el egy kicsit a vers egészében is. Milyen mondanivaló szülte ezt a művet? Hogyan jutott eszébe Verlaine-nek, hogy megírja?

- A betegsége vette rá.

- Igen. Verlaine a nagyváros költője volt. A nők és az alkohol rabja. Bohém életet élt. Kocs-mákban, kórházakban és barátnőinél tengődött. Nagy nyomorban halt meg Párizsban. Érdeemes elgondolkozni ezeknek a nagy modern költőknek az életén. Nem kívánjuk magunknak ezt a felelőtlen életet. De gondoljuk csak el: ha nem ennyire szerencsétlen az életük, nélkülözték volna azt az élményanyagot, amelyből a költeményeik megszülettek. Talán azért is születtek ők, hogy feláldozzák magukat a költészetért. Ezért nem haragszunk rájuk. Az életmódjukat nem követjük, de megemljük a kalapunkat óriási tehetségük előtt, és megköszönjük nekik, hogy művészetükkel annyi gyönyörben részesítenek.

Egy dolgot mondok még el nektek. Verlaine a zeneiséget tartotta a modern vers legfőbb kellékének. Így fejezte ezt ki:

„Zenét minékünk, csak zenét,
ezért a versed lebegőben
ragadd meg a lággy levegőben,
amint cikázik szerteszét.”

(Költészettan)

Milyen hangokkal teremtette meg a műfordító a zeneiséget ebben az idézetben?

- A *z* és *l* hangokkal.

- Nagyon ügyesek voltatok, ezért elmondom nektek még egyszer olyan nyelven a verset, amilyenén óhajjtátok. Maradt még néhány percünk.

- Franciául tessék elmondani!

Elszavalom.

- Magyarul is tessék!

Elszavalom.

- Tessék elszavalni románul is!

Elszavalom. (A három szavalat körülbelül két és fél, három percet vesz igénybe.)

- Ha megtanuljátok a versikét Tóth Árpád fordításában, egy szép jeggyel jutalmazom. Vállaljátok ezt?

- Vállaljuk!

- A többség szava döntött. Remélem, összegyűjtünk a jövő órán néhány jó jegyet. Köszönöm az ügyes szerepléseket...

Erre az órára meghívtam Balogh Béla igazgatóhelyettest és két magyar szakos kartársamat is, mivelhogy kísérletnek szántam ezt a szokatlan anyagot, két ismeretlen nyelv felhasználását. Nagyon jó véleményük volt. Az bátorított fel a merész vállalkozásra, amit Sík Sándor szegedi professzortól tanultam: a művészi versnek akkor is lehet hatása, ha ismeretlen nyelven hangzik el, és egy szót sem értünk belőle. Hogyne volna! Különösen, hogyha tiszta muzsika...

Hangsúlyozni kívánom: én ezt az órát nem azért tartottam meg, hogy mindent visszakerdezzek a tanítványaimtól. Csak ízelítőt akartam adni abból, hogy milyen nehéz és körültekintő a költői munka, s mennyi megbecsülést érdemel. Meg abból is, hogy mennyi szépséget rejthet magában egy kisebb költemény is. Amolyan csemegézésnek szántam ezt az órát. Nem az volt az elsődleges célom, hogy megtanulják az elhangzott dolgokat: sokkal inkább az, hogy látni és főleg érezni, megsejteni tudjanak. Ha maradt az órák után egy kellemes impresszió az Őszi chansonnól, akkor nem munkálkodtam hiába. Ez csírája lehet a további érdeklődésnek.

Az irodalom tanítása nagyon sok lehetőséget ad a *zenével* történő koncentrációra, ami nem véletlen, mert ez a két művészeti ág kölcsönösen ihletődik egymásból. A költészet dalait, románcait a zeneszerzők megzenésítik, a költők verset írnak a kisebb és nagyobb terjedelmű zenei művek hatására, a nagy zeneszerzők és előadók magasztalására (Juhász Gyula: *Solveiget* hallgatom, Beethovenhez. Óda Beethovenhez, Liszt Ferenc emlékezete). A festészeti, szobrászati, építészeti alkotások akkor hatnának igazán, ha valamennyit eredetiben láthatnák a tanulók, de a legtöbb esetben meg kell elégedniük egy-egy fényképükkel, reprodukciójukkal, amelynek már sok esetben nincs köze a művészethez. Nem így a zene. Ma már bevizsgáljuk a legjobb zeneszerzők műveit az osztályba, világhírű előadók művészetében gyönyörködhet akár a falusi gyerek is, ha tanárai lejátszanak egy művészlemez, leforgatnak egy hangszalagot. Lépten-nyomon kínálnak a lehetőségek.

A középkori vallásos irodalom tanulmányozásából nem hiányozhat az a gregorián ének, amely majdnem ezer évig az európai zene fejlődésének egyik legfontosabb alapja lett. Ki tudná megmondani, hogy a reneszánsz kor madrigáljai vagy a barokk zene hányadik virágzásukat élik napjainkban? Ma már senki sem tekintheti művelt embernek magát, ha nem jártas bizonyos fokig ezekben az újra és újra hódító régi dallamokban.

Balassi verseit még énekelték a széltében-hosszában portyázó kurucok, hazafias ihletet merítettek belőlük, de mi már nem ismerjük eléggé ezeket a dallamokat. Kedélyes poharazgatás közben még fel-felcsendül néhány ismertebb kuruc dalunk, de hány tanár szemlélteti őket az irodalmi órákon is? Csokonainak a Reményhez című költeményét legtökéletesebb verseink közé soroljuk, de hány diákunk ismeri vajon a szép dallamát is?

A Prométheusz-monda tanításakor szólaltassuk meg az osztályban a róla elnevezett Beethoven-nyitányt, vagy a balettzene egy részét. Kölcsey Husztja megkívánja Kodály kórus szerzeményének a bemutatását, úgyszintén Berzsenyinek a Magyarokhoz (II.) című verse is.

Idézzük csak fel „A város peremén” utolsó előtti szakaszát:

„A város peremén sívít e dal.
A költő, a rokon,
nézi, csak nézi, hull, csak hull a
kövér, puha korom,
s lerakódik, mint a guanó,
keményen, vastagon.”

A költő itt megismétli nagyjából az első szakaszt, s hogy változtat is rajta, minden bizonnyal nem ok nélkül teszi. Én az első strófát egyszerű ténymegállapításnak fogom fel, ami mégis döbbenetes, bizonyítja a „beomló” szó helyzeti ereje is: a proletariátus élete már-már elviselhetetlen. A befejező képben a „sívít” szó más hangulatra utal, minden bizonnyal a forradalmi elszántságra, amit az előző szakaszok is igazolnak. Mivel magyarázható akkor az, hogy most már nem puha szárnyakon száll a korom (mint pici denevérek), hanem „hull, csak hull”, a költő pedig „nézi, csak nézi”, fontossá válik a koromhullás ritmusának az érzékeltetése. Úgy vélem, hogy ez a költő tehetetlenségét sejteti: kénytelen csak nézni az ártalmas korom hullását, anélkül, hogy harcolhatna a nyomasztó helyzet megváltoztatásáért. Épp 1933-ban vagyunk, Hitler uralomra jutásának évében, egyelőre nincs remény a forradalom kirobbantására. Konklúzióm tehát a következő: a ritmus itt fontos szerepet kap a mondanivaló érzékeltetésében.

Ennek a ritmusnak az ikerpárját találjuk meg Kodály Zoltánnak a Norvég leányok című kórusművében. Csakhogy ő az eső esését adja vissza egy egészen más mondanivaló érzékeltetésére: esik, eső, esik eső, csillog, villog a lányok csuklyája. Érdemesnek tartanám a Kodály-lemez megszólaltatását az óra végén, hogy alaposabb ismereteik legyenek tanítványainknak a ritmuslehetőségek szerepéről, sokrétűségéről.

Ha Ady „Fölszállott a páva” költeményét tanítjuk, használjuk fel szemléltetőanyagként Kodály hasonló című kórusművét, de zenei audició keretében meghallgathatjuk az érdeklődőkkel a Változatok egy népdalra zenekari variációit is.

Rendkívül fontosnak tartom, hogy minél gyakrabban éljünk a zenei koncentráció lehetőségeivel, különösen a szakközépiskolákban, ahol már egyáltalán nem tanítanak zenét. Még a gimnáziumokban sem hanyagolható el ez a ténykedés. Az én diákkoromban legtöbb gimnáziumnak és tanítóképzőnek nemcsak énekkara volt, hanem zenekara is, tele voltak az iskolák vidáman dúdoló gyerekekkel.

4. Az irodalomtanítással kapcsolatos egyéb kérdések

Az irodalom anyaga abban is különbözik a többi tantárgy anyagától, hogy elképzelhetetlen gyorsasággal nő napról napra, és egyre inkább áttekinthetlenné válik. Verseket, novellákat, regényeket, drámákat mindennap írnak, ezért nagy gondja lehet a tankönyvszerzőnek és

irányítójának ennek az óriási anyagnak a szelektálása: *mi kerüljön a tankönyvekbe*, és mi maradjon ki belőlük. Én magyar irodalomnak a világ minden táján magyarul megírt műveket tekintem, ezért szívesen látnék negyedik osztályos tankönyveinkben egy ilyen fejezetet: A külföldi magyar irodalom kiválóságai. Ha nem is foglalkoznánk velük részletesen, illenék felhívni a figyelmet ezeknek az íróknak a létezésére; talán kedvet kapnának tanítványaink arra, hogy időnként az ő műveikből is olvassanak. Ez növelné kissé a tanítás anyagával kapcsolatos gondjainkat, de felszabadítana a méltatlanság vádjá alól.

Elégge elszomorító dolog, hogy tanítványaink sohasem hallották a kilenc nyelven beszélő és a babitsi virtuozitással verselő Dsida Jenő nevét. Meg az is, hogy a hatszáznál több oldalas szöveggyűjteményekben sem található egyetlen Áprily-vers. Ugyanakkor tucatjával tartalmaznak olyan verseket, amelyek Áprily művei mellett egészen eltörpülnek.

Roppant fontosnak tartom, hogy az írók *legszebb*, legművészebb és legérdekesebb alkotásai közül válogassunk, hogy minél jobban lekössük tanítványaink figyelmét, s ezáltal sok-sok örömet, gyönyört szerezzünk nekik.

Nagyon fájlalom mindenkifölött, hogy sok esetben *nem aknázzuk ki* a leszűkített keret által nyújtott *lehetőségeket* sem, elsiklunk a művek legszebb tartalmi és formai kérdései mellett. Talán egyoldalú az eljárásom, amikor ismét József Attila-idézetre hivatkozom, de valahogy kapóra jön most nekem. Keresek legfeljebb más példákat is. Idézek tehát:

„A város peremén, ahol élek,
beomló alkonyokon,
mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom,
s lerakódik, mint a guanó,
keményen, vastagon.

Lelkünkre így ül ez a kor.”

Sem szakfelügyelői koromban, sem egyéb megfigyeléseim alkalmával nem talákoztam olyan tanárokkal, akik ezt a hét sort kellőképpen kihasználták volna. (Elnézést kérek azoktól, akik éltek a lehetőséggel.) Itt tulajdonképpen *hasonlat* van, irodalmunk egyik legnagyobb hasonlata. Ha megfordítom a hasonlat részeit, és a logikai áttekinthetőség érdekében módosítom egy kicsit a hasonlítás jegyeit (így-úgy), akkor a következőket kapom:

Lelkünkre úgy ül ez a kor, (mint mikor)
a város peremén, ahol élek,
beomló alkonyon,
mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom,
s lerakódik, mint a guanó,
keményen, vastagon.

Lehet, hogy egyedülálló dolog: ennek a nagy hasonlatnak a testében *két kisebb hasonlat* található. Az első:

„mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom”.

A második:

„s lerakódik, mint a guanó
keményen, vastagon.”

Ez a hasonlat kitűnő lehetőséget ad arra, hogy mélyebben betekintsünk József Attila és a proletárok lelkébe. Mindenekelőtt nem szabad figyelmen kívül hagynunk a „beomló” szót, amelynek itt rendkívüli helyzeti energiája van. A proletárookra nem „ráköszönt” az alkony, és nem nyugodt pihenést hoz, hanem rájuk omlik. Nem tudnak aludni a férgekől, a nedves-ségtől, a zsúfoltságtól, az éhségtől és a kimerültségtől. Ezért mondja a költő a „Külvárosi éj” végén:

„Az éj komoly, az éj nehéz,
Alszom hát én is testvérek.
Ne üljön lelkünkre szenvedés,
Ne csípje testünket féreg.”

Az „omlik” igét és különféle alakjait többször is használja a költő a proletárnyomor érzékel-tetésére, például ebben a versben is:

„Mint az omladék, úgy állnak
a gyáarak.”

És ezt írja néhány sorral odébb:

„S olajos rongyokban az égen
megáll, sóhajt az éj.”

A nyomorgó proletár nem tud gyönyörködni a természetben - lehet, hogy nincs is esztétikai érzéke hozzá -, ő a fellegeket is rongyoknak látja.

Toldi Miklós is nehéz helyzetben volt, mikor a szűnyogoktól és az üldözőktől félt, hiszen „nádtors lön az ágya, zombok a párnája,” de a következőkben már ezt olvassuk:

„Majd az édes álom pillangó képében
Elvetődött arra tarka köntösében”...
„aztán álommézet csókolt ajakára,
Akit mákvirágból gyűjtte éjszakára;
Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén.”

Az elalvásról senki sem írhatott szebben a világirodalomban. De ilyen „bűvös-bájos” elalvás és ilyen „édes álom” nincs a proletárok életében. Csak kínlódás van. A két állapot összehason-lítása meggyőző erővel hat tanítványainkra; megéri, hogy éljünk ezzel a lehetőséggel.

Visszatérek az első kishasonlatra:

„mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom.”

Ezt a két sort döbbenetes dolog előzi meg (már láttuk: a beomló alkony), és döbbenetes dolog követi is (a guanó kemény és vastag - mondhatni: kíméletlen - lerakódása).

A kishasonlat szépsége és váratlansága engem mindig ámulatba ejt. Úgy érzem, hogy a proletárköltő finom lelke, gyöngédsége nyilatkozik itt meg a játékos tartalomban és formában. Ezek a „denevérek” nem undokok és nem félelmetesek, mert pici, puha szárnyuk van, és alliterációs szárnyakon szállnak és lebegnek, megszelídített pici madarak. Biztos vagyok benne, hogy sokszor elgyönyörködött bennük a költő, látta rászállni édesanyja vállára is őket, József Attila olyan proletár, aki nyomorúságos élete ellenére is költőnek született, mint Ady hortobágyi poétája, neki van tehetsége a finom dolgok meglátására, van esztétikai érzéke, ami

hozzásegítette őt olykor-olykor a nagy bánatok feloldásához. Itt már nem is az a József Attila szólal meg elsősorban, aki van, hanem akinek lennie kellene - ha másként alakul az élete.

Visszatérve a szavak helyzeti energiájára, ilyen jelentőséget tulajdonítok a Minek nevezzelek? című Petőfi-vers első szakaszában található „*bámulva*” szónak:

„Minek nevezzelek,
Ha a merengés alkonyában
Szép szemeidnek esti-csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Mikéntha most látnák először...”

Ez a vers a „bámulások” és „ámulások” egész sora, mert a költő a beteljesült szerelem boldog mámorában nem tud eltelni ifjú hitvese szépségével, mintha készületlenül érte volna ez a nagy ajándék. Mindig a házasesetre gondolt, minden leányban a leendő élettársát kereste, s most egyből teljesült leghőbb vágya. Tegyük még hozzá, hogy a nagy költők a hétköznapi emberekhez viszonyítva fokozottabban éreznek, s hogy Szendrey Júlia sem akármilyen nő, hanem egy sötét hajú biedermeieres szépség. (Csak olyannak nem tudtuk elképzelni, amilyenek a róluk készült filmen láttuk őt.)

Nincs olyan szava nyelvünknek, amely akkora helyzeti energiával szövődött volna bele költészetünkbe, mint Vörösmarty „*rendületlenül*” szava a Szózatba, mert ez a vers kezdetétől a végéig minden ízében a rendületlen hazaszeretetre int. Köztudomású, hogy Arany egész életében nem tudott szabadulni a hatásától, ezért adta 24 év múlva egyik legszebb hazafias versének ezt a címet: Rendületlenül.

Mit tanítsunk? - innen indultunk el. Azt indítványoztam, hogy *irodalmi szépségeket*. Aztán: *használjuk ki* lehetőségeinket. Van irodalmunknak sok olyan *hasonlata*, melyek megtárgyalása csemegézést jelent tanárnak, diáknak egyaránt, ezért semmiképp sem szabad figyelmen kívül hagyni őket. Összegyűjthetünk egy szép csokrot belőlük, s megtárgyalhatjuk egy stilisztikai órán. Az a célunk, hogy lássanak tanítványaink a versben magukra hagyatva is; ha rászánják magukat az olvasásra, vegyék ki részüket a felfedezés gyönyörűségéből.

Irodalmunk egyik legfinomabb hasonlatának a következőt tartom:

„S a csók tüzében összeolvad lelkünk,
Mint hajnaltól a nappal és az éj.
(Minek nevezzelek?)

Ki tudná megmutatni pontosan, hogy meddig tart a nappal, hogy hol kezdődik az éj? Nem-hogy az ember, de a legfinomabb műszer sem képes ilyesmire. De az imitálására képes egy olyan nagy szerelem, mint a Petőfié. A következő sorokban olyasmit látunk és érzünk át, ami páratlan a világirodalomban: Petőfi földi üdvözlését a csók tüzében. Egy olyan csókéban, amelynek a lelki szépsége legalább annyira jelenvaló, mint a testisége. Ilyen csodálatos csókjelenet bemutatására talán soha senki sem volt képes. Petőfi kiesik a térből és az időből, a súlytalanság mámorában lebeg, már nem is közönséges ember, hanem angyali lény. Nem mulasztottam el óráimon az összehasonlítást:

- Gyerekek, el sem tudjátok ti képzelni, milyen nagy dolog a szerelem. Hogy mennyivel különb a ti felelőtlen és ízléstelen csókolózásaitoknál, amikkel a villamosmegállóknál és az utcasarkokon rukkoltok ki. Ne váltsátok aprópénzre ezt a csodálatos érzést, amit az élet megkülönböztetett pillanatokra tartogat nektek, s ami az élettárs megtalálásakor tárja fel valós értékeit!

Nemcsak a szerelem szépségében oldódhat fel az ember ennyire, hanem a természet, a virágok imádatában is. Jó példa Juhász Gyula alábbi kétsoros hasonlata:

„S a béke úgy legyinti lelkemet,
Mikéntha gyöngyvirággal verne meg.”

Kinek jutott még eszébe, hogy a simogatást nyelvünk egyik legmegalázóbb szavával, a veréssel fejezze ki!

Felhívom még a figyelmet a „*mikéntha*” szó helyzeti szépségére. A „*mintha*” ugyanazt jelentené, de szóba sem jöhet a maga trocheuszi mivoltával. A „*mikéntha*” azonban szerves részévé válik a jambikus hullámvásznak, s úgy érezzük, egyetlen más szavunk sem pótolhatná. Petőfit is megragadta ennek a szónak a szép tánca, így illesztette be soraiba:

„Szép szemeidnek esti csillagát
Bámulva nézik szemeim,
Mikéntha most látnák először.”

Legszébb hasonlatainknak egyike található József Attila Ódájában:

„Ki mint vízesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkán futsz tova.”

Nem véletlen, hogy a szerelem mánora szülte ezt a költészeti szépséget is. Rokonságban van Petőfi említett hasonlatával, csak hogy ezt nem a beteljesülés, hanem a vágyakozás ereje szülte. Természeti jelenségre épül szintén. Itt is kérdezhetnénk: ki tudná megmondani, mikor válik el a vízesés képe önnön robajától? Képzeljük el, távolodunk a vízeséstől. Még halljuk és látjuk. Aztán a hangja fokozatosan gyengül, meg is szűnik számunkra egy adott pillanatban. De melyik ez a pillanat? A kedves is elfut a költő irányából. Meddig hallja pontosan a lépteit? Vagy melyik az a pillanat, amikor már nem látja? Felfoghatatlan finomságok ezek. Nem is arra valók, hogy pontosan lemérjük őket, mivelhogy eszközök csupán: annak érzékeltetésére, hogy milyen finom a kedves minden mozdulata. És milyen finom a költő lelke is - a kedves birtoklásában, - ha ilyen megfoghatatlan finomságok érzékelésére tesz kísérletet.

Én azt hiszem, nemcsak a magyar, hanem a világirodalom legnagyobb hasonlata is Arany zseniális produktuma a Buda halála 11. énekében. Így érzékelteti egy hír félelmetessé válását:

„Mint szellő ha fogan vak déli melegben,
Pici pöhöly elsőbb, út kis pora lebben,
Majd a berek szélén leveli a nyárnak
Táncot ezüst hassal, nesztelenül járnak;
... Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?
Vagy lábom előtt csak egyszerre születél?
Lehelleted arcom még érzeni tompa:
Ott vagy azért, látlak, hogy fürdöl a porba;
S már zizzen az erdő, fodorul a víz is,
Hosszú haja árnyát lendíti a fűz is,
Már lombokat lóbál, már ágat is ingat,
Már egy egész karcsú fiatal bólingat:
Zúg itt is, amott is a liget és megdül,
Szennyes az ég boltja szapora fellegtül,
Kardját hüvelyéből rántja egy-egy villám,
Zengeni, úgy tetszik, moraját is hallám.
Hír támad azonkép a hunok szállásin,...

A 17 sorból álló hasonlat értelme: ahogy az alig érzékelhető pici szellő fokozatosan viharra nővi ki magát, úgy válik egyre félelmetesebbé a kezdetben csak egy-két ember által beszélt hír, hogy Etele meg fogja ölni bátyját, Budát.

A hasonlatban található költői szépségekről hosszú oldalakat lehetne írni, én csak egy dologra szorítok: arra, ahogy létrehozta Arany a semmiből a kicsi szellőt, s ahogy eltársalog vele, búbájosan. Gyermeki stílust teremt *szokatlan szórenddel*, hogy egyenlő partner legyen a társalgásban:

„... Honnan, kicsi szellő, ég vándora, jöttél?”

A szokásos szórenddel így hangzana:

Honnan jöttél, kicsi szellő, ég vándora?

Bámulatos a költőzsenik leleményessége, brilirozása a szavakkal, mondatokkal, és bámulatos lelkük finomsága. Dehogy hagytam én ki tanításaimból az ilyen szépségeket! Olyan kedvvel tanulták meg könyv nélkül a tanítványaim, úgy cuppogtatták minden szép szavát, ahogyan a költészet iránt érzéketlen fiatalok a rágógumit. Nem is kellett nekik külön megmagyarázni, hogy miért Arany a magyar nyelv legnagyobb mestere mindmáig - rájöttek ők erre maguktól is. Ez az igazi felfedezés!

Ez a hasonlat már kezd ismertté válni, de nem tudom, hányan fedezték fel két oldallal odébb a méltó párját is:

„Valamint nagy ménes, ha elő-nyaranta
Vihar gyül az égben, repülő sok gyanta,
Feledi hogy szélyel bizvást legelésszen,
Nyugtalan egyszerre, bogarassá léssen;

Hosszú nyakát némely levegőbe tűzi,
Dagadó czimpával a viharat bűzli,
Más felrűg emelten lobogó farkához,
Lába dübörgésén ijed és futkároz;

Nincs bújni karámba, hol bújni ereszbe,
Teszi kettő-három a nyakát keresztbe,
Remegő oldallal a nagy időt várja,
Mikor szakad a menny hulló köve, árja:

Így a hunok közt is háborog az alrend,...

Nem részletezem tovább a felvetett kérdést. Vegyük észre és tanítsuk ezeket a költői szépségeket! Egy részüket akár az év végi ismétlési, begyakorlási órákon is. Ha irodalomszeretőket akarunk nevelni. Ne féljünk itt-ott az órák közlő jellegétől, hanem szuggeráljuk a szépségeket! Nem kell a tanulónak mindent visszaadni, „lefelelni”; mert nagy eredmény az, ha sebezhetővé válik a lelke. Akkor elmondhatja majd ő is, amit a nagy költő, Áprily: „Beteg vagyok, szépségektől beteg.” Mert bizony, bizony: az érzelmi nevelés hiányzik a legjobban a mai oktatásunkból - és a huszadik század embereiből.

*

Tanítassunk könyv nélkül! Van bátorságom kijelenteni: sem tanítványaink a középiskolában, sem tanárjelöltjeink az egyetemen nem tanulnak, s következőképpen nem is tudnak elég idézetet és verset könyv nélkül. Elsősorban a verseket érdemes megtanulni, mert szebben csillognak, és sokkal könnyebben megtanulhatók a ritmus és a rímek segítségével, de ne

hanyagoljuk el prózai műveinket se. Csak egy példát említek. Ady prózája tele van költői ínycségekkal, igazgyöngyökkel, amelyek kínáltatják magukat a megtanulásra. És mit mondjunk Kossuthról, Széchenyiről, Kölcseyről?

Körülbelül négyezer verssort tudok könyv nélkül a magyar, a román, a francia, az olasz, a latin és a finn irodalomból. (Németet - sajnos - nem tanultam.). Ezeket a verseket kiírtam egy nagy füzetbe, és időnként ismételtetem (Másként megszabadulnának tőlem). Szavamra mondom, megszépítik az életemet. Megyek az utcán, és magával ragad egy vers. Fogalmam sincs, hogy miért éppen az, és nem egy másik. Makacsul belémkapaszkodik, és kényszerít, hogy mondjam. A lelkem megtelik olyan költői szépségekkel, amilyenek létrehozására én képtelen vagyok. „Beteg vagyok, szépségektől beteg”, s megszabadítottam ezt a napomat a kétségektől, az aggodalmaskodástól, a félelemtől. Így vagyok a zenéből megmaradt kedves motívumokkal is. Megragad Beethoven VI. szimfóniájának az erdőzsongása, a patakcsobogása, a pasztoráléja, vagy a IX. szimfóniának az örömdórája, vagy akár egy kisebb mű is, Schubert Pisztrángdala, Schumann Álmodozása, s mindjárt madarat lehetne fogatni velem, kicserélt ember lettem. Már említettem: az 50-es évek elején megbetegedtem hirtelen a tüdőmmel, az orvosok le is mondtak rólam. Teljesen összetörten meghallgattam lemezzel Beethoven Sorsszimfóniáját, s megkezdődött a lelki felépülésem, amit a radikális műtét és az új gyógyszerek jóvoltából a testi felépülés is követett: meggyógyultam. De merem állítani: a zene és az irodalom nagyban elősegítette a gyógyulásomat, nélkülük nem menthettem volna meg az életemet.

Szakközépiskolás tanítványaim négy év alatt többnyire a következő verseket tanulták meg könyv nélkül: Janus Pannonius: Pannónia dicsérete; Dante: A Pokol felirata; Balassi: Hogy Júliára talál, így köszöne néki, Egy katonaének; Batsányi: A franciaországi változásokra; Csokonai: A rózsabimbóhoz, A Reményhez, Szegény Zsuzsi a táborozáskor; Katona: Tiborc monológja; Kölcsey: Himnusz, Huszt; Vörösmarty: Szózat (esetleg a Merengőhöz is); Petőfi: Jaj be bús ez a harangszó, Fa leszek..., Reszket a bokor..., Szeptember végén, Egy gondolat bánt engemet, Föltámadott a tenger, A Tisza, Szabadság, szerelem!; Arany: Részletek a Toldiból, A walesi bárdok, az Álom allegóriája, a nagy hasonlat a Buda halálából; Vajda: Húsz év múlva; Ady: Góg és Magóg fia vagyok én, Dózsa György unokája, A Hortobágy poétája, Csák Máté földjén, A vár fehér asszonya; Juhász Gyula: Milyen volt...; Tóth Árpád: Meddő órán. Körúti hajnal, Esti sugárkoszorú, Őszi chanson (Verlaine - fordítás); Babits: A lírikus epilógja, Messze... messze...; Szabó Lőrinc fordításában Shakespeare 75. szonettje; Áprily: Március vagy Tavaszodik; Kosztolányi: Fehér hold (Verlaine-fordítás), néhány vers a 44 utáni irodalomból.

Tanítványaim ezeken kívül is tudtak még sok verset és idézetet, elsősorban azokat, amelyeket az általános iskolából hoztak magukkal, ezeket ők számon tartották a házi olvasmányi füzetükben. Én az érettségim csak a velem tanultakat követeltem meg, amelyeket minden órán tudni kellett, tudták is. Úgy akadályoztuk meg a már tanult versek elfeledését, hogy alkalomadtán az órák végén szabadon maradt 5-6 percben elmondattam őket. A gyerekek könnyebben memorizálnak mint a felnőttek, nem okozott nekik nagy munkát a versek megtanulása. A nehezebb verseket, mint amilyen a Tiborc-monológ is, gyakrabban kértem számon, hogy mélyebben rögzítődjenek. Tapasztalatból tudom: a megtanult verseket szívesen mondják fel a tanulók egymással versengve is, s örülnek az így szerzett jó pontoknak és osztályzatoknak. Ilyen kijelentéseik is voltak: ó nem is nehéz a versek tanulása!

Igen fontosnak tartom, hogy ne fogadjunk el a versek számonkérésénél akármilyen elmondást, kérjük meg tanítványainkat, hogy szépen szavaljanak, éljék át a mondanivalót. Az előadói készségüket fejlesztjük ezáltal.

Egy szakközépiskolában jártam. A helyzet úgy hozta, hogy sokáig várnom kellett. Egy ismerős gyerekre akadtam a szünetben, a hóna alatt egy füzetet szorongatott. A *magyar vázlatfüzete* volt. Megengedte, hogy belenézsek. Kétforintos, gyűrött, piszkos füzet. Az órák számozottak. Szerencsésebb esetben még a dátumokat és a címeket is kiböngészhettem. De ez ritka eset. Egy-egy óra anyaga két-három sor. De megtörténik, hogy semmi, csak a cím van feltüntetve. Vázlat? Ilyesmi nincs. Néhány hevenyészve odavetett szó. Minden, csak nem vázlat. Sehol egy láttamozás, a tanár kezébe sem vette. Formaság az egész. Arra gondolok, hogy a tankönyvek sok esetben használhatatlanok. Ez a tanuló sem fogja soha megtanulni 14300-as számú III. osztályos tankönyvből Gogolt. Ez a mai leckéjük. Ebből kellene felelnie. Az esszé-stílusban megírt tankönyvek nem tanulhatók. Itt egy kérdésre kap csupán feleletet a tanuló: a groteszkre. De hogy kik voltak a csinovnyikok, s mi az „elidegenedés”, nem fogja megtanulni soha. Pedig roppant időszerű kérdés. Tehát azt sem tudja meg, mi a mű igazi mondanivalója, s hogy mi kritikai realista művek néhány fontos jellemző vonása. Ha megvolna az anyag részletes vázlat formájában a füzetében, megtanulhatná onnan. De nincs ott semmi.

Gondolkozzunk csak! Két dolog lehetséges. Az egyik: megtárgyalták Gogolt az órán közösen. A másik: hallottak egy tanári előadást róla. Ezek a tanulók arra vannak ítélve, hogy az órán elhangzottakat jegyezzék meg fejben, és adják vissza feleltetéskor, esetleg a dolgozatíráskor, az év végi ismétlések alkalmával és az érettségien. Hol van akkora kapacitású gyerek, hogy erre az abszurdumra képes legyen? Az a kíváncsi, hogy a tanár adjon meg minden segítséget a tanulóknak. Ez segítségadás?

Akárhogy csűrjük-csavarjuk a kérdést, pedagógusi szemmel csak oda juthatunk: *a magyarórai vázlatfüzet komoly dolog*. Elsősorban azért, mert a jó füzetvezetéssel adhatjuk meg a tanulóknak a legtöbb segítséget. Innen tudja meg a tanuló, hogy óráról órára mit igénylünk, mi maradhat ki a tankönyvből, mi az, ami hibás benne (később példát is mondok rá egy más fejezetben), hogyan határoztunk meg bizonyos fogalmakat, szabályokat, mik a házi olvasmányok, a házi feladatok stb.

Felteszem a kérdést: mi értelme van annak a vázlatfüzetnek, amelyről az előbbieken beszámoltam? A válasz egyértelmű: semmi. Akkor miért vásároltattuk meg?

A jó vázlatfüzet sajátosságai a következők:

1. *Tartalmazza a tanóra gerincét, a fontos és legfontosabb fogalmakat, szabályokat, meghatározásokat.* Például: ha a Bánk bán szerkezetét tanultuk, tartalmazza a megértéséhez szükséges ábrát; ha a metaforáról beszélgettünk, levezeti a hasonlathól a metaforát, hozza annak pontos meghatározását; ha a Szondi két apródja volt az óra anyaga, szintén egy ábra segítségével értjük meg annak párhuzamos szerkezetét, a vázlat további része pedig az elhangzott többi kérdést rögzíti.

2. *A jó vázlatfüzet az esztétikai nevelés fontos eszköze.* Ez a tanuló mintafüzete. Lapjai tiszták, számozottak, lapszéle van, tartalmazza az órai anyag pontos és szépen aláhúzott címét, a tanítás dátumát, mentes a gyűröttségtől.

3. *Pontosságra és önfegyelemre nevel,* mert hiánytalanul megőrizz minden vázlatot, pótolja a hiányzó órákét is, ügyel az egységes óravezetésre (például a dátum egységes írására, a bekezdéseknek 2-3 cm-rel történő beljebb kezdésére, az olvashatóságra stb.)

4. *Külső formáját tekintve:* kemény fedelű (nem spirál), vonalas (nem kockás), körülbelül 2-300 oldalas füzet, amelyet jó kézbe venni, élvezetes benne lapozgatni. Jó, ha tartalmazza legalább két év anyagát.

5. Tartalmazza a *szaktanár időszakos láttamozását*, s az ezzel járó minősítést: rendes füzet, szebben is dolgoztál már, tetszik a munkád és így tovább.

6. A jó vázlatfüzetet *érdemes* egy egész életen át *megőrizni*, mert tele van intelligencia-kérdésekkel, ez a legfontosabb alapja műveltségünknek.

Mondanom sem kell, hogy a vázlatfüzetek a *tanári munka tükörcsképei*, mert semmi sem igazolja jobban órai tevékenységünket. (Mutasd meg a vázlatfüzeteidet, és megmondom, ki vagy - akár szólás is lehetne tanügyi berkekben.)

*

Több tekintetben *kifogásolom az érettségivel kapcsolatos mai elképzeléseket*. A tanuló leül a tanár asztala elé, és leteszi oda a vázlatlapját (esetleg rá is könyököl, megfélelkezve - ő is, mi is! - egy roppant egyszerű illemszabályról), és elkezd sügni bizalmasan az anyagot. Csak a vizsgáztató tanár hallja meg a mellette ülő elnök vagy társelnök, a bizottság többi tagja nem. Hát most sem hagyjuk szépen, értelmesen előadni a tanulót (miután négy éven át sem hagytuk)? Sohasem kívántunk tőle egy kimerítő, becsületes feleletet, többnyire megelégedtünk a feladatlapok, a dolgozatírások és a rögtönzések jegyeivel. A tanuló a „beérését” számonkéréssel igazolja. Meg kell őrizni ennek a komolyságát. Az élet kívánja meg, mi pedig az életre akarunk nevelni. A munkás is számot ad mindennap az elvégzett munkájáról. (Legalábbis számot kellene adnia.) Ne csináljunk a gimnáziumainkból és szakközépiskoláinkból a régi értelemben vett inasiskolát!

Nálunk, Nagyváradon nyilvánosak voltak az érettségi vizsgák, és a díszteremben meg a tornateremben zajlottak le. Akárki bejöhett csendben, és végighallgathatta a feleleteket a hátul elhelyezett padosrokból. A tanuló pedig két méterre volt a vizsgáztató tanároktól, onnan felelt. Hangosan. Hogy mindenki hallja. Kibírt tíz percet tantárgyanként. A jó tanulónak élmény volt az érettségi vizsga, még a közepesnek is. A gyengébbeknek pedig segítettünk a nyilvánosság előtt is. Aki nem tanult, javítson a pótérettségien! Az ünnepélyes komolyság arra neveli a tanulókat, hogy a négy éven át előírt munkájukat komolyan végezzék el.

Újabban használhat a tanuló szöveggyűjteményt irodalomból a tanult verseknél is - írásbelin és szóbelin. Ez meg miféle elkényeztetés? Érettségi bizonyítványt akar, és nem tud tíz percet beszélni Petőfi, Arany és Ady verseiről? Húsz tételről? Tőlünk legalább a dupláját követelték. Képzeljünk el egy furcsa jelenetet: egy külföldi turista megkéri a Petőfi-szobor előtt a „beérés” legénykénket, hogy beszéljen neki egy kicsit a nagy költő verseiről. Az pedig így szabadkozik: majd máskor, ha itt lesz a szöveggyűjteményem!

Már engedjen meg a világ!

Huszdik fejezet

Gondolatok a magyar nyelv tanításáról

1. A tankönyvekről

Ülök az íróasztalomnál, és egy könyvet lapozgatok. Beköttetem, mert nagyon szeretem. Mert Vörösmarty is azt mondta, hogy a könyveket szeretni kell, írók és tudósok megannyi munkája tükröződik bennük, nappalok és éjszakák keserve. „Magyar nyelvtan az V-VII. osztályok számára. 1955” - olvasom. De szerettem tanítani belőle! Hangtan, szótan és mondattan. Akkor még ez volt, és ilyen sorrendben. Akkor még nem szégyelltük azt mondani, hogy „nyelvtan”. Ma szégyelljük. Gyönyörű, formás betűk, ízléses ábrák, remek táblázatok. Mennyi szellősség minden lapon! A feladatok sokkal apróbb betűkkel készültek, jól megkülönböztethetők. Az első lecke címe: A beszéd és a hang. A gyerekeket érdeklő szövegből indul ki. Idézem az első bekezdését: „A vonat hosszút sípolt, s lassítani kezdett. Mosolygó, barna gyermekarcok jelentek meg a vasúti kocsik ablakaiban. Kovács Pista is kíváncsian dugta ki fejét. Vajon kijön-e Laci, a barátja, akinek előre megírta útutazását?” A könyv végén helyesírási szótár és tanácsadó, előtte szómagyarázatok. Ilyesmiket olvasok: különböző-különbé; ne felejts - nefelejcs; egyelőre-egyenlőre. Az utóbbi alakpár láttán elpirulok. Minden kis 13-14 éves tanítványom meg tudta különböztetni a két szót akkor, s ma a rádió meg a televízió bemondói nem tudják. Pedig tudásban és intelligenciában sokszorosan fölülmúlják őket. Hát ennyire rohanunk, hogy nincs rá időnk? Az a tudós Lőrincze Lajos is állandóan bennünket oktat a rádióból, de évtizedek alatt nem volt ideje megtanítani a bemondókat, hogy „egy-gyenlőre” szó nincs is, s ha egy labdarúgó-mérkőzés végeredménye „egy-egy”, azt hosszú gy-vel kell mondani. Mit ér a pedagógusi munka, ha a rádió és a televízió naponként lerombolja, amit aznap építettünk, s kőműves-kelemenestit játszik velünk?

Becsukom a Kolozsvárt szerkesztett könyvet, s mielőtt elteszem, a szememmel megsimogatom.

Előveszem az 1977-78-ban, a szakközépiskolák I. osztálya számára készült nyelvi könyvet, s ebbe is belelapozgatok. Két nagy témaköre van. Az első: Az ember és a nyelv. A második: A szövegalkotás alapjai. Az anyag szép, de ahogy megvalósul a tankönyvben, nem tartom szerencsésnek. Azt érzem lépten-nyomon, hogy olyanok írták, akik sohasem tanítottak szakközépiskolában. Túl száraz ez az anyag, nem tudja mindig lekötni a szakközépiskolások érdeklődését. Nem szabad elkendőzni a valóságot: ezek a gyerekek úgy kerültek ki az általános iskolából, hogy elég sokan olvasni sem tudnak rendesen, mert ott is hajszolták, nehéz anyaggal terhelték meg őket. Nézzük meg mindjárt az első óra anyagát, amelynek címe: A nyelv értéke.

Kosztolányi vallomása a beszédről nagyon szép szöveg, de csak a tanárnak, mert a gyerekek számára nehéz és érthetetlen. A gyerekek semmit sem kapnak készen, mindent nekik kellene kihámozniuk ebből a nehéz szövegből, és ez túlzás. Hogy még konkrétabb legyenek: sokkal egyszerűbb és könnyebb társalgásból is el lehet jutni a kívánt következtetésekig: hogy mi a nyelv, milyen megjelenési formái vannak stb. Ami a 6. oldal bekeretezett részében van, az világos, könnyen megjegyezhető, megtanulható. De ne vezessük félre magunkat: ezt nem a Kosztolányi nehéz szövegéből vezettük le, hanem abból, amit a gyerekek már tudtak vagy sejtettek a nyelvről. Ha a célhoz két út vezet, egy könnyű és egy igen nehéz, akkor a könnyeb-bik úton kell oda eljutni.

Egyébként nem tartom hibátlannak a konklúziók levonását sem. A „nyelv” meghatározása a következő: „a közlés (idegen szóval: a kommunikáció) eszköze.” Ez nem elég. Mielőtt ki mondanám valamiről, hogy minek az eszköze, előbb azt kell tisztáznom, hogy „mi” az a valami. A nyelv egy „képesség” stb. - így tanítottuk régebben, ezt nem szabad kihagyni. S ha meghatározom a nyelvet, feltétlen szükséges mindjárt a „beszéd” meghatározása is. (A nyelv alkalmazása, felhasználása a beszéd.) Miért nem jó ez most így, miután mindig jó volt korábban? Ez kimaradt. Illetve megvan rá a felszólítás a 4. számú kiegészítő gyakorlatban: „Keressük meg a Magyar értelmező kéziszótárban a ‚beszéd’ és a ‚nyelv’ címszavát! a) A ‚beszéd’ címszó első értelmezését hasonlítsuk össze a ‚nyelv’ címszavának harmadik értelmezésével. Állapítsuk meg: mi a különbség a beszéd és a nyelv között? b) Mit tapasztalunk a két címszó egyéb értelmezésének elolvasásakor a két szó jelentését illetően?”

Nagyon körülményes és nehéz ez az eljárás, és túl akadémikus. Nem fedeztet fel semmit, hanem kész tény elé állítja a gyereket: kap egy kész (és nehéz, nem neki való) meghatározást. Nem is egyet, hanem többet, mert a „b” pont megköveteli a két címszó egyéb értelmezésének elolvasását is. Minek? Ha meg akarjuk tanítani a gyerekeket a szótárak használatára, keressünk egyszerűbb szavakat és több időt megengedő helyzeteket. Különben is: a tankönyv tele van feladatokkal és kiegészítő gyakorlatokkal, amelyeknek csak egy kis részéhez jut idő. Mi történik, ha más kiegészítő gyakorlatot választ a tanár, s erre nem kerül sor? A „beszéd” meghatározását nem lehet egy kiegészítő gyakorlat esetlegességére bízni.

Most nézzük meg, hogy a Felszólalás című leckéhez milyen nehéz és a gyerekek számára mennyire száraz példaszöveget iktattak be a tankönyvszerzők: „Erdei Ferencnek, a közgazdásznak és a politikusnak a Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusán elmondott beszédéből vett részletet”, amelyben a távlati tudományos kutatási tervről és a társadalomtudományokról értekeznek. Idézem az egyik bekezdést: „A mi távlati kutatási tervezésünk során is előrelátható, hogy néhány társadalomtudományi témakört országos szintű kutatási programként, illetőleg fő irányként kell kiemelni. Ilyenek például: a tudományos-technikai forradalom társadalmi-gazdasági hatásai, gazdaságpolitikánk tudományos megalapozása, a korszerű igazgatás-közigazgatás, a társadalmi rétegződés és az életmód, illetőleg a tudatok alakulása. Mindezeket nem lehet kiemelt kutatási feladatokká tenni. Mindezt művelni kell, s közülük kell kiemelni azokat, amelyekre különösen egyesítjük erőinket...” stb.

Azt szeretném kérdezni: hol volt a szívük a tankönyvszerzőknek, amikor ebből a nehéz szövegből egy teljes oldalt közöltek? Tanítottak már egyáltalán szakközépiskolában? (Elvárásainkat nem is a legjobb, hanem a közepes szakközépiskolásokhoz kell viszonyítanunk.) Ez a szöveg a nem szakember felnőttet is alaposan kimeríti, s akkor hogy birkózzék meg vele egy 14 éves gyerek? Hol van az a kitüntetett, kiválóan minősített tanár, aki érdeklődést tud kelteni ez iránt az anyag iránt a legragyogóbb gimnáziumi I. osztályban is? Miért nem kerestek példát a felszólalásra az iskolai életből? a sportéletből? egy kirándulási témából?

Teljes meggyőződéssel kijelentem: szakközépiskolai tankönyvet csak a szakközépiskolákban tanító tanárok ellenőrzése és közreműködése mellett volna szabad készíteni. Lehet valaki kiváló egyetemi tanár, akármilyen híres akadémikus: ez még nem garancia arra, hogy jó tankönyvíró is. Sőt: minél nagyobb tudós, annál nehezebben tud leereszkedni a szakközépiskolai tanulók intelligenciaszintjéhez, stílusához.

Elszorul a szívem, ha a bemutatott szövegrész után elolvasom az előírt kérdéseket. Íme az első kérdés:

Mit tudunk a szónoki beszédről? (Műfajáról, jellemzőiről, stílusáról?)

Megadom én a választ: semmit. Nem tanulták a gyerekek az általános iskolában a szónoki beszédet. És a mai rohanó életben nem is igen hallhatnak egy szabályos felépítésűnek mondható szónoki előadást. De közelítsük meg didaktikusan a kérdést! A szónoki beszédből, vagyis a legnehezebb értekező műfajból akarja levezetni a tankönyvszerző az egyik legegyszerűbb műfajt, a felszólalást? Hiszen a gyerekek is tudják már, hogy mindig az egyszerűtől haladunk az összetett, a könnyűtől a nehezebb, a konkrétól az absztrakt kérdések felé.

Lapozgatom a IV. osztályos nyelvi könyvet (14403). Az első 62 lapja szövegtan. A 32. lapon a hangsúlyviszonyok tanulmányozására a tankönyvszerző a következő „jelölési alapeszközöket” javasolja:

SZAKASZHANGSÚLY : —
FŐHANGSÚLY : =
RÖVID SZÜNET : |
HOSSZABB SZÜNET : ||
SZAVAK KAPCSOLÁSA : ∪
KAPCSOLVA TAGOLÁS : ↑
SZAKASZHANGSÚLY, HA KISSE ERŐSEBB : ...
SZAKASZHANGSÚLY, HA KISSE GYENGÉBB : ...
SZÜNET, HA IGEN RÖVID : !

Csak az „vígasztal”, hogy: „Ezt a rendszert ki lehet egészíteni a dallamvonal jelölésével, mégpedig a szakasz-, illetőleg a szórészletek emelésével és süllyesztésével.” Most már „megnyugodtam”. Különösen, ha megtudom a továbbiakban azt is, hogy „a szövegrészre kiterjedő összefüggést átfogó összefüggésnek (idegen kifejezéssel: globális koherenciának) nevezzük.” Meg hogy „az összefüggés a szövegegységben legcélszerűbben az úgynevezett kommunikációs alapgörbében valósul meg.” Na most már nyugodtan keverheted a kását, Gyurka. Gazsi is szakszerűen irányíthatja már a vendégeit hotelportási minőségében. Azt mégsem ajánlanám, hogy a kommunikációs alapgörbe szerint csinálja, mert akkor a vendégnek a nyolcadik emeletről vissza kellene konyulnia legalább a második emeletre - így saccolom ennek az alapgörbének a könyv szerinti állását. Tudni kell ugyanis, hogy a mi szakközépiskolánkban szakácsokat, cukrászokat, hotelportásokat és kereskedelmi eladókat képeznek, lévén Berzeviczy Gergely Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola.

Uraim, mi szükségük van a szakközépiskolás tanulóknak ezekre a fogalmakra? Ha mellékesen színészeknek meg szavalóművészeknek is kiképeznénk őket, akkor igen. Minek ez a 62 oldalas szövegtan? Tartsanak egy ellenőrzést az ország szakközépiskolaiban. Ha találnak egyetlen tanulót, aki tisztázni fogja Önöknek a kommunikációs alapgörbét, a globális koherenciát meg a jelölési alapeszközöket, én soha könyvet meg tollat nem veszek a kezembe. Megérdemlem, hogy egyszer s mindenkorra száműzzenek a tanügyből. De erre nem kerül sor soha. Megsúgom Önöknek bizalmasan: nem is tanítják ezeket a kérdéseket talán sehol. Ha tanítják, csak formaságból teszik, s igyekeznek elfelejtetni minél előbb.

Én nem kardoskodom amellet, hogy szövegtant ne tanítsunk, de ne ennyit, és ne így. A szükséges alapvető (és feltétlen használható!) kérdések megtárgyalásához elég volna a jelenlegi 62 oldal helyett 15-20 oldal. A megmaradt órákban pedig taníthatnánk szerkesztéstant. De nem olyant, amilyen a jelenlegi I. osztályos tankönyvben van, mert az is csapnivaló, hanem olyasmit, ami már volt, mondjuk Fajcsék Magda korábbi III. osztályos könyvében (10305). Ott igen használható kérdéseket tanítottunk. Íme:

A témától a címig (téma, tartalom, az anyaggyűjtés forrásai, a műfaj meghatározó szerepe, a hangnem).

Hogyan rendezzük el mondanivalónkat? (vázlat, bevezetés, tárgyalás, befejezés, az anyag elrendezése műfajok szerint, az egység, a haladás, az arányosság elve).

Hogyan szerkesszük meg a bekezdéseket? (térbeli, időbeli logikai sorrend, tételmondatok, a mondatok összekapcsolása a bekezdéseken belül).

Az írásbeli közlésfajták (hivatalos, üzleti és magánlevél, feljegyzés, ismertetés, jelentés, beszámoló, önéletrajz, hivatalos jellemzés, jegyzőkönyv, műszaki leírás).

A szóbeli közlésformák (felszólalás, előadás, szónoki beszéd).

Élvezet átlapozni Fajcsek Magda könyvét. Semmi olyat nem tartalmaz, amire ne volna szüksége az életben a szakközépiskolás tanulónak: a kereskedőnek, a vendéglátósnak és így tovább. Itt minden kérdés hozzátartozik az általános intelligenciához és a szakintelligenciához, s a könyv stílusa minden tekintetben megfelel a szakközépiskolás tanulók beszéd-szintjének. Itt semmi sem esszészzerű és nem akadémiai ízű, és minden a szemnek szól, azonnal áttekinthető. Nem nehezíti száz kérdés meg ugyanannyi feladat, amelyek mellett lehetetlen kialakítani a gyermekek stílusát, előadóképességét. E mellett a munka mellett a gyerekek felüdültek, szárnyakat kaptak, a jelenlegi mellett pedig elvesztik minden kedvüket, bizalmukat.

Az a szöveg, amin ma lovagolunk, a főiskolákra való és nem a középiskolákba, még kevésbé a szakközépiskolákba. A gondolkodást különben is a bonyolult irányába tereli, a többszörösen összetett mondatok felé, holott egyik legnagyobb nyelvművésznünk, Kosztolányi Dezső is a világosságot, a közérthetőséget tartotta nyelvművelésünk elsődleges céljának, s Petőfi is azt vallotta: „akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs.” A magyar ember egyszerűen beszél, ehhez kell alkalmazkodnunk.

Nagy hibának tartom, hogy újságírásunk is - elsősorban esszéírásunk - hajlik a túlzottan bonyolult és roppant nehéz mondatok felé, olyannyira, hogy mondatai kimerítik a mai fáradt olvasót; amit kifejezhetnének tíz mondatban, a tízszeresével fejezik ki. Idézek egy példát az „alföld” (Alföld) 1982/12. számából, a 49. lapról. (A címet és a szerzőt nem tüntetem fel, engem maga a szöveg érdekel, semmi más.) Íme egy bekezdése:

„- A magyar szellemi élet nagyjainak az 1970-es évtized végétől egyre sűrűsödő centenáriumi arra készítetnek, hogy a százéves Kodályt ünnepeelve elgondolkozzunk művelődéstörténet-írásunknak egy folyvást halmozódó s egyre súlyosbodó adósságáról. Nevezetesen annak az egyedül igazán komplex megközelítési módnak alapvető hiányosságairól, mely egy-egy, a maga korában kulcsszerepet kapott alkotó művészi eszméjét nem behelyezi bizonyos párhuzamok segítségével a korszak sokrétű valóságába, hanem éppenséggel annak szellemi totalitásából fejt ki azt. Annál is inkább, mert aki az ilyen - nevezzük így - összehasonlító eszmélet- és művészettörténet feladatait és lehetőségeit közelebbről ismeri, az jól tudja, hogy ez a fajta egységben látó, komparatív kifejtés sohasem jelentheti egy művészi törekvés minden (egy) „oldalának”, lényeges elemének összevetését a kortárs szellemi-művészi törekvések teljes színpéjével. Ily módon Kodály művészi indulását elemezve, bármennyire fontos tisztázni e pályakezdés viszonyát az egykorú magyar társadalmi mentalitás, ideológia, tudomány és művészet mind több szektorának jelenségeihez, a döntő mégsem a fellelhető párhuzamosságok (hasonlóságok és ellentétségek) előszámlálása, hanem egy sajátos művészi törekvésnek a társadalmi tudat különböző tereumain egyaránt kisarjadt tendenciákkal való szembesítése. A komparációt eredeti értelmében véve, magyarázni sem kell, hogy egyenlő viszonyba állításról van szó, mely egyenlő és ugyanazon kölcsönös viszonyból gazdagabban

mutatkozik meg a lényeg. Másfelől megközelítve a dolgot, az azonos alapkérdésre, „kihívásokra” adott egyedi válaszok hiteles olvasatát kell adni, s azokat az alkotóra jellemző egységként összehasonlítani másmilyen sajátos egységekkel.”

Az idézett mondanivalót sokkal rövidebben és könnyebb stílusban is meg lehetett volna értetni az olvasóval, kár volt ennyire kifárasztani. Petőfi szívrohamot kapna dühében, ha elolvasná.

Visszatérve a tankönyveinkre: könnyítsük meg a magyar nyelvi könyvek anyagát és stílusát olyan mértékben, hogy megfeleljenek a közepes szintű szakközépiskolás tanulók értelmi szintjének, ha nem akarjuk megutáltatni gyermekeinkkel ezt a gyönyörű tanítási anyagot: anyanyelvünket. Már megutáltattuk.

*

Nemcsak a könyvek nehézségi szintjével van baj, hanem a *rendszerezésükkel is*.

Az I. osztályos nyelvkönyv 23-25. lapjai ezt a kérdést tárgyalják: „Rend a nyelvben.” Kíváncsinos egy ilyen kérdés beiktatása a tankönyvbe, mert a gyerekeknek valóban „látniuk kell” (hangsúlyozom: a szemükkel is kell látniuk), hogy a nyelv részei, elemei nem függetlenek egymástól, hanem rendszereket és részrendszereket alkotnak. A felhozott példák szemléletesek, könnyen megérthetőek. Az első sorban azt kell észrevenni, hogy a felsorolt szavak mind jelen idejű melléknévi igenevek, a második sor szavai pedig a menés különböző formáit kifejező igék. A továbbiakban arról van szó, hogy ugyanígy beszélhetünk a magyar beszédhangok rendszeréről is, az igeragozás rendszeréről is. A „rendszer” meghatározása után a tankönyv kimondja, hogy a „rendszer elemeinek egymáshoz való viszonyát törvények vagy szabályok határozzák meg.” Az elhangzottak alapján a tanulók meg fogják érteni, hogy szabályok határozzák meg a magyar szókincs felhasználásának lehetőségeit is, nem lehet a szavakat tetszés szerinti sorrendben bedobni a mondatokba.

Az az igényesség is következik az elhangzottakból, hogy *a tankönyvek rendszerezése is feltétlen szükséges*, mert másképpen nem tudjuk áttekinteni a kérdéseket. Nem tudjuk megérteni sem. A tankönyvek esetében - mivelhogy megtanulandó anyagokról van szó - roppant fontos az is, hogy a rendszereket a szemükkel is lássák, szemlélhessék a tanulók. Fájdalommal kell megállapítani, hogy a jó rendszerezés igen gyakran hiányzik legújabb tankönyveinkből, s ha ott lappang is bizonyos mértékben, a szem nem képes az áttekintésére. Keressünk egy-két példát az állítás igazolására:

A III. osztályos stilisztikai tankönyv (14303) 75. lapján ezt a címet találjuk: „A nyelvi (!) állománya és a szövegformálás a hatáskeltés szolgálatában.” A cím után mindjárt ez olvasható: „A közlés, a beszéd elsődleges szerepe gondolatok, tartalmak közvetítése. Költőiséget azáltal nyer, hogy a közlésben használt nyelvi tények fogalmi jelentését a hatáskeltés többlettartamával dúsítja föl. Így válik a nyelv hangállománya a zenei élmény forrásává, a szó pedig az érzelem- és hangulatkeltés eszközévé. A nyelv egyazon időben eszköze a gondolatok, ismeretek közvetítésének és forrása az esztétikai, költői (poétikai) hatásoknak.”

A bevezetés után 9 feladat következik szépen megszámozva, ezek megoldása adja meg a választ a bevezetésben feltett kérdésekre. Csakhogy a bevezetésben két kérdést említ a szerző: a hangállomány hatáskeltő és a szó érzelem- és hangulatkeltő hatását. A valóságban pedig egy harmadik kérdés is létezik, ami csak később tudódik ki, a 9. pontnál: a mondatok stílushatása.

Először is: mivelhogy a III. osztályos könyv teljes egészében stilisztika, semmi sem kötelez, hogy száraz szerkesztéstani fogalmakat használjak. Ez a cím nem jó: „A nyelv állománya és a szövegformálás a hatáskeltés szolgálatában.” Ezt a címet adtam volna: A hangok, a szavak és

a mondatok a hatáskeltés szolgálatában. Ez a cím világos és rendszerteremtő is. Megmutatja, hogy milyen kérdésekkel akarok foglalkozni szép sorjában. Tárgyalásuk folyamán akár meg is számoznám a három kérdést. De ha mindenáron ragaszkodni akarok az eredeti címhez, akkor is beiktatom alcímként, zárójelben, az ajánlott magyarázatos címet. Ha pedig három kérdés alkotja gondolkodásom rendszerét, nem vezethetek be közülük csak kettőt, a harmadikat is fel kell tüntetnem.

Egy másik eset a stilisztikai tankönyvből:

A 85. lapon található cím: „Kép, szókép.” A könyvnek itt nyolc fogalmat kell tisztáznia. Ezek: a hasonlat, a metafora, a metonímia, a megszemélyesítés, a szinesztézia, az allegória, a szimbólum, a modern költői kép. Akkor miért tárgyalja 12 pontban a kérdéseket? Az volna célszerű, ha egy hasonlat felírásával indulna az óra. Ennek megtárgyalása után következnek a második pont, a metafora és így tovább. Én felvettem volna egy kilencedik kérdést a költői jelzőt, és ezt a címet adtam volna: A szemléletes stílus eszközei. Ez a cím érzékeltetné azt is, hogy tulajdonképpen kisebb rendszerrel van itt dolgunk, ebbe a rendszerbe kilenc fogalom tartozik.

Hibásnak tartom az óra elindítását a hatsoros Radnóti-versidézettel. A megbeszélésre szánt első pontja a következő: „Hogyan kell értelmeznünk a „kép” szót ebben a szövegben? Miben különbözik e szó itteni jelentése a többitől (ezeket az Ért. Ksz.-ban megtaláljuk)?

Kiírom a nagy Értelmező szótárból a „kép” bennünket érdeklő meghatározását: „Olyan szemléltető stilisztikai alakzat, amelyben vminek egy más, de hozzá vmiben hasonló jelenség formáját, tulajdonságát, működését tulajdonítjuk; átvitel (pl. „szárnyas” idő, a megáradt folyó „bömböl”)”.

Megint egy száraz meghatározásból indultunk ki, holott nekünk kellene végül egy meghatározáshoz eljutnunk. Én a „szókép” fogalmának megmagyarázását az óra végére hagynám, és így értetném meg (nem akadémikusan):

- Gyerekek, ezen az órán (esetleg: az elmúlt két-három órán) kilenc dologgal, fogalommal ismerkedtetek meg. Soroljátok csak fel (költői jelző, hasonlat, metafora stb.) Ha az irodalmi alkotásokban találkoztok velük, az ezeket kifejező *szavak* mindig egy-egy *képet* vonultatnak el lelki szemeitek előtt. Azért ezeket a fogalmakat közös néven *szóképeknek* nevezzük. Mondok mindegyikre példát, s győződjetek meg róla, hogy valóban láttok-e egy képet: hókarú Nauszikaá (Ki ne látná a fehér karját!); ott, hol a kis Túr siet beléje, mint a gyermek anyja kebelére (Látják a gyerekek is a Túrt, a Tiszát, az anyjához siető gyermeket); a kedvesemnek ezt mondom: jó illatú piros rózsám (Látják a kedvest és a rózsát is); a lelkem ódon, babonás vár stb.

Ha a szótári meghatározásból indulok ki, zavart okoz nekem a következő anyagegység megtárgyalásánál, a költői alakzatoknál, mert a „kép” meghatározása így kezdődik: „Olyan szemléltető stilisztikai alakzat...” Nem egy kalap alá akarjuk vonni a szóképeket és a különböző alakzatokat, hanem ellenkezőleg: meg akarjuk különböztetni őket. Az előbbieket a szemléletes, az utóbbiakat a fordulatos (élénk) stílus eszközei. (Lásd könyvem 130. lapját!)

A stilisztikai alakzatokkal foglalkozó tankönyvi címet sem tartom szerencsésnek. Ez a címe: „Stilisztikai formák, képletek.” Ez nagyon elvont, és nem érzékelteti a szép, a művészi stílus rendszerét (szemléletesség, fordulatosság, hangulatosság), ezért én ezt a címet adnám: A fordulatos (élénk, mozgalmas) stílus kellékei. Alcím: szóalakzatok, mondataalakzatok.

Én nem vonom kétségbe, hogy a III-os tankönyvet meg lehet tanítani a főiskolákon, de ha arra gondolok, hogy nekünk hogy tanították az egyetemen a stilisztikai rendszerezést, akkor én ott sem tanítanám. A szakközépiskolákban pedig semmiképpen sem.

És el ne felejtsem már: mindenki szívesen tanította a „Korok stílusa” kiegészítő anyagot a III. osztályban. Mert nem érezte a kényszert itt sem. Bár felvetődik a kérdés: miért kiegészítő anyag ez, mikor jelentőségben nem marad el a többi részegységtől?

Nem tartozik a rendszerezéshez, de megemlítek még egy apróbb kérdést: a tankönyvek stílushibáit. A tankönyvíró fáradt, mert időhatárra dolgozik, sietnie kell. A bírálóknak azonban javítaniuk kellene az itt-ott felbukkanó hibákat. Csak néhányat említek meg: „A következő rendszer a szavaknak egy csoportjára áll” (I. osztály 26. 1.); „Az összefüggés követelménye a teljes szövegre (a beszédműre, a szövegegészre) is áll (IV. 33.); „Az oldat a növekedéshez szükséges összes nyomelemeket is magában foglalja (IV. 7.)

*

Isten lássa lelkem, nem rosszindulatból bíráltam én a nyelvi könyveinket, s hogy igazoljam magam, nem is folytatom tovább. De úgy érzem, negyven évi tanítás után nekem is jogomban van elmondani a véleményemet, annál is inkább, mert tanáraink nagy többsége nem szereti a tankönyveinket. (Talán nem is talákoztam olyan kartárral, aki szeretné őket.) Írjanak tehát ellentmondás nélküli, jó rendszerezésű, könnyen áttekinthető és egyszerű stílusú, a szakközépiskolai tanulók szintjéhez illő jó tankönyveket, amelyek fel tudják kelteni a tanulók és a tanárok érdeklődését, következésképpen fokozzák a munkakedvüket is. Mostani tankönyveink kíméletlenek. Kifárasztanak tanárt, diákot egyaránt.

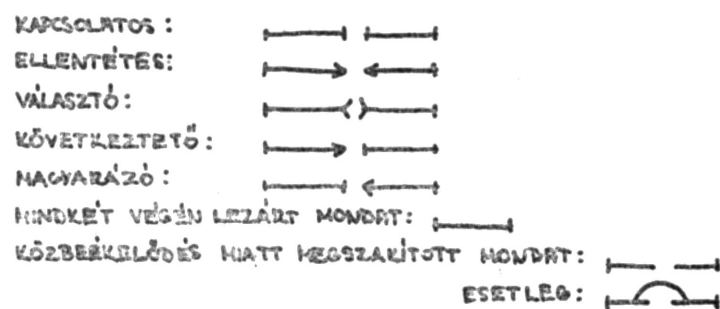
Én a mindenáron való munkáltatást, a mindenáron való újítást, az örök aggodalmaskodást tartom mai tankönyveink és tanításunk legnagyobb hibájának. Gyakorlati pedagógiánk - úgy érzem - a legfontosabb didaktikai kellékét veszítette el, az önbizalmát - diákban és pedagógusban egyaránt. Sokat költenek ránk (ha nem is a pedagógusok díjazására), nagyon sokat: tankönyvekre, szöveggyűjteményekre, munkafüzetekre, feladatlapokra, ezer meg ezer bürokratikus és felesleges utasításra, ezek kitalálóinak megfizetésére - legyünk akkor méltók gyönyörű elhivatottságunkhoz; mindenekelőtt jó tankönyvekkel tiszteljük meg magunkat, mert ezektől függ nagymértékben becsületes helytállásunk.

2. Egyéni elképzelések, ajánlatok

Mindenekelőtt azt szeretném bemutatni, hogyan ábrázoltuk mi Nagyváradon az összetett és többszörösen összetett mondatokat. Három szempontból tartom praktikusabbnak az itt szokásosnál:

- 1., jobban szemlélteti a mondatok vízszintes helyzetét, sorrendjét;
- 2., nem igényel köröket és négyzeteket, csak egyszerű vonalakat (lépcsőket);
- 3., praktikusabban szemlélteti a közbevetett mondatokat.

Jeleink a következők voltak:

Példák:

1 Mondtam neki, 2 hogy tanuljon.

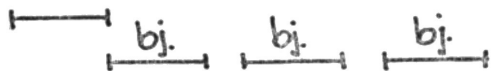

1... mit érlel annak a sorsa,

2 akinek nem jut kapanyél,

3 kinek bajsza nem billeg morzsa,

4 ki setét gondok közt henyél...?

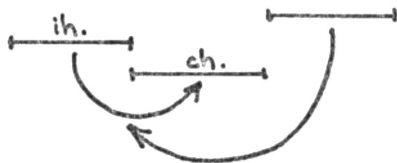
1 Akik még nem tudtátok,

2 Most megtanulhatjátok,

3 Hogyan mulat a nép.

1 Mikor kinéztem a vonat ablakából, 2 hogy még egyszer búcsút vehessek, 3 már eltűnt a szemem előtt.

1 Izzó vastrónon öt elégetétek,

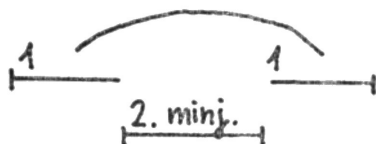
2 De szellemét a tűz nem égeté meg,

3 Mert az maga tűz...

1 A harcot, 2 amelyet őseink vívtak,

1 Békévé oldja az emlékezés.

Nézzünk meg végül egy mondatot az itt szokásos, aztán a mi ábrázolásunk szerint:

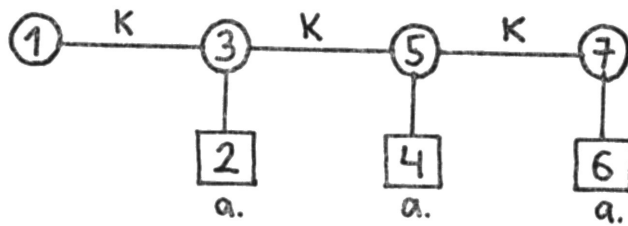
1 Barátaim egyenkint elhagytak,

2 Akikkel jót tettem, 3 megtagadtak,

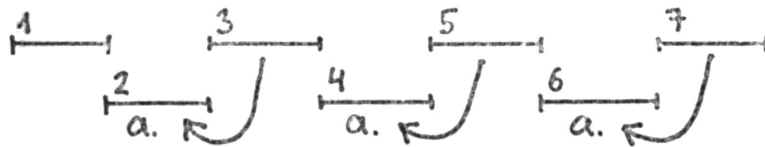
4 Akiket szerettem, 5 nem szeretnek,

6 Akikért ragyogtam, 7 eltemetnek.

A szokásos ábrázolás:

A mi ábrázolásunk:

Ez az ábrázolás sorrendjünkben hozza a mondatokat. A felső lépcsőfokon a főmondatok vannak.

Sokévi tapasztalatom szerint a gyengébb képességű tanulók nehezen találják meg a főmondatot, különösen, ha hiányzik az utalószó. Megmagyaráztam nekik, hogy a főmondatot mutatni lehet, s meg is követeltem, hogy a kezükkel mutassanak a mellékmondat irányába. Így könnyebben eligazodtak.

*

Újabban *állandó határozókról, vonatokról* beszélünk, és ezt mondjuk: ezek bizonyos igékhez és melléknevekhez állandóan ugyanazzal a raggal (névutóval) járuló határozók. Annyira nehéz ez a beállítás, hogy nem lehet megértetni a szakközépiskolás tanulókkal. Felvetődik a kérdés: melyek azok a „bizonyos igék” és „melléknevek”? Sokkal jobb volna, ha megmaradnánk a régi *„képes helyhatározó”* kifejezés mellett, mert ezt jobban tudjuk szemléltetni, meg lehet magyarázni: a képes helyhatározók olyan különleges határozók, amelyek nem jelölnek valóságos (konkrét) helyi viszonyt, de felveszik a helyhatározók ragját, és a helyhatározó kérdésre felelnek. (Bízunk valakiben. Bosszút áll az ellenségen. Magába fojtja dühét. Nem válaszol a kötődésre.)

*

A tanulók *nehezen tudják megkülönböztetni a névutókat a határozószóktól*. Azt szoktam nekik mondani: képzeljenek el a kérdéses szó előtt egy konkrét főnevet (asztal, tábla); ha a kifejezés nem bántja a fülünket (asztal alatt), akkor névutóról van szó; ha bántja a fülünket (asztal lent, asztal fent), akkor a kérdéses szó határozószó:

asztal		alatt
		fölött
		előtt
		mellett
		között
		körül
		ellen
		nélkül
		miatt
		vége

A kifejezések nem bántják a fülünket
(névutók)

asztal	bent	
	kint	
	lent	A kifejezések bántják a fülünket
	fent	(határozószók)
	közel	

*

Ma így nevezzük a *melléknévi igeneveket*: folyamatos, befejezett és beálló cselekvést kifejező melléknévi igenevek. Nem sokat mondanak ezek a kifejezések. Régen *jelen idejű, múlt idejű* és *jövő idejű* melléknévi igenevekről beszéltünk, és ezek a kifejezések jobban érzékeltették: olyan különleges melléknevekről van szó, amelyeket igéből képeztünk, és az igeidőket is kifejezik.

Megfigyelhető újabban, hogy számos könyvben *nem kezdik beljebb a bekezdéseket*, vagy *kisbetűvel írják a könyvcímeket, a szerzők nevét* (egy-egy folyóirat is beleesik ebbe a hibába, például a Debrecenben megjelenő „alföld”). Az új helyesírási szabályzat sem ad erre okot. Mivel magyarázható az egyre gyakoribbá váló szabálysértés? A reklámszövegek készítőit meg lehet érteni: nekik az a céljuk, hogy mindenképpen felhívják magukra a figyelmet, s jól tudják, hogy a szabályostól eltérő dolgok erre alkalmasak. Szabálytalan címeket, szövegeket írnak tehát. Más kérdés, hogy tulajdonképpen van-e hozzá joguk! Ha arra gondolunk, hogy az ember elsősorban a szemével „szemlél”, s hogy a rossz példa sokkal könnyebben ragad, mint a jó, akkor károsnak mondható a tevékenységük. A gyengébb és hanyagabb tanulókat nehéz rászoktatni a rendszeretetre, arra is, hogy a bekezdéseket beljebb kezdjék - mások is észrevették már, nemcsak én); ne adjunk tehát alkalmat nekik, hogy lássák is a rosszat - ha a jó iránt kevesebb az érzékük.

A dolgozók számára készült tankönyvek és szöveggyűjtemények egy részére is vonatkozik ez a bírálatom; elsősorban a tankönyvszerzőknek kellene alkalmazkodniuk a jól bevált szabályokhoz. Megemlítek néhány ilyen tankönyvet: D 13200/Sz, D 13203/M, D 13300/Sz, D 13303/M, D 13403, D 13403/M...

*

Végül kifejték egy kérdést, amit a fejezetem elején már érintettem:

Ha elvárjuk tanítványainktól, hogy helyesen beszéljenek, s azoktól főleg, akik már érettségi bizonyítványt szorongatnak a markukban, akkor el kell ezt várnunk mindazoktól, akik közvetve vagy közvetlenül ilyen vagy amolyan népnevelői tevékenységet fejtenek ki. A *Rádió és a Televízió bemondói* tekintsék magukat minden tekintetben népnevelőknek, hiszen sokat tanulunk tőlük, hatásuk a tömegekre sajátságos helyzetüknél fogva is igen nagy. Őket naponként milliók hallják és nézik, figyelemmel kísérik még az öltözködésüket is. Hát még a beszédüket! Megengedhetetlennek tartom, hogy egyesek éveken, sőt évtizedeken át helytelenül ejtik az „egy” szót és változatait, nem tudják megkülönböztetni egymástól az „*egyelőre*” és az „*egyenlőre*” szavakat, hosszú „gy”-vel ejtik az „*egyenruha*” szót, de röviddel azt, hogy a mérközés állása „egy-egy”. Be akarják csempészni nyelvünkbe a magyar fül számára annyira bántó „*konfrontáció*” szót, holott egy-két évtizeddel ezelőtt még senki sem használta nálunk, és nélküle is nagyon jól megvoltunk, s egyáltalán nem akadozott a hírközlésünk sem. Az is bántó, hogy ma már minden szerződést, egyezményt, határozatot, jegyzőkönyvet, megállapodást, tervezetet *dokumentumnak* neveznek nap nap után. Miért? Szebb ez a szó a felsorolt magyar változatainál? És megfájul a fül, ha minduntalan hallja az agyonkoptatott „*és nem utolsósorban*” kifejezést is. Engem nagyon meglepne, ha kitudódnék, hogy nincs a Rádiónak és a Televízióknak egy olyan nyelvőre, aki a bemondók beszédét napról napra

ellenőrzi és javítgatja. Minden bizonnyal van. Akkor miért nem tűnnek el az évtizedes hibák! Uraim, olvassák el az 1984. április 24-én jóváhagyott új helyesírási szabályzat 70. pontját! Tíz és fél sor mindössze. Olvassák el, és tanulják meg! Már ezzel is nagy segítséget nyújtanak az általános és középiskolai nyelvoktatásnak, mert nem rombolják le naponként azt, amit az iskolákban megtanulnak a gyermekeink. Bemondóink intelligenciaszintje jóval fölülmúlja a tanult emberek átlagáét, a legfinomabb körökben fordulnak meg, több nyelven beszélnek, riportereinknek pedig olyan utazási lehetőségeik vannak, mint talán senkinek; kamatoztassák intelligenciájukat a nyelvművelés terén is azáltal, hogy példás stílusban beszélnek!

Nem csodálkoznék azon sem, ha az OPI vezetősége levélben kérné meg a Magyar Rádió és Televízió vezetőségét az említett (és más) hibák elkerülésére, sőt nagyon is demokratikus eljárásnak tekinteném, mivelhogy az említett intézmények egyik legfontosabb feladata az országban található hibák nyílt bírálata s közvetve az orvoslása; bírálni pedig felfelé is lehet, sőt kell is, ha nemcsak mondjuk, hanem életbe is akarjuk ültetni a munkaköri demokráciát. Ma már mindannyian egyetlen nagy munkakörnek vagyunk a tagjai, amelyet úgy hívnak, hogy: ország. Kérem, szívleljék meg a mondanivalómat! A kérésemet.

Huszonegyedik fejezet

Gondolatok a helyesírás tanításáról

Amikor megjelent 1954-ben A magyar helyesírás szabályai 10. kiadása - egy ilyen országos jelentőségű könyv mindig nagy érdeklődést vált ki -, sokak ajkára ráfagyott a szó: nem ilyesmit vártak. Arra számítottak, hogy készül végre a tömegek számára egy szabályzat, amely sokkal könnyebben elsajátítható a korábbinál, nem a maguk számára írják az akadémikusok az új szabályzatot. Ez a vágy jogos és érthető volt, mert kevés nyelvnek van olyan nehéz helyesírása, mint amilyen a miénk. Az igekötők helyesírását (egy-két nehezebb esettől eltekintve) még megtanulják a széles tömegek, a földrajzi nevek is nagy nehezen imígy-amígy elsajátíthatók, de olyan ember, aki az egybeírás és különírás minden elképzelhető árnyalatát meg tudná „érezni” - mert ide már nem tanulás kell, hanem isteni megszállottság -, még nem született, és nem is fog születni egyhamar. A magyar helyesírásnak annyi szabálya van, s az eseteknek annyi nüansza, hogy mind megjegyezni képtelenség. Nem hiszem, hogy van olyan magyar ember a világon, akinek volna bátorsága kijelenteni, hogy ő a magyar helyesírásban tökéletes, őt nem lehet semmilyen kérdésben megfogni.

Utóbb megjelent A magyar helyesírás szabályainak 11. kiadása. Az MTA Helyesírási Bizottsága dolgozta ki. A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége a jóváhagyást a közrebocsátásra 1984. április 24-i ülésén adta meg. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy soha ilyen érdeklődéssel nem fogadtak még szabályzatot, mert - ahogy az előszavában olvasható - „az írással élő emberek igényei megnövekedtek”. Akárhogy csűrjük-csavarjuk: könnyítést nem hozott, sőt, még nehezebbé tette helyesírásunkat. Van tehát egy újabb szabályzatunk a kiváltságosok számára. Hogy mi lesz a széles tömegekkel? Próbálkozzanak felzárkózni tehetségük szerint! Akinek nincs rendkívüli nyelvi intelligenciája, az átlagosnál jóval nagyobb érzéke, az kullogjon csak a sor végén, ahol milliók kullognak. Ettől még nem fordul fel a világ. A Helyesírási Bizottság tagjai pedig csak büszkélkedjenek! Járjanak ott az élen! Helyesírási felkészültségüket az alsó százazrek nem fogják megcsodálni, az biztos, mert azt sem tudják, hogy a magyar helyesírás mi fán terem. Nem is sejtik, hogy miféle ördögös szabályok és helyesírási árnyalatok viharzanak a fejük felett. Hogyan is sejthetnék, mikor nagyon sokan meg sem vásárolják A magyar helyesírás szabályai-t. (Úgysem tudnák megtanulni.)

Régebben azt írtuk: Margit-híd, Margitsziget. Most ezt írjuk: Margit híd, Margitsziget. Csak-hogy ez a Margitsziget nem az a Margit-sziget, amelyet kötőjellel írunk, mert emez egy budapesti városrész, amaz pedig egy természetföldrajzi név. A Gellérthegy sem az a Gellért-hegy, amelyet most már kötőjellel írunk, mert hogy lehetne azonos egy budapesti városrész a helyesírásban egy szimpla hegygel vagy szigettel, még akkor is, ha a területük nagysága - mondjuk - véletlenül megegyezik. (Ha nem egyezik meg a két terület, ebből igen nagy zavar keletkezhet a valóságban: mivelhogy nem fogja tudni a Gellért-hegyre igyekvő János bácsi, hogy hol fogjon kezét elköszönésképpen a szintén igyekvő Jóska bácsival, ha az a Gellérthegyre megyen.) Még azt is meg kell jegyeznie a helyesírási tanulóval igyekvőnek, hogy a „budapesti városrész” minősítésű Margitsziget melléknévi alakja „margitszigeti”, a „természetföldrajzi név” minősítésű Margit-szigeté pedig „Margit-szigeti”, amiből következik, hogy a „városrész” minősítésű gellérthegyit egybe kell írni és kisbetűvel, a „hegy” minősítésű Gellért-hegyit pedig semmi esetre sem egybe, hanem csak kötőjellel és nagybetűvel. (A „Galyatető” - „Galya-tető” elmondására már nem is vállalkozom, az elhangzottak alapján azt már János bácsinak és Jóska bácsinak is tudnia kell, minek beszéljek feleslegesen!)

Szóval: ne komplikáljuk a helyesírásunkat, hanem mindenütt egyszerűsítsük, ahol lehet!

Régebben a „madzag” és a „maharadzsza” szót így választottuk el: mad-zag, maharad-zsa, érzékeltettük a *dz* és a *dzs* hosszúságát. A mai elválasztás; ma-dzag, mahara-dzsa, mert a *dz* és a *dzs* nem hangkapcsolatot jelöl, hanem egy-egy önálló mássalhangzó, ezért elválasztáskor ugyanúgy kezeljük őket, mint más többjegyű betűinket. Tehát a hosszú kiejtés érzékeltetésével nem törődünk. Másféle vonatkozásban nem vesszük figyelembe a kiejtést a Bes-senyei. Kos-suth szavak esetében sem (itt rövid *s* hangot ejtünk). Ugyanakkor a kiejtést vesszük alapul a Bat-thyá-ny szó elválasztásakor. Itt lehetett volna egységesíteni: mindenütt a kiejtést venni alapul. Ha leírja ugyanis a gyerek szótagolva a Bessenyei és a Kossuth szót (Bes-se-nyei, Kos-suth), nehezen fogja elhinni, hogy nem hosszú *s*-sel kell ejteni ezeket a szavakat.

Az 1954-es szabályzat kivonta az „észszerű” szót a korábbi szabály alól, „ésszerű”-nek kell azóta írni. Az indoklás: ma már nem érzik a tömegek az összetett jellegét. Ez tévedés. Mi tudjuk a legjobban, akik évtizedek óta figyeljük a tanulókat, egészen a nyugdíjaztatásunkig. A gyerekek nagy többsége érzi a szó összetett jellegét, és gyakran „észszerű”-nek írja. Hogyne érezné, mikor annyi összetételben hallja a „szer”, „szerű” szót utótagként és előtagként egyaránt: kötszer, gyógyszer, mosószer, oldószer, ajzószer, ellenszer, gázszerű, fájdalomyszerű, hólyagszerű, fásszerű, képszerű, szoborszerű, vízszerű, pépszerű, kénszerű, fémszerű, folyadékszerű, szertár, szerszám, szerfölött stb. Újabban a „mészszerű” szót is összevontan kell írni: „mésszerű”.

Nem látom értelmét az „afelől”, „efelől”, „afféle”, „efféle” eltérésének a helyesírásban.

Az új szabályzat rugalmasnak látszik az Attila-Atilla írásában, de nem engedélyezi a „szöllő”-t a „szőlő” mellett, pedig a magyar nyelvterület nagy részén szöllőt ejtenek, egészen érthető, mert ennek a kiejtése kényelmesebb.

Érdemes volna megfigyelni, hogy hányan ejtik ma már a „rúg”, „súg” szót hosszú *ú*-val, a „vízen” szót pedig hosszú *í*-vel. Nem sokan. Mégsem hajlandó elfogadni az Akadémia a könnyebb kiejtésű változatot.

Gyógyszerneveket említek: Vegacillin, penicillin, aszpirin. Mi értelme van, hogy az előbbit nagybetűvel írjuk? Jó, hogy van rá magyarázat (márkanév), de mit ér az ilyen magyarázat? Vagy mit ér az alábbi esetekben: Cisz-dúr, cisz-moll; tekinget, legyintget; Kodály vonós-négyes, Tátrai-vonós-négyes; legényember, gyermek király; alumíniumedény, acél mérőszalag; ajándék könyv, emlékkönyv; kerékpárjavításokat, kerékpár-javítási; előadó-művészet, befogadóképesség; Lukács fürdő, Mátyás-templom...

Az említett példák mindegyikére van magyarázat a szabályzatban. De minek kell millió magyarázatos eset? Hány tanuló fogja megtanulni az érettségire - ahol a helyesírás kizáró jellegű - a megszámlálhatatlan esetet? És milyen lesz a helyesírásuk azoknak, akik nem jutnak el az érettségiig, vagy nem járnak középiskolába?

A magyar helyesírás szabályai 149. pontját idézem: „Levelekben és hivatalos iratokban a megszólítás első szaván és tulajdonnévi tagján kívül nagybetűvel szokás kezdeni a megszólításban szereplő közneveket is (de a mellékneveket, kötőszókat már nem): Drága Ilonka Néni! Osztályvezető Kartárs! Tisztelt Kovács Úr! Mélyen tisztelt Asszonyom és Uram! - stb. Magánlevelekben a megszólítás első szaván és tulajdonnévi tagján kívül a többi szót kezdetjük kisbetűvel is: Kedves barátom! Tisztelt Nagy úr! Édes jó anyám és apám!”

Nem tartom az elképzelést sem igazságosnak, sem demokratikusnak. Nekem a „Kartárs” nem több, mint az „apám” és „anyám”, hanem kevesebb. Akkor meg minek köteleznék, hogy nagybetűvel írjam? (Mivelhogy hivatalos iratról van szó, csak így lehet.) Meg kellett volna hagyni a régi szabályt, s akkor a szülőknek is kijár a több tisztelet.

Miért különbözik a „legalábbis” és a „végül is” írása, mikor millió emberből tíz sem érti a különbséget?

Nincs értelme az alábbi hármas megkülönböztetésnek: suszter-suszterja, hárem-háreme, Albert, Alberttal vagy Alberttel.

Rendkívül bonyolulttá tették a számok és a kelezések írását.

Bizonyára nem sokan fogják érteni, hogy miért kell pont a 15-ös szám után az alábbi kifejezésben: Március 15. tér, Március 15. téri. Vagy miért van itt pont a 10, illetve a 20 után: 1983. december 10. óta, 1983. december 20. és 31. között.

Az alábbi esetet sem értem: Budapest VII. kerület; Budapest, Kadarka utca 7. Az első esetben miért nem szabad vesszőt tenni a „Budapest” szó után?

Mit tegyenek azok a milliók, akik sohasem tanultak nyelvtudományt, és sejtelmük sincs róla, hogy mi a különbség a *j* és az *ly* ejtése között, s akik csak pislognak a „hej” és a „hely”, a „máj” és a „homály”, a „Mihály, ég a háj!” láttán?

Szóval: az igazság az, hogy sokan nem értenek egyet az MTA Helyesírási Bizottságának számos döntésével, s azt mondják róluk, hogy konzervatívok. El tudom képzelni, mit mondanak rólunk a kétféle *j* láttán azok az idegen ajkúak, akik magyarul akarnak megtanulni. Az egész világ forr, forradalmi változás van minden tudományágban is. Miért nem merik egyszer elvégezni a magyar helyesírás forradalmi megújítását is? Kazinczy mert forradalmi lenni a 19. század elején. Meg is volt az eredmény: mintegy 10000 új szó. Kövessük ezt a példát helyesírásunk gyökeres megújításával!

Sohasem tartottam magam hibátlan helyesírónak - s mint említettem, senkit sem tisztelnék meg ezzel a titulussal, mivelhogy ilyen ember nincs -, ezért nem tudom az okát: miért szerettem a helyesírást olyan szenvedélyesen tanítani?

Sokan azt hiszik, hogy a magyar helyesírás tanítása ördögien fárasztó, nehéz munka, nem téríti meg a befektetést, ezért hozzá sem fognak. Mert azt a néhány alkalomszerű próbálkozást én nem tartom helyesírás-tanításnak. Jegyezzük meg: ennek az anyagnak a tanításához legalább három dolog szükséges: a tervszerűség, a kitartás és az optimizmus. Persze más tényezők is számításba jöhetnek: a leleményesség, az alkalomszerűségek kihasználása, a szuggeráló erő, a segítőkészség mindenkori jelenléte, a diszponáltság - és így tovább.

A nagyenyedi Református Bethlen Kollégiumban Vita Zsigmond tanár úr tanította nekem a magyart. Volt egy helyesírási füzetünk, amelybe beírtunk minden alkalomszerűen előforduló helyesírási kérdést. Minden hibánkat javította, s ezeket a javított alakokat kivétel nélkül nyilvántartottuk. Különösen a dolgozatjavítások alkalmával gyűltek a kérdéseink, háromszor is egy évben, mivelhogy évharmadjaink és nem fél éveink voltak.

A kolozsvári Állami Tanítóképző Intézetben Magyar Károly tanárom szintén türelemmel javíttatta helyesírási és nyelvhelyességi hibáinkat, anélkül, hogy füzetet vezettünk volna. Ő engem jelölt ki az osztály nyelvőrének, s az volt a feladatom, hogy hetenként tárjam elé az osztályunkban tapasztalt helyesírási és nyelvhelyességi hibákat, amelyeket aztán megtárgyaltunk, fejben rögzítettünk. Arra is megkért, hogy a becsengetés utáni percekben, a bejövetelel, olvassam fel mindig valamelyik pontját a helyesírási szabályzatnak, kihasználva ezeket a veszendőbe menő percek is, amelyeket különben hancúrozással, mindenféle rendetlenkedéssel töltöttünk volna el.

Már kezdő tanár koromban kialakult a helyesírás tanításával kapcsolatos elképzelésem, és ez annyira megfelelőnek bizonyult, hogy negyvenéves pályámon nem is kellett lényegesen

változtatnom rajta. Tervszerűen és alkalomszerűen is tanítottam. A tervszerűséget az jelentette, hogy kidolgoztam magamnak egy külön füzetben a megtárgyalandó kérdéseket. Mindössze 38 kisebb füzetlapra volt szükségem. Az első 16 lap a szabályokat tartalmazta. Ezeket nem kellett bevágni szó szerint, csak érteni kellett. Természetes, hogy voltak olyan szabályok, amelyeket egyszeri elolvasás után már tudott is a gyerek. Például, hogy az *-ít* igeképzőben a magánhangzó mindig hosszú: tanít, tanító, tanítvány, javít stb.

Minden tanuló vezetett ilyen helyesírási füzetet.

A füzet közepének négy lapját közepén behajtottuk (takarékosági szempontból), és ide a fontosnak vagy nehéznek tartott szavakat írtuk, minden rendszerezés nélkül, esetleg kis szócsokrok formájában, sorrendjében. Kimásolok ebből a füzetből néhány sort:

barakk, barokk, kakukk	csitt! csitít
futball, futball-labda	tekinget, kacsingat, bólintgat
balett-táncos, sakk-kör	Széchenyi István
filozófus, filozofál	Széchenyi Ferenc (apa)
új (melléknév), ujj (főnév)	Bolyai Farkas és János (fiú)
hüvelykujj	Pannónia, Janus Pannonius
irónia, ironikus	árbo
	allegória, allegorikus

Külön csoportba szedtük a különös vagy igen nehéz neveket: Batthyány, Dessewffy, Jósika Miklós, Eötvös József, Thewrewk (kódex), Wesselényi (ejtése: veselényi)...

Külön csoportba került a nagy zeneszerzők neve (Bach, Beethoven, Mendelssohn, Mozart, Grieg...); a földrajzi nevek (Fekete-tenger, fekete-tengeri, Kaszpi-tenger, Kaszpi-tengeri, Északi-Jeges-tenger, északi-jeges-tengeri, Távols-Kelet...)

A füzet utolsó 18 lapjára az általam összeállított kisebb-nagyobb helyesírási szövegek vagy összefüggéstelen mondatok kerültek. Csak három-négy olyan szöveg volt köztük, amelyet könyvekből szedtem össze.

Magától értetődő, hogy valamennyi tanulónak minden órára el kellett hoznia a helyesírási füzetét, hogy szükség esetén írhasson bele. A füzetet becsengetés után kitette a padjára, hogy kéznél legyen. Ha az óra végén akadt egy-két szabad percünk, megismerkedtünk egy-egy helyesírási kérdéssel, vagy az óra folyamán felvetődött szóval. Én minden tanítványom füzetét időnként beszedtem, és pirossal kijavítottam, hogy ne maradjon benne helyesírási hiba. Ez volt munkám legnehezebb, legtöbb időt igénylő része - természetesen a szövegek összeállítása mellett.

A rendszeres helyesírás tanítását az első osztályban kezdtem, amikor bejelentettem a tanulóknak, hogy a magyar helyesírás tanulását előlről kezdjük, mintha semmit sem tudnának, s hogy mindannyian jó, de legalább közepes helyesírók lesznek, nem kell félniük majd az írásbeli érettségitől. Én ezt olyan magabiztosan, akkora meggyőződéssel szuggeráltam a gyerekekbe, hogy el is hitték nekem. Hangsúlyozni kívánom, hogy a jóslatom egész tanári pályafutásom alatt beteljesedett, az én tanítványaim minden iskolában a legjobb helyesírók voltak. Hogyne lettek volna, ha senki sem fordított annyi energiát erre a munkára, mint én! Mert mindenki csak alkalomszerűen tanította a helyesírást. Ha nem lettek volna kiváló eredményeim, megcáfoltam volna a pedagógiát, elvesztettem volna a hitemet, ami nélkül semmit sem ér a munkánk. Ha pedagógus vagyok, célt tűzök ki magam elé, és azt igyekszem teljes erőmből megvalósítani. Részben vagy egészben? Lehet, hogy csak részben, de arra már érdemes felfigyelni. Lesz egy-két tanulóm, aki lényegesen elmarad a többitől? Lesz. De olyan

tanulóm, aki ne fejlődött volna észrevehetően, sohasem volt. A gyengébbekkel többet foglalkoztam; segítettem, bátorítottam őket.

A helyesírás tanításában nem voltam mértéktelen. Nagyon lassan haladtunk, de magabiztosan. A tárgyalt helyesírási kérdéseket minden órán tudni kellett, hiszen azért fáradoztunk, hogy tudás is legyen. Minden nyelvtani feleltetésem azzal végződött, hogy feltettem egy-két kérdést a tárgyalt helyesírási anyagból is. Ha tudta a tanuló, bekalkuláltam az érdemjegyébe, hogy helyesírási sikerélménye legyen. Ha nem tudta, mínuszt kapott helyesírásból - egy megbízható tanulóm írta az irodalmi, nyelvi és helyesírási pluszokat és mínuszokat. Ha meggyőződtem két-három alkalommal, hogy a tanuló elhanyagolja a helyesírási kérdéseket, elégtelent is kaphatott nyelvtanból csak emiatt. (De ritka eset volt.) Időnként kijelöltem egy-egy részt a füzetből, és bejelentettem: mához egy hétre ebből a részből rögtönzést írtok; szeretnék látni minél több jeles dolgozatot. Nagyon sokat láttunk. A felmérések minden alkalommal megerősítették a hitünket: íme máris mennyit fejlődünk, érdemes a helyesírással rendszeresen foglalkozni. Innen tudtam meg elsősorban, hogy kik a lemaradottak. Rájuk különösen vigyáznom kellett, nehogy elcsüggedjenek. Foglalkoztam velük, s alkalmat adtam nekik külön is, hogy bizonyítsanak: külön rögtönzést írtak. Az ő sikerüknek örültem a legjobban. Velük együtt örültem. És örült az egész osztály, mert a helyesírást a presztízskérdések sorába emeltük, büszkék voltunk eredményeinkre.

Nagyváradon voltak olyan 13-14 éves gimnáziumi tanítványaim, akik 3-4 oldalas dolgozatokat néhány vesszőhibával írtak meg nekem már az ötvenes évek elején, kezdő tanár koromban. (Még élnek, megemlítek néhányat közülük: Beniczky, Mocos, Boros, Krajcsovic, Guttmann, Nagy nevére emlékszem hirtelenében.)

Sokkal nehezebb volt a helyzetem a miskolci szakközépiskolában. Szomorúan állapítottam meg 1973-ban, hogy Magyarországon általában nagyon gyenge a tanulók helyesírási felkészültsége. Jóval gyengébb a korábbi nagyváradai szintnél, s feltételezhetően az átlagos erdélyinél. (Ma már lehetetlen volna mindenféle összehasonlítás, mivelhogy romániai iskoláink szinte teljesen megszűntek.) Nem titkoltam el új iskolámban az elégedetlenségemet, hanem kijelentettem: szeretném bebizonyítani, hogy a magyar helyesírás tanításának Magyarországon is megvannak a lehetőségei, s ha valami csapás nem ér, két év múlva bizonyítok. A két év eltelt, nyolc évem volt még hátra a nyugdíjaztatásomig. Minden évben megrendeztem az iskolai és az iskolaközi helyesírási versenyt feletteseim engedélyével, magyar szakos kartársaim közreműködésével. Hat éven át minden iskolai és iskolaközi versenyt a tanítványaim nyertek. Sokszor abszolút fölényrel. Voltak olyan versenyek, hogy az első tíz helyezett közé 6-7 tanítványom is bekerült. Szavamra mondom: elkeserített. Azt szerettem volna, ha mások nyernek; annak bizonyítékaként, hogy másoknak is szívügye már a magyar helyesírás tanítása. Nem mondom, hogy nem igyekeztek, s hogy nem voltak eredményeik, de az elsőség megnyeréséhez olyan tervszerű és átfogó munkára lett volna szükségük, mint amilyent mi végeztünk.

Az első öt helyezettet minden alkalommal értékes könyvjutalomban részesítettük az évzáró ünnepélyünkön. Voltak olyan tanítványaim, akik egy kis minikönyvtárat létesítettek könyvjutalmaikból. Tudom, hogy egész életükben büszkék lesznek rá.

Hat év elmúltával arra kértem a szakfelügyelőnket (nagyon komoly és lelkiismeretes kartársnő volt), hogy hozzon ő szöveget, s bonyolítsa le tetszése szerint az iskolaközi versenyeket. Most is az én tanítványaim kerültek ki elsőnek. Hangsúlyozom: a pedagógiai elvárásoknak megfelelően. Mert tanítási és nevelési eredmény mindig van - de csak akkor, ha megdolgozunk érte. (Sajnálattal vettem tudomásul, hogy a nyugdíjaztatással a helyesírási versenyek

megszűntek. Szomorú dolognak tartom, de hát beigazolódott, hogy az én igazságom mellett léteznek még más igazságok is, például az, hogy: „egy fecske nem csinál nyarat.”)

Egy érdekes esetre emlékezem. L. L. nevű tanítványom jó eszű és jó tanuló volt, de nem tudtam rávenni, hogy a helyesírással is komolyan foglalkozzék. Megkérdeztem tőle, hogy odahaza ki verekedősebb: az édesanyja vagy az édesapja? Gondolkodás nélkül rávágtá, hogy az édesanyja sokkal verekedősebb. Felhívtam a kedves mamát, és megmagyaráztam neki, hogy érettségi vizsga pedig nem lesz, mert nem engedhetem meg, hogy a kedves fia egy egész osztály munkáját elcsúfítsa. Megígértem, hogy egyheti haladékot adok, még meghallgatom a fiát a tárgyalt helyesírási kérdésekből. Pénteki napon történt ez. Szerdán a tanuló önként jelentkezett. Egyetlen tárgyalt helyesírási kérdésben sem tudtam megfogni. Kacagott az osztály, kacagott ő, kacagtam én is, és beírtam neki egy jeles feleletet, kézcsókomat küldve a kedves mamának. A tanuló nagyon szépen érettségizett magyarból. Ha dolgozik a tanár, és minden segítséget megad a tanítványainak, arra kell törekednie, hogy győztesen hagyja el a küzdőteret.

Már mondtam: tévednek azok, akik azt hiszik, hogy nagy teher a helyesírás tanítása. Ha megfelelő adagolással és jókedvvel csinálják ezt, nem teher. Gondoljanak arra, hogy a tanulónak is van lelke meg érzéke, amire alapozni lehet. A gyerekek gyakran vonakodnak egy-egy tanítási anyagtól, de ha a birtokukba veszik, már nemcsak megbarátkoznak vele, hanem szeretik is. Ebben látható a sikerélmény óriási szerepe az oktatásban és a nevelésben.

Megfigyeltem tanítványaim lelkiállapotát a helyesírási rögtönzések alkalmával. Sokszor olyan tekervényes mondatokat szerkesztettem, amelyekből észrevehették, hogy vadászom rájuk, meg akarom fogni őket. Mosolyogtak, nevettek, élveztek. Az én tekintetemből is kiolvashatták, hogy élvezem, amit csinálok, mert már bízom a sikerünkben. Például ilyen mondatokat szerkesztettem: „Találkoztam a Margitszigeten Móriczcal, a nagy íróval, meg Braun Móriccal, a fűszeressel, aki Rio de Janeiróból érkezett a Báthory nevű lengyel csatahajón, és elbeszélgettünk Shakespeare-ről és a molière-i vígjátékokról.”

A mondat elhangzása után az egyik tanuló megkérdezte:

- Tanár úr, van Báthory nevű lengyel csatahajó?

- Bizony van, és érdemes elgondolkozni rajta, hogy a kis Erdély királlyal ajándékozta meg a sokkal nagyobb Lengyelországot Báthory István személyében, s a lengyelek szerették is a magyar királyukat. Remélem, tudjátok, hogy Magyarország és Lengyelország között évezredes barátság van!

- Bem tábornok is lengyel ember volt - vágta rá az egyik diák.

Annak igazolására hoztam fel ezt a példát, hogy bebizonyítsam: a helyesírási anyagot lehet koncentrálni akármilyen tantárggyal és művészettel; ugyanakkor rengeteg nevelési lehetőséget is nyújt egy-egy lediktált vagy megtárgyalt mondat. Ha zeneszerzők vagy festőművészek nevét gyakoroltattam például, mindig megkérdeztem a tanítványaimtól, hogy milyen művét ismerik a kérdéses zeneszerzőnek, művésznek. Felkeltettem érdeklődésüket a művészetek iránt.

Egyszer ezt a mondatot csempésztam be egy kisebb szövegembe: „Élj békeességben és egészségben, te váll-lövéses sakk-köri!” A gyerekek elnyúltak a padban, annyira tetszett nekik.

Nagy sikerük volt az alábbi mondatoknak (részben egy 25-30 éve megjelent nyelvkönyvből szedtem ki őket, részben a sajátjaim):

Gólyát láttam a mályvabokor aljában.

A pálya lejtős helyen hajlik el.

Pelyhes csirkéket gereblyével kergetett.

Furulyaszó mellett terelte a pulykákat.

Bojtos subája szabályosan rojtos.

Vajat, sajtot, zsemlét és hájas tésztát vettem a bájos pólyás öcsémnek.

Ott fojtotta meg ellenségét, ahol a folyam folyt.

Hadd folyják a folyó!

A tolvaj héja és a karvaly tavaly sújtott le a csirkékre...

Egy iskolai helyesírási verseny alkalmával abban egyeztem meg dr. Faragó Lajosné kartárs-nőmmel, hogy egy mondatot ő diktál (saját elképzelése alapján), egyet én. Ilyen mondataink voltak:

Készségesen megkötötték az egyezséget.

Ne legyen afféle nebáncsvirág!

Nem tanácslom, hogy megtoldd a szabadságod.

Az izzadtság veszélyes állapot lehet.

Letörölte homlokáról az izzadságot.

Lódd a futball-labdát, kapura lőj!

Kezdd csak el a varrást, toldd meg a kabátot!

- Meg tudjátok különböztetni őket?

- Meg tudjuk, ha meg tudjuk találni.

Találkoztunk Madáchcsal, Babitscsal, Kovátscsal és Páll-lal a Déryné utcában.

A Bihar megyei tudós Győr-Sopron megyébe ment, hogy találkozzék Széchenyi István atyjával, Széchényi Ferencsel - stb.

Minden év elején fokozott kíváncsisággal mértem fel elsős tanítványaim helyesírási szintjét körülbelül 8-10 mondattal és az alábbi kis összefüggő szöveggel:

Egy kisfiú, Ferenc, újságot olvas atyjának és édesanyjának. Ujjával kíséri a betűket. Kisebbik húga, Edit, az ábécé betűit tanulmányozza, közben jobbra-balra tekinget. Úgy látszik, sokat olvasott már. Fáradságos munkája után fáradságot érez.

Most bemutatom néhány saját készítésű gyakorlatomat:

(I - II)

A gyermek a kapu előtt áll, és az álla tintás.

Álarcosbálban voltunk, és jól mulattunk.

Áll-e még az ősz Peterdi háza?

Népköztársasági államformában élünk.

Az álmos tanuló kiállhatatlan az órán.

Bizonyára hallottátok ezt a mondást: „Úgy él, mint hal a vízben.”

A hal jól hall a vízben.

Még nem voltunk a szobában, csak a hallban voltunk.

Halló! Ki van a telefonnál?

Az alábbi nehezebb, összefüggő szöveg, kalandos témája érdekli a gyerekeket:

(l - ly)

Ezelőtt néhány órával senki sem sejtette a közelgő veszélyt.

A hajó simán úszott el a sziget előtt, melynek partján pajkos majmok hancúroztak, ágról ágra ugrálva. Különös volt a hangjuk: mintha selypítenének.

A folyó csendesen folyt a tengerbe. „Hadd folyjék!” - gondolhatták a gallyakon tanyázó papagájok, amelyek valamivel odébb vidáman tollázkodtak a kellemes napsütésben, mit sem törődve az őserdő zsivajával.

Hatalmas tarajos madarak közeledtek kimért, tekintélyes léptekkel.

- „Milyen rejtelmes is az őserdő!” - mondta a csuklyás barát a mellette álló dölyfös kinézésű embernek, aki különben nagy rajongója a természetnek, de most mintha visszafojtana magába valamit. Lehet, hogy ősztöne a közelgő nagy veszélyt, a vihart sejtette meg, a hajó süllyedését.

(az „egy” és változatai)

Egyes tanulók egyetlen szót sem tanulnak. Egyelőre figyelmeztettük őket, aztán kitesszük a szűrüket. Ne rontsák a többit! Reméljük, hogy ezek száma egyre kisebb lesz, hiszen egypáran máris észhez tértek.

Ez a füzet nem két tanulóé, csak egyé.

A két tál nyerstésztát eggyé gyúrták össze.

Eggyel szaporodott osztályunk létszáma.

Két ember megegyezett egymással.

(u-ú: út, utak)

Megnyílt az új út az utasok számára. Ilyen jó utat rég láttunk. Csak jó utakon utazik szívesen az utazó. Örömmel mondhatjuk: egy jó úttal több. Ha arra jársz, nézd meg te is egyúttal! Ugye megnézed?

út, útról, útra, útnak, egyúttal, egy úttal

utak, utas, utam, utazó, utazás

(-)

Zrínyi Miklós mondta: „Ne bánts a magyart!”

Ez a kislány amolyan nebáncsvirág.

Kéknefelejcs, el ne felejts!

(j - ly)

Délután színházban voltunk. Az első felvonás tartama alatt a páholyban tartózkodtam, aztán átültem egy zsöllyébe. Az egyik színészismerősöm kiszípolyozó földesurat játszott, a másik korhely fiatalembert, a harmadik szabályosan jelent meg, harcba indult. Ez utóbbi később sebesülten tért vissza a kis zsindeyes házba. Elmesélte, hogy két napig az ellenség foglya volt. Ez meg is látszott rajta: a szeme alatt tályogszerű kelés, a feje valósággal bepólyálva, a legtöbb sebe azonban rejtve volt. Egy karaj kenyeret kért, aztán elmondta, hogy a hajthatatlan ellenséges rajok ezúttal nagy fölényben voltak, csak nekik lehetett esélyük a győzelemre.

Tetszett a darab. Utána táncestélyen voltunk, s mondhatom, jól mulattunk ott is.

Lefekvés előtt belenéztem a Toldi estéje utolsó fejezetébe, tán elaludtam.

Igekötös esetek

A cipő meglesz estére, és a tulajdonos meg lesz vele elégedve.

Megvan a pénzem, megtaláltam.

Megvan a lecke a könyvben, meg van írva a levél, meg van kötve a ló. Meg van áldva maga is!

Ha elfogják a tolvajt, el fogják verni.

Köszönöm kérdésed, megvagyok én is.

Elvan az öcsém nélkülem is.

El vagyok foglalva mostanában.

A húgom ki szokott nézni az ablakon.

A liba kiszokott a rétre.

A liba ki szokott menni a rétre.

Ki tanítja nálatok a számtant?

Az apa kitaníttatja gyermekét.

Apák, ki taníttatja ki közületek a fiúgyermekét?

Hogy mindenkinek meglegyen a kívánsága, és mindenki meg legyen elégedve, el fogok menni hozzátok.

Az időmet jól ki tudom használni.

„Híni kell csak a szabót,
A posztó meg van véve rég.”

Mikor vacsoráztunk, az eső jól esett, de azért mindenkinek jólesett a vacsora.

A nagybátyám kényelmesen, jól lakik a házában.

Az éhes ember jóllakott már.

Elvállalták, de csak azért, mert el kellett.

- Meg meritek kérdezni tőle?

- Meg merjük.

- Meg tudjátok különböztetni őket?
- Meg tudjuk, ha meg tudjuk találni.

A nevelési szempontból igen fontosnak tartott alábbi szöveget dr. Faragó Lajosné fedezte fel valahol, tőle vettem át én is:

A közlekedési szabályok megtartása mindnyájunk biztonságát szolgálja. Téged is meg akarlak tanítani rá. Jól figyelj, mert a lakosság kisebbsége még mindig vállat ránt erre a hírre! Ne mondd, hogy ezt te már hallottad! Mielőtt lelépsz a járdáról, nézz körül! Először balra tekints, mert a járművekkel arról találkozhatasz, majd az úttest közepétől kezdve jobbról veszélyeztetik testi épségedet. Csak a kijelölt átkelőhelyen lépj le a járdáról! Különösen a kisebb gyermekeket kell figyelmeztetnünk, hogy ne játsszanak az utcán, mert a guruló labda után szaladgálva, könnyen a járművek elé kerülhetnek. A múltkor a rendőr hangosan kiáltott a rosszkodó gyerekekre, akik később szégyellték magukat súlyos vétségük miatt.

Végzős növendékeim felkészültségét az alábbi hosszabb és nehéz szöveggel ellenőriztem:

Szorgalmasan folyt a rakodás a kikötőben. A rakodómunkások egyik csoportja ésszerűbben dolgozott, már be is fejezte a munkáját. Ezek a hajó árbocán lengő zászlót nézték, amely hol alásüllyedt a levegőben, egyre lejjebb, hol feljebb emelkedett az azúrkék ég irányában, a szél erejétől függően. A korom is játékosan keringett a levegőben, s helyenként finoman lerakódott a sima rakodótéren s a cikcakkos partszegélyen.

A karcsú hajó javítási munkálatai is befejeződtek lassan, a hegesztők és az esztergályosok elvonultak a barakk felé. „Ajánljuk magunkat! - mondta a vezetőjük, afféle víg kedélyű, kisebb termetű ember. - Akinek nem jó, hegessze meg jobban!”

Ekképp huncutkodott, nevetgélt a többi is, és vidáman távoztak. Valamennyi tudta, hogy az elvégzett munka jó lesz, ők sohasem dolgoznak rosszul.

De az a magasabbik, ott hátul, az a bakancsos nem nevetett, ugyancsak el volt keseredve. Alig kullogott a többi után. A munkában megsérült hüvelykujját fájlalta, azért volt annyira kedvetlen. Amikor utolérte társait a büfénél, így szólt:

- Szégyelljétek magatokat! Épp mondtam Artúrnak, ha lemetsszük az ujjunkat, akkor sem vesztek észre. Hadd folyjék az ember vére, bánjátok is ti! Most aztán, ha megdagad, rakhatom rá az aludtjejet.

- Csakhogy valld be, Attila - tolakodott beljebb egy ifjúnak látszó, kisfiús arcú munkásember, aki eddig kijebb állt a többinél -, hogy ti is hibásak voltatok mindketten!

- Mind a ketten? - szörnyülködött Attila.

- Igen hát! Mert azt mondják egyesek, hogy erősen elbáméskodtatok Mihálllyal. Amiatt történt az egész eset.

- Ugyan már! A miatt a kis nézelődés miatt?

Így folyt a vita...

De a hajó közelében nem volt ilyen fojtott a hangulat. Ott mindenki bensőségesen örült az atlanti-óceáni útnak. Egy karcsúnak nem mondható vénkisasszony így kiáltott fel:

- Alig várom, hogy meglássam az első bennszülöttet!

Barátnője, Babi, így csillapította:

- Csitt, Edit, csitulj! Te máris nagyon felidegesítet magad. Lesz még rá időd. Már látom, hogy elsőnek mész be a dzsungelbe, hogy megnézd a bennszülötteidet. Csak azt nem tudom, hogy jössz majd vissza. Orr nélkül: valószínűleg. De csak jöjj, én majd megvárlak az erdőszélen.

Délfelé indult a hajó, mindjárt harangoztak. Elindult a titokzatos Dél felé, Afrika nyugati partjaira.

Ezen a hajón számos demokratikus ifjú és leány is utazott a világ minden tájáról. Ők a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség nigériai kongresszusára igyekeztek. Volt köztük egy New York-i és egy Rio de Janeiró-i kislány, egy helsinki és egy moszkvai fiú. A Szovjetunió déli részéből két kis balett-táncos érkezett, hogy fellépjenek majd a táncestélyen a sakk-kör termében. Az egyik egy Kaszpi-tengeri kikötőváros lakosa. Ők már utaztak az Atlanti-óceánon, sőt jártak az indiai-óceáni vidékeken is. Hozzájuk szegődött egy Békés megyei és egy Győr-Sopron megyei magyar kislány is. Élénk beszélgetés alakult ki köztük:

- Láttátok a shakespeare-i vígjátékot a leningrádi együttes előadásában a múltkor? - kérdezték a magyar lányok. A Magyar Televízió is közvetítette.

- Láttuk - felelték az oroszok -, de a molière-i vígjátékokat jobban szeretjük. Különben ésszerű rendezése volt a darabnak, a rosszmájúak sem mondhatnak róla semmi negatívumot. Tanulmányos mű volt. Higgyünk Shakespeare nevelői erejében! A rosszszerűséget egyben-másban kitűnően ostromozta.

Tanítványaim elég jelentős része nem tudta megkülönböztetni a „lesz”, a „mész” (ige), a „rossz” és a „jössz” írását. Mondatokban szemléltettem ezeket az eseteket:

Nemsokára tél *lesz*.

Hová *mész* holnap délután? *Eljössz-e* hozzánk, ha nincs más programod?

A *rossz* tanuló önmaga ellen vétkezik, ha nem tanul rendesen.

Ezekben az esetekben az egymásutániség és az aláhúzások különbözősége tette szemléletessé a szavainkat.

Nehezebb volt a „beljebb”, „feljebb”, „kijjebb”, „lejjebb” írásának rögzítése. Ezeket nagyon sokan összetévesztették. Előbb mondatokkal kísérleteztem:

A tanuló nem a pad szélén ül, hanem valamivel *beljebb*.

Húzd *feljebb* a sapkádát!

Ülj *kijjebb*, a pad szélére!

Írhatjuk *lejjebb* is azt a betűt.

Nem ment, még mindig eltévesztették sokan. Elhatároztam, hogy egy rajzhoz, egy memotechnikai fogáshoz folyamodom. Kapóra jött a Nürnbergi per című film, amelyet akkoriban vetítettek (ez még Nagyváradon történt), s amelyben láthatták a gyerekek is, hogy Hitler minisztereit felakasztották. Felrajzoltam közülük egyet (elég primitív módon, mert ehhez aztán nem értek).

- Na gyerekek, ezen túl vagyunk. Írjuk most alá: A belügyminisztert *felakasztották*. Melyik két szóban van tehát az „l”?

- A „*beljebb*” és a „*feljebb*” szóban.

- Gondoljatok mindig erre a kis rajzra!

Év végéig nem kérdeztem többé ezeket a szavakat. De akkor felmértem a kérdést minden osztályban. Senki sem tévesztette össze az említett négy szót. (Hitler belügyminisztere sem gondolhatta soha, hogy halála után ennyire használható lesz.)

Később a latin prepozíciók adtak egy újabb ötletet: az „ante, apud, ad, adversus” meg az alábbi versike:

a, ab, cum, de, ex (és) e,
coram, sine, pro (és) pre.

Miért nem felejtettem én el évtizedek óta ezeket a prepozíciókat? Nem volt nehéz megtalálnom az okot: mert a ritmus és a rím segítségemre volt a rögzítésben. Kitaláltam a világ-irodalom legrövidebb versét:

L: bel-, fel-. (Ejtése: el: bel-, fel-).

Tehát melyekben van az „l” betű?

- A „beljebb” és a „feljebb” szóban.

Nekem azóta egyetlen tanítványom sem keverte össze a négy esetet.

A magyar helyesírás legnehezebb kérdése a „j” és az „ly” megkülönböztetése. Ezt egy 1955-ös kiadású, az V-VII. osztályok számára készült magyar nyelvtan segítségével próbáltam megtanítani, amelyet Szabó T. Attila egykori kolozsvári professzorom és munkatársai, illetve egykori tanítványai készítettek. Szó szerint kiírom ezt a fejezetet:

„A „j” hang jelölésére két betűnk is van, a „j” és az „ly”. Mikor kell az egyiket, és mikor kell a másikat használni? A kérdés eldöntése nem is olyan nehéz, bár pontos szabályunk nincs. De segítségünkre lehet, ha megpróbáljuk, hogy a „j” hang helyett lehet-e „l” hangot ejtenünk.

Ha a „j” hang helyett „l”
hanggal is van értelme a
szónak, akkor „ly”-nal írjuk:
folik: tehát folyik
luk: tehát lyuk
góla: tehát gólya

Ha az „l” teljesen értelmetlen
szót eredményez, vagy más
szót jelent, akkor „j”-t írunk:
bal (mást jelent): tehát baj
ló: jó
jal (értelmetlen): jaj.

Nézzünk meg néhány példát!

Hely, lyuk, hályog, kevély, segély, zsemlye, pálya, mosolyog, akadály, hüvely, pólya, selyem, veszély, mély, pelyhes, személy, folyó, folyosó, golyó, kályha stb. szavakban, ha „l”-t ejtünk, sem válik értelmetlenné a szó (luk, zsemle). Ellenben ha a hajó, jó, jég, karéj, hajós, tej, tejes, tojás, vaj, taréj, fája stb. szókat „l”-lel ejtenők, vagy más értelmű szavakat, vagy értelmetlenségeket kapnánk (más a „lég”, mint a „jég”, a „bolt”, mint a „bojt”, a „folt” stb.). Természetesen minden esetben érvényesnek ezt a próbát nem mondhatjuk, hiszen a fülünk is megteveszthet bennünket, de kiinduló szempontul elfogadhatjuk, annál is inkább, mert a dunántúli ember valóban „l”-et mond „ly” helyett. Mindenesetre figyeljük a könyvekben, nyomtatásban a leggyakrabban előforduló „ly”-os szavakat, gyűjtsük ezeket, és gyakoroljuk írásukat!

Jegyezzük meg, hogy mindig „ly”-nal írjuk az ily, oly, ilyen, olyan, mily, milyen, mely, melyik stb. szavakat, valamint az „-ály”, „-ély” képzős főneveket: szabály, akadály, engedély, viszály, veszély, ragály, ünnepély stb. (De: a máj, háj, száj, fáj stb. szókat „j”-vel írjuk, mert ezek nem képzett főnevek, hanem maguk a tőszavak. Hál, szál, tál stb. mást jelentenek.)”

Egyszer egy rég végzett tanítványommal, egy asszonykával találkoztam az utcán, negyven év körüli lehetett. Orvos. Nagyon kedvesen rohant felém, puszival üdvözöltük egymást. Nagyot kacagott, és a következőket mondta nekem:

- Tanár úr! Tessék elhinni, hogy vannak néha borús, kedvetlen napjaim. Ha eszembe jut az a „váll-lövéses sakk-köri”, vagy az a „pólyás öcsém”, akit hájas tésztával etetnek meg, mindjárt felvidulok. És mindig azt mondogatom magamnak: de szép is volt az a diákélet!

Huszonkettedik fejezet Az érdemjegyekről

Az iskolai érdemjegyek kialakítása, más néven az osztályzás az iskolai élet egyik legtöbbet vitatott kérdése volt mindig, és az is maradt. Vannak, akik felesleges dolognak tartják, s vannak, akik mindenhatónak. Gyakran lehetett hallani a tévében, a rádióban pedagógusok szájából is, hogy ne jegyre tanuljon a gyerek. Másrészt, a szülői értekezleteken semmire sem kíváncsiak olyan mértékben a hozzátartozók, mint a naplóban található osztályzatokra. Megnehezíti a kérdést, hogy az egyik tanár szigorúan osztályoz, a másik engedékenyen, s akkor meg mi értelme van az egész osztályozásdinak.

Én mindig nagy jelentőséget tulajdonítottam az „érdemjegyek”-nek. Különbösen is azt vallom, hogy a szavaknak igen mély tartalmuk van, a valóság hű tükörképei. Ha azt mondom valamire, hogy fehér, az semmi esetre sem lehet fekete, de még valamilyen közbeeső színű sem. A kicsi nem nagy, a savanyú nem keserű, a bárány nem farkas, a rossz nem lehet jó. Ha összekevernők a szavak gondolati tartalmát, értelmetlenné válnék a beszédünk, lerombolnánk egy több ezer éves vívmányunkat. Az „érdemjegy” szó is önmagáért beszél, pontosan érzékelteti tartalmának lényegét.

Tehát azt mondják egyesek, hogy ne jegyre tanuljon a gyerek. Akkor mire? - kérdezem én. Gombra? Vagy pénzre? Nem szeretem sem az aggodalmaskodó, sem a nagyképű embereket. Aki azt mondja, hogy ne jegyre tanuljon a gyerek, az sok esetben a tipikusan aggodalmaskodó ember. Mert hát a jegyek nem tükrözik pontosan a tudást. Meg az egyik tanár így, a másik meg amúgy. Nem a jegyek döntenek el, hogy ki milyen ember lesz az életben, hanem maga az élet; akkor meg mire valók a jegyek? Lehet nagyképű is a jegyek ellen hadakozó. Azt sem tudja, hogy mit beszél; de hát a fülnek úgy tetszik az, hogy „ne jegyre tanuljon a gyerek”, mert olyan modernül hangzik - fogadjuk el tehát vezérelvnek.

A munkás valamiért dolgozik, mert nem látná semmi értelmét, hogy reggel ötkor felkeljen, hogy hatkor elkezdhesse a munkát. Még kevésbé az olyan munkás, aki éjszakai váltásban dolgozik, tehát le sem feketik, ha elérkezik az este, pedig mekkora kedve volna hozzá. Pénzért dolgozik. Ez adja meg munkája értelmét. Pénzért jut hozzá a lakásához, az ételméhez, a ruházatához, szórakozási költségeihez. Nem is akármennyi pénzért dolgozik. Ha keveset kap belőle, akkor lázong, sztrájkol, nem felejt, bosszúra képes, felforgatja akár az egész világot. De nem csak az anyagiak miatt kéri a pénzt, hanem azért is, mert erkölcsi megbecsülését is látja a munkájának. Mindenféleképpen a pénz a kifejezője a teljesítményének, és csak azután a szép beszéd.

A tanuló is dolgozik. Ma már nem is keveset, hanem nagyon sokat. Az a 6-16 éves gyerek, aki felkel 5-6 órakor, hogy megmosakodjék, megreggelizzen, felöltözzék, elcipelje ördögien megrakott táskáját az iskoláig (hátgerince elferdülésével esetleg), hogy ott üljön 6-7 órán át (kitalálták neki a nulladik órát is), aztán haza menve, rövid hancúrozás után ismét tanuláshoz lásson - az a gyerek szerintem nehéz testi munkát végez. Ettől irigyeljük azt a jó jegyet? Hiszen semmibe sem kerül sem a tanítónak, sem a tanárnak, sem az államnak. Örülünk neki, hogy ennyivel megelégszik. A felnőttek kényszerítik őt erre az emberfeletti munkára, hogy később minél hasznosabb polgára lehessen a hazának - és minél hamarabb.

Ha a másik oldalról közelítjük meg a kérdést, azt is mondhatnók: annak a gyereknek akarunk mi elégtelent adni, akinek a szervezete megkívánná, hogy még két-három órát aludjék, és

hatkor mégis felköltjük? Akinek a játék idegtápláló és idegépítő funkció, és nem hagyjuk, hogy jól kijátszhassa magát?

Mi, felnőttek, nem lehetünk közömbösek ez iránt a hatalmas munka iránt, ezért ki kell fejeznünk, hogy valamiképpen viszonyulunk hozzá. Lemérjük, értékeljük. Az érdemjegyekkel tesszük ezt. Ha nem adom meg a jó tanulónak a megérdemelt jegyet, elkeserítem, mint ahogy a munkás is elkeseredik kevés fizetése láttán. Ha nem adok elégtelent annak a tanulónak, aki semmit sem dolgozik: vagy semmibe sem veszem, vagy félrevezetem őt. Mindenféleképpen vétkezem ellene. Nem is a sors, hanem maga az élet bízta rám őt, a felnőtt emberre, s nekem éreznem kell, hogy felelős vagyok érte, tehát nem lehetek iránta közömbös.

Az élet inkább könyörtelen, mintsem elnéző, nekem pedig az életre kell nevelnem a tanulót. A rossz tanulónak rossz jegyet kell adnom, mert ilyen az élet természete. Mit szólnának a jó tanulók, ha a rossz tanulónak is jó jegyet adnék? Elkeserednének. Azt mondanák, hogy nem érdemes dolgozni, mert semmiben sem különböztetik meg őket a munkakerülöktől. Mint ahogyan a szorgalmasan dolgozó munkások is elkeserednének, ha látnák, hogy a naplopók is megkeresik ugyanazt a pénzt.

A pedagógusnak az a feladata, hogy megfogja minden tanuló kezét, s hogy kihozza belőle az emberséges maximumot. A tanulóval együtt. Ismerve azt, hogy ebben a közös munkában az elsődleges tényező maga a tanuló. Mert nem dolgozhat minden tanulójáért maga a tanár első-sorban. Csak másodlagosan. De sokszor emberfelettien. Idegrendszer, látása kockáztatásával is.

Ez a közös munka nem végezhető időnkénti felmérések nélkül, mert azt sem tudnánk, hol állunk, meddig jutottunk. A felmérés legraktikusabb, legszemléletesebb formája az érdem-jegy. Ezért tanul a tanuló. Nem a jegyért, hanem azért, amit a jegy takar, kifejez, láthatóvá tesz. Ha a jegy jó, a munka is jó volt, mert másképp nem lehet. Ha rossz a jegy, akkor rossz volt a munka is, vagy éppenséggel nem is volt munka. Ha nem volt, azt egy rossz jeggyel büntetni kell. Lehet, hogy kegyetlen dolognak tűnik ez, de az élet diktálja így. Ha nem így járunk el, akkor nem az életre nevelünk, hanem az élet ellenére. Az pedig nagy baj, mert megfertőzheti nemcsak az egyént, hanem a közösséget is. Ha a tanulónak van esze, és nem tanul, bűnhődnie kell, mégpedig az élet törvényei szerint. Ismétlje meg az osztályt. Nemcsak maga miatt, hanem a jó tanulók miatt is. Nem helyezheti magát egyazon kalap alá. Ha jól belegondolunk, az ismétlés nem is feltétlen büntetés. Illetve nem „csak” az. Egy könnyebb lehetőség megadása ahhoz, hogy a tanuló dolgozzék. Könnyebb, mert az anyagból - akarva, nem akarva - valamit már elsajátított. Ha nem akar tanulni, legyen segédmunkás. Éljen meg a fizikai erejéből. Kevesebb lesz az értéke jóval a szakmunkásénál, mert az az eszével és a jóindulatával is dolgozik, s a tudása is nagyobb. De kevesebbet is keres, mert kevesebbet érdemel. Nem fordul fel a világ, ha egy-egy tanulóból segédmunkás vagy hasonló foglalkozású lesz. Az elv azonban megvalósul: kinek-kinek érdeme szerint.

A sportolók éremért versenyeznek. Legfőbb vágyuk az, hogy aranyérmét szerezzenek, de lehet, hogy megelégszenek az ezüst- vagy a bronzéremmel is. Senki sem mondja nekik, hogy ne az éremért versenyezzenek, mert ez butaság volna, csökkentené a versenyek értékét, érdekességét. Pedig ők sem az éremért versenyeznek tulajdonképpen, hanem azért, ami mögötte van: a társadalom által történő megbecsülésükért. Csakhogy ez a látványos megbecsülés idővel megszűnik, vagy fokozatosan kopik. Lehet, hogy 20-30 év múlva már kevesen emlékeznek a szép sportsikerre, s akik azóta születtek, semmi esetre sem. De ha megmutatja a sportoló az aranyérmét, mindenki elismeréssel adózik neki. Íme, még ilyen felhasználása is lehetséges az éremnek. Világos tehát, hogy az éremért versenyez a sportoló.

A tömegsportolók közül nagyon sokan még érmet sem kapnak, csak emléklapot. Egy ilyen lapért aztán igazán nem érdemes versenyezni. Mégis: az emléklapban kifejezett megbecsülésért versenyez a sportoló. Ez a látható, a soha el nem repülő értékelése a tevékenységének. Ezért versenyzett.

Ha tornatanár szeretne lenni valaki, és felvételizik a főiskolán, bemutathatja a sportban szerzett érmeit és emléklapjait. Igazolja korábbi sikereit, hogy bizalmat keltsen maga iránt.

Az egyik tanuló sír a rossz jegy, a másik ujjong a jó jegy hatására. Ötödikes diák voltam Nagyenyeden, s elégtelen jegyet kaptam gazdaságtanból. Megcáfolva 16 éves koromat, úgy sirtam, mint egy kisgyermek, pedig tudtam, hogy méltatlankodom, a tanárom is ugyanezt mondta. Nem volt nyugtom, amíg ki nem javítottam.

Kár volna takargatni a jelenünket. Az osztályzatok már elvesztették igazi jelentőségüket és nevelési értéküket. Sok a közepes és még több az elégséges szintű tanuló. Nem tudnak lelkesedni a jegyekért. Nem örülnek, nem búslakodnak. A legtöbben abban bizakodnak, hogy a konferencia majd kihúzza őket. Egyszer néhány szakközépiskolás tanítványomnak elégtelent adtam, mert nem olvasták el a kötelező olvasmányként előírt anyagot. Erre két újabb felelő bejelentette, hogy ők sem olvasták el. Szolidaritásból tették, amit egy osztálytársuktól tudtunk meg később. Hát ide jutottunk. Ezeknek a tanulóknak mindegy volt, hogy milyen osztályzat kerül be a naplójukba. Ezek igazán nem a jegyért tanultak.

A középiskolában tanító tanárok panaszkodnak, hogy az általános iskolából jövők tudásszintje nagyon silány, elég sokan még olvasni sem tudnak rendesen közülük. Az egyetemi tanárok is azon bosszankodnak, hogy nem tudnak mit kezdeni elsőéves hallgatóikkal. Érdektelenné váltak gyermekeink a tanulás iránt. Mindent el kell követnünk, hogy érdekeltté tegyük őket, mielőtt teljesen csődbe jutnánk. Egy tanuló sem marad el szívesen az osztálytársaitól, hogy megismételje az osztályt. De ismétlje meg, ha nem tanul, s rontja a többi társát. Minden munka áldozattal, selejttel jár. Ezt nem szabad szégyellni, elkendőzni. A minimális áldozatvállalást gondolkodás nélkül el kell fogadni a sokkal nagyobb szám érdekében. Amíg a konferencia a szaktanárok véleménye ellenére átcsúsztatja a munkakerülő tanulókat, senki sem várhatja eredményeink megváltoztatását.

Én elítélem azt az embert, akinek először fordult meg az agyában a bukás nélküli iskola elképzelése, mert félrevezeti az egyént és a közösséget egyaránt. Megtörténhet, hogy van mögötte egy kis spekulatív haszon, de felmérhetetlenül nagyobb a kára az ilyen elképzelésnek.

A szavaknak nemcsak lelkük van, hanem eszük is, mert hihetetlen világossággal fejezik ki a valóságot. Ilyen szó az „érdemjegy” is. Olyan jegy, amelyet mindenki az érdeme szerint kap. Nem szabad becsapni a szavainkat, mert akkor már semmit sem érnek, beszennyezzük őket. Ez a szó mindenképpen feltételezi a tanári igazságosságot. A tanulók szeretik és tisztelik az ilyen tanárt, az igazságtalant pedig megvetik. Az érdemjegyre szüksége van a tanárnak is, mert helyes kiosztása erősíti a tanári tekintélyét. Nem könnyű a szó igazi értelmében tanárnak lenni. A jó tanár ismeri a szakanyagát, egyéni képessége szerint mindent megad, és a tanuló egyéni képessége szerint mindent meg is követel, pontosan és diszponáltan tartja meg az órát, és igazságosan osztályoz. Nem könnyű dolog. Egész és pihent ember szükséges hozzá.

Hogyan történjék most már az osztályozás?

Az igazságnak, a körülményeknek és a tanári egyéniségnek megfelelően.

Akkor *igazságos* az osztályzat mindenekelőtt, ha a tanár lelkiismeretét megnyugtatja. (A lelkiismeret nélküli tanár nem tanár, vizsgálódásunkból kiesik tehát.) Teljes garanciáról csak akkor beszélhetünk, ha az osztályzott tanuló és maga az osztály is egy véleményen van

velünk, bár ez az összejátszás nem törvényszerűen szükséges. Rá kell nevelni a tanulókat a helyes ítéletalkotásra. Nem lehetetlen dolog, ha megvan a két fél között a kölcsönös bizalom. Az érdemjegyek megítélésében a tanárnak legalább akkora súlya kell legyen, mint a tanulóknak, sőt: valamivel több. Mert ő idősebb, tapasztaltabb, a jegy megítélése a szakmájához tartozik. Nem helyes az érdemjegyek megadását csak a tanulókra bízni, mert az gyakran hibákhoz vezet. Valamikor azért hajlottunk az ilyen megoldások felé, mert demokratikusnak tartottuk, s megfedekezünk róla, hogy ennél több a demokrácia. A tömegekből kikerülhet akárhány vezető, de a tömeg természeténél fogva vezetésre vár, igényli ezt a sorsszerűséget. Sajnos: arra is hajlamos, hogy rossz irányba vezettesse magát, ezért mondom én, hogy az elsődleges tényező mindig a vezető, a rátermett tanár a mi esetünkben. Ha a tömeget egy kanyargós útnak képzelem el, akkor a vezető az az ember, aki itt mindent egyenesbe hoz, s ezáltal gyorsabban a célhoz vezet.

A húgom körülbelül 16 éves volt, a nagyváradai tanítónőképző hatodik osztályába járt. Említettem már az esetet. Sohasem tudta, hogy mikor felel a tárgyból, pedig egy háztartásban éltünk. Egyszer nem is négyest, hanem még gyengébb elégtelen jegyet, hármast adtam neki. Az osztály megdőbönt. Feltételezhető, hogy még nem találkoztak ekkora igazságossággal. De egy dolog bizonyos: megindult lelkükben egy folyamat, amelynek végén kialakult bennük a valóságos portrém: hogy szigorúan igazságos tanár vagyok. (Mint önmagammal szemben.)

Az érdemjegyek meghatározásába beleszólhatnak *a körülmények*. Ha egy gyengébb képességű tanuló ugyanannyit produkál, mint egy jórendű, tegyük fel: mind a kettő közepesre tud, adhatunk a gyengének egy fokkal nagyobb érdemjegyet, hogy bátorítsuk. Ki tudja: belekóstolva a jobb jegy szokatlan, de kellemes ízébe, megtörténhet, hogy ezután többet tanul, felébred benne a haladási vágy. A jó tanulóval pedig csínján bánjunk! Egyetlen kisiklásáért ne osztályozzuk túlzott szigorral, de figyelmeztessük, hogy gyenge feleletéhez nem szoktunk hozzá. Valószínű, hogy legközelebb többet produkál. Ha nem, akkor az esete kivizsgálást kíván. Lehet, hogy rossz társaságba keveredett, kamaszkori problémái vannak, vagy betegség kerülgeti. Hasznos lehet a szülőkkel való konzultálás. Ha a tanuló menetséget hoz fel gyengébb szereplésére, legyünk türelmesek hozzá, hallgassuk meg figyelmesen, ne határozzunk elhamarkodottan. Vezessen bennünket mindig az a koncepció, hogy a tanulónak is lehet igaza, nemcsak nekünk.

Már többször is hangoztattam írásomban, hogy nagy tisztelője vagyok *az egyéniségnek*. A tanár önmagához is szabhatja a munkáját, az érdemjegyek kiosztását is. Egy példával igazolom ezt. Romániában 1-től 10-ig osztályoztunk, a francia szisztém szerint. A jegyek értéke a következő volt: 10: kitűnő, 9: jeles, 8: erős jó, 7: jó, 6: erős elégséges, 5: elégséges, 4: elégtelen, 3-2-1: fokozatosan súlyosabb elégtelenek. Remek osztályzási módszer volt, csak az tudja, aki évtizedekig dolgozott vele. Lehetőséget adott a tanárnak, hogy kezében tartsa a tanulókat, mert lehetetlenné tette a diákok spekulációit: hogy felelek egy jóra, jelesre, és már nem is kell többet tanulnom, az átmenésemet bebiztosítottam. Ma szokatlannak tűnik ez az osztályzásbeli tanár-diák viszony; de hol vagyunk mi már attól az igényességtől, ami 20-30 évvel ezelőtt jellemzett bennünket!

Nos, ezekkel a jegyekkel a következőképpen manipuláltam - különösen az első osztályaimban és az iskolai év elején:

Ilyenkor közöltem a tanítványaimmal a munkánkkal kapcsolatos elképzeléseimet, a módszereimet. Nagyjából a következő volt:

Én minden tanítványomat egyformán szeretem, mindenkiért megdolgozom, nincsenek kedvenc és elnyomott diákjaim.

Az én órám nagyjából a becsengetéssel kezdődik, és a kicsengetésig tart, ezalatt komolyan dolgozunk, nem a sporteseményekkel és a pletykákkal foglalkozunk. (Ez elvi kérdés volt, és nem dogmatikus. Ha történt valami rendkívüli dolog az iskolánkban, a városunkban vagy a nagyvilágban, amivel pedagógiai szempontból foglalkozni kellett, arra szántam időt.)

Ha én dolgozom az osztályomért, az osztálynak még inkább dolgoznia kell saját előmeneteléért. A munkakerülést nem tűröm, elégtelen osztályzattal nyugtázom.

Az év és az évharmad első feleletére nagyobb jegyet 8-asnál („erős jó”-nál) nem adok, a második jegy már lehet 9-es, a harmadik 10-es is.

Jeles és kitűnő tanulóinkra nagyon büszkék vagyunk, mert ők megbízhatók, minden órára szépen felkészülnek. Ha közbejött akadályok miatt erre nincs lehetőségük, az óra elején jelentsék, az anyag pótlásáról a tanár és a diák közösen gondoskodik. (Erre több lehetőség is van: az anyag nehezebb részeinek megmagyarázása az óra utolsó 3-4 percében, vagy a szünetben, vagy az utolsó óra után, utólagos számonkérés rögtönzéssel, ismétléskor, tanszobai órán stb.)

Az elégtelen jeggyel induló tanuló második minősítése legfeljebb erős elégséges (6-os), a harmadik pedig erős jó (8-as) lehet, aztán fokozatosan a 10-esig is eljuthat, ha ezt megérdemli.

Ezzel az osztályzási módszerrel nagyon sok kézzel fogható eredményt értem el. Elsősorban azt, hogy versenybe állítottam tanítványaimat önmagukkal. Szurkoltam a fokozatos emelkedésükért, s ezért alkalmat adtam nekik, hogy bizonyítsanak: az utolsó 2-3 leckéből történő felkészüléssel, kisebb-nagyobb ismétlések alkalmával, önkéntes jelentkezéssel, alkalmi hozzászólásaik figyelembe vételével, a házi feladatok számonkérésével, önképzőköri szerepléssel, a kötelező versek szép elmondásával stb.

Nálam nem voltak kimagaslóan jó és szélsőségesen gyenge érdemjegyek; az én jegyeim nem ugrándoztak le meg fel harmonikaszerűen, hanem általában emelkedő tendenciát mutattak vonalszerűen. Ezek az osztályzatok a reális tudást tükrözték, nem voltak megtévesztőek. Elég sok jeles tanítványom volt, s mellettük egy-két kitűnő is. Az évközi következetes munkával és igazságos szigorúsággal elértem azt, hogy bukott tanítványaim általában nem voltak. A gyengék megmentésére külön gondot fordítottam. Aki nálam megbukott, az bukott több tárgyból is, az nem volt az iskolánkba való. Az én jegyeim komoly valutának számítottak, tudták ezt a tanítványaim, örültek a jó jegyeiknek. Őszintén örültem velük én is. Ha volt olyan napunk, hogy sok jó jegy került az osztályozó naplónkba, nekünk az ünnepnapnak számított. De fájt is a rossz jegy. Nem egy tanítványomat sírásra fakasztotta.

Az osztályzási módszerem a gimnáziumokban mindvégig bevált, a miskolci szakközépiskolában pedig csak az első 5-6 évben. Később annyira beleszóltak az igazgatók az osztályzásba, s általában minden tanári tevékenységbe, hogy az egyéni elképzelések háttérbe szorultak, sablonossá vált minden munka.

Több évtizedes tanári pályámat megkeserítette egy osztályzással kapcsolatos esetem. Fájni fog, ameddig csak élek. Egy közepes tanítványomnak jelest írtam az érettségi dolgozatára, mert kiválóan szép munka volt. Az érettségi elnököm - egy vidéki iskolai igazgató - közepesre módosította az osztályzatot, látván a leányka évközi jegyeit. Kértem, hogy olvashassam fel az egész bizottság előtt ezt a dolgozatot. A felolvasás után elbíráltam, rámutatva minden kimagasló szépségére. A bizottság tagjai kivétel nélkül szorongtak, mert az elnök minden érve nevetségesnek tűnt, mindenki érezte, hogy igazam van, reálisan osztályoztam. Hogy a kecske

is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon, az elnök egy fokkal felemelte az érdemjegyet. Nem hármas, nem ötös, legyen hát négyes. Undorral gondolok az elnököm egész viselkedésére, amit most nem részletezek. Megszokhatta az önkényeskedést minden bizonnyal, hiszen odahaza igazgató volt. Én csupán egy csinovnyikot láttam benne; egy régi cári tisztviselőt, aki lefelé basáskodó, amiből az következik, hogy felfelé talpnyaló. Nem tudnék többé kalapot emelni egy ilyen embernek.

Év közben taktikázhat a tanár a jegyekkel, hogy munkára serkentsen, öntudatot építsen ki. De az érettségig: ami a diáké, az a diáké. Itt ne taktikázzon a tanár és ne fősvénykedjék, hanem adja meg a reális érdemjegyet!

Huszonharmadik fejezet

Búcsú a katedrától

Vártam a nyugdíjaztatásomat, mint a legtöbb ember. Nem kell majd hat órákor felkelnem. Délelőttönként csend lesz a bérházban: a gyerekek mindenütt óvodába, iskolába mennek, a felnőttek munkába, s én olvashatok végre kedvteléseim szerint - amit éppen akarok, nem köt az iskolai program. Ha megunom az olvasást, felteszek egy művészlemez, átadom magam a zene csábításának, ó de szép élet lesz!

És eljött az a nap is, amikor búcsúznom kellett a katedrától. Kezdetben fel sem tudtam fogni, mi történik azon a napon. Olyannak indult, mint a többi. Becsengettek az első órára, s én elindultam hónom alatt a katalógussal. De amikor rátettem kezemet a kilincsre, úgy jártam, mint Móricz veres juhásza a „Barbárok” novellában: felborult előttem minden, mintha fejbe vágta volna. Hiszen én most nem tanítani megyek, hanem búcsúzkodni; hogy kiszakítsam magam abból a világból, amelybe több mint három évtized alatt mélyen belegyökereztem. Mélyebben, mint a sziklába a fenyő, az agyagba a szőlőgyökér. Hát hogy tépjem én most ki magam anélkül, hogy bele ne töredezzem, halálra ne sebezzem magam!

A lányok kedvesen, mosolygósan felálltak, mint a tegnapi, tegnapelőtti órákon.

Megálltam az osztály előtt, két könyökömmel a katedrának támaszkodva. Megingott alattam a föld, elhomályosult előttem az egész világ, de összeszedtem magam. Elmondtam a lányaimnak, hogy ezúttal búcsúzni jöttem, jövőre más tanítja helyettem a magyart, nyugdíjba megyek. Elmeséltem nekik pedagógiai pályám néhány szép élményét, ők is felidéztek az órákon elkövetett néhány huncutságukat, mosolyogva vagy elkomorodva.

A búcsúzkodás nagy jelenete következett, amire nem számítottam. Előállott egy leányka, kezében füzetlapot szorongatva, hogy felolvasson róla valamit. De nem tudott megszólalni. Sírásban tört ki, megöntözve könnyeivel az egyre inkább remegő lapot. Az osztály kórusban sírt, és azon vettem észre magam, hogy könnyezem, magam is kórustag vagyok. Egy teljes perc is eltelhetett így. Aztán úgy-ahogy összeszedte magát a leánykám, és felolvasott szipákolva, akadozva egy verset. Az osztály alkotását, amelyet a tiszteletemre, a búcsúztatásomra írtak. Ereje csak a vers végéig tartott, aztán ismét hangosan sírt.

Megszólalt egy leány az utolsó padban:

- Tanár úr, ne tessék elfelejteni bennünket!

- Semmi esetre sem, leányaim. Mi tartani fogjuk a kapcsolatot, ha ti is így akarjátok. Annyit beszélgettünk mi a szép versekkel kapcsolatosan a házasságról, a tiszta szerelemről, a gyermekvárásról - emlékezzetek csak Petőfi, Tóth Árpád és Illyés Gyula szép verseire! Nos volna egy kérésem hozzátok, egy nagy kérésem. Ti nemsokára végeztek, munkába álltok, férjhez mentek - kívánom, hogy jól sikerüljön az elképzelésetek -, és kismamák lesztek. Csak annyit kérek tőletek, hogy egy-két mondatban értesítsetek minden kisbabátok érkezéséről, s hogy milyen nevet adtok nekik. Természetesen: nem valamilyen lehetetlen nevet. Semmivel sem tudnátok nagyobb örömet okozni nekem. A Vászónfehérítő utca 6. szám alatt lakom.

Sebtében följegyezték a címemet.

A többi osztályban is nagyjából hasonlóan folyt le a búcsúzkodásom. Annyi virágot kaptam, hogy csak egy kis töredékét tudtam hazaszállítani. Tanítványaim így rótták le hálájukat a munkámért, a szeretetemért.

Bagatell dolgok - azt mondhatná valaki. - Az emberek hajlamosak az elpityeredésre!

Hát igen. De ne árnyékoljuk be a legszentebb dolgokat! Az életnek nagyon kevés az állomása, így van ez a tanár életében is: születés, az iskolába indulás, a diplomázás, a nyugdíjaztatás, a halál. Az utolsó előtti állomáson volnék tehát - kérem ezt tisztelettel tudomásul venni!

Átléptem utolsó iskolám küszöbét. Ezúttal kifelé. Visszanéztem rá: Berzeviczy Gergely Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola. Nem is rosszképű iskola ez, pedig három év múlva százéves lesz. Sokáig éljen!

Fáradtan és kedvetlenül ballagtam hazafelé, s emlékezetem felidézte korábbi iskoláimat is:

Nagyváradai Gépipari Líceum. Összerogyott a szék alattam, és eltűntem a katedra mögött. Ez volt tanári pályám kezdete. Első diákjaim akarták így. Nem haragszom rájuk: a háború eldurvította őket. Megjegyeztem magamnak ismét, amit korábban is nagyon jól tudtam: ne legyen több háború!

Szent László Főgimnázium. Én voltam a tantestület legfiatalabb tanára, Deák Ferenc igazgatóm a legöregebb. Az év végi banketten maga mellé ültetett, közel az asztalfőhöz. Mekkora kitüntetés volt. Alig tudtam elviselni.

Nagyváradai Leánygimnázium. Igazgatóhelyettes voltam. Olyan fiatalon. Egy leányiskolában. Szerelmes lettem minden valamirevaló tanítványomba. De mindegyikben a leendő élettársamat kerestem, mint Petőfi. És rátaláltam a feleségemre. Istenem, mennyit kellett dolgoznunk ott is! Egy tüdőlebenyemet adtam ezért az iskoláért.

Nagyváradai Tanítónőképző Intézet. M. Edit tanítványom a szoknyája széle alá rejtette a puskáját. Kiszedtem onnan is. Nem tehetek róla: a puskázást nem tudtam elviselni - a saját jóindulatomban jobban bíztam.

Nagyváradai 4-es számú, volt Premontrei Gimnázium. Juhász Gyula egykori katedráján tanítottam. A kisdiák Bartók egyik iskolájában. Ezért az iskolámért hoztam a legnagyobb áldozatot. Erről külön könyvet írtam. Nem tudnám még egyszer elviselni, de szüntelenül áldom a sorsot, hogy ezt a nagy megtiszteltetést nekem osztotta ki.

Amit tettem: kötelesség volt. Amit elviseltem: az is.

Hogy mennyit adtam egykori iskoláimnak szellemekben, fogalmam sincs róla, nem is kutatom. Csak azt tudom, hogy én mindent megkaptam az iskoláimtól: a tanári munka lehetőségét, ami nélkül nem tudtam volna elképzelni az életemet. Így aztán nyugodtan elmondhatom: nekem az életben minden sikerült; úgy, ahogy elképzeltem. Azaz mégsem. Nem sikerült teljesítenem édesapám leghőbb vágyát: hogy „doktor” is legyek.

Szegény apám! Én voltam családjunk első iskolázott tagja. Elöttem csak munkások és főleg szegényparasztok voltak - az Árpádokig visszamenőleg. Hogyne akartad volna ezt a kis titlust! Én igyekeztem is eleget tenni a kívánságodnak, de - emlékszel? - visszaadtam a doktori tézisemet, mert három iskolában is tanítanom kellett, hogy be ne zárják az iskoláinkat. Nem volt a doktoráláshoz időm. Tulajdonképpen akkor is a te akaratodnak hódoltam, mert mindig azt mondtad: ne hagyjam cserben azt a szegény néposztályt, amelyből származom.

Hazafelé ballagva, édesanyám is eszembe jutott, hozzá is volt néhány gondolatom:

Anyám, te sohasem mondtad, a halálos ágyadon sem, hogy a férjhezmeneteled előtt cseléd voltál, mint Petőfi és József Attila mamája. Csak a halálod után tudtam meg, a nyugdíjaztatásom előtt. Pedig hogy kellett volna nekem ez az ismeret; hogy még több munkához, még nagyobb lendülethez adjon erőt. Igen, cseléd voltál egy tanári házaspárnál. Kuporgattad a

pénzedet, hogy majdan négy gyermekedet fölnevelhesd. Az a kis pénz volt minden vagyoned. Nem is sejtetted, milyen kevés az a pénz, s hogy mennyivel kell majd megtoldanod hosszú életed során.

Mikor tanári diplomát szereztem, te voltál a legbüszkébb anya. Szó szerint ezt mondtad nekem: „Drága gyermekem - ez volt a kedvelt megszólításod -, ha tudnád, milyen boldog ember vagyok! Hogy nekem tanár fiam van! Ha ügyvéd vagy orvos volnál, annak sem örülnék ennyire.”

Tudom, anyám. Te úgy hitted, hogy a tanár a legnagyobb ember. Most már elmondhatom neked, hogy valóban a nagyok közül való. Mert a pedagógusok kezéből kerülnek ki az ügyvédek, az orvosok, a miniszterek, a legnagyobb tudósok is. Én sohasem voltam „csak” tanár, akit szabad lenézni. Én mindig tanár „úr” voltam. A börtön legmélyén is. Sőt elsősorban ott és a Securitate zárkáiban.

Ti, szegény anyák, még álmotokban sem mertetek sokat kérni az élettől. Leghőbb vágyatok az volt, hogy a postás olykor köszönjön nektek - hogy emberszámba vegyenek benneteket.

Nyugodj meg, anyám! Nyugdíjas fiad most hivatalosan elköszön a krétától, a szivacstól, a poros kis katedráktól: azzal a tudattal és boldog meglelégedéssel, hogy emberszámba vették őt is, s hogy becsületesen helytállt. Ez a legtöbb, amit egy pedagógus elvárhat az élettől. De neki ez a: minden.

Miskolc, 1986. március 21-én, iskolánk centenáriumi napján.